

LATVIJAS ĀRLIETU SIMTGADE. DARBI UN PERSONĪBAS

Redaktori:

Andris Sprūds,
Valters Ščerbinskis,
Diāna Potjomkina

**LATVIJAS
ĀRLIETU
SIMTGADE**

DARBI UN
PERSONĪBAS

LATVIJAS ĀRLIETU SIMTGADE

DARBI UN
PERSONĪBAS

LATVIJAS ĀRLIETU SIMTGADE DARBI UN PERSONĪBAS

Daudz ir rakstīts par starptautiskiem notikumiem, kuru dalībiece ir Latvija, taču vai esam pietiekami uzmanīgi skatījušies uz pašu Latviju – kā mēs pieņemam ārpolitiskus lēmumus, kas piedalās šajā procesā un ar kādām pilnvarām, kādā secībā sakārtojam prioritātes, kāpēc uz starptautiskajiem izaicinājumiem reaģējam tieši tā un ne citādi, kā aizstāvam savas intereses un kāpēc? Šajā grāmatā padziļināti analizējam atsevišķus nozīmīgus darbus Latvijas ārpolitikā, fokusējoties uz Latviju kā uz starptautisko attiecību subjektu – valsti, kas aktīvi līdzveido pasauli sev apkārt. Pievēršamies arī personībām, kuras šajos darbos bijušas iesaistītas.

Autori: Kristiāns Andžāns, Māris Andžāns, Kristīne Beķere, Edijs Bošs, Ilvija Bruģe, Kārlis Bukovskis, Justīne Elferte, Inesis Feldmanis, Ilze Freiberga, Ivars Ījabs, Jānis Ķeruss, Ainārs Lerhis, Diāna Potjomkina, Gunda Reire, Toms Rostoks, Andris Sprūds, Valters Ščerbinskis, Jānis Taurēns

Redaktori: Andris Sprūds, Valters Ščerbinskis, Diāna Potjomkina

Zinātniskie recenzenti: Daina Bleiere, Andres Kasekamp

Projektu atbalsta Latvijas Republikas Saeima
un Latvijas Republikas Ārlietu ministrija

Par rakstu saturu atbild to autori.

Autoru viedoklis nav uzskatāms par Latvijas Ārpolitikas institūta,
projekta atbalstītāju un partneru, citu pārvaldes iestāžu vai struktūru viedokli.

Vāka dizains: Līga Rozentāle

Makets: Oskars Stalidzāns

Latviešu valodas redaktore: Līga Elizabete Bērziņa

Saturs

ANDRIS SPRŪDS, VALTERS ŠČERBINSKIS, DIĀNA POTJOMKINA	
Ievads	7

AINĀRS LERHIS	
Ārpolitikas mehānismi Starpkaru periodā, okupācijas laikā un mūsdienās	16

1. STARPKARU PERIODA DARBI

INESIS FELDMANIS	
Latvijas starptautiskās atzīšanas panākšana	39

VALTERS ŠČERBINSKIS	
Kaimiņu lietas: robežu jautājuma atrisināšana Latvijas attiecībās ar Igauniju un Lietuvu	53

ILZE FREIBERGA	
Saimnieciskās sarunas Maskavā 1932.–1933. gadā: dalībnieki, norise un vienošanās	69

JĀNIS TAURĒNS	
Latvija pie Tautu Savienības stūres: Latvijas ievēlēšana Tautu Savienības Padomē	88

JĀNIS ĶERUSS	
Drošības meklējumos: Latvijas neitralitātes politika 1938.–1939. gadā ...	103

2. TRIMDAS UN ATMODAS LAIKA DARBI

KRISTĪNE BEĶERE	
Diplomātiskais dienests trimdā: Latvijas neatkarības uzturētāji un starptautiskie izaicinājumi	119

GUNDA REIRE	
Latvijas zvaigžņu ceļš: neatkarības atjaunošanas <i>de iure</i> atzīšana	135

3. MŪSDIENU DARBI

EDIJS BOŠS

Taisnība un iespējas: ārpolitisko priekšstatu sadursmes diskusijās
par Krievijas bruņoto spēku izvešanu no Latvijas 1993.–1994. gadā 165

KĀRLIS BUKOVSKIS, JUSTĪNE ELFERTE

Latvijas ceļš uz Eiropas Savienību: starp aizkulisēm un atzinību 189

ILVIJA BRUĢE

Piesardzīgā tuvināšanās: Valda Zatlera oficiālā vizīte
Maskavā 2010. gada decembrī 210

TOMS ROSTOKS

Latvijas reakcija uz Ukrainas krīzi un
NATO drošības garantiju pastiprināšana 231

MĀRIS ANDŽĀNS, KRISTIĀNS ANDŽĀNS

Rail Baltica – dzelzceļš uz atgriešanos Eiropā 250

IVARS ĪJABS

Bet jau nākamais tiek steigts:
Latvijas ārpolitika, otrajā gadsimtā veroties 264

Par autoriem 280

Personas 284

Levads

ANDRIS SPRŪDS, VALTERS ŠČERBINSKIS,
DIĀNA POTJOMKINA

Grāmata *Latvijas ārlietu simtgade. Darbi un personības* turpina Latvijas Ārpolitikas institūta (LĀI) aizsākto darbu, pārskatot Latvijas ārlietu attīstību un meklējot jaunas pieejas, kā lūkoties gan uz šķietami vispārzināmām, gan uz aizmirstām vēstures lappusēm. Par notikumiem Latvijas ārpolitikā ir rakstīts daudz, tostarp arī LĀI izdotajos darbos. Zinām, kā attīstījušās mūsu attiecības ar galvenajiem sabiedrotajiem un jaunajiem partneriem, kā Latvija aizstāv savas intereses Eiropas Savienībā, kā piedalās NATO lēmumu pieņemšanā un pat līdzveido ANO dienaskārtību. Zinām, kādi starptautiski faktori ietekmē Latvijas ārpolitiku, un aktīvi diskutējam par to, kā atrast savu vietu mainīgajā pasaulē. Taču vai esam pietiekami uzmanīgi skatījušies uz pašu Latviju – kā mēs pieņemam ārpolitiskus lēmumus, kas piedalās šajā procesā un ar kādām pilnvarām, uz ko balstāmies, kādā secībā sakārtojam prioritātes, kāpēc uz starptautiskajiem izaicinājumiem reaģējam tieši tā un ne citādi, kā aizstāvam savas intereses un kāpēc? 2016. gadā LĀI laida klajā grāmatu *Latvijas ārlietu simtgade. Idejas un personības*, kas pievērsās galvenajām idejām Latvijas ārpolitikā un cilvēkiem, kuri šīs idejas veidoja un kopa. Savukārt šogad pievērsāties darbiem un rīcībai – tam, kā Latvijā tiek pieņemti lieli un nozīmīgi ārpolitiskie lēmumi – un lietu darītājiem – cilvēkiem, kuri stāvēja aiz šiem lielajiem lēmumiem. Šīs grāmatas mērķis ir analizēt Latviju nevis kā starptautisko attiecību objektu, ar kuru kaut kas notiek, bet gan kā subjektu, valsti, kura aktīvi attīsta savu ārpolitiku, pieņem lēmumus, veido pasauli sev apkārt, dažreiz pieļauj kļūdas, citreiz panāk izcilus sasniegumus.

Latvijā līdz šim bijis maz pētījumu, kas analizētu tieši ārpolitikas veidošanu valsts iekšienē: kas ir galvenās iesaistītās institūcijas, kādas ir to prioritātes un mērķi, kādā veidā un kur tiek pieņemti lēmumi, kuras ir bijušas ietekmīgākās personības Latvijas ārlietu praktiskajā īstenošanā un

kādas ir mācības nākotnei. Mūsu uzdevums ir šo situāciju labot, padziļināti analizējot vienpadsmit svarīgus darbus Latvijas ārpolitikā no Starpkaru, Atmosdas un mūsdienu periodiem, kā arī apskatot to, kā neatkarīgās Latvijas ārpolitika tika veidota Latvijas okupācijas apstākļos. Lai arī mūsu autori neaizmirst par starptautisko kontekstu, kurā katrs konkrētais lēmums ticis pieņemts, viņu fokuss tomēr ir uz iekšējiem procesiem – uz to, kas atkarīgs no mums pašiem. Un tas ir svarīgs uzstādījums. Latvijas ārpolitikas veidotāji ir darbojušies valsts labā kopš 1918. gada gan posta laikos, gan mierīgākos brīžos, un mūsu sasniegumi nav vienkārši ar mums „notikuši” bez mūsu līdzdalības; tas ir arī mūsu pašu nopelns. Tāpat arī neveiksmes nav tikai globālo faktoru izraisītas, uz tām jāskatās arī kā uz mācībstundām nākotnei.

Ko un kā pētām?

Kā analizēt Latvijas ārpolitisko lēmumu pieņemšanu? Izveidot vispārīgu pārskatu, kas būtu attiecināms uz visiem gadījumiem, ir teju vai neiespējami. Katram ir sava specifika, savs vēsturiskais konteksts, arī no satura ir atkarīgs, kā un kur tiek pieņemts lēmums. Arī veidot pārskatu par Latvijas attiecībām ar noteiktām valstīm vai starptautiskām organizācijām nešķiet lietderīgi, ņemot vērā, ka, pirmkārt, šādu pētījumu jau ir daudz un, otrkārt, šāds pētījums loģiski fokusētos uz starpvalstu attiecībām, nevis tieši Latvijas ārpolitikas veidošanas mehānismiem. Tādēļ šajā grāmatā esam izvēlējušies atsevišķus zīmīgus notikumus un ar tiem saistītos lēmumus. Autoru pienesums – izanalizēt konkrēto gadījumu, neaizmirstot starptautisko kontekstu un priekšvēsturi, taču pamatā uzmanību veltot tieši konkrētām, bet tik interesantām un svarīgām iekšējo procesu detaļām.

Pētāmie gadījumi ir interesanti arī paši par sevi. Daudzi lēmumi Latvijas ārpolitikā ir bijuši pretrunīgi vērtēti vai sabiedrībai neskaidri. Kāpēc starp daudziem iespējamiem variantiem tika pieņemts un īstenots tieši šāds lēmums? Kas to ietekmēja – imperatīva starptautiskā situācija, nacionālo interešu apsvērumi, atsevišķu grupu intereses, varbūt nejaušība? Kas būtu noticis, ja politika būtu bijusi citāda? Par ko sabiedrība nezināja brīdī, kad lēmums tika pieņemts? Šīs grāmatas autori pievēršas dažiem no visvairāk apspriestajiem un valstij svarīgākajiem ārpolitiskajiem lēmumiem, iespēju robežās cenšoties atbildēt uz minētajiem jautājumiem. Viņi vērs

skatu arī uz personībām, kuras lēmumus pieņēma. Koncepts „ārpolitikas veidotāji” šajā grāmatā izmantots plaši, jo, lai arī galvenā valsts iestāde ārpolitikā ir Ārlietu ministrija, bieži vien tas ir komandas darbs, kurā liela nozīme ir arī citu iestāžu un sabiedrības pārstāvjiem.

Izvēle, kas ir vai nav svarīgs ārpolitisks notikums un ar to saistīts lēmums, neizbēgami ir subjektīva. Katram no mums var atšķirties gan uzskati par to, kas patiesi ir svarīgs, gan arī konkrēto darbu vērtējums. **Šī grāmata nav uzskatāma par nozīmīgāko Latvijas ārpolitisko lēmumu hrestomātiju; šis nav arī izcilāko un dižāko sasniegumu tops**, lai gan daudzi no tiem, nenoliedzami, palīdzēja Latvijai kļūt par valsti, kāda tā ir šodien – brīva, demokrātiska, labklājīga un pasaulē respektēta. Drīzāk šī grāmata būtu jālasa kā Latvijas simtgadei nozīmīgu epizožu krājums: katra no tiem ir svarīga un vērtīga. Taču, ja veidojas diskusija par to, kādas vēl epizodes un stāsti mums būtu jāizceļ dienas gaismā – lieliski!

Grāmatā aplūkotās tēmas tomēr nav izvēlētas nejauši. Pirms uzsākt darbu pie grāmatas struktūras izveides iespēja izteikt savu viedokli par nozīmīgākajiem lēmumiem Latvijas ārlietās tika dota vairāk nekā 100 ekspertiem un praktiķiem: vēsturniekiem, starptautisko attiecību speciālistiem, lēmumu pieņēmējiem un nozares sabiedrisko organizāciju pārstāvjiem. Mēs ņemām vērā arī galvenos Latvijas ārpolitikas virzienus katrā laika posmā, lūkojot, lai iespēju robežās tie tiktu atspoguļoti šajā grāmatā. Rezultāts – divpadsmit nodaļas par divpadsmit darbiem Starpkaru periodā, Latvijas ārpolitikā okupācijas laikā, Atmodas laikā un mūsdienās. Katrā no tām detalizēti aplūkota konkrētā lēmuma pieņemšana, kā arī, autoruprāt, galvenās personas, kurām ir bijusi loma šajā procesā. Papildus tam, ievaddaļā tiek sniegts vispārīgs ieskats par Latvijas ārpolitikas rīcībpolitikas vadlīniju un institucionālo ietvaru attīstību.

Nozīmīgākie darbi Latvijas ārpolitikā

Šajā grāmatā apkopoti raksti par dažiem no nozīmīgākajiem un arī sarežģītākajiem lēmumiem Latvijas ārpolitikā. Daži no tiem ir tikuši pieņemti salīdzinoši īsā laika periodā – piemēram, Latvijas prezidenta Valda Zatlera vizīte uz Krieviju 2010. gadā vai cīņa par Latvijas starptautisko atzīšanu pēc Pirmā pasaules kara. Citi darbi tapuši garākā laika periodā un bija

daudzšķautņaināki – piemēram, lēmums par *Rail Baltica* dzelzceļa izbūvi vai Latvijas reakcija uz Ukrainas krīzi un NATO drošības garantiju pastiprināšana. Šajā grāmatā ir arī nodaļas par daudzus gadus ilgušiem, bet tik nozīmīgiem procesiem – piemēram, Latvijas diplomātiskā dienesta darbības kontinuitāte trimdā un iestāšanās Eiropas Savienībā.

Neatkarīgās Latvijas simts gadu ilgo ārlietu vēsturi esam sadalījuši četros periodos:

- 1) **Starpkaru periods** no valsts proklamēšanas 1918. gadā līdz padomju okupācijai 1940. gadā;
- 2) **trimdas periods** no 1940. gada līdz pilnīgai valsts neatkarības *de facto* atjaunošanai 1991. gadā. Mēs šajā grāmatā analizējam tieši neatkarīgās Latvijas diplomātiskā dienesta darbību – tā bija vienīgā Latvijas valsts institūcija, kas turpināja darboties nepārtraukti līdz pat mūsdienām;
- 3) **Atmodas periods** no 1987. gada līdz pilnīgai valsts neatkarības *de facto* atjaunošanai 1991. gadā – šajā laikā okupētās Latvijas teritorijā jau attīstījās no komunistiskā režīma neatkarīga ārpolitiskā domāšana;
- 4) **mūsdienu periods** no 1991. gada līdz šim brīdim.

No Starpkaru un mūsdienu perioda grāmatā esam iekļāvuši pa pieciem notikumiem, cenšoties tos atlasīt tādā veidā, lai atspoguļotu arī galvenos virzienus Latvijas ārpolitikā. Ģeogrāfiskais un tematiskais līdzsvars ir svarīgs. Protams, kopš pirmsākumiem un it sevišķi pēc neatkarības pilnīgas atjaunošanas 1991. gadā Rietumu virziens ir izteikti dominējis Latvijas ārlietās – gan idejiski, gan praksē. Politiski, drošības jautājumos, ekonomiski un vērtību ziņā Rietumi ir Latvijas primārā izvēle. Lielākais un galvenais darbs saskaņā ar aptaujāto ekspertu domām ir bijusi tieši iestāšanās Eiropas Savienībā un NATO – par to eksperti ir tikpat kā vienisprātis. Taču Latvijas ārlietas vēsturiski ir bijušas un arī tagad ir daudzšķautņainas, veidojot gan plašu divpusēju kontaktu tīklu, gan arī piedaloties tādu starptautisku institūciju kā Apvienoto Nāciju Organizācija darbībā. Tādēļ šī grāmata apzināti cenšas neaprobežoties tikai ar Latvijas Rietumu ārpolitisko vektoru.

Starpkaru periodā mēs izceļam šādus darbus:

- 1) **Neatkarības starptautiskā atzišana**, par ko raksta Inesis Feldmanis. Tā uzskatāmi parāda, cik fundamentāla loma Rietumvalstīm Latvijas ārpolitikā bijusi kopš pašiem tās pirmsākumiem: tieši Rietumu valsts,

Lielbritānija, bija pirmā, kas atzina Latviešu Pagaidu Nacionālo padomi *de facto*. *De iure* atzišana prasīja ne mazums pūļu no Latvijas diplomātiem, kuriem gan no pirmsākumiem bija jābūvē diplomātiskais resors, gan jāsauglabā ticība idejai pēc sākotnējām neveiksmēm un jācinās par spīti sarežģītajai starptautiskajai situācijai. Tomēr tā tika veiksmīgi panākta 1921. gadā.

- 2) **Robežu jautājuma atrisināšana Latvijas attiecībās ar Igauniju un Lietuvu**, par ko raksta Valters Ščerbinskis. Šis raksts aplūko vienu no pirmajiem jautājumiem, kas tika risināts Latvijas un tās kaimiņvalstu attiecībās sākot ar 1919. gadu. Lai arī Igaunija un Lietuva bija Latvijas vistuvākās sabiedrotās, robežu nospraūšanas process nenoritēja gludi. Taču šis gadījums apliecināja, ka, esot labai gribai un vēlmei meklēt kompromisus, bija iespējams konstruktīvi atrisināt arī tik sarežģītu problēmu.
- 3) **Saimnieciskās sarunas ar Krieviju**, ko analizē Ilze Freiberga. Padomju Krievija, vēlāk Padomju Savienība, starpkaru periodā bija vērā ņemams Latvijas partneris, sadarbību ar kuru īpaši atbalstīja sociāldemokrāti, bet izmantoja arī citu politisko spēku pārstāvji. Lai arī divdesmit gadus pirms sarunām vēl būtu bijis grūti iedomāties, ka Latvija jebkad būs neatkarīga no Krievijas un spēs veidot ar to *starpvalstu* attiecības, 1932.–1933. gadā Latvija un PSRS noslēdza tirdzniecības līgumu. Tas šajā grāmatā kalpo par uzskatāmu analīzes gadījumu attiecībām ar totalitāro lielvalsti.
- 4) **Latvijas ievēlēšana Tautu Savienības Padomē**, par ko raksta Jānis Taurēns, bija tās ilglaicīgs mērķis jau kopš uzsākšanas šajā organizācijā. Latvija pievērsa lielu uzmanību daudzpusējai sadarbībai, atbalstīja šīs organizācijas vērtības un mērķus un aktīvi piedalījās tās darbā. Mērķtiecīgas un neatlaidīgas kampaņas rezultātā, prasmīgi izmantojot tādus apstākļus kā Japānas izstāšanās no Tautu Savienības, ievēlēja Padomē 1936. gadā spēja panākt diplomāts Jūlijs Feldmans. Diemžēl šī iespēja nāca par vēlu – brīdī, kad Tautu Savienība jau tuvojās sabrukumam.
- 5) **Neitralitātes politikas pasludināšana 1938.–1939. gadā**, kā raksta šīs nodaļas autors Jānis Ķeruss, bija starptautisko notikumu diktēta politika. Taču arī šajā gadījumā svarīgi, kā tieši to centās risināt Latvijas ārpolitikas veidotāji. Latvija šajā periodā aktīvi meklēja labākos paraugus,

kā, pasludinot neitralitāti, tomēr nezaudētu sadarbību ar citām Baltijas valstīm un arī nepārrautu saiknes ar Vāciju kā potenciālu pretspēku PSRS agresijai. Lai arī pati politika kopumā nebija nepareiza, Latvijas ārpolitikas veidotājiem diemžēl neizdevās to noturēt, eventuāli izrādot, Ņerusa vārdiem, „pārmērīgu piekāpšanos PSRS.”

Trimdas periodam šajā grāmatā ir izvēlēta nedaudz citāda pieeja. Kristīne Bekere raksta nevis par kādu izolētu gadījumu trimdas Latvijas diplomātijā, bet gan aplūko, kā tieši, ar kādiem paņēmieniem ilgajā okupācijas laikā Latvijas ārlietu resors saglabāja savu kontinuitāti un Latvijas neatkarību. Šis nebija viegls uzdevums – ne politiski, ne finansiāli, ne personīgi – taču pareizi izvēlēta stratēģija un Latvijas diplomātu morālā stāja to padarīja par veiksmes stāstu.

Par **Atmodas periodu** raksta Gunda Reire, analizējot, kā padomju okupācijas apstākļos Trešās Atmodas lideri cīnījās par Latvijas neatkarības atjaunošanas *de iure* atzīšanu. Lai arī Atmodas sākumā Latvijas brīvība vēl bija attāla cerība, jau 1991. gadā Latvija ne tikai pilnībā atjaunoja savu neatkarību, bet arī iestājās Apvienoto Nāciju Organizācijā. Komandas darbs, ātra mācīšanās un atjautība, aktīva Baltijas jautājuma skaidrošana starptautiski, Latvijas žurnālistu darbs un sabiedrības solidaritāte – tās bija veiksmes atslēgas, kas ļāva Latvijas brīvības cīnītājiem tik ātri iegūt vienlīdzīgas pozīcijas pasaules valstu saimē.

Mūsdienu periodā savukārt esam izvēlējušies analizēt šādus piecus lēmumus:

- 1) **Krievijas karaspēka izvešana no Latvijas** 1993.–1994. gadā, par ko raksta Edijs Bošs. Šis bija fundamentāli svarīgs solis, kas ļāva nostiprināt Latvijas neatkarību. Tas arī ļāva Latvijai aktīvāk veidot sadarbību ar Rietumiem (pēc armijas izvešanas Latvija sāka ceļu uz iestāšanos Eiropas Savienībā un NATO) un nospraust skaidras robežas (pārnestā nozīmē izsakoties; robežlīgums sekoja daudz vēlāk) attiecībā ar Krieviju. Tas bija viens no sarežģītākajiem, visvairāk apspriestajiem lēmumiem, kur veiksmīgs sarunu rezultāts prasīja nebūt ne vieglus kompromisus.

- 2) **Latvijas iestāšanās Eiropas Savienībā (ES)** oficiāli sākās 1995. gadā un noslēdzās 2004. gadā. Kā norāda šīs nodaļas autori Kārlis Bukovskis un Justīne Elferte, “ceļš uz Eiropas Savienību bija visas valsts, visa tās administratīvā aparāta un sabiedrības pielāgošanās” (piedalījās arī trimdas latvieši), kurā centrālā loma bija Ārlietu ministrijai. Tas prasīja ne mazums administratīvu resursu, ieskaitot jaunu struktūru izveidi, spēcīgu politisku gribu, smalku diplomātiju, aktīvu lobēšanu starptautiskā mērogā, zināmu pretdarbību no Krievijas puses, kā arī Latvijas sabiedrības pašapziņas celšanu, pašiem uzturot un attīstot izpratni par savu piederību Rietumu vērtību sistēmai. Darbs nebeidzās arī 2004. gadā – tagad Latvijas uzdevums ir augt kopā ar Eiropas Savienību.
- 3) **Valda Zatlera vizīte uz Krieviju** 2010. gadā, par ko raksta Ilvija Bruģe. Attiecības ar Krieviju praktiski visā neatkarīgās Latvijas pastāvēšanas laikā ir bijušas sarežģītas, bet ar spēcīgu konstruktīvu elementu. Pēc iestāšanās ES un NATO Latvijas ārpolitikas veidotāji centās šo sadarbību uzlabot, tostarp nokārtojot sāpīgu robežlīguma jautājumu un 2010. gadā sarīkojot prezidenta vizīti, ko šīs nodaļas autore sauc par „augstāko un pozitīvāko punktu abu valstu attiecībās.” Lai arī ievērojama daļa politiķu, ārlietu resora darbinieku un arī sabiedrības apšaubīja šo lēmumu, Latvijā par šo lēmumu tika panākts iekšējais kompromiss. Vizīte, lai arī nenoritēja pilnībā gludi, vainagojās ar vairāku svarīgu dokumentu parakstīšanu.
- 4) **Latvijas reakcija uz Ukrainas krīzi un NATO drošības garantiju pastiprināšana**, par ko raksta Toms Rostoks, nav gluži viens lēmums, bet gan savstarpēji saistītu lēmumu un notikumu sērija, kas lielā mērā nosaka Latvijas ārpolitiku vēl joprojām. NATO garantiju pastiprināšanu, protams, noteica ne tikai pašas Latvijas lēmumi. Taču ārlietu, aizsardzības resoru un Saeimas komandas darbs bija neatsverams, lai beidzot tiktu palielināta NATO spēku klātbūtne Latvijā, ko valsts vēlējas jau sen.
- 5) **Rail Baltica dzelzceļa izbūve**, par ko raksta Māris un Kristiāns Andžāni, ir bijis ilgstošs process. Tas ilustrē gan mūsu attiecības ar pārējām Baltijas valstīm, gan „atgriešanos Eiropā” (jāatceras, ka Starpkaru periodā Rīgai bija regulāra dzelzceļa satiksme ar Rietumeiropas pilsētām), gan arī starptautisko faktoru nozīmi mūsu ekonomikas attīstībā. Ideja par *Rail Baltica* – dzelzceļu, kas būtu savienojams ar Eiropas, ne

ar Krievijas infrastruktūru – radās jau 90. gadu sākumā un laika gaitā izraisīja daudzas diskusijas Latvijas politiķu un sabiedrības vidū. Lai arī atbalsts šim projektam nav bijis līdz galam konsekvents, tuvāko desmit gadu laikā tomēr ir gaidāms, ka Rīga, Tallina un Viļņa iegūs savu dzelzceļa savienojumu ar Varšavu.

Lai arī daudzi svarīgi darbi paliek neapstrastīti un nemaz nevarētu tikt aprakstīti vienā sējumā, apjoma ziņā salīdzinoši nelielā grāmatā, šī publikācija ilustrē, cik daudzveidīgus, smagus un vienlaikus arī produktīvus lēmumus Latvijas ārpolitikas veidotājiem nācies pieņemt valsts pastāvēšanas simts gados. Kā uz to secinājumos norāda Ivars Ījabs, ar šo un arī citu darbu palīdzību notika “Latvijas neatkarības internacionalizācija – pieeja, kuras ietvaros valsts suverenitāte un drošība tiek padarīta par plašu starptautiskās dienaskārtības jautājumu, ne vairs tikai par lokālu problēmu, kuras atrisinājums ir atkarīgs no kaimiņvalstu gribas.”

* * *

Latvijas valsts dibināta starptautiskajām attiecībām interesantā laikā. Pēc Pirmā pasaules kara sabruka vairākas impērijas, radās pirmā formālā starptautiskā organizācija, kuras funkcija bija uzturēt mieru pasaulē (Tautu Savienība), svarīgu lomu ieguva uz plašu sabiedrību vērsta ideoloģijas (ne tikai liberālisms, bet diemžēl arī komunisms, nacisms un fašisms), turpinājās industrializācija un globalizācija un noritēja daudzas citas fundamentālas izmaiņas, salīdzinot ar Vīnes kongresa laika Eiropu. Šajos sarežģītajos mainīgajos apstākļos jaundibinātajai valstij, kas ārlietu resoru veidoja no nulles, bija ne tikai jāizcīna *de iure* atzišana jeb līdzvērtīga vieta pasaules valstu vidū, bet arī jāveido tādas attiecības ar tuvākām un tālākām valstīm, kas vairotu Latvijas drošību un pārticību. Relatīvi mierīgajam Starpkaru periodam sekoja ilgstošs tumsas periods, kura laikā gan okupētajā Latvijā palikušajiem iedzīvotājiem, gan ārvalstīs saglabājušajiem neatkarīgās Latvijas ārlietu resoram bija jāglabā ticība un jāstrādā neatkarības idejas labā. Latvijas neatkarības *de iure* saglabāšana šajā laikā un pilnīga atjaunošana 1991. gadā, nodrošinot valsts tiesisko kontinuitāti, bija izcils sasniegums, bet nebūt neatrisināja visas problēmas, ar kurām

Latvijai bija jāsaskaras. Pa vairāk nekā 50 okupācijas gadiem pasaule turpināja strauji attīstīties. Latvijas ārpolitikas veidotājiem, kuriem vēl 1991. gada rudenī pirmā akreditācijas vēstule vēstniekam ANO bija jāraksta uz Augstākās Padomes veidlapas, bija ātri jāidentificē un jānosargā Latvijas vieta globalizētajā, politiski, ekonomiski un sociāli integrētajā, modernajā, bet vēl joprojām nedrošajā pasaulē. Kā parāda mūsdienu perioda nodaļas, paplašinoties tam tēmu lokam, kas skarts starpvalstu attiecībās, mainās arī iesaistīto pušu loks – tie vairs nav tikai diplomāti un valsts augstākās amatpersonas, jaunā pasaule prasa komandas darbu no visu nozaru pārstāvjiem.

Mums ir jāzina un jāatceras šis konteksts, lai pienācīgi novērtētu daudzo – vairāk, nekā bija un iespējams minēt vienā grāmatā – Latvijas ārpolitikas veidotāju darbu. Vai visi lēmumi bija veiksmīgi? Tos varam vērtēt dažādi, reizēm tika pieļautas kļūdas, reizēm varbūt pieņemti lēmumi, ko daļa sabiedrības atbalstīja, bet citiem šķita aplami. Ideāls, kas apmierina visus, ir grūti sasniedzams mērķis demokrātiskā un plurālistiskā sabiedrībā. Bet, ja aizdomājamies, papētām situāciju dziļāk par avīžu virsrakstiem un televīzijas īsajām ziņām, ielūkojamies aizkulisēs, paskatāmies uz to, ko īstenībā prasīja viens vai cits lēmums un kādi resursi vispār ir atradušies Latvijas rīcībā, redzam, cik milzīgs darbs ir padarīts. Latvijai nu jau ir kompetenti un pieredzējuši starptautisko attiecību speciālisti – ne tikai ārlietu resorā, bet arī citur valsts pārvaldē un sabiedriskajā sektorā. Nākamajā simtgadē ir daudz jaunu izaicinājumu, kuru pārvarēšanai vienmēr būsim gatavi, kamēr vien varēsim lepoties ar proaktīvu pieeju, komandas darbu un sabiedrības interesi un atbalstu.

Latvijas Ārpolitikas institūts pateicas Latvijas Republikas Saeimai un Ārlietu ministrijai par atbalstu šai publikācijai, veicinot neatkarīgu, radošu domāšanu un sabiedrību iesaistošas diskusijas par Latvijas ārlietām.

Ārpolitikas mehānismi Starpkaru periodā, okupācijas laikā un mūsdienās

AINĀRS LERHIS

Latviešu tautas ievērojamāko sabiedrisko darbinieku cīņā par neatkarīgas valsts izveidošanu un tās turpmākas pastāvēšanas nodrošināšanu, un *de iure* statusa saglabāšanu (atbilstīgi Latvijas valsts nepārtrauktības doktrīnai) nozīmīga loma vienmēr ir piederējusi ne tikai Latvijas ārpolitikai kopumā, bet arī tās īstenotājiem, ārpolitikas mehānisma izveidei un darbībai. Šis process bija līdzīgs vairāku citu pēc Pirmā pasaules kara uz impēriju drupām radušos jauno valstu situācijai, kuras apzināja savas valstiskās intereses un radīja savus ārlietu dienestus. Sabrukušo impēriju pieredze šeit lielākoties nebija izmantojama, turklāt aizgāja pagātnē laiki, kad diplomātija bija galvenokārt aristokrātu nodarbošanās. Arī vispārējais diplomātu prestižs Eiropas sabiedrībā bija mazinājies, jo lielvalstu diplomāti nebija spējuši novērst Pirmo pasaules karu. Pretēji tam pastāvēja cerības uz valstu ekonomisko sadarbību, tāpēc pirmajos pēckara gados nereti atskanēja saukļi: „Nost ar diplomātiem, lai dzīvo konsuli!” Taču Rietumeiropas vecās valstis no ārpolitikas un diplomātijas nebūt nebija atteikušās.

Latvijas ārpolitikas izveidošanās un attīstība pirmajā valstiskās neatkarības periodā (1918–1940)

Pēc Pirmā pasaules kara arī Austrumeiropas jaunajām valstīm ārpolitika un diplomātija bija ļoti vajadzīgas, lai panāktu šo valstu starptautisko pozīciju izcīnīšanu un nostiprināšanu. Latvijas gadījumā 1917. gada 17. (30.) novembrī Valkā nodibinājās Latviešu Pagaidu Nacionālā padome (LPNP), kuras pirmā sesija sanāca 16.–19. novembrī (29. novembrī – 2. decembrī j. st.). Padome nolēma dibināt 7 nodaļas, tai skaitā Ārlietu

nodaļu, apvienojot to ar Informācijas biroju Petrogradā.¹ Ārlietu nodaļa veicināja valsts pasludināšanu un izveidošanu, tā darbojās līdz Latvijas valsts proklamēšanai un Latvijas Pagaidu valdības nodibināšanai. LPNP bija pirmā latviešu organizācija, kuras kompetencē bija arī ārpolitisko kontaktu dibināšana. Ārlietu nodaļa bija pirmā ārlietu struktūra, tomēr vēl nebija iestādes ar diplomātisku statusu.

Gados jaunā Zigfrīda Annas Meierovica izvirzīšanos sekmēja viņa lielās darbaspējas un sabiedriskā aktivitāte, prasme saskaņot sākotnēji dažādus viedokļus, oratora talants u. c. LPNP Ārlietu un Finanšu nodaļu kopsēdes izvērtās par faktisko LPNP vadošo centru Krievijā, bet ārpolitika pēc Meierovica aizbraukšanas uz Angliju palika Ārlietu nodaļas vadībā. Kopš 1918. gada jūlija beigām nodaļa sāka iegūt diplomātisku kvalitāti. Lielbritānijas valdība, uzņemot Zigfrīdu Annu Meierovicu kā neoficiālu diplomātisko pārstāvi un viņa pārstāvēto LPNP par *de facto* neatkarīgu institūciju, vēl pirms valsts proklamēšanas radīja iespēju darboties pirmajai Latvijas diplomātiskajai pārstāvniecībai. Lielbritānijas rakstiskais *de facto* atzinums (1918. gada 11. novembrī) šai pārstāvniecībai piešķīra valstiska statusa iezīmes.

Jaunu situāciju ievadīja Latvijas valsts proklamēšana 1918. gada 18. novembrī. Pēc valsts pasludināšanas ārpolitiskā dienesta aizsākumi pakāpeniski izveidojās par Latvijas valsts dienestu. Šajā laikā Pagaidu valdības diplomātiskais dienests darbojās ārvalstīs, bet jaunās valsts ārpolitisko darbību Latvijas teritorijā traucēja gan vācu, gan vēlāk arī padomju okupācija. Sākot ar valsts pastāvēšanas pirmajām dienām, sarežģītos iekšpolitiskajos un ārpolitiskajos apstākļos ārpolitiskā darbība pakāpeniski tika paplašināta. Diplomātiskā cīņa par Latvijas valsti bija ne mazāk nozīmīga kā bruņotā cīņa.

Latvijas diplomātiskā dienesta veidošanās jau no sākuma notika intensīvā un sarežģītā darbībā, vienlaicīgi veicot svarīgos ārpolitiskos uzdevumus, kā arī radot un pilnveidojot resora organizatoriskās struktūras. Līdz 1919. gada jūlijam Latvijas ārlietu dienesta vadības centrs atradās ārzemēs (Londonā un vēlāk Parīzē). 1919. gada maijā pieauga Pagaidu valdības nepārtrauktu ārpolitisko aktivitāšu nozīme visās tajās valstīs, kurās jau tobrīd atradās Latvijas pirmās pārstāvniecības. Svarīgs posms diplomātiskajā cīņā par Latvijas valsts turpmāko eksistenci bija Latvijas

delegācijas darbība pie Parīzes Miera konferences 1919.–1920. gadā. Vienlaicīgi šī darbība bija pirmā diplomātiskā „skola” nākamo ievērojamo Latvijas valsts darbinieku un diplomātu grupai. Līdzīgi citām jaunajām valstīm arī Latvijas ārlietu dienests uzsāka cīņu par valdības aptverošāku *de facto* un vēlāk valsts *de iure* atzīšanu.

Ārlietu ministram Zigfrīdam Annam Meierovicam atstājot Londonu, arī Latvijas diplomātiskā dienesta vadība pārbāzējās uz Parīzi, kura uz laiku kļuva par vispasaules politiskās dzīves centru. Parīze kļuva arī par Latvijas politisko centru ārzemēs.² Latvijas gadījumā tas attiecas, pirmkārt, uz Jāni Čaksti un Zigfrīdu Annu Meierovicu. Čakste pildīja galvenokārt reprezentatīvas funkcijas, bet Meierovics izmantoja lielas darbaspējas, bija galvenais delegācijas „dzinējspēks,” piemēram, dažādu kontaktu dibināšanā un dokumentu sagatavošanā. Svarīga bija jaunu diplomātisko pārstāvniecību izveidošana un to personālsastāva nokomplektēšana. To Zigfrīds Anna Meierovics apsprieda sarakstē ar pārstāvniecību vadītājiem visā „Parīzes posmā.” Meierovics īsā laikā apzināja un iecēla virkni pārstāvniecību darbinieku, kuri vēlāk veidoja Latvijas Republikas diplomātiskā dienesta kodolu. Uz vairāku informācijas biroju bāzes 1919. gadā izveidojās daļa Pagaidu valdības pirmo diplomātisko un konsulāro pārstāvniecību.

1919. gada otrajā pusē Ārlietu ministrija tika veidota atbilstoši valsts iekšpolitiskās un ārpolitiskās situācijas izvirzītajiem aktuālajiem uzdevumiem. Viens no grūtākajiem uzdevumiem, organizējot ministriju, bija piemērotu un lietpratīgu darbinieku izvēle. Latviešu inteliģences pārstāvjiem agrāk nebija iespēju darboties diplomātijā. Vēstures literatūrā plaši pārstāvēts viedoklis, ka kopumā latvieši neinteresējās par ārpolitiku. Sūtņa Voldeņara Salnāja (Salnā) kundze Milda Salnāja vēlāk teica rūgtos vārdus par latviešu tautas ignoranci pret ārpolitiku, taču atzina arī, ka pirms Latvijas valsts izveides nevarēja rasties sūtņi ar pieredzi.³ Diplomātijas un informācijas darbs prasīja Latvijas idejai uzticīgus, izglītotus, organizatoriskā un tehniskā darbā pieredzējušus darbiniekus ar svešvalodu zināšanām. Diplomātiskajam darbam vispiemērotākie izrādījās darbinieki ar sabiedriski politiskās cīņas pieredzi un labu izglītību. Svešvalodu zināšanas pašas par sevi vēl negarantēja piemērotību.

Parlamentārisma posmā (no 1920. gada līdz 1934. gada maijam) ārlietu resors par savu darbību bija atbildīgs parlamentam. Latvijas ārpolitika

veidojās vairāku politisko spēku un valsts struktūru ietekmē. Resora iekšienē lēmumi tika koleģiāli apspriesti. Sākotnēji bija iecerēta plaša, sazartota un sīki strukturēta dienesta darbība, turklāt ar tālākas paplašināšanās iespējām. Diemžēl jau ar 1920. gada 1. oktobri ierobežoto finanšu dēļ tika īstenota ministrijas pārorganizācija, samazināts struktūrvienību skaits un personālsastāvs. Palika ārlietu ministra kabinets un divi departamenti. Viens bija Administratīvi juridiskais departaments (vispārējās funkcijas). Otrs bija Politiski ekonomiskais departaments (teritoriālais princips) attiecību izveidošanai un uzturēšanai ar ārvalstīm un Tautu Savienību. Minētie divi departamenti saglabājās līdz 1938. gada novembrim.⁴ Tas pierāda, ka Latvijas ārlietu resora struktūra nostabilizējās. Struktūra tika veidota kopumā atbilstīgi tālaika Eiropas valstu pieņemtajai ārlietu ministriju struktūrai. Jaunās starptautiskās tendences šajā ziņā bija juridisko un konsulāro departamentu veidošana atsevišķi no teritoriālajiem. Ministrijas sākotnējo struktūru noteica darbības galvenie virzieni, ieskaitot ekonomisko sakaru veicināšanu un informācijas darbu, jo sākumā Latvija vēl nebija pazīstama pasaules kartē. Latvija kā valsts ar nelieliem finanšu resursiem plaši izmantoja goda konsulu institūciju.

Ministrijas iekārtai stabilizējoties, turpmākās strukturālās izmaiņas galvenokārt budžeta apsvērumu dēļ notika departamentu ietvaros. Ierobežotās finanses bija pastāvīgs šķērslis ārlietu resora paplašināšanai un attīstībai lielā mērā tāpēc, ka parlamentārieši neizprata ārlietu darba specifiku. Satversmes sapulces un Saeimas ietekme uz ārlietām galvenokārt izpaudās, diskutējot par ārlietām piešķiramo budžetu.

1922. gada 2. novembrī Ministru kabinets apstiprināja Noteikumus par dienestu Ārlietu ministrijā.⁵ Gan 20., gan 30. gados risinājās dažādu ārlietu dienesta darbību reglamentējošu normatīvo aktu izstrādāšana. Īpaši sīka reglamentācija bija nepieciešama sekmīgas konsulārās darbības nodrošināšanai. Mainīgs un nepastāvīgs bija arī resora augstāko amatpersonu funkciju sadalījums.

Zigfrīds Anna Meierovics iedibināja tradīciju ministrijai sadarboties ar parlamenta (Satversmes sapulces, vēlāk Saeimas) Ārlietu komisiju un atskaitīties parlamentam. Vienlaikus jāpiekrīt vērtējumam, ka līdz 1934. gadam lēmumu pieņemšana ārlietās lielā mērā bija ārlietu ministra prerogātīva: savas iespējas iespaidot ārpolitiku maz izmantoja Valsts

prezidents, arī Saeimas Ārlietu komisijas ietekme bija samērā neliela, un tā vairāk bija saistīta ar personu izvēli sūtņu amatiem un budžeta jautājumu apspriešanu.⁶

Meierovica laikā ministrija bija koleģiāla struktūra, darbojās ĀM Padome (20. gados tās darbs lielā mērā bija atkarīgs no ministra ieinteresētības). Ministram piederēja noteicošais galavārds, bet uzskatāmi izpaudās komandas darbs. Meierovics veicinājis diskusiju attīstību, bieži pēc tam, kad bija izklāstījis savu problēmas risinājuma plānu, bija aicinājis: „Un tagad, lūdzu, mani kritizēt!”

Arī divos Ministru prezidenta amata periodos Zigfrīds Anna Meierovics saglabāja ārlietu ministra amatu un turpināja tām pievērst lielu uzmanību. Atzinīgi par Meierovicu izteicās pat viņa kritiķis sociāldemokrātu ārlietu eksperts Fēlikss Cielēns.⁷ Meierovica popularitāte gan ārlietās, gan valsts iekšpolitikā dzīvē turpināja augt, neskatoties uz viņa nesenajām neveiksmēm robežjautājumu risināšanā. Cielēns 1923. gada jūnija beigās atstāja ministra biedra posteni, bet pat viņš atzina sūtņu un pārējo ĀM darbinieku darba kvantitatīvo un kvalitatīvo izaugsmi salīdzinājumā ar 1919. gadu.⁸ Zigfrīda Annas Meierovica laikā ārlietu resora darbība bija intensīva. Ministra darbā izpaudās noteiktība, skaidrs plāns un stingra taktika. Diemžēl ārpolitiskos jautājumus samērā maz debatēja Latvijas Saeimā un presē. Latvijas sabiedrība un arī parlaments maz izprata ārpolitikas nepieciešamību un specifiku. Sabiedrībā ārlietas joprojām nereti tika uzskatītas par ļoti specifisku un noslēpumainu valsts darbības sfēru. To Meierovics centās pārvarēt.

Zigfrīda Annas Meierovica Rietumeiropas turnejas laikā 1925. gada vasarā bija redzams, ka viņš bija kļuvis par vienu no redzamākajiem jauno Eiropas valstu darbiniekiem, ievērots kā daudzsološs, gados jauns nelielas valsts diplomātijas vadītājs, kuram paredzēja daudz panākumu nākotnē. Meierovicam pieder vislielākie nopelni, ka tika panākta Latvijas valsts starptautiskā atzišana un noteikti Latvijas ārpolitikas pamatvirzieni, mērķi un principi.⁹ Kaut arī valsts ārpolitikas koncepcija netika izstrādāta konkrētu formulējumu veidā un akceptēta kā oficiāls dokuments, pamatvilcienos praksē turpmāk tika īstenota Zigfrīda Annas Meierovica izstrādātā ārpolitiskā līnija un darbības pamatvirzieni: politisko un ekonomisko attiecību veidošana ar ārvalstīm; Latvijas pilsoņu interešu un

tiesību aizstāvēšana (konsulārais darbs); starpvalstu līgumu izstrādāšana un noslēgšana, kā arī pievienošanās starptautiskām konvencijām; Latvijas diplomātisko un citu pārstāvju darbības starptautiskajās organizācijās nodrošināšana, informācijas un propagandas darbs. Daži Latvijas vēsturnieki tomēr uzskata, ka tas fakts, ka Latvijai nebija savas rakstveidā noformētas ārpolitiskās koncepcijas, kuras mērķis būtu garantēt valsts ārējo drošību, bija liela kļūda. Tādējādi Latvijas ārpolitikā drošības garantiju meklējumi nereti notika vairākos, dažreiz pat pilnīgi pretējos virzienos un nedeva vēlamus rezultātus.

Ministriju darbības efektivitāte samazinājās vairākus gadus pēc Eiropas mēroga diplomāta Zigfrīda Annas Meierovica traģiskās bojāejas. Kā konkrēts neskaidrības apliecinājums jāvērtē ĀM pārvaldnieka amata īslai-cīga ieviešana 1925.–1926. gadā. Resora darbību ietekmēja biežās valdības un ministru maiņas. Pēc Meierovica nāves politiķu vidū vairs nebija izteikta līdera ārlietu jautājumos, bieži mainījās ārlietu ministri. Tomēr viņi bija vairāk vai mazāk spilgtas personības.

Relatīva pasivitāte ārpolitikā turpinājās līdz 1927. gadam, kad sociāldemokrāta Mārgera Skujenieka vadītajā kreisā spārna un centristu koalīcijas valdībā (1926. gada decembris – 1928. gada janvāris) par ārlietu ministru darbojās Fēlikss Cielēns. Stājoties ārlietu ministra amatā, viņš vēlējās parādīt, ka spēj aizpildīt atslābumu Latvijas diplomātijā, kas veidojās pēc Meierovica nāves. Tautu Savienības 8. asamblejā 1927. gada 7. septembrī Fēlikss Cielēns uzstājās ar runu un izvērta diplomātiskās aktivitātes „Baltijas Lokarno” idejas iedzīvināšanai. Tomēr viņš pārvērtēja Latvijas iespējamā iespaيدا mērogus Eiropas politikā; dažiem klausītājiem radās iespaids, it kā Latvija censtos mācīt lielvalstis. Cielēns savās atmiņās apgalvo, ka Ārlietu ministrijā neesot bijis darbinieku, kas varētu dot viņam politiskus padomus.¹⁰ Pateicoties savām rakstura iezīmēm, viņš bija parlamentārās republikas laikā visambiciozākais ārlietu ministrs.¹¹ Vēlāk Fēlikss Cielēns pats nekautrējās cildināt savu darbību, ka tās rezultātā Latvija atkal esot kļuvusi par vadošo Baltijas valsti kā Meierovica laikā.¹²

Lēmumu pieņemšanā nenoliedzami liela nozīme bija amatpersonām, kuras vadīja ārpolitisko resoru un tā struktūrvienību darbu, pieņēma ārpolitiskos lēmumus. Viņi bija „autodidakti,” kuri diplomātijas mākslu apguva praksē.¹³ Bagātā dzīves un ciņas pieredze ļāva Latvijas diplomātijas

„celmlaužiem” kompensēt dažus robus diplomātijas teorijā un ātri norientēties sarežģītās situācijās. Viņi paveica daudz, lai arī bija bez speciālas izglītības. Vēlāk, 20. gadu otrajā pusē, ministrijā sāka ienākt jaunāki darbinieki, kuriem bija jāvirzās augšup pa karjeras kāpnēm no zemākā pakāpiena, jo diplomātiskajam dienestam tradicionāli raksturīgā hierarhija jau sāka nostiprināties.

No 1931. gada marta beigām līdz decembrim ārlietu ministrs bija Kārlis Ulmanis. Viņu vairāk interesēja Baltijas valstu sadarbības jautājumi un saimnieciskie līgumi. Taču galveno uzmanību viņš veltīja Ministru prezidenta pienākumiem. Parlamentārās iekārtas laikā Ministru prezidents visai bieži vienlaicīgi bija arī ārlietu ministrs. Kaut gan tas, iespējams, deva dažas priekšrocības protokolārā ziņā sarunu vešanā, šī apvienošana bija veiksmīga, domājams, vienīgi Zigfrīda Annas Meierovica gadījumā. No otras puses, tas parādīja ārlietu ministra posteņa nozīmi Latvijas izpildvaras hierarhijā.

Vispār par ārlietu ministriem no karjeras diplomātiem Latvijas valsts pirmajā neatkarības laikmetā izvirzījās Antons Balodis, Kārlis Zariņš un Vilhelms Munters. Pēc Zigfrīda Annas Meierovica nāves ietekme Ārlietu ministrijā bija Hermanim Albatam, Robertam Liepiņam, Alfrēdam Bīlmanim, vēlāk Vilhelms Munters sāka aizēnot ģenerālsekretāru Albatu.¹⁴ Muntera ietekme Ārlietu ministrijā strauji pieauga kopš viņa iecelšanas par ĀM ģenerālsekretāru. Drīz viņš izvirzījās par faktisko ĀM vadītāju. Sākotnējo ietekmi Ārlietu ministrijā pakāpeniski zaudēja Jānis Seskis un Hermanis Albats. Ārlietu ministrijas informācijas darbā lielu ieguldījumu deva pirmais un ilggadējais Preses nodaļas vadītājs Alfrēds Bīlmanis.

Vairāki latviešu diplomāti bija kļuvuši pazīstami plašākās diplomātiskās aprindās pasaulē (Zigfrīds Anna Meierovics, Fēlikss Cielēns, Miķelis Valters, Voldemārs Salnājs), turklāt respektu Latvijai nodrošināja godīgums starptautiskajā sadarbībā. Latvijas pastāvīgais delegāts pie Tautu Savienības Jūlijs Feldmans ļoti nopietni darbojās Tautu Savienības Asamblejas komitejās.¹⁵

Sūtņu un diplomātisko pārstāvju iecelšana papildus atbilstošas kompetences kritērijiem bija saistīta arī ar to, ka politiskās partijas centās panākt savu pārstāvju iecelšanu šajos amatos. Sūtņus iecēla Saeimā pēc

ārlietu ministra priekšlikuma un ar Saeimas Ārlietu komisijas piekrišanu. Parlamentārisma posmā politisko partiju iejaukšanās sūtņu apstiprināšanā tomēr bija samērā niecīga. Resora vadība gandrīz visu laiku atradās Latviešu Zemnieku savienības rokās, šīs partijas biedri vai atbalstītāji bija arī liela daļa sūtņu (Miķelis Valters, Oļģerds Grosvalds, Ēriks Feldmanis, Vilis Bandrevičs, Jānis Seskis), tomēr šajos amatos darbojās arī vairāki sociāldemokrāti (Georgs Bisenieks, Fēlikss Cielēns, Voldemārs Salnājs).¹⁶ Plašu debašu ārlietu jautājumos Saeimā nebija, izņemot par dažu līgumu ratifikāciju.

Parlamentārās iekārtas gados ārlietu jomā nebija iespējami vienpersoniski lēmumi, pastāvēja izvērsta kontrole, kas dažkārt pat traucēja dienesta attīstībai, piemēram, gadījumos, kad trūka izpratnes par dienesta darbības specifiku un tā vajadzībām, kā arī atšķirīgu politisku interešu gadījumos. Par kļūdainiem jāuzskata lēmumi 20. gadu vidū uz vairākiem gadiem slēgt sūtniecības Stokholmā un Vašingtonā.

Autoritārisma posmā (1934–1940) Ministru prezidents Kārlis Ulmanis vienpersoniski koncentrēja savās rokās visu valsts varu. Viņš 1934.–1936. gadā oficiāli paturēja ārlietu ministra amatu, tomēr nevarēja veltīt daudz uzmanības ārlietām. Faktiskais ministrijas vadītājs bija Vilhelms Munters. Ārlietu ministrija ieguva „pastāvīgu, stabilu, bet šauru” politisko vadību. Resora darbību arvien vairāk negatīvi ietekmēja ārpolitikas vadītāju skaits sašaurināšana, ārpolitisku diskusiju un demokrātiskas kontroles trūkums, sūtniecību lomas mazināšana, pieejamo informācijas avotu voluntāra ierobežošana u. c. Ministru prezidents Ulmanis turpināja būt ministrs, nevarēdams veltīt pietiekami daudz laika ārlietām. Tikai minētās divas amatpersonas veidoja valsts ārpolitisko vadību, bet ĀM augstākās amatpersonas tika izslēgtas no būtisku lēmumu pieņemšanas procesa. Latvijas ārpolitiskā vadības pieeja autoritārisma periodā saskanēja ar tālaika Eiropas lielākās valstu ar autoritāriem režīmiem daļas praksi atstāt ārlietu vadību ļoti ierobežota lēmēju amatpersonu loka pārziņā.

Kārlis Ulmanis turpināja noteikt Latvijas ārpolitiku līdz 1940. gadam.¹⁷ Tā bija Ulmaņa proponētā ārpolitika, ko Munters īstenoja. Latvijā vairs nebija parlamentāras kontroles pār ārlietu resoru. Ārpolitiskie lēmumi turpmāk tika izstrādāti ļoti šaurā lokā un pieņemti vienpersoniski. Nebija sistēmiskas pieejas, piemēram, darbā ar sūtņu ziņojumiem.

Autoritārisma periodā vairs nebija diskusiju par ārpolitiskiem jautājumiem. Diplomātu personiskajam viedoklim bija mazāka, pakārtota nozīme. Vēsturnieks Edgars Dunsdorfs pēc gadiem vērtēja, ka Kārlis Ulmanis ārpolitikas vadībā tiešām ievērojami sašaurinājis Latvijas sūtņu kompetenci tādā izpratnē, ka arvien mazāk uzmanības veltījis sūtņu ziņojumiem.¹⁸ Par spīti tam sūtņi centās godprātīgi un pilnā apjomā veikt savu darbu viņu pilnvaru un kompetences ietvaros, pirmām kārtām informācijas iegūšanā un ministrijas un valdības informēšanā. Kā valdības vadītājs un vēlāk Valsts prezidents Kārlis Ulmanis bija kļuvis pilnīgi „nekustīgs” tādā ziņā, ka līdz pat 1940. gadam nevienu valsti neapmeklēja oficiālā ārvalstu vizītē.

1936. gada 14. jūlijā par ārlietu ministru tika iecelts Vilhelms Munters. Viņa iecelšana par ministru saskaņā ar vienpersonisku Ulmaņa gribu bija autoritārisma perioda raksturīga parādība. Ārpolitiskus jautājumus Ministru kabinets neapsrieda, bet Munters par tiem ziņoja tieši Ulmanim. Vairs nenotika ĀM Padomes sēdes, kurās analizētu starptautisko stāvokli. Šķiet, ka pēdējā sēde notika 1934. gada 27. augustā.¹⁹ Memuāristi uzsver, ka galvenais nosacījums bija Vilhelma Muntera personiska lojalitāte Kārlim Ulmanim, kas bija viņu izvēlēties pēc uzticības principa.

Vēl 1935. gadā tika mēģināts apmainīties domām par starptautiskā stāvokļa attīstības tendencēm, par to liecināja Latvijas sūtņu II konferences sarīkošana. Diemžēl vēlākajos gados, kad starptautiskā situācija bija vēl vairāk saasinājusies, rīkot jaunas sūtņu konferences neuzskatīja par vajadzīgu. Ārlietu resora vadītājs nebija ieinteresēts patiesā ārpolitiskā diskusijā. Tas atklājās gadījumā, kad Latvijas sūtnis Briselē Miķelis Valters 1939. gada pavasarī piedāvāja konceptuāli pavisam citu skatījumu uz Latvijas ārpolitikas uzdevumiem, rosinot vismaz atbalsta demonstrēšanu Rietumu demokrātijas vērtībām. Cenzūras apstākļos diskusijas presē par ārpolitiku faktiski bija aizliegtas. Lai gan Kārlis Ulmanis bija cilvēks, kurš necieta ilgu vilcināšanos, bet bija par izlemšanu un rīkošanos, to nevar teikt par ārlietām. Vilhelms Munters nereti centās Latvijas ārpolitiskos lēmumus novilcināt, kamēr lielvalstis pieņems savus lēmumus. Šādu pieeju zināmā mērā var saprast, taču Latvija riskēja palaist garām labvēlīgu brīdi arī savu ārpolitisko lēmumu pieņemšanai (iespējams, uzskatāmākais piemērs – Latvijas nogaidošā pozīcija „Austrumu pakta” idejas jautājumā 1934.–1935. gadā). No vienas puses, Latvija centās izvairīties no iesaistes

lielvalstu veidotās militāri politiskās aliansēs, no otras puses – tā kā Latvija neietilpa nevienā no aliansēm, tai bija visai grūti panākt, ka ar tās starptautiskajām pozīcijām un ārpolitisko nostāju rēķinātos citas valstis.

Autoritārā režīma apstākļos valsts ārpolitiskā vadība nebija gatava savas līdzšinējās ārpolitikas kardinālai izvērtēšanai un starptautiskās situācijas jauno tendenču analīzei. Valsts ārpolitiskā vadība nenovērtēja situācijas nopietnību, kavējās ar valsts drošībai svarīgu lēmumu pieņemšanu un nebija ieinteresēta uzklaut ārpolitikas speciālistu neatkarīgus vērtējumus. To pierādīja kavēšanās ar ārkārtējo pilnvaru sagatavošanu sūtniecībām krīzes situācijā, nepilnības to saturā un noformēšanā. 1940. gada 17. maijā Latvijas Republikas Ministru kabinets, ievērojot kara laika apstākļus, nolēma piešķirt sūtnim Lielbritānijā Kārlim Zariņam ārkārtējas pilnvaras aizstāvēt Latvijas intereses Rietumu valstīs.

Latvijas Republikas ārlietu dienesta darbības turpināšanās un pamatlīnijas (1940–1991)

Latvijas valdība 1940. gada jūnijā okupācijas dienās nedeva konkrētu uzdevumu pārstāvniecībām ārzemēs starptautiski protestēt pret PSRS īstenoto Latvijas okupāciju un informēt pasauli par notikumu patieso gaitu. Kārlis Ulmanis, acimredzot, neizprata diplomātiska protesta, kas tobrīd neko nemainītu, tālejošo nozīmi ilglaicīgā perspektīvā starptautisko tiesību izpratnē. Arī okupācijas dienās Ulmanis turpināja rīkoties autoritārisma garā – savu pozīciju ārpolitiskajos jautājumos saskaņoja tikai ar Munteru.²⁰ Cilvēku loks, kuri pieņēma ārpolitisko lēmumu, nepaplašinājās arī okupācijas brīdī. Pat ārkārtas apstākļos nebija koleģiālu apspriežu.

Latvijas valstiskā neatkarība *de facto* bija iznīcināta. Vairākās Rietumu valstīs akreditētie Latvijas Republikas diplomātiskie pārstāvji 1940. gada jūlija vidū uzsāka diplomātisko cīņu pret veikto agresiju pret Latvijas neatkarību. Sūtņi uzņēmās iniciatīvu un rakstveidā iesniedza protestus pret padomju okupāciju to valstu valdībām, pie kurām bija akreditēti. Šajos diplomātiskajos protestos viņi kā Latvijas valsts oficiālā viedokļa paudēji acināja šīs valdības neatzīt Baltijā notikušās politiskās pārmaiņas. Vēlāk sūtņi telegrāfiski informēja Kārli Zariņu par veiktajiem diplomātiskajiem demaršiem.

Baltijas valstu diplomātisko pārstāvju protesti sekmēja to, ka vadošās Rietumu valstis 1940. gada vasarā attiecināja valstu vardarbīgu iekarojumu neatzišanas principu arī uz Baltijas valstīm un aizsāka Latvijas un pārējo Baltijas valstu okupācijas un aneksijas *de iure* neatzišanu.²¹ 1940.–1991. gadā Latvija, Igaunija un Lietuva *de iure* turpināja pastāvēt, jo daudzas valstis to turpināja atzīt. Triju Baltijas valstu neatkarības atjaunošanas jautājuma uzturēšanai, kas ilga vairāk nekā piecdesmit gadus, starptautiskajā politikā un tiesībās nebija precedenta.

Latvijas Republikas diplomātijas vēsturē 1940. gada jūlijā sākās jauns periods ar jauniem uzdevumiem. Lai arī lielākā daļa Latvijas pārstāvniecību ārzemēs tika nodotas PSRS pārstāvniecībām attiecīgajās valstīs, vairākas sūtniecības un liels skaits konsulātu Rietumvalstīs atteicās pakļauties likvidācijai un turpināja darboties Latvijas valsts interesēs. Par spīti Ārlietu ministrijas likvidācijai dzimtenē, Latvijas diplomātiskais dienests ārzemēs ļoti ierobežotā veidā turpināja pastāvēt un strādāt bez valdības un Ārlietu ministrijas atbalsta. Daļa pārstāvniecību līdzšinējo funkciju beidzās, bet citas, īpaši konsulārais un informācijas darbs, ievērojami pieauga. Valsts ārlietu dienesta statuss nemainījās, dienests nekļuva par trimdas organizāciju.

Kaut arī sūtnim Kārlim Zariņam dotajām ārkārtējām pilnvarām piemita būtiski trūkumi un tās bija ierobežotas, kā arī to īstenošanai nebija piešķirti finanšu līdzekļi, tomēr tām turpmāk izrādījās svarīga politiska nozīme cīņā par Latvijas valsts *de iure* pastāvēšanas turpināšanos un Latvijas diplomātiskā un konsulārā dienesta turpmākās darbības nodrošināšanā. Ārzemēs palikušie Latvijas Republikas diplomāti sāka uzņemt aktīvākus savstarpējos kontaktus un apmainīties ar ziņojumiem tiešā veidā (agrāk to darīja caur Ārlietu ministriju). Jaunu tālākās darbības instrukciju nesauņemšana nekļuva par pamatu diplomātu darbības izbeigšanai.

Pēc padomju varas pasludināšanas Latvijā (1940. gada 21. jūlijs) Kārlis Zariņš sāka rīkoties saskaņā ar ārkārtējām pilnvarām. Sūtņi nolēma turpināt darbu saskaņā ar pēdējās neatkarīgās valdības agrākiem rīkojumiem un iespēju robežās – Latvijas Republikas tiesību aktiem (kuri palika spēkā), sevišķi konsulārajos jautājumos. Latvijas diplomātiskais dienests ārzemēs atzina pilnvaras un pakļāvās tām.²² Ārlietu dienests respektēja Zariņa lēmumus un rīkojumus. Nedaudzos gadījumos Zariņš kritizēja kolēģus, ja viņi bija pieļāvuši nesaskaņotu rīcību. Lēmumu pieņemšanā viņš

konsultējās ar dienestā palikušajiem kolēģiem Rietumvalstīs. Ievērojami mazāka sadarbība bija ar bijušajiem kolēģiem, kuri bija pārgājuši privātā statusā un vairs nebaudīja diplomātisko imunitāti. Sūtniecību vadītāji turpināja pieņemt lēmumus savu sūtniecību ietvaros. Viņi pauda Latvijas Republikas oficiālu nostāju pret divām okupācijas varām.

Vairs nepastāvēt valsts galvam un neatkarīgai vai trimdas valdībai, ko pārstāvēt, amatos palikušie sūtņi Rietumvalstīs izrādījās Latvijas valsts augstākās un vienīgās amatpersonas. Valsts galvas un valdības neesamības dēļ ārlietu dienestam bija ierobežotākas funkcijas. Diplomāti nekādā ziņā nedrīkstēja un arī nevarēja uzņemties valdības funkcijas. Daudzus gadus vēlāk Kārlis Zariņš pauda uzskatu, ka ārkārtējām pilnvarām lielākā nozīme ir bijusi ārlietu dienesta turpmākas funkcionēšanas nodrošināšanā. Pilnvaras tika izmantotas galvenokārt saistībā ar pārstāvju iecelšanu.²³ Dažos jautājumos ārkārtējās pilnvaras izrādījās ar visai ierobežotām rīcības iespējām, piemēram, Latvijas valsts finanšu un kuģu pārvaldīšanas jomās.

Tikai Latvijas Republikas diplomātiskā dienesta vadītājam un diplomātisko misiju vadītājiem saglabājās tiesības, iespējas un atbildība izteikt Latvijas valsts oficiālo viedokli par jebkuriem starptautiskās politikas jautājumiem un notikumiem, kuri skāra Latvijas valsts un tās pilsoņu intereses.²⁴ Latvijas diplomātiskie pārstāvji izstrādāja un pauda valsts oficiālo viedokli dažādos jautājumos (Latvijas zelts, kuģi, īpašumi, konsulārie jautājumi: fizisko un juridisko personu tiesību aizsardzība un daudzi citi jautājumi), turpināja veikt diplomātisko saraksti ar rezidences valstu valdībām.²⁵ Tika risināti konkrēti jautājumi, regulāri atgādināts par Latvijas situāciju un tiesībām uz valstiskās neatkarības atjaunošanu, sniegta informācija par starptautisko tiesību pārkāpumiem pret Latvijas valsti un iedzīvotājiem.

Latvijas sūtniecībās Londonā, Vašingtonā, Ženēvā un Buenosairesā politiskais darbs pēc 1940. gada okupācijas koncentrējās galvenokārt uz informatīva rakstura darbību un cīņu par Latvijas pastāvēšanu un tiesībām. Darbs ar Latvijas pilsoņiem, kuģiem utt. koncentrējās konsulārajā nozarē un tika atzīts par ļoti svarīgu. Latvijas valsts oficiālā viedokļa izstrāde un paušana notika apspriedēs un sūtņu sarakstē, vairāk koleģiālā un mazāk direktīvā veidā savstarpēji konsultējoties un koordinējot nepieciešamo rīcību, lai pienācīgi un iespējami precīzāk reaģētu uz

starptautiskās situācijas izmaiņām un jaunu risināmu jautājumu rašanos. Sevišķi uzskatāmi un intensīvi Latvijas Republikas oficiālā viedokļa izstrāde un paušana norisinājās pirmajā gadā pēc Latvijas valstiskās neatkarības zaudēšanas, Vācijas–PSRS kara laikā un neilgi pēc tā beigām. Šajos gados tika izstrādāti šādas nostājas pamatprincipi, kuriem Latvijas ārlietu dienests sekoja visus turpmākos gadus līdz valstiskās neatkarības atgūšanai.

Svešu varu (PSRS, nacistiskās Vācijas un vēlreiz PSRS) okupāciju piecdesmit gadi radīja sarežģītu un specifisku laikmetu Latvijas ārlietu dienesta vēsturē, kāda nebija neatkarīgo valstu ārlietu dienestiem. Baltijas valstu diplomāti ieguva tādu īpatnēju pieredzi, kādu neatkarīgu valstu diplomāti nebija spiesti iegūt. Neatkarību zaudējušas valsts situācija kardināli atšķīrās no neatkarīgu suverēnu valstu situācijas – trūka visai daudzu ārpolitikas instrumentu, kas viegli pieejami neatkarīgu valstu diplomātiem. Taču uzdevums bija grūtāks – bija jāaizstāv daudzi valsts *de iure* pastāvēšanas pamatjautājumi, kuru risināšana valstiskas neatkarības apstākļos parasti nav apdraudēta. Latvijas diplomātiskajiem pārstāvjiem bija jārēķinās ar to, kādā kapacitātē viņus atzina attiecīgā rezidences valsts.

Daļa lēmumu tika pieņemti pēc Latvijas ārlietu dienesta konsultācijām ar Lietuvas un Igaunijas ārlietu dienestiem. Tomēr Baltijas valstu diplomātisko pārstāvju sadarbības līmenis konkrētās galvaspilsētās mēdza būt atšķirīgs (piemēram, tas ne visai veiksmīgs bija Buenosairesā). Latvijas Republikas diplomātisko misiju ārzemēs pienākums bija pretoties jebkādai ārvalstu kundzībai Latvijā. Baltijas valstu sūtņi Londonā un Vašingtonā vienojās par to, ka neatzīs nekādas svešas varas ieceltas valdības savās valstīs.

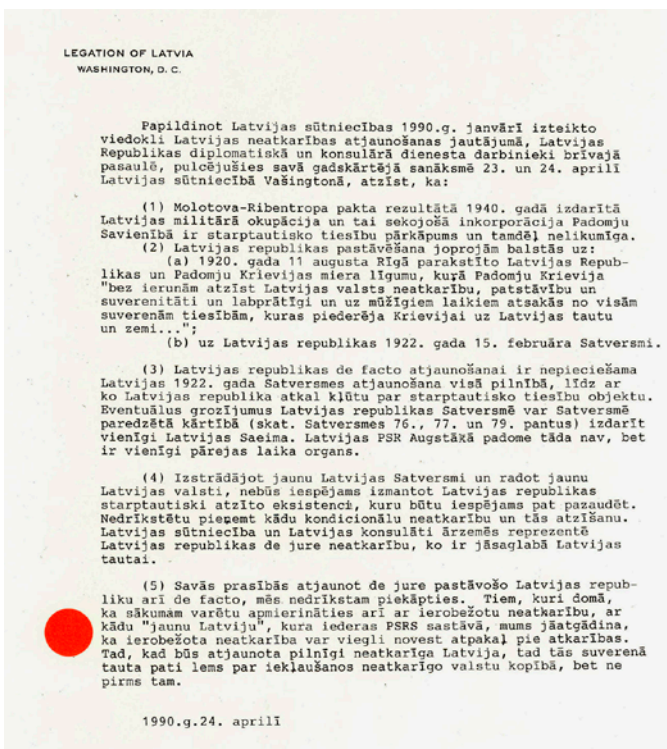
Latvijas Republikas ārlietu dienests Rietumvalstīs darbību turpināja arī pēc Otrā pasaules kara beigām. Latvijas ārlietu dienesta struktūru darbībai Latvijas Republikas valsts un pilsoņu interešu aizstāvēšanā un trimdinieku organizēšanās atbalstīšanā jaunajās mītnes zemēs bija liela nozīme, īpaši sākumposmā, kamēr mītnes zemēs vēl nebija izveidojušas spēcīgas trimdinieku centrālās politiskās organizācijas. Kad 40. gadu otrajā pusē veidojās pirmās trimdinieku organizācijas, faktiski nebija jautājumu, par kuriem Latvijas Republikas ārlietu dienests Latvijas tiesību un interešu jautājumos nebūtu runājis jau kopš 1940. gada vasaras vai konkrēto problēmu rašanās brīža. Diplomāti neklusēja gadījumos, kad latviešu bēgļu un trimdas organizāciju darbība varēja apdraudēt Latvijas Republikas

ārlietu dienesta statusu, pastāvēšanu un iespējas turpināt pārstāvēt Latvijas valsti starptautiski vai apgrūtināt Latvijas valsts un fizisko personu (tādā arī pašu trimdas pārstāvju) interešu aizstāvēšanas iespējas rezidences valstīs. Apmēram no 20. gs. 50. gadu beigām pieauga spēkā jauno mītnes valstu latviešu trimdas organizāciju darbība, to lobijs šo valstu valdībās, un šī darbība bija pamanāmāka nekā ārlietu dienesta darbība, kuru turklāt ietekmēja diplomātijas specifika.

Kopš 40. gadu otrās puses notika regulāras Latvijas ārlietu dienesta darbinieku sanāksmes. Notika koleģiāla apspriešana, bet galvenais lēmums piederēja Kārlim Zariņam (Londonā) un vēlāk viņa darba turpinātājiem ārlietu dienesta vadībā Arnoldam Spekkem un Anatolam Dinbergam (Vašingtonā). Ārlietu dienesta vadītāji noteica vadlīnijas ārpolitikas jautājumos un iecēla pārstāvniecību darbiniekus.

Latvijas
sūtniecības
Vašingtonā
paziņojums
preseī par
Latvijas
diplomātiskā
un konsulārā
dienesta
darbinieku
brīvajā
pasaulē
1990. gada
23.-24. aprīļa
sanāksmē
pieņemtajiem
noteikumiem,
kas
konsekventi
ievērojami,
de jure
pastāvošo
Latvijas
Republikas
atjaunojot
arī *de facto*.
Vašingtona,
1990. gada
24. aprīlis.

Avots: LVVA, 291. f.,
1. apr., 721. l., 98.

1990. gada martā demokrātiskās vēlēšanās ievēlētais Latvijas parlaments 1990. gada 4. maijā pieņēma „Deklarāciju par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu.” Parlaments izveidoja jaunu Ministru Padomi ar nolūku pakāpeniski likvidēt padomju iestādes un atjaunot neatkarīgās Latvijas 1922. gada Satversmi. Bija nepieciešams no jauna veidot ārlietu dienesta centrālo iestādi – Latvijas Republikas Ārlietu ministriju. Par ĀM galveno uzdevumu kļuva Latvijas valdības ārpolitiskā kursa nodrošināšana, lai panāktu Latvijas neatkarības faktisku atjaunošanu pārejas periodā. LR Augstākā Padome par ārlietu ministru 22. maijā iecēla Jāni Jurkānu.

No 1990. gada maija līdz 1991. gada augustam Anatola Dinberga vadītais Latvijas Republikas ārlietu dienests Rietumvalstīs joprojām nebija pakļauts Latvijas Republikas pārejas perioda valdības jaunajai Ārlietu ministrijai. Tomēr abas institūcijas sadarbojās neatkarības atgūšanas centienos, piemēram, saskaņojot goda konsulu iecelšanu. Latvijas ārlietu dienesta attīstību „pārejas periodā” 1990.–1991. gadā veidoja divi paralēli procesi – no sūtniecības Vašingtonā vadītā Latvijas diplomātiskā dienesta atjaunināšana un paplašināšana un Latvijas Ārlietu ministrijas un tās veidoto pārstāvniecību tīkla veidošanās un attīstība.²⁶ Kā intervijā izteicās anonīms respondents, Anatols Dinbergs neiesaistījās latviešu trimdas organizāciju lietās, bet starptautiskajos jautājumos trimdas organizācijās aktīvi bija Gunārs Meierovics, Aristids Lambergs, Ojārs Kalniņš, Uldis Grava un citi.

Dažas ārpolitisko lēmumu pieņemšanas mehānismu attīstības iezīmes otrajā – atjaunotās neatkarības – periodā (1991–2017)

Izšķiroša nozīme Latvijas valsts pilnīgas neatkarības atjaunošanā bija 1991. gada 21. augustā Latvijas Republikas Augstākās Padomes pieņemtajam Konstitucionālajam likumam „Par Latvijas Republikas valstisko statusu,” ar kuru tika izbeigts pārejas periods. 1991. gadā sākās Latvijas valsts otrais neatkarības laikmets. Netika veidots jauns ārlietu dienests, bet līdzšinējā LR ārlietu dienesta Rietumvalstīs sūtniecības tika paaugstinātas par vēstniecībām, pakļautas Ārlietu ministrijai un apvienotas kopīgā ārlietu dienestā.

Straujās iekšpolitiskās un ārpolitiskās situācijas izmaiņas un pārejas perioda beigās Latvijā radīja nepieciešamību īstenot kardinālas izmaiņas ārpolitiskā dienesta darbībā, lai tas varētu veikt neatkarīgas valsts ārlietu resoram raksturīgas funkcijas. Līdzīgi kā vairākas reizes agrāk Latvijas valsts vēsturē, izmaiņas Latvijas valstiskajā statusā lielā mērā ietekmēja ārlietu resora tālāko attīstību. Pēc 1991. gada 21. augusta sākās Latvijas Republikas Ārlietu ministrijas darbība pilnā apjomā. Augusta beigās dažu dienu laikā nepieredzējušajam un tikai dažus desmitus darbinieku lielajam ministrijas kolektīvam bija jārisina plašs jautājumu komplekss, tai skaitā diplomātisko attiecību nodibināšana vai atjaunošana, pirmo ārvalstu diplomātu akreditācija, Latvijas ārpolitiskā dienesta personāla izvietošana un vēstniecību veidošana, vīzu režīma ieviešana ārvalstu pilsoņiem, ārvalstu augstu amatpersonu uzņemšana utt. Kā vēlāk atcerējās Latvijas pirmā vēstniece Francijā Aina Nagobads-Ābola: „Bija 1991. gads, un mēs visi sākām darbu no nulles, citam bija lielāka „bagāža,” citam mazāka, citam – nekādas. Taču tolaik mēs visi strādājām kopā, darījām visu, ko varējām un spējām. Un darījām to ar prieku un ar ticību.”²⁷

Paralēli praktiskajam ārpolitiskajam darbam veidojās nacionālā tiesiskā bāze un reglamentācija. Pirmajos gados pēc neatkarības atjaunošanas Ārlietu ministrijas darbību noteica Latvijas Republikas Ministru Padomes 1992. gada 30. oktobrī apstiprinātais Latvijas Republikas Ārlietu ministrijas nolikums. Saskaņā ar šo nolikumu Ārlietu ministrijas galvenais uzdevums bija ar politiskiem un diplomātiskiem līdzekļiem nodrošināt Latvijas ārpolitiskās koncepcijas realizēšanu, lai radītu maksimāli labvēlīgus apstākļus Latvijas starptautiskajai drošībai un iekšpolitiskajai stabilitātei, kā arī sekmētu Latvijas iekļaušanos starptautiskajā aprītē.

Sākot ar ministra Jāņa Jurkāna laiku, dažādos formātos ministrijā notika t. s. vadības sanāksmes, kurās piedalījās ministrs, valsts sekretārs un struktūrvienību vadītāji. Pakāpeniski attīstījās Ārlietu ministrijas sadarbība ar Valsts prezidentu un Ministru kabinetu, parlamentu (Augstāko Padomi, kopš 1993. gada Saeimu) un tā Ārlietu komisiju.

Šobrīd ārlietu dienesta darbību regulē virkne starptautisko un nacionālo tiesību aktu. Latvijas Ārlietu ministrija ir atbildīga par Latvijas suverēno tiesību realizāciju starptautisko attiecību jomā un Latvijas fizisko un juridisko personu interešu aizsardzību ārvalstīs. 1992. gada oktobra beigās

Rīgā notika pirmā Latvijas vēstnieku sanāksme pēc valstiskās neatkarības atjaunošanas. Turpmāk vēstnieku sanāksmes notiek ik gadu. Pēdējos gados notiek arī goda konsulu sanāksmes. Gadu gaitā daudzkārt ir izdarītas izmaiņas ministrijas struktūrā – ievērojami biežāk nekā Latvijas pirmajā neatkarības laikmetā.

Intervijas laikā ar diviem anonīmiem ĀM darbiniekiem tika pausts uzskats, ka 90. gados daudzu citu risināmu jautājumu vidū svarīgākie bija Krievijas armijas izvešanas jautājums un robežlīguma noslēgšana ar Krieviju, arī Latvijas Republikas pilsonības jautājuma ārpolitiskais aspekts. Tādējādi gan 20., gan 90. gados aktuāli bija jautājumi, kas bija saistīti ar Latvijas aiziešanu no Krievijas (PSRS) ģeopolitiskās telpas.

Pieminētie 90. gadu ārpolitiskie lēmumi bija cieši saistīti ar Latvijas iekšpolitisko dienaskārtību, un Ārlietu ministrija lielā mērā bija pozīcijas izstrādātāja un saskaņotāja starp dažādu partiju un institūciju pārstāvjiem, prioritāšu izkārtojums bija skaidrs. Tas, ka valstiskā neatkarība atgūta nesen un ir jānostiprina, ietekmēja domāšanu. Tad, kad viens no „Latvijas ceļa” vadītājiem Valdis Birkavs bija ārlietu ministrs, bija nodrošināts ievērojams iekšpolitisks atbalsts ārpolitisko lēmumu pieņemšanai; vēlākajos gados situācija pakāpeniski mainījās. Nebija viegli pieņemt lēmumus sensitīvos apstākļos, jo pastāvēja Rietumvalstu spiediens, Krievijas spiediens, plus bija jāņem vērā Latvijas iekšpolitiskā situācija. Pirmajos gados aktīvi ideju generatori un padomnieki ārlietās bijuši Jānis Ritenis, Mavriks Vulfsons, Gunārs Meierovics. Vēlāk 90. gados atbildīgos risinājumos bija iesaistīti Māris Riekstiņš, Aivis Ronis, Mārtiņš Virsis, Aivars Vovers un citi. Ministrijā darbu uzsāka daudz gados jaunu cilvēku, līdz ar to nebija līdzsvarotākas paaudžu struktūras, kāda pastāv „vecu valstu” ārlietu ministrijās (līdz ar to mūsdienās, pēc vairāk nekā 25 neatkarības gadiem, ir daudz vienaudžu – konkurentu uz vēstnieku amatiem). No otras puses bija arī plusi – cilvēki jauni, ar entuziasmu, pastāv misijas sajūta, vēlme izmantot vēsturisku iespēju tikt galā ar sarežģītiem risināmiem jautājumiem, to skaitā tiem, kas mantoti no PSRS laikmeta. Tika piedāvāti risinājumi un modeļi scenāriji, kam sekoja politiski lēmumi. Turpmākajos gados svarīga loma bija ne tikai ministriem, bet arī valsts sekretāram. Pēc to pašu respondentu domām gadu tūkstošu mijā Ārlietu ministrija bija galvenais „motors” eiro-integrācijas jautājumos. Iekšpolitiski Ārlietu ministrijai bija daudz jāstrā-

dā ar parlamentu, diplomātiem nereti nācās skaidrot un precizēt dažādus parlamentāriešu izteikumus. Stratēģiskie lēmumi par ES un NATO tika gatavoti 1998.–1999. gadā. Līdz 2005. gadam vairākas izmaiņas ministrijas struktūrā tika izdarītas arī sakarā ar Latvijas iestāšanos Eiropas Savienībā un NATO. Arī mūsdienās ministrijas optimālās struktūras meklējumi un lēmumu pieņemšanas mehānismu pilnveide turpinās. Pēdējos gados katru gadu janvāra beigās Saeimā notiek plašas ārpolitiskās debātes.

Noslēgumā

Kopumā Latvijas ārlietu resora attīstība bijusi cieši saistīta ar gandrīz simt gadu ilgās *de iure* pastāvošās Latvijas valsts attīstības periodiem un ir ietvērusi sevī visus trīs galvenos Latvijas valsts pastāvēšanas periodus: pirmo neatkarības laikmetu (starpkaru periodu; 1918–1940), otro laikmetu (okupācijas un aneksijas periodu; 1940–1990/1991) un atjaunotās neatkarības laikmetu (otro neatkarības periodu; kopš 1990/1991). Ārpolitikas vadības uzdevumus abos neatkarības periodos raksturo mērķis izstrādāt un īstenot politiku valsts interešu īstenošanai, ņemot vērā visai ierobežotos resursus. Abos neatkarības laikmetos, kā arī okupācijas laikmetā ir ticis uzmanīgi sekots lielvalstu ārpolitikai un spēku samēriem. Okupācijas un aneksijas laikmeta ārpolitika nosargāja Latvijas Republikas *de iure* statusu un saglabāja priekšnoteikumus Latvijas valstiskās neatkarības atjaunošanai un neatkarības atjaunošanas starptautiskai atzišanai 1991. gadā. Abos neatkarības laikmetos Latvija ir centusies aktīvi darboties starptautiskajās organizācijās, kuru mērķis ir miera un kolektīvās drošības uzturēšana un ekonomiskā sadarbība. Arvien ir notikuši centieni veidot un uzturēt labas attiecības ar kaimiņvalstīm. Par kontinuitātes elementu visos trijos Latvijas valsts laikmetos var uzskatīt sadarbību ar Rietumu demokrātiskajām valstīm. Atšķirībā no pirmā neatkarības perioda otrajā neatkarības laikmetā Latvijai ir izdevies pievienoties kolektīvās drošības struktūrai – NATO, tomēr mūsu valstij jāturpina pašai aktīvi darboties drošības un aizsardzības jautājumu risināšanā un spēju stiprināšanā. Atjaunotās neatkarības laikmeta ārpolitika ir nodrošinājusi Latvijas integrāciju eiroatlantiskajās struktūrās, ietekmīgās politiskās un ekonomiskās organizācijās.

Par vairākiem no iepriekš minētiem notikumiem un norisēm Latvijas ārpolitikā ir sniegta tuvāka analīze citu autoru rakstos šajā rakstu krājumā.

Atsauces

- ¹ Edgars Andersons, *Latvijas vēsture 1920–1940: Ārpolitika*, 1. sēj. (Stokholma: Daugava, 1982), 254–5.
- ² Jaroslaw Sozański, *International Legal Status of Lithuania, Latvia and Estonia in the Years 1918–1994* (Rīga: [Poligrāfists], 1995), 60.
- ³ Jānis Lūsis, „Latvijas diplomātu darbs”, *Daugavas Vanagu Mēnešraksts*, Nr. 3 (1990), 10.
- ⁴ Pārskatu par Ārlietu ministrijas struktūrvienībām, to izmaiņām, funkcijām un vadītājiem skat. arī: Ēriks Jēkabsons un Valters Ščerbinskis, „Latvijas ārlietu resors un tā darbinieki 1918.–1991. gadā” no *Latvijas ārlietu dienesta darbinieki 1918–1991: Biogrāfiskā vārdnīca*, sast. Ēriks Jēkabsons un Valters Ščerbinskis (Rīga: Zinātne, 2003), 15–18.
- ⁵ *Valdības Vēstnesis*, 1922. gada 2. novembris, 4; „Noteikumi par dienestu Ārlietu ministrijā” [Rīga, 1922.]
- ⁶ Ēriks Jēkabsons un Valters Ščerbinskis, „Latvijas ārlietu resors un tā darbinieki 1918.–1991. gadā”, 19.
- ⁷ Alfrēds Bērziņš, Kārlis Ulmanis. Cilvēks un valstsvīrs ([Nujorka]: Grāmatu Draugs, 1973), 140; Aivars Stranga, *Latvijas–padomju Krievijas miera līgums 1920. gada 11. augustā. Latvijas – padomju Krievijas attiecības 1919.–1925. gadā* (Rīga: Fonds Latvijas Vēsture, 2000), 85, 94.
- ⁸ LVVA, 2570. f., 14. apr., 984. l., 108; Fēlikss Cielēns, *Laikmetu maiņā*, 3. grām. (Stokholma: Memento, 1998), 166, 168–170; Edgars Dunsdorfs, *Kārļa Ulmaņa dzīve. Ceļinieks. Politīķis. Diktators. Mocekļis* (Rīga: Zinātne, 1992), 168; Rihards Treijs, *Latvijas valsts un tās vīri: Latvijas Republikas valdības. Ministri savos darbos, 1918.–1940. g. Ar Pirmās Republikas un Otrās Republikas Saeimas un Valdības locekļu sarakstiem pielikumā* (Rīga: Latvijas Vēstnesis, 1998), 48.
- ⁹ Ainārs Lerhis, „Latvijas ārpolitikas veidošanās (20. gadu pirmā puse)”, *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, Nr. 4 (2000), 84.
- ¹⁰ Fēlikss Cielēns, *Laikmetu maiņā*, 4. grām. (Stokholma: Memento, 1999), 85–87.
- ¹¹ Aivars Stranga, *Latvijas–padomju Krievijas miera līgums 1920. gada 11. augustā...*, 219–220, 223.
- ¹² Fēlikss Cielēns, *Laikmetu maiņā*, 4. grām. (Stokholma: Memento, 1999), 88.
- ¹³ Sikāk par diplomātu agrāko sabiedriskā un profesionālā darba pieredzi skat.: Ainārs Lerhis, „Latvijas ārpolitiskā dienesta un Ārlietu ministrijas pirmie darbības gadi (1919. gads – 20. gadu pirmā puse)”, *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, Nr. 2 (1998), 122–123.
- ¹⁴ Aivars Stranga, „Brīvmūrnieki un „Jāpuguns loža” Rīgā,” *Latvijas Vēsture*, Nr. 3 (1991), 70.
- ¹⁵ Zigurds L. Zīle, „Baltijas klātbūtne Tautu Savienībā” no *Baltijas valstis likteņgriežos. Politiskas, ekonomiskas un tiesiskas starptautiskās sadarbības problēmas uz XXI gadu simteņa sliekšņa. Rakstu krājums*, red. Tālav Jundzis (Rīga, 1998), 383–386; Ārlietu ministrija, „Ārlietu ministrija” no *Latvija desmit gados: Latvijas valsts nodibināšanas un viņas pirmo 10 gadu darbības vēsture*, red. Matiss Ārons (Rīga: Jubilejas komisija, 1928), 73.
- ¹⁶ Ēriks Jēkabsons un Valters Ščerbinskis, „Latvijas ārlietu resors un tā darbinieki 1918.–1991. gadā”, 24.
- ¹⁷ Edgars Dunsdorfs, *Kārļa Ulmaņa dzīve. Ceļinieks. Politīķis. Diktators. Mocekļis*, 287.
- ¹⁸ Turpat, 287.
- ¹⁹ Edgars Dunsdorfs, *Kārļa Ulmaņa dzīve. Ceļinieks. Politīķis. Diktators. Mocekļis*, 304, 322; Arturs Stegmanis, „Atmiņas” no „*Neatkarīgā Latvija – kāda tā bija*”, sast. Pāvils Ducmanis, Helmutis Kreicbergs (Rīga: Avots, 1987), 163; Inesis Feldmanis, Aivars Stranga, Mārtiņš Virsis, *Latvijas ārpolitika un starptautiskais stāvoklis (30. gadu otrā puse)* (Rīga, 1993), 352.
- ²⁰ Žanis Unāms, *Neatkarības saulrietā. Latvija pēc 17. jūnija* (Oldenburga: A. Ziemeņa apgāds, 1950), 33.

- ²¹ Inesis Feldmanis, Astra Aleksandra Freimanis, Ainārs Lerhis, Ineta Ziemele, „Latvijas valsts okupācijas gados (1940–1991)” no *Dokumenti par Latvijas valsts starptautisko atzīšanu, neatkarības atjaunošanu un diplomātiskajiem sakariem. 1918–1998* (Rīga: Nordik, 1999), 134–135.
- ²² Sīkāk skat.: Ainārs Lerhis, „Pārmaiņas Latvijas diplomātiskā dienesta darbībā (1940. g. jūnijs – 1942. g. augusts)” no *Vēsturnieks profesors Dr. phil., LZA ārzemju loceklis Andrievs Ezergailis: Biobibliogrāfija, darbabiēdru veltījumi 70 gadu jubilejā* (Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2000), 269–270.
- ²³ „Sūtniecība Londonā” no *Latvju Enciklopēdija*, red. Edgars Andersons, 4. sēj. (Rockville, 1990), 505; Arturs Bērziņš, *Kārlis Zariņš dzīvē un darbā* (Londona: Rūja, 1959), 227–228; „Pilnvaras, ārkārtējās” no *Latvju Enciklopēdija*, red. Arveds Švābe, 3. sēj. (Stokholma, 1953.–1955.), 1942; Kārlis Zariņš, „Latvijas valsts darbā” no *Latviešu Almanachs 1954*, red. Arturs Bērziņš (Londona: Latpress, 1953), 91.
- ²⁴ Inesis Feldmanis, Astra Aleksandra Freimanis, Ainārs Lerhis, Ineta Ziemele, „Latvijas valsts okupācijas gados (1940–1991),” 132–133; Ainārs Lerhis, „Pārmaiņas Latvijas diplomātiskā dienesta darbībā...,” 280.
- ²⁵ Sīkāk skat.: *Latvijas Republikas oficiālā nostāja Latvijas diplomātiskā dienesta dokumentos 1940.–1991. gadā. Dokumentu krājums*, sast. Ainārs Lerhis (Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2015).
- ²⁶ [Ainārs Lerhis], „Latvijas Republikas ārlietu dienesta vēsturē (1917–1997)” no *Latvijas ārlietu dienesta rokasgrāmata* (Rīga: Latvijas Republikas Ārlietu ministrija, 1997), 23–24; Inesis Feldmanis, Astra Aleksandra Freimanis, Ainārs Lerhis, Ineta Ziemele, „Latvijas valsts okupācijas gados (1940–1991),” 167–168, 173–174.
- ²⁷ „Zelta vērtais franču šarms Latvijas diplomātijā” [Līgitas Kovtunas intervija ar Ainu Nagobads Ābolu], *Eiropas latviešu laikraksts Brīvā Latvija*, 2012. gada 24. maijs, <http://www.brivalatvija.lv/aktuala-intervija/zelta-vertais-francu-sarms-latvijas-diplomatija?gads=2012>

STARPKARU PERIODA DARBI

Latvijas starptautiskās atzīšanas panākšana

INESIS FELDMANIS

Pirmais pasaules karš līdz nepazīšanai pārvērtā veco, labo un ierasto Eiropu. Tā kļuva pacifistiska, demokrātiska, nacionālistiska un revolucionāra. Sabruka impērijas, pazuda senas, slavenas un gadsimtiem ilgi valdījušas dinastijas. Visdziļākās pārmaiņas skāra mūsu kontinenta daļu, ko parasti dēvē par Austrumviduseiropu, kur veidojās varas vakuuma zonas un kā sēnes pēc lietus radās vairākas jaunas valstis. Neatkarību ieguva Somija, Igaunija, Latvija, Lietuva, Polija, Čehoslovākija un Serbu–horvātu un slovēņu valsts. Nacionālā valsts kļuva par Austrumviduseiropas un reizē par visa kontinenta raksturīgāko iezīmi.

Jaunu valstu parādīšanās Eiropas politiskajā kartē bija likumsakarīgs process, kas apliecināja tautu pašnoteikšanās ideju lielo pievilksanas un neparastā valdzinājuma spēku. Taču neatkarības pieteikums un tās proklamēšana bija tikai pirmais solis. Jaunajām valstīm bija jāpanāk, lai starptautiskā sabiedrība tās atzītu. To nodrošināja jauno valstu izcilie lideri. Latvijas gadījumā noteikti jāpiemin pirmais Valsts prezidents Jānis Čakste, pirmais Ministru prezidents Kārlis Ulmanis un pirmais ārlietu ministrs Zigfrīds Anna Meierovics. Pēc viņa traģiskās nāves 1925. gada augustā Latvijas prese salīdzināja Meierovicu ar čehu diplomātu Edvardu Benešu, kurš bija guvis vispārēju atzinību Eiropā.

Pirmie panākumi

Starptautisko tiesību izpratnē Latvija bija atzīta vēl pirms valsts proklamēšanas 1918. gada 18. novembrī. Izmantojot labvēlīgo situāciju, 1917. gada novembrī izveidotās Latviešu Pagaidu nacionālās padomes (LPNP)¹ pilnvarotajam pārstāvim Zigfrīdam Annam Meierovicam izdevās pārliecināt Lielbritānijas valdību par Latvijas valsts nepieciešamību. Izšķirīgs

izrādījās britu dziļais naids pret Vāciju un boļševismu. 1918. gada 23. oktobrī notikušās sarunas ar Meierovicu laikā Lielbritānijas diplomātijas galva, ārlietu ministrs Arturs Džeimss Belfūrs paziņoja, ka britu valdība ir nolēmusi provizoriski atzīt „Latviešu Nacionālo padomi par Latvijas valdību,” līdz Miera konference galīgi izšķirs Latvijas statusu.²

Šo Belfūra paziņojumu LPNP politiķi uztvēra kā Latvijas atzīšanu *de facto* līmenī.³ Rakstisku apstiprinājumu Meierovics no Belfūra saņēma divarpus nedēļas vēlāk, 1918. gada 11. novembrī. Oficiālajā vēstulē bija teikts, ka Lielbritānijas valdība „labprāt no jauna apliecina savu gatavību dot pagaidu atzīšanu Latvijas nacionālajai padomei kā *de facto* neatkarīgai iestādei” un viņu pašu pieņem „kā latviešu pagaidu valdības neoficiālo diplomātisko pārstāvi.”⁴ No vēstules teksta izriet, ka Lielbritānija par Latvijas pagaidu valdību atkal atzina Nacionālo padomi. Britu uztverē šī institūcija bija Latvijas leģitimā augstākā pārstāvība. Ar to vajadzēja rēķināties arī citām Rietumvalstīm.

1918. gada rudenī latviešu nacionālpolitiskie spēki centās iegūt un drošināt arī Vācijas atbalstu Latvijas neatkarībai. Šajā virzienā aktīvi darbojās tā dēvētais Demokrātiskais bloks, kas bija noformējies jau 1917. gada septembra otrajā pusē vācu okupētajā Rīgā. Tā 19. oktobrī, kad Vācijā pie varas atradās pirmā parlamentārā valdība ar Maksu fon Bādenu priekšgalā, kura bija iesākusi realizēt uz tautu pašnoteikšanās tiesību atzīšanu orientētu Austrumu politiku (*Ostpolitik*), Demokrātiskā bloka pārstāvji Miķelis Valters un Edvards Traubergs nodeva vācu kancleram iesniegumu, kurā uzsvērts, ka latviešu tauta ir stingri apņēmusies panākt „Latvijas teritorijā starptautiski atzītu valsts neatkarību.” Dokumentā nepārprotami pateikts, ko latvieši gaida no jaunās Vācijas, proti, to, ka „tā neliks Latvijas tautai šķēršļus ceļā uz tūlītēju neatkarīgas valsts celtniecības sākumu.”⁵

Nedēļu vēlāk – 25. oktobrī – vēstuli fon Bādenam nosūtīja latviešu Nacionālās padomes valde (kā pirmais dokumentu parakstītājs Voldemārs Zāmuels, kurš pazīstamā sociāldemokrāta Fēliksa Cielēna vērtējumā „izskatījās kā gudrs, atturīgs profesors”⁶). Vācu kancleru informēja, ka LPNP un Demokrātiskais bloks, pieaicinot Kurzemes pārstāvjus, apvienojušies, „pārtopot” Latviešu Nacionālajā padomē.⁷ Nebūtu lieki šajā sakarā piebilst, ka minētajā dokumentā tomēr vēlammais uzdots par esošo. Abu politisko centru apvienošanās faktiski nenotika. Latvijas vadošie politiķi

izlēma uz plašākiem pamatiem izveidot jaunu priekšparlamentu – Latvijas Tautas padomi, ko veidoja politisko partiju pārstāvji. Savā pirmajā sēdē tā par pirmo Latvijas Ministru prezidentu ievēlēja Kārli Ulmani un uzticēja viņam sastādīt Pagaidu valdību. Grūti iedomāties, ka kāds cits politiķis varētu būt viņa vietā. Nevienam citam nebija Ulmaņa apbrīnojamās enerģijas un neatlaidības. Neviens arī neapšaubīja viņa tiesības būt par pirmo Latvijas valsts vadītāju. Ulmaņa prātu tolaik pilnībā bija pārņēmusi doma par neatkarīgu valsti, kas vēstures gaitā izrādījās izšķirīga.

Pirmā valsts, kas atzina Kārļa Ulmaņa Pagaidu valdību, bija Vācija. Berlīne nevilcinoties izšķīrās par attiecību nodibināšanu ar Latviju. Pazīstamā vācu sociāldemokrāta, vēlākā Vācijas Valsts prezidenta Frīdriha Eberta vadītā valdības sēdē, kas notika dažas dienas pēc Latvijas valsts proklamēšanas, nolēma atzīt Ulmaņa valdību kā provizorisku augstāko varu „latviešu etnogrāfiskajā teritorijā” un Tautas padomi kā tās „kontrolējošo instanci.”⁸ 25. novembrī Ulmanis saņēma no Vācijas ģenerālpilnvarotā Baltijas zemēs Augusta Vinniga šādu rakstu: „Pagodinos prezidenta kungam paziņot, ka vācu valdība ir ar mieru provizoriski atzīt Latvijas Tautas padomi par patstāvīgu varu un Pagaidu valdību par tās izpildu komisiju līdz laikam, kamēr Miera konference izšķirsies par Latvijas nākotni saskaņā ar tautas pašnoteikšanās tiesībām.”⁹

1918. gada 26. novembrī Vinnigs nosūtīja Pagaidu valdībai paziņojumu, kuru tā uztvēra un definēja kā Latvijas atzīšanas rakstu. Šis dokuments saturēja divus svarīgus atzinumus. Vinnigs norādīja, ka Pagaidu valdība īsteno augstāko varu latviešu etnogrāfiskajā teritorijā. Viņš paziņoja arī, ka vācu civilpārvalde nodod zemes pārvaldīšanu Latvijas Pagaidu valdībai saskaņā ar vēl panākamu vienošanos.¹⁰ Latviešu vēsturnieks Edgars Dunsdorfs savā laikā izvirzīja visai nepārliciecināmu apgalvojumu, ka „Vācijas atzīšanai bija slepens nolūks iesaistīt Latviju Vācijas ietekmes sfērā.”¹¹ Drīzāk gan šis Vācijas solis būtu jāvērtē kā tās jaunās austrumu politikas loģiska konsekvence.

Šajā laikā Latvijas Pagaidu valdības iekšpolitiskās pozīcijas bija ļoti nedrošas un apdraudētas. 1919. gada 3. janvārī Rīgā ienāca lielinieku spēki, kas, turpinot uzbrukumu, īsā laikā okupēja gandrīz visu Latvijas teritoriju. Pagaidu valdības kontrolē palika tikai Liepājas, Grobiņas un Aizputes apriņķis. Latviju sāka pārvaldīt Pētera Stučkas valdība, kas formāli pārstāvēja neatkarīgo Latvijas Sociālistisko Republiku. Šī valsts, kuru proklamēja

1918. gada decembrī, bija iecerēta kā Padomju Krievijas taktisks manevrs, kā atbilde latviešu nacionālās atbrīvošanās kustībai, kas bija vainagojusies ar nacionālās valsts nodibināšanu.

Ciņā pret lieliniekiem, kas darbojās Liepājā, nozīmīgu, bet reizē bīstamu palīdzību sniedza Vāciju, kuru satrauca Sarkanās armijas ofensīva Austrumprūsijas robežu tuvumā. Uz Kurzemi no Berlīnes apkārtnes pārvietoja 1. gvardes divīziju. Baltijas landesvēra (šo militāro formāciju izveidoja 1918. gada 11. novembrī kā iecerēto, bet nekad neizveidoto Baltijas valsts zemessardzi, kurā izšķīrošā vieta bija ierādīta vietējiem vācbaltiešiem), kura sastāvā cīnījās arī Latviešu atsevišķais bataljons Oskara Kalpaka vadībā, komandēšanu pārņēma pieredzējuši, bet latviešiem naidīgi noskaņoti virsnieki. Par vācu bruņoto spēku pavēlnieku Kurzemē un Ziemeļlietuvā, kā arī par Liepājas gubernatoru februāra sākumā kļuva „politiskais ģenerālis” Rīdigers fon der Golcs, kurš pirms tam bija palīdzējis neatkarīgās Somijas valdībai sakaut lieliniekus, izpelnoties somu tautas nedalītu atzinību un nacionālā varoņa godu. Viņam arī izdevās ātri stabilizēt situāciju un ievadīt sekmīgu uzbrukumu Kurzemē.

„Latvijas jautājums” Parīzes Miera konferencē

Zināmas cerības viesā arī notikumi un valdošās tendences starptautiskajā arēnā, kas varēja izšķirīgi ietekmēt Latvijas valsts likteni. Proti, 1919. gada janvārī Parīzē sanāca Miera konference, kurai vajadzēja pabeigt Pirmo pasaules karu *de iure*, respektīvi, noslēgt miera līgumus un noteikt jauno starptautisko kārtību Eiropā. Galvenie „miera arhitekti” un lēmēji no sākuma bija „Lielais četrinieks,” vēlāk „Lielais trijnieks”: Amerikas Savienoto Valstu (ASV) prezidents Vudro Vilsons, Lielbritānijas premjers Deivids Loids Džordžs un Francijas ministru prezidents Žoržs Klemanso. Visi šie politiķi bija reti izcilas personības.

Latvija kā jaunā valsts, kas bija ieguvusi pagaidu, bet ne neatsaucamu un vispusīgu starptautisko atzišanu, nevarēja tieši piedalīties Parīzes Miera konferences darbā. Tomēr 1919. gada janvārī uz Parīzi, kas tolaik bija kļuvusi par pasaules politiskās dzīves centru, aizbrauca Tautas padomes delegācija, ko līdz 21. maijam vadīja tās priekšsēdētājs Jānis Čakste, bet pēc tam līdz jūlijam – ārlietu ministrs Zigfrīds Anna Meierovics.

Tieši Meierovicu laikabiedri uzskatīja par Latvijas delegācijas īsto dvēseli. Tā Fēlikss Cielēns, kurš Parīzē ieradās 12. aprīlī, bija ļoti augstās domās par Latvijas ārlietu ministru: „Galvenais darba veicējs bija Zigfrīds Meierovics, kas visu ātri aptvēra un steidzīgi izkārtoja. Viņš bija mūsu centrālā figūra diplomātiskajā reprezentācijā. Tajā viņš apvienoja labu taktu un smalku stāju ar bravurīgu drosmi [...]. Pirmais Latvijas ārlietu ministrs bija delegācijas spārnotājs grūtajā darbā.”¹²

Par savu svarīgāko uzdevumu Latvijas delegācija uzskatīja panākt Latvijas patstāvības atzīšanu, kā arī nodrošināt Latvijai pārtikas piegādes, aizņēmumus un militāro palīdzību cīņā pret lieliniekiem. Galvenās delegātu darbības formas bija tikšanās un kontaktu uzturēšana ar konferences vadītājiem un dalībvalstu pārstāvjiem, kā arī iesniegumu piesūtīšana konferences komisijām. Visā darbības laikā (1919. gada 23. janvāris–15. decembris) Latvijas delegācija iesniedza Antantes valstu valdībām un Miera konferencei 34 dažādus labi argumentētus iesniegumus.¹³

Latvijas delegātiem, kuri Parīzē izmantoja katru mazāko iespēju, lai izvirzītu Latvijas atzīšanas jautājumu, neizdevās panākt savas galvenās prasības izpildi. Tomēr noteikti rezultāti tika sasniegti. 1919. gada 28. jūnijā Versaļā parakstītais miera līgums ar Vāciju saturēja Baltijas valstīm labvēlīgus nosacījumus un netiešas garantijas to neatkarībai. Tā līguma 116. pants paredzēja, ka Vācija apsolās respektēt to teritoriju neatkarību, kuras līdz 1914. gada augustam piederēja Krievijas impērijai. Savukārt 292. pantā bija fiksēta Berlīnes atteikšanās no visiem ar Krieviju vai tās bijušajām sastāvdaļām noslēgtajiem līgumiem, bet saskaņā ar 433. pantu Vācija uzņēmās saistības paturēt karaspēku Baltijā, neiejaucoties Igaunijas, Latvijas un Lietuvas pagaidu valdību darbībā valsts aizsardzības jomā, kā arī atvilkt šo karaspēku pēc Antantes valstu pieprasījuma.¹⁴ Vairāku Latvijas diplomātu skatījumā visas valstis, kuras parakstīja Versaļas miera līgumu, atzina Baltijas valstis par *de facto* pastāvošām valstīm. Šim faktam bija īpaši liela nozīme, jo Versaļas miera līgumu parakstīja 32 valstis, bet ar oficiāliem aktiem Latvijas valdību *de facto* tolaik bija atzinušas vienīgi Lielbritānija, Vācija, Japāna un Haiti.

Noteikta virzība uz priekšu Latvijas neatkarības atzīšanā iezīmējās 1919. gada otrajā pusē. 21. jūlijā Latvija un Igaunija noslēdza līgumu par aizdevumu kārtošanu, robežu noteikšanu un citiem jautājumiem, kas

nozīmēja arī savstarpēju *de facto* atzīšanu. Rudenī vairākas valstis atzina Latviju *de facto* ar formāliem rakstveida paziņojumiem. Runa šajā gadījumā bija par Somiju, Poliju, Lietuvu un Ukrainu.¹⁵ Atsevišķu Latvijas diplomātu skatījumā Lietuvas nota (1919. gada 23. oktobrī) būtībā saturēja Latvijas *de iure* atzīšanu. Par to gan varētu strīdēties, jo formulējums bija visai izplūdis: „Lietuvas valdība atzīst „brīvas Latvijas Republikas neatkarību un Pagaidu valdību, kam pieder augstākā vara Latvijā.””¹⁶

Rezumējot, kādi panākumi gūti cīņā par Latvijas starptautisko atzīšanu, ārlietu ministrs Zigfrīds Anna Meierovics Tautas padomes sēdē 1919. gada 6. oktobrī bija noskaņots visai optimistiski. Viņš norādīja: „Pirmā stadijā Latvijas stāvokļa interesēs bija, ka to vajadzēja padarīt starptautisku. Šis stāvoklis ir panākts ar to, ka Latvija tiek uzskatīta par *de facto* pastāvošu valsti [...]. Otrs periods būs tas, kas nobeigsies ar Latvijas valsts *de iure* atzīšanu.” Pēc ārlietu ministra domām galvenais ceļš uz šo mērķi ir viens – nostiprināt valsti kā iekšpolitiski, tā ārpolitiski, „nostiprinot arī viņas labās attiecības ar viņas labvēlīgiem kaimiņiem ziemeļos un dienvidos.”¹⁷

Neatkarības atzīšanas jautājumā Latvijai gūt lielākus panākumus šajā laikā objektīvi traucēja ļoti sarežģītā un neskaidrā iekšpolitiskā situācija. 1919. gada pavasarī Latvijai bija pat trīs valdības: sabiedroto, īpaši Lielbritānijas, atbalstītā Kārļa Ulmaņa valdība, Vācijas un vietējo vācbaltiešu atbalstītā Andrieva Niedras valdība un Padomju Krievijas atbalstītā Pētera Stučkas valdība. Katru no šīm valdībām atbalstīja noteikti militāri formējumi. Ulmaņa valdībai palika uzticīgs latviešu karaspēks, Niedras valdību aizstāvēja vācbaltiešu un valsts vāciešu karaspēks, bet Stučkas valdību atbalstīja Sarkanā armija. Līdz Rīgas ieņemšanai, ko veica vācu spēki 1919. gada 22. maijā, pret lieliniekiem kopīgi sadarbojās Ulmanim un Niedram uzticīgais karaspēks. Taču pēc šā notikuma situācija mainījās. No Igaunijas uz Ziemeļlatviju, ko draudošā ielenkuma dēļ atstāja Stučkas valdības armija, virzījās igauņu un Igaunijā saformētais latviešu karaspēks, kas simpatizēja Ulmanim, bet neatzina Niedras valdību. Vācieši, kuri vēlējās palielināt savu ietekmi Latvijā, bija ieinteresēti nepieļaut, lai šīs vienības ieņemtu kaut cik nozīmīgu Latvijas teritorijas daļu, jo tas nostiprinātu Ulmaņa un viņu atbalstītāju pozīcijas. Tāpēc Niedras valdībai uzticīgais karaspēks devās uz Cēsu pusi, lai ieņemtu Vidzemi. Izšķirošā bruņotā

sadursme 19.–23. jūnijā pie Cēsīm (Cēsu kaujas) beidzās ar vāciešu sakāvi. Niedras valdība bija spiesta pamest politisko skatuvi.

Kara pieteikums Vācijai

Pēc Cēsu kaujām latvieši un igauņi no vienas puses un vācieši no otras puses 1919. gada 3. jūlijā noslēdza Strazdumuižas pamiera līgumu, kur bija izvirzīta prasība vācu karaspēkam atstāt Latvijas teritoriju. Vēlāk laiku pa laikam Antantes valstis atkārtoja šo prasību. No Vācijas amatpersonām visaktīvāk par šīs prasības izpildi iestājās ārlietu ministrs Hermanis Millers – vadošs vācu politiķis, kurš divdesmitajos gados divas reizes ieņēma arī kanclera amatu. Taču viņa ietekme nebija pietiekami liela. Berlīne nesteidzās īstenot karaspēka izvešanu. Tieši otrādi – no Vācijas fon der Golcs regulāri saņēma jaunus papildspēkus. Uz Kurzemi nosūtīja arī krievu karaspēka daļas, kuras saformēja krievu karagūstekņu nometnēs Vācijā. Sabiedrotie (Antante) bija paredzējuši tās izmantot militārās operācijās pret Padomju Krieviju. Tā kā šo krievu karaspēku Kurzemē uzturēja vācieši, tas bija politiski atkarīgs no Vācijas. Vācu karavīru noskaņojums pret Latviju nebija labvēlīgs. Daudzi no viņiem jutās apkrāpti. 1919. gada 25. augustā vācu karavīru izvirzītie delegāti pieņēma paziņojumu, kurā bija ietverta nepamatota prasība, lai Kārļa Ulmaņa Pagaidu valdība pilda savu 1918. gada 29. decembrī doto solījumu un piešķir vācu karavīriem Latvijas pavalstniecību ar tiesībām iegūt zemi.¹⁸

1919. gada augustā un septembrī, lai nebūtu jāatstāj Kurzeme, vācu karavīri pārgāja Pāvela Bermonta vadītajā karaspēkā, tā sauktajā Krievijas brīvprātīgo rietumu armijā. Antantes valstis sākumā pret to īpaši neiebilda, jo Bermonts deklarēja, ka viņa vienības iesaistīsies cīņā pret lieliniekiem Krievijā. 14. augustā viņš paziņoja baltgvardu pavēlniekam, admirālim Aleksandram Kolčakam, ka ar savu karaspēku dosies uzbrukumā Daugavpils–Veļikije Luku–Višņijvoločkas–Vologdas virzienā, lai pārtrauktu saticsmi starp Petrogradu un Maskavu.¹⁹ Šā Bermonta nodoma īstenošana nozīmētu, ka viņš okupē gandrīz vai visu Latvijas teritoriju. Kārļa Ulmaņa valdībai šāda iespējamība likās ļoti bīstama, un tā nevēlējās to pieļaut.

Pāvels Bermonts savus tuvākos plānus saistīja ar Baltijas sagrābšanu. Krievijas brīvprātīgo rietumu armijas virsnieku apspriedē Jelgavā

1. oktobrī nolēma uzbrukt Rīgai, gāzt Latvijas un Igaunijas valdības, pārvērst abas šīs valstis par Krievijas provincēm ar ierobežotu autonomiju un bez tiesībām turēt savu karaspēku, kā arī pilnībā atjaunot visas vācu muižniecības privilēģijas. Divas dienas vēlāk, kad Bermonts pārņēma pavēlniecību pār visu Kurzemi esošo karaspēku, viņš apsolīja vācu karavīriem Krievijas pavalstniecību un iespēju saņemt zemi.²⁰

Vāciešu un krievu sadarbība izrādījās ļoti bīstama Latvijas neatkarībai. 8. oktobrī sākās bermontiešu uzbrukums Rīgai, ko latviešu spēki apturēja Pārdaugavā. Galvenie un izšķirošie notikumi risinājās novembrī. Latvijas armijai, kas tolaik piedzīvoja strauju izaugsmi, izdevās gūt virsroku un Bermontu sakaut.

Bermonta avantūra un tās sekas radīja nopietnas pārmaiņas Latvijas starptautiskajā situācijā un tās attiecībās ar Vāciju. 1919. gada 18. novembrī Latvijas armijas virspavēlnieks Jānis Balodis saņēma vācu ģenerālleitnanta Matiasa Eberharda ziņojumu, kurā bija teikts, ka Bermonta armija tiek pakļauta vācu virspavēlniecībai. Uz Latvijas ārlietu ministra Zigrīda Annas Meierovica pieprasījumu, vai Vācijas valdība akceptē šo Eberharda rīcību, Vācijas ārlietu ministrs Hermanis Millers atbildēja apstipriņoši.²¹ Pēc šīs atbildes saņemšanas Latvijas valdība konstatēja, ka Vācija ir Latvijai uzbrukusi un abas valstis atrodas kara stāvoklī. 25. novembrī Meierovics nosūtīja Vācijas Ārlietu ministrijai notu, kurā bija teikts, ka Latvija pārtrauc ar Vāciju diplomātiskos sakarus, „atsauc savus priekšstāvjus pie vācu valdības” un uztic „Latvijas pilsoņu interešu pārstāvēšanu Igaunijas valdībai.”²² Pēc šī Latvijas soļa tomēr ne no vienas puses nesekoja militāri pasākumi.

Izveidojusies situācija bija neparasta, pat unikāla vairākos aspektos. Maza valsts izaicināja lielvalsti, kura tai bija palīdzējusi cīņā pret lieliniekiem. Latvijai paveicās, ka Vācija kara pieteikumu neuzņēma nopietni. Tomēr tas negatīvi ietekmēja abu valstu attiecību turpmāko attīstību. Latvijas ārlietu ministrijai un tās diplomātiem vajadzēja daudz nopūlēties, lai panāktu attiecību normalizēšanos un nodrošinātu diplomātisko sakaru atjaunošanu ar Vāciju. Pagaidu līgums par sakaru atjaunošanu starp Latviju un Vāciju tika parakstīts 1920. gada 15. jūlijā. Tas izbeidza formālo karastāvokli starp abām valstīm un paredzēja, ka Vācija atzīs Latviju *de iure* pēc tam, kad to izdarīs Antantes valstis. Nozīmīga Latvijai bija arī saistība,

ko saturēja līguma trešais pants, atspoguļojot abu pušu apņemšanos „neatbalstīt un savās robežās nepieļaut nekādus centienus, kuri būtu vērsti pret otras valsts likumīgo valdību.”²³

Latvijas *de iure* atzīšana

Pateicoties Latvijas ārlietu ministra Zigfrīda Annas Meierovica pārdomātajai stratēģijai un enerģiskajai rīcībai, Latvijai 1920. gada pirmajā pusē izdevās gūt atzīstamus panākumus. Divas Eiropas lielvalstis – Itālija un Francija – atzina Latviju *de facto*, bet Padomju Krievija piekrita noslēgt mieru un atzīt Latviju *de iure*, kas bija svarīgs priekšnoteikums, lai Latviju tādā pašā līmenī atzītu Antantes lielvalstis. Politiski dziļi simbolisko miera līgumu ar Krieviju, kas bija viens no pašiem nozīmīgākajiem Latvijas noslēgtajiem līgumiem, abas puses parakstīja 1920. gada 11. augustā. Līdz 1934. gadam tā Latvijā bija svinama diena. Līgumu no Latvijas puses parakstīja Jānis Vesmanis, Pēteris Berķis, Eduards Kalniņš un Kārlis Pauļuks. Krievijas vārdā to akceptēja Ādolfs Jofe un Jakovs Haņeckis.²⁴

Pavisam līgumam bija 23 panti. No tiem konceptuāli svarīgākais bija otrais pants. Pantā bija teikts, ka „Krievija bez ierunām atzīst Latvijas valsts neatkarību, pastāvību un suverenitāti un labprātīgi uz mūžīgiem laikiem atsakās no visām suverēnām tiesībām, kuras piederēja Krievijai attiecībā uz Latvijas tautu un zemi kā uz bijušās valsts tiesiskās iekārtas, tā arī uz starptautisko līgumu pamata, kuri šē aprādītā nozīmē zaudē savu spēku uz nākošajiem laikiem.” Būtiska bija šā panta beigu daļa, kas noteica, ka Latvijai, izejot no tās agrākās piederības Krievijai, nav nekādu pienākumu vai saistību pret šo valsti. Tas nozīmēja, ka Krievija vairs nepretendēs uz tās suverēnās varas atjaunošanu Latvijas teritorijā. Līgums nosprauda abu valstu robežas, kā arī risināja saimnieciskus un cita rakstura jautājumus.²⁵

Latvija, kuru tobrīd bez Krievijas *de iure* bija atzinušas tikai Lietuva un Igaunija, plānoja šo mērķi sasniegt, iestādamies Tautu Savienībā – pasaulē vēsturē pirmajā starpvalstu organizācijā, kuru izveidoja Parīzes Miera konferencē. Tautu Savienības Asambleja apsprieda Baltijas valstu, arī Gruzijas uzņemšanas iespēju 1920. gada 16. decembrī. Tomēr neviena no pretendētēm nekļuva par Tautu Savienības pilntiesīgu dalībvalsti. Par Latvijas uzņemšanu balsoja piecas valstis (Itālija, Kolumbija, Paragvaja, Peru

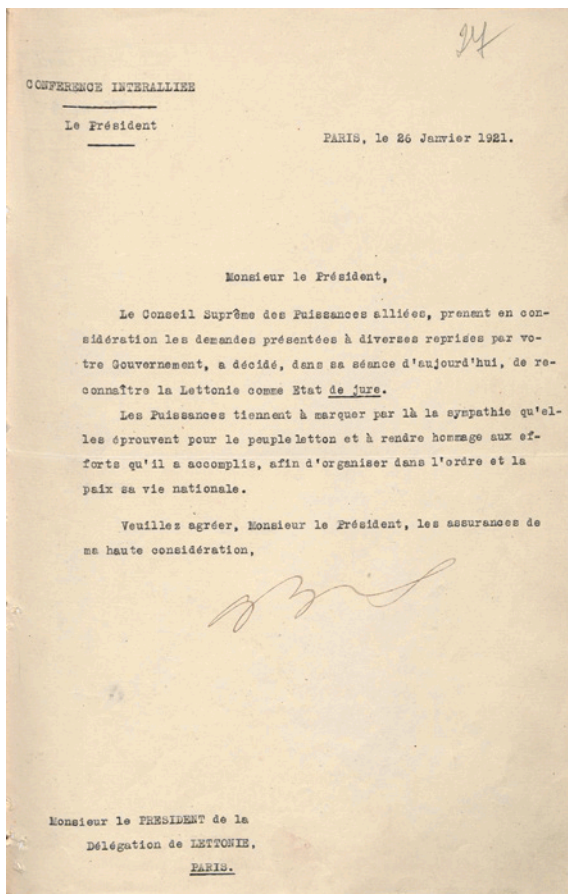
un Portugāle), pret – 24, bet 13 atturējās vai nepiedalījās balsošanā. Taču Latvijai, kā arī Lietuvai, Igaunijai un Gruzijai, atļāva darboties ar Tautu Savienību saistītajās starptautiskajās nevalstiskajās organizācijās, piemēram, Sarkanajā Krustā. Diplomāti Ženēvā (tur atradās Tautu Savienības mītne) uzskatīja, ka minētās valstis pēc šā lēmuma ir pusceļā starp iegūto *de facto* un vēlamo *de iure* atzīšanu.²⁶

Pēc neveiksmīgā mēģinājuma iestāties Tautu Savienībā Latvijas valdība izlēma sūtīt ārlietu ministru Zigfrīdu Annu Meierovicu uz Itāliju, Franciju un Lielbritāniju, lai viņš tur no jauna pamatotu Latvijas *de iure* atzīšanas nepieciešamību. Itālijā un Francijā, kur Meierovics tikās ar vadošajiem politiķiem, viņam izdevās panākt atbalstu Latvijas starptautiskajai atzīšanai. Ne gluži tik labi viņam veicās Londonā, kur 1921. gada janvāra sākumā neizdevās gūt drošu pārliecību, ka briti iestāsies par Latvijas valsts atzīšanu. Britu ārlietu ministrs Džordžs Kērzons bija pret to, bet premjers Deivids Loids Džordžs ieņēma svārstīgu nostāju. Viņš gan negribēja atstāt Baltijas valstis likteņa varā, bet tajā pat laikā dažkārt apgalvoja, ka tās vajadzīgas Krievijai, lai tai būtu brīva pieeja Baltijas jūrai.²⁷

Jautājumu par Latvijas starptautisko atzīšanu pozitīvi izlēma Antantes Augstākās padomes sēde, kas notika 1921. gada 26. janvārī. Rīgu ziņa par to sasniedza 27. janvāra pēcpusdienā, bet nākamajā dienā Latvijas puse saņēma Antantes Augstākās padomes (Lielbritānija, Francija, Itālija, Japāna un Beļģija) sesijas vadītāja, Francijas Ministru prezidenta un ārlietu ministra Aristīda Briāna 26. janvārī parakstīto notu par Latvijas *de iure* atzīšanu, kurā norādīts, ka visas piecas minētās valstis atzinušas Latviju bez jebkādiem ierobežojumiem vai noteikumiem.²⁸ Šajā sakarā Meierovics, uzstājoties 18. februārī Latvijas Satversmes sapulcē, norādīja: „Mēs esam panākuši *de iure* atzīšanu bez kaut kādām klauzulām un varam tagad savu nākamību veidot kā pilntiesīgu valsts, tā kā mūsu intereses to vislabāk prasa.”²⁹

Pēc Antantes lielvalstu 26. janvāra lēmuma, kuru lielā mērā noteica šo valstu centieni atzīt un nostiprināt Krievijas rietumu pierobežā radušos neatkarīgo valstu joslu kā nodrošinājumu pret jebkuru Padomju Krievijas ekspansiju, sākās vispārēja Latvijas *de iure* atzīšana. Vispirms to ar atpakaļejošu datumu steidza darīt Latvijas potenciālās sabiedrotās Somija (1921. gada 26. janvāris) un Polija (1920. gada 31. decembris).³⁰ Savu apņemšanos atzīt Latviju *de iure*, kad to būs izdarījušas Antantes lielvalstis,

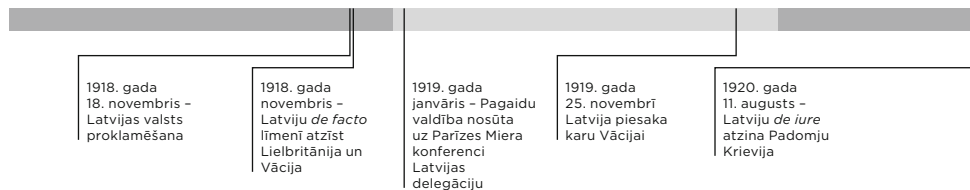
Aristīda Briāna
parakstītā nota par
Latvijas valsts atzīšanu
de iure, 1921. gada
26. janvāris.
Avots: LVVA, 2570. f., 3. apr.,
1148. l., 27.

neaizmirsa Vācija. Valdības uzdevumā ārlietu ministrs Valters Zimonss to izdarīja 1921. gada 1. februārī.³¹

1921. gada februārī Vācijas piemēram sekoja un Latviju atzina septiņas valstis (Norvēģija, Zviedrija, Dānija, Persija, Austrija, Portugāle un Rumānija),³² bet martā – Nīderlande.³³ Īpatnēju taktiku izvēlējās Tokija. Lai gan Japāna bija pārstāvēta Sabiedroto augstākajā padomē, tā 8. martā piesūtīja atsevišķu atzīšanas rakstu.³⁴

Pēdējā no lielvalstīm Latviju (un arī pārējās Baltijas valstis) *de iure* atzina ASV – 1922. gada 28. jūlijā, kad pie varas Vašingtonā bija republikāņu

pārstāvis Vorens Hārdings. Atzišanu veicināja amerikāņu sabiedrības un preses spiediens (piemēram, ievērojami amerikāņu zinātnieki, intelektuāļi un sabiedriskie darbinieki rakstīja latviešus, igauņus un lietuviešus atbalstošas peticijas, kā arī palīdzēja tur dzīvojošo baltiešu, it īpaši lietuviešu, aktivitātes). ASV attiecīgā deklarācija gan saturēja nelielu, bet zīmīgu atrunu, ka ASV valdība vienmēr ir bijusi pret „Krievijas teritoriju atdalīšanu.”³⁵ Pavisam kopā Latviju starpkaru periodā atzina 42 valstis.

Bez sarežģījumiem norisinājās Latvijas iestāšanās Tautu Savienībā. 1921. gada 1. septembrī Zīgrfrīds Anna Meierovics no jauna iesniedza Tautas Savienības ģenerālsekretāram Ērikam Dramondam lūgumu uzņemt Latviju Ženēvas organizācijā, reizē viņu informējot, ka Latviju atzinušas jau 22 valstis un tā piedalījies starptautiskajā Barselonas satiksmes un tranzīta konferencē. Par Latvijas uzņemšanu balsoja 38 valstis, pret – neviena, atturējās vai nebija klāt 10 valstis.³⁶ Latvija tagad varēja darboties kā atzīta, brīva un neatkarīga valsts, tā bija ieguvusi lielāku drošību, jo Tautu Savienības statūti paredzēja kopīgas garantijas katras dalībvalsts politiskajai un teritoriālajai neatkarībai.

Latvijas diplomātijas sekmīgā darbība pēc Pirmā pasaules kara nodrošināja un garantēja Latvijas valsts turpmākās pastāvēšanas iespējas – tā bija kļuvusi par starptautisko tiesību subjektu. Turklāt to starptautiski atzina laikā, kad Eiropā „sita demokrātijas lielā stunda,” kas noteica Latvijas ārpolitikas vispārējo orientāciju un pamatvērtības. Starptautiskajā arēnā tā uznāca kā Parīzes miera līgumos fiksētās jaunās kārtības (Versaļas sistēmas) aizstāve un kolektīvās drošības un starpvalstu sadarbības principu piekritēja. Kopā ar daudzām citām valstīm Latvija stiprināja demokrātijas potenciālu Eiropā, kas bija miera nostiprināšanas labākā garantija.

1920. gada 16. decembris – Tautu Savienības pilnsapulcē par Latvijas uzņemšanu balsoja 5 valstis (Itālija, Kolumbija, Paragvaja, Peru un Portugāle), pret 24. bet 13 atturējās

1921. gada 26. janvārī Sabiedroto Augstāka padome atzina Latviju *de iure*

1921. gada 1. februārī Latviju *de iure* atzina Vācija

1921. gada 22. septembrī Latviju uzņēma Tautu Savienība

1922. gada 28. jūlijā ASV atzina Latviju *de iure* līmenī

Atsauces

- ¹ LPNP apvienoja gandrīz vai visas ietekmīgākās latviešu sabiedriskās organizācijas un politiskās partijas. Dibināšanas sapulcē piedalījās Kurzemes, Vidzemes un Latgales zemju padomju, Latviešu bēgļu apgādāšanas centrālkomitejas, Baltijas bēgļu apgādāšanas komitejas, Latgales Palīdzības komitejas kara upuriem, Rīgas Lauksaimniecības biedrības, Latviešu karavīru nacionālās apvienības Vidzemes Zemes ierīcības komitejas, Latviešu zemnieku savienības, Latviešu nacionāli demokrātiskās partijas, radikāldemokrātu un demokrātu partijas pārstāvji. No sadarbības atteicās un LPNP darbā nepiedalījās septiņas uzaicinātās organizācijas, starp kurām bija arī sociāldemokrātiskā partija.
- ² Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs (tālāk – LNA LVVA), 2798. f., 1. apr., 22. l., 88, 89.
- ³ Ir jāizšķir *de facto* un *de iure* atzišana. Atzišana *de facto* nozīmē nosacītu, nepilnīgu, iepriekšēju atzišanu, respektīvi, valsti vai valdību atzīst kā juridisku faktu un parasti nodibina konsulārās un tirdzniecības, bet ne pilnas diplomātiskās attiecības. *De facto* atzišanu var anulēt.
- ⁴ LNA LVVA, 2570. f., 3. apr., 1148. l., 3, 4.
- ⁵ Turpat, 6033. f., 1. apr., 35. l., 57.
- ⁶ Fēlikss Cielēns, *Laikmetu maiņā. Atmiņas un atziņas*, 2. grāmata: *No bezvēstures tautas līdz pīlntiesīgai nācijai* (Stokholma: Memento, 1998), 148.
- ⁷ LNA LVVA, 2798. f., 1. apr., 22. l., 39.
- ⁸ Hans Erich Volkmann, *Das Deutsche Reich und die baltischen Staaten 1918 bis 1920. Von den baltischen Provinzen zu den baltischen Staaten 1918-1920* (Marburg/Lahn: Johann-Gottfried-Herder-Institut, 1977), 38.
- ⁹ LNA LVVA, 2574. f., 4. apr., 90. l., 7.
- ¹⁰ LNA LVVA, 2574. f., 4. apr., 90. l., 7.
- ¹¹ Edgars Dunsdorfs, *Kārļa Ulmaņa dzīve: Ceļinieks. Politīķis. Diktators. Mocekļis* (Rīga: Zinātne, 1992), 103.
- ¹² Fēlikss Cielēns, *Laikmetu maiņā. Atmiņas un atziņas*, 3. grāmata: *Latvijas neatkarīgās demokrātiskās republikas lielais laiks* (Stokholma: Memento, 1998), 39.
- ¹³ Edgars Andersons, *Latvijas vēsture 1920–1940: Ārpolitika*, 1. sēj. (Stokholma: Daugava, 1982), 476.
- ¹⁴ Juris Vigrabs, *Valsts tapšana un starptautisko attiecību izveidošana. Latvija divdesmit gados* (Rīga: Leta, 1938), 13.
- ¹⁵ *Dokumenti par Latvijas valsts starptautisko atzišanu, neatkarības atjaunošanu un diplomātiskajiem sakariem 1918–1998*, sast. Alberts Sarkanis (Rīga: Nordik, 1999), 75.
- ¹⁶ Turpat, 73.

- ¹⁷ *Latvijas Tautas padome: I puse* (Rīga, 1920), 352.
- ¹⁸ 1918. gada 29. decembrī Kārļa Ulmaņa Pagaidu valdība noslēdza līgumu ar Vācijas ģenerālpilnvaroto Augustu Vinnigu, apņēmoties piešķirt Latvijas pilsoņu tiesības Vācijas brīvprātīgajiem par vismaz četru nedēļu cīnišanos pret lielinieku armiju. Vēlāk vācu puse šo līgumu bieži interpretēja tā, ka vācu brīvprātīgajiem pēc tam, kad beigsies cīņas ar lieliniekiem, piešķirs Latvijā zemi.
- ¹⁹ Elmārs Pelkaus, *Bermontiāde. Latvijas liktengādi III* (Rīga: Avots, 1988), 18.
- ²⁰ Turpat, 23.
- ²¹ LNA LVVA, 2574. f., 4. apr., 93, 113.
- ²² Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 21810, 30586.
- ²³ LNA LVVA, 2574. f., 4. apr., 91. l., 6.
- ²⁴ *Latvijas okupācija un aneksija: 1939–1940: Dokumenti un materiāli*, sast. Ilga Grava-Kreituse, Inesis Feldmanis, Jānis Goldmanis, Aivars Stranga (Rīga: Preses nams, 1995), 36.
- ²⁵ Turpat, 36–49.
- ²⁶ Zigfrīds Anna Meierovics, „Par ceļojumu Latvijas tiesiskās atzišanas panākšanai” no Z. A. Meierovics, *Latvijas pirmā ārlietu ministra darbībai veltīts rakstu krājums*, sast. Edvarts Virza (Rīga: Z. A. Meierovica piemiņas fonds, 1935), 340.
- ²⁷ Edgars Andersons, *Latvijas vēsture 1920–1940: Ārpolitika*, 1. sēj. 63.
- ²⁸ LNA LVVA, 2570. f., 3. apr., 1148. l., 27.
- ²⁹ *Latvijas Satversmes sapulces stenogrammas, 3. burtnīca* (Rīga, 1921), 204.
- ³⁰ LNA LVVA 2570. f., 3. apr., 1148. l., 31–33.
- ³¹ Turpat, 42.
- ³² Turpat, 46–60.
- ³³ Turpat, 63.
- ³⁴ Turpat, 1307.f., 1.apr., 328.l., 7.
- ³⁵ Turpat, 2570. f., 3. apr., 1148. l., 156.
- ³⁶ Edgars Andersons, *Latvijas vēsture 1920–1940: Ārpolitika*, 1. sēj., 64.

Kaimiņu lietas: robežu jautājuma atrisināšana Latvijas attiecībās ar Igauniju un Lietuvu

VALTERS ŠČERBINSKIS

Bieži akadēmiskās un populārzinātniskās diskusijās ir izvirzīts jautājums par ārlietu un iekšpolitikas savstarpējo mijiedarbību. Nav šaubu par to, ka ārlietas ir saistītas ar valstu iekšpolitiku, tomēr vienmēr ir atklāts jautājums par to – cik cieši, kā arī par to, cik nozīmīga ārpolitisko lēmumu pieņemšanā ir sabiedrības pārstāvju līdzdarbība, nosacīti runājot, ārpus tradicionālo ārpolitikas veidotāju loka.

Latvijas robežu jautājuma risināšana 1919., 1920. gadā un vēlāk ar kaimiņvalstīm Igauniju un Lietuvu piedāvā gadījumu, kad uzskatāmi var analizēt Latvijas ārpolitikas veidotāju aktivitātes intensīvā kopdarbībā ar visdažādākajām valsts pārvaldes struktūrām un sabiedrību. Šāds gadījums sniedz ieskatu vienā, reti aplūkotā Latvijas ārpolitisko lēmumu pieņemšanas dimensijā. No otras puses, šī jautājuma risināšana ir būtisks elements arī Latvijas ārpolitikas veidošanā, diskusijā par ieguvumiem, zaudējumiem un nepieciešamajiem kompromisiem. Bez vienošanās par robežām nebija iespējama sekmīga, pozitīva ilgtermiņa sadarbība ar kaimiņvalstīm. Gan Igauniju, gan Lietuvu Latvijas Pagaidu valdība un Tautas padome uzskatīja par tuvākajiem sabiedrotajiem reģionālās drošības radīšanā un savas suverenitātes nodrošināšanā. Līdz ar to robežu jautājuma nokārtošana abpusēji apmierinošā veidā tika uzskatīta par principiāli vienu no svarīgākajiem jautājumiem valsts izveidošanas sākumposmā.

Attiecības ar Baltijas kaimiņiem un robežu jautājums

Lai gan Latvijas un Baltijas valstu valdību rīcība šķietami jau no 1918. gada beigām bija pilnībā saskaņota, tomēr tikai 1919. gada pavasarī attiecības

tika formalizētas. 1919. gada 16. aprīli telegrammā Pagaidu valdības vadītājs Kārlis Ulmanis ārlietu ministram Zigfrīdam Annam Meierovicam rakstīja, ka „mēs esam gatavi atzīt Igauniju un akceptēt viņu pārstāvi, vai cājiēt to pašu no viņiem.”¹ Apmusējā valstiskās suverenitātes atzīšana norisinājās ātri un viegli, taču tas bija tikai pussolis gan divpusējo attiecību veidošanā, gan arī starptautiskās atzīšanas panākšanā.

Latvija un Igaunija uzskatīja viena otru par tuvu sabiedroto un līdzvērtīgu partneri, tomēr abu valstu stāvoklis 1919. gada pirmajā pusē bija ievērojami atšķirīgs. Latvijas Pagaidu valdības stāvoklis bija apdraudēts un nedrošs, Pagaidu valdība atšķirībā no Igaunijas Pagaidu valdības nepārvaldīja valsts teritoriju, un tās rīcībā esošie bruņotie spēki 1919. gada sākumā bija niecīgi. Tādēļ svarīgi bija panākt sekmīgu sadarbību galvenokārt šajā jomā. Un papildu stimuls ciešai kopdarbībai bija – kā to novērtēja Latvijas politiķi jau tobrīd – tas, ka valsts neatkarība un iekšpolitiskā stabilitāte bija svarīga ne vien pašiem latviešiem, bet gandrīz tikpat lielā mērā arī igauņiem.

Pirmais mēģinājums nokārtot starpvalstu attiecības ar līguma palīdzību bija 1919. gada 18. februārī Latvijas Pagaidu valdības pārstāvja Jāņa Ramaņa un kapteiņa Jorģa Zemitāna noslēgtais līgums ar Igaunijas valdību, kurā igauņi atļāva formēt latviešu karaspēka daļas (mobilizēt jauniesauktos, tos apmācīt, iekārtot noliktavas u. c.) Igaunijas teritorijā, sniedzot šī mērķa sasniegšanai militāru un materiālu atbalstu, bet, motivējot ar stratēģiskām vajadzībām, paturēja dzelzceļa līniju Valka-Meizakila Igaunijas armijas virspavēlniecības pilnā rīcībā. Vairāki strīdīgie pagasti un Valkas pilsēta pagaidām saskaņā ar līgumu skaitījās Igaunijas sastāvā līdz „galīgās robežas nospraušanai.”² Latvijas Pagaidu valdība minēto līgumu vēlāk neatzina, jo ne Jānim Ramanim, ne Jorģim Zemitānam nebija pilnvaru to slēgt. Jau vēlāk, pēc saņemtās kritikas, Jānis Ramanis skaidroja, ka igauņi Valkā un Valkas apkārtnē „rīkojās kā savā zemē,” neraugoties uz to, vai līgums tiek parakstīts vai ne, bez tam līdz ar līguma parakstīšanu latviešiem rodas iespēja „līdzdarboties,” kontrolēt igauņu rīcību šajos apgabalos. Tātad, izvēlēdamies no diviem ļaunumiem mazāko, Jānis Ramanis uzskatīja savu rīcību par pareizu.³ Tomēr minētais līgums Latvijā netika vērtēts kā likumīgs, un tas tika uzskatīts par vienu no iemesliem vēlākajiem igauņu, no Rīgas viedokļa, nepamatotajiem teritoriālajiem ieguvumiem uz Latvijas rēķina. Jāpiezīmē, ka uz jautājumu par Jāņa Ramaņa pilnvarām šodien

ir grūti sniegt viennozīmīgu atbildi – oficiāli, būdams „Pagaidu valdības priekšstāvis,” viņš veica gan konsulārus, gan diplomāta pienākumus. Lai gan vēlāk atsevišķos dokumentos tiek uzsvērtas konsulārās funkcijas, neapšaubāmi, ka viņš būtībā varēja veikt un veica arī citus uzdevumus. Savukārt Jānis Zemītāns 2. februārī tika iecelts par Latvijas karaspēka pilnvarnieku Ziemeļlatvijā un Igaunijā.⁴

Pēc Cēsu kaujām 1919. gada 21. jūlijā tika noslēgts jauns, šoreiz likumīgs, Pagaidu valdības apstiprināts, ministru prezidentu Kārļa Ulmaņa un Konstantīna Pēta parakstīts līgums, ar kuru tika noteikta demarkācijas līnija, kuru ieņem Igaunijas armija, detalizēti atrunāta Igaunijas karaspēka pakļautība un rīcībspēja Latvijas teritorijā. Būtiski bija arī punkti, kuri noteica, ka visus igauņu karaspēka izdevumus, gan materiālos, gan militāros sedz Latvijas puse. Minētais līgums bija par pamatu Igaunijas karaspēka likumīgai uzturēšanai valstī. Lai atrisinātu jautājumus, kas skar Igaunijas armijas ieņemto strīdīgo teritoriju uz ziemeļiem no demarkācijas līnijas, tika izveidota īpaša starpvalstu komisija.⁵ Komisija dažu nedēļu laikā pēc garām diskusijām, kas galvenokārt skāra dzelzceļa posmu atrašanos Igaunijas vai Latvijas iestāžu pārvaldīšanā, sagatavoja nākamā līguma projektu.

16. augustā tika noslēgts pagaidu līgums par attiecību un satiksmes nokārtošanu starp 21. jūlija līgumā minēto Ziemeļlatvijas daļu ar pārējo Latviju un abu valstu robežlīniju. Minētajā dokumentā vēlreiz tika atrunāta iespējamā Igaunijas armijas rīcība un sadarbība ar vietējām civiliedzīvotājiem.⁶ Tomēr robežjautājumi joprojām palika atklāti. Igauņu papildpunkts galīgajā redakcijā noteica, ka abu valstu robežlīnija līdz jautājuma turpmākai nokārtošanai iet pa 18. februāra līgumā noteikto līniju, iekļaujot Igaunijas teritorijā Ainažu, Ipiķu, Ērgemes, Omuļu, Lugažu un Veclaicenes pagastu dienvidu robežas. Savukārt komisijas latviešu sekcija papildinājumos uzsvēra, ka par pagaidu robežlīniju atzīst saskaņā ar 1917. gada rādītājiem noteikto un līdz vācu un lielinieku iebrukumam pastāvējušo robežu, kas atradās tālāk ziemeļos.

Līdzās sadarbībai augstākajā līmenī 1919. gadā ļoti svarīgi bija izveidot saskanīgu sadarbību arī starp Latvijas civilajām iestādēm un Igaunijas karaspēka vadību Ziemeļlatvijā. Praksē apstākļi ievērojami atšķīrās no līgumos paredzētā. Par Igaunijas karaspēka rīcību no iedzīvotājiem un

civiliestādēm ienāca liels skaits sūdzību, kas liecināja par militārpersonu patvarībām. Raksturīga bija vēl 1919. gada novembra Vecgulbenes lauksaimnieku sūdzība ministru prezidentam Kārlim Ulmanim: vietējie iedzīvotāji sūdzējās par igauņu karaspēka teroru – nelikumīgām rekvizīcijām, cilvēku piekaušanām.⁷

Tikai sākot ar 1919. gada vasaru, mēs varam runāt par to, ka normalizējās starpvalstu attiecības ar Igauniju Ziemeļlatvijā. „Pēc ilgāka laika ir patīkama sajūta, ka mums taču galu galā sāk lietas kārtoties. Darbs šeit ziemeļos kopā ar svešu tautu, ar kuru ir diezgan grūti saprasties, ir diezgan grūts. Neskatoties uz daudzkārtīgiem protestiem, igauņu karaspēks vienmēr vēl negrib saprast jēdzienu par kara laupījumu, viņš ņem, ko tikai dabuj un ved prom iz Latvijas robežām. Es un tāpat Gailiša k[ungs] esam devuši rīcību, lai visur tiek protokoli uzrakstīti par tautas mantas izvešanu iz mūsu robežām. Mēs jau būsim igauņiem parādnieki, pēdīgi būs iespējams aprēķināties. Esmu pārliecināts, ka, ja mēs būtu viņu vietā, mēs tā nedarītu. Valdības aprindās mūsu tautas mantas izvešana tiek ļoti nosodīta, bet kara spēks tomēr to vienmēr dara. Tā kā mums ar igauņiem kopā ir jāveic svarīgs uzdevums, tad jālūko iztapt, gan jau pēc tam mazāk svarīgās lietas varēs tik labvēlīgā veidā nokārtoties.” Tā ziņoja Latvijas Pagaidu valdības pārstāvis Igaunijā Jānis Ramanis ministru prezidentam Kārlim Ulmanim 1919. gada 29. jūnijā.⁸

Līdzīgi veidojās arī Latvijas un Lietuvas attiecību sākumi. No vienas puses latvieši un lietuvieši ļoti labi apzinājās savstarpējo atkarību, kā arī ciešas un draudzīgas sadarbības lielos ieguvumus, stiprinot drošību reģionā. No otras puses, katras valsts individuālās attiecības dažkārt izvirzījās priekšplānā. Lietuvas un Latvijas attiecību politisko attīstību lielā mērā ietekmēja Polijas faktors. Pēc tam, kad Sarkanā armija 1920. gada augustā atspieda Polijas armiju līdz pat Varšavai, poļu karaspēkam vajadzēja atstāt no līnietiem atbrīvoto Latgali (Daugavpils un Ilūkstes apriņķus). Lietuvieši šajā apstākli saredzēja izdevību pretendēt uz pamatā katoļu apdzīvotajām teritorijām, izvirzot prasības pretēji etnogrāfiskajam principam. Septembrī poļu armijas sāka pretuzbrukumu līnietiem. Šajā laikā Lietuvai draudīgi notikumi norisinājās Viļņas apgabalā, kur 1920. gada oktobrī poļu ģenerāļa Lucjana Žeļigovska bruņotie spēki ieņēma Viļņu. Rezultātā Lietuvas interesēs bija iegūt sabiedroto Latvijā. Iespējams, arī šī faktora

rezultātā Latvijas un Lietuvas robežu izveidošanas jautājums bija salīdzinoši vieglāks nekā robežas ar Igauniju gadījumā. Atšķirībā no Igaunijas Latvija ar Lietuvu nebija slēgusi nekādas vienošanās, kam būtu ietekme uz robežjautājumiem.

Robežpolitika un tās būtiskākās iezīmes

Robežu saskaņošanas process nenorisinājās tik gludi kā savstarpējā diplomātiskā atzišana. Robežu izveidošanu ievērojami sarežģīja trīs apstākļi. Pirmkārt, tie bija saistīti ar grūtībām definēt un precīzi noteikt robežas. Daudzos gadījumos tās bija nosacītas, neskaidras, rezultātā ļoti grūti skaidri novelkamas un gandrīz vienmēr apstrīdamas. Otrkārt, robežu novilkšanu ietekmēja arī Igaunijas un Lietuvas karaspēka un varas iestāžu klātbūtne Latvijas teritorijā. Treškārt, svārstīgā ģeopolitiskā situācija un ārējo faktoru ietekme (piemēram, Polijas karaspēka aktivitātes) noteica strīdnieku taktiku.

Neraugoties uz ciešu sadarbību ar ziemeļu kaimiņu Igauniju un arī ar dienvidu kaimiņu Lietuvu, jau 1919. gadā bija skaidrs, ka divpusēja vienošanās par robežu nebūs vienkārša. Lai panāktu abpusēji apmierinošu robežjautājuma risināšanu, Latvija ar Igauniju un Lietuvu 1920. gadā izveidoja jauktas robežkomisijas, kuras vadīja bezpartejisks trešās valsts pārstāvis britu militārās misijas vadītājs Baltijā pulkvežleitnants Stīvens Talentss Igaunijas robežkomisijas gadījumā un profesors Džeimss Simpsons Lietuvas robežkomisijas gadījumā. Abu britu vadīto robežkomisiju uzdevums bija novilkt divu valstu akceptētas robežlinijas. Komisijas vadītājam bija izšķiroša balss gadījumos, kad abas puses nespēja panākt vienošanos. No Latvijas puses jauktajās komisijās darbojās valsts pārvaldes dažādu līmeņu pārstāvji, taču īpaši liela loma bija ārlietu resora deleģētajiem pārstāvjiem. Būtībā komisijas darba organizēšanu robežkomisijās veica diplomāts Jūlijs Feldmans, kurš bija galvenā amatpersona robežkomisijas komunikācijā ar ārlietu ministru Zigfrīdu Meierovicu. Jūlijs Feldmans bija arī Lietuvas šķīrētības locekļa institūts. Savukārt, ārlietu ministrs bija atbildīgs par robežkomisijas lēmumu publiskošanu un tālāk virzīšanu akceptam Tautas padomē, pēc tam Satversmes sapulcē. Tajā pašā laikā būtiska loma robežkomisiju darbā bija arī pārējiem

locekļiem. Igaunijas robežkomisijā līdzpriekšsēdētāja pienākumus veica tiesībnieks, politiķis Voldemārs Zāmuels, darbojās arī Latvijas pārstāvis Markus Gailītis, sabiedriskais darbinieks Jānis Lībietis, Jānis Īverts, bet sekretāra funkcijas veica Arveds Kundziņš. Otrās robežkomisijas Latvijas puses vadītājs bija politiķis un uzņēmējs Andrejs Bērziņš, komisijas apspriedēs darbojās arī Vilis Siliņš, Jēkabs Čikste, Oto Kučelis, Eduards Brikovskis – dažādas amatpersonas, kurām ar ārlietu resoru īstas saistības nebija. Komisijas sastāvs laika gaitā mainījās, līdzpriekšsēdētāja pienākumus pildīja arī Juris Bandrevičs. Komisijās darbojās cilvēki, kuriem bija zināma administratīvā darba pieredze, arī vismaz vispārēja robežu apstākļu pārzināšana.

Komisiju sēdes tika sasauktas periodiski, vācot un analizējot materiālus, kas liecinātu par piederību vienai vai otrai pusei. Robežkomisiju locekļi ne tikai iepazinās ar vispārīgiem statistiskiem materiāliem, bet, analizējot apstākļus, veica izbraucienus uz robežu. Tika apsekotas strīda teritorijas dabā, aptaujāti vietējie iedzīvotāji, uzklauti dažādu vietējo organizāciju viedokļi. Šķīrējtiesai noslēgtās Latvijas un Igaunijas, kā arī Latvijas un Lietuvas konvencijas deva plašas pilnvaras. Ir skaidrs, ka vēlmi pēc iespējas ātrāk un labvēlīgāk atrisināt šo jautājumu noteica starptautiskie apstākļi. Neapšaubāmi, ka papildu faktors abu pušu nepiekāpīgajai nostājai bija lielā preses uzmanība par notiekošo. Preses uzstādījumi par robežlīnijas novilkšanu atspoguļoja sabiedrības maksimālās prasības. Pagasti, kuros dzīvoja latvieši vai vismaz šķīta saistīti ar latviešiem, bija jāpievieno Latvijai. Prese robežkomisiju un šķīrējtiesu locekļiem neļāva atslābt.

Robežu precīzas noteikšanas problēmas starpvalstu līmenī visuzskatāmāk ilustrēja lielāko strīdu pilsētu Valkas, Palangas un Aknīstes gadījumi, bet savā ziņā par kuriozu uzskatāmais neveiksmīgais mēģinājums Latvijai pievienot Roņu salu pārliecinoši demonstrēja ārpolitikas veidotāju taktiku.

Gan šķīrējtiesas apspriedēs, gan arī robežkomisijas sēdēs nozīmīgākais strīda objekts bija Valkas jautājums. Ne citi Igaunijas un Latvijas, ne arī Lietuvas un Latvijas robežu jautājumi nebija tik nozīmīgi, sarežģīti. Iespējams, ka Valkas jautājuma izlemšanu par labu Igaunijas pusei īpaši emocionāli sāpīgu latviešiem padarīja fakts, ka 1917. gadā, kad sabiedriskie darbinieki (viņu vidū arī Voldemārs Zāmuels) piedalījās apspriedēs par Vidzemes guberņas sadalīšanu igauņu un latviešu daļās, šajās apspriedēs

Valkas jautājums bija izlemts par labu piederībai latviešu daļai. Tomēr nekādu juridisku seku šim lēmumam nebija. 1919. gadā, kad militārpolitiskie apstākļi bija ievērojami mainījušies, strīdi sākās no jauna.

Līdzīgi kā dažos citos gadījumos, kad pilsēta atrodas uz divu etnosu robežas, arī Valkas gadījumā iedzīvotāju etniskais sastāvs (un tā bija svarīgākā pazīme robežu noteikšanā) bija ārkārtīgi jaukts. Atšķirībā no lauku apvidiem, kur pat robežas zonā varēja atrast vietas, kur kompakti dzīvoja igauņi un latvieši, pilsētā vienā namā blakus dzīvokļos atradās vieni un otri. Līdz ar to pilsētas sadalīšana, balstoties uz etniskajiem principiem (ņemot vērā arī faktu, ka latviešu un igauņu skaits Valkā bija līdzīgs), bija gandrīz neiespējama. Līdz ar to, spriežot par Valkas piederību, tika likti lietā argumenti par pilsētas un reģiona ekonomiskajām saitēm, piededcējiem. Pēc šķīrējtiesas priekšsēdētāja palīga Henrija Robinsona aprēķiniem 64 % Valkas īpašumu un apbūvēto gruntsgabalu piederējuši latviešiem.⁹ Tajā pašā laikā šo latviešu potenciālo argumentu nozīmi ievērojami mazināja igauņu administrācijas aktīvā darbība, kā arī Igaunijas centrālo iestāžu lēmums (Igaunijas parlaments bija steidzīgi pieņēmis lēmumu par Valkas piederību Igaunijai, vēl pirms to izlēma šķīrējtiesa) attiecībā uz Valkas jautājuma pozitīvu izlemšanu.

Neraugoties uz brīžiem kareivīgo retoriku presē, Latvijas puses robežkomisijas locekļi, kā arī šķīrējtiesas locekļi iekšējā sarakstē bija ievērojami mērenāki un piezemētāki. 1920. gada vidū, labi saprotot, ka maksimālos mērķus (t. i., Valkas pilsētu) visdrīzāk sasniegt neizdosies, tieši ārlietu resora pārstāvis Feldmans komunikācijā ar ārlietu ministru signalizēja par grūtībām un ieskicēja turpmāko taktiku: „Te nu mums tāds pagrūts stāvoklis. Pēdējais punkts [par pilsētas dalīšanu, ja pilsēta atradīsies Igaunijas sastāvā, būs apgrūtināta apkārtējo latviešu pagastu apgāde] labs trumpis priekš visas pilsētas dabūšanas. Bet daudz uz to punktu mēs tomēr nedrīkstam pastāvēt, jo vairāk varbūtības tomēr ir Valkas dalīšanai un tādā gadījumā 4. punkts prasītu no mums lielāku daļu no Kageru un Valkas pagastiem, kas savukārt nemaz nav pieņemami. Mēģināsim balansēt!”¹⁰

Mēģinājumi balansēt nozīmēja to, ka Latvijai daudz svarīgāk par vienas vai otras nelielas apdzīvotas vietas vai zemes gabala iekļaušanu Latvijas teritorijā bija ciešas un labas kaimiņattiecības ar vienīgo Latvijas sabiedroto valsti. 1920. gada 29. jūnijā Satversmes sapulces sēdē Meierovics

aicināja: „Igaunija ir mūsu kaimiņvalsts ziemeļos. Mūsu lielās kaimiņu valstis austrumos un rietumos mēs gribam iegūt sev par draudzīgām valstīm, bet viņas ir tik lielas, ka mēs šo draudzību varam iegūt un nostiprināt tikai tad, ja nodibinām pilnīgu saprašanos un saskaņošanas ar mūsu kaimiņiem ziemeļos un dienvidos [...] Robežu jautājums viens no grūtākiem.” Viņš uzsvēra, ka teorētiski abas valstis atzīstot tautas pašnoteikšanās principus, etnogrāfiskās iezīmes robežjautājumā, „bet tiklīdz mēs stājāties pie praktiska darba, mēs redzējam, ka mūsu kaimiņi piedod šiem principiem citu nozīmi. [...] Visi ceļi kādi arī netika ieti, aiziet uz Valku.”¹¹ Jāpiezīmē, ka Talentsa „Zālamana lēmums,” sadalot Valku divās daļās, īsti neapmierināja ne latviešu, ne igauņu sabiedrību.

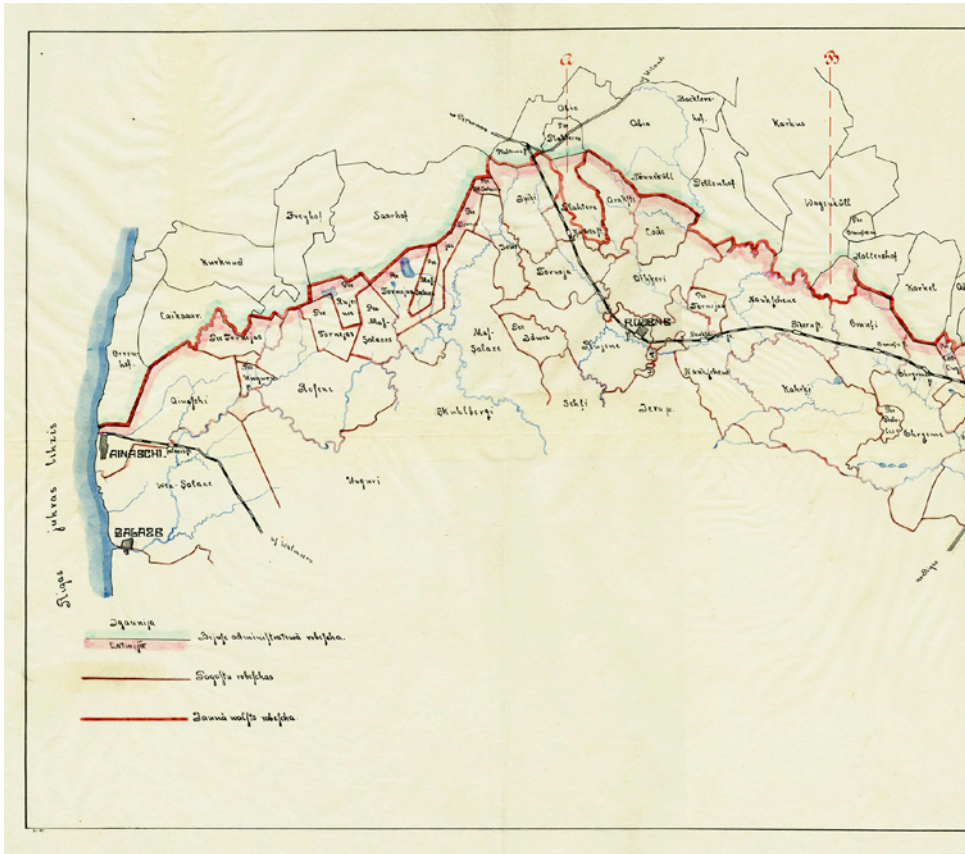
Lietuvas gadījumā būtiskākie jautājumi bija saistīti ar Palangas piederību, kura kā bijušās Kurzemes guberņas sastāvdaļa sākotnēji atradās Latvijas teritorijā. Ja arī Palangas apriņķa ziemeļu daļā dzīvoja latvieši, tad pašā pilsētā un apriņķa lielākajā daļā latvieši bija ievērojamā mazākumā. Lai gan atsevišķi politiķi un diplomāti uzsvēra Palangas nozīmi Latvijai (ekonomiski tiešie sakari ar Vāciju, kūrorts, zivju zveja, Palangā dzīvojošie ebreji izteikuši vēlmi pievienoties Latvijai), šie apsvērumi nebija pietiekami nozīmīgi. Ja par Palangu varēja runāt kā par lielā mērā lietuvisku teritoriju, tad cits apgabals – Aknīstes apkārtnē – Augšzemē tāda noteikti nebija. Izmantojot Polijas karaspēka atkāpšanos, Lietuvas armija bija ieņēmusi teritoriju Ilūkstes un Daugavpils apriņķī, izvirzot pretenzijas uz šo apgabalu pievienošanu Lietuvai. Lai risinātu radušos situāciju, uz šo teritoriju nosūtīja 12. Bauskas kājnieku pulku, kurš piespieda Lietuvas armijai atkāpties pāri demarkācijas līnijai.

Līdzīgi kā Igaunijas un Latvijas robežas gadījumā arī ar Lietuvu robežkomisija, vēl pirms darbību uzsāka šķīrējtiesa, pārbaudīja ciematu sastāvu, to etnogrāfisko piederību. Ņemot vērā, ka Latvija bija ieinteresēta Augšzemes (Aknīstes apkārtnes) paturēšanā, labi saprata, ka Palangu diezin vai izdosies paturēt, bet Mažeīķu piederības nepieciešamība drīz atkrita (Mažeīķi bija dzelzceļa mezglis, kura nozīme atkrita pēc Saldus–Liepājas līnijas izbūves). Līdz ar to robežkomisijas darbību raksturoja tirgošanās: 1920. gada februāra un marta sēdēs Latvijas puse piedāvāja nodot Lietuvai Palangu bez pārbaudīšanas (resp., iedzīvotāju sastāva skrupulozas pārbaudes), pretī saņemot Lietuvas atteikšanos no jebkādam pretenzijām uz Rucavas pagastu. Pie tam Lietuva iesniedza ziņojumu, ka, ja Latvijas valdība

atzītu par iespējamu Palangas rajonu atdot Lietuvai bez plebiscīta, Lietuva „ietu uz kompromisu” Ilūkstes apriņķī. Aprēķinot potenciālos ieguvumus un zaudējumus, Latvijas valdība atteicās no Palangas, pretī iegūstot teritorijas Augšzemē. 1921. gadā, kad Palanga vēlāk tika nodota lietuviešiem, laikraksti ziņoja, ka 31. martā plkst. 12.00 lietuvieši oficiāli pārņēmuši Palangu un vietējie pārstāvji viņus „jūsmīgi apsveikuši.”¹² Jāatzīmē, ka Lietuvas gadījumā ļoti aktīvu darbību pierobežas joslā veica lietuviešu aktivisti, cenšoties pārliecināt vietējos iedzīvotājus nepiekrīst pievienoties Latvijai. Latvijas Valsts vēstures arhīvā robežkomisijas materiālos atrodami izteiksmīgi „Lietuvas apsargāšanas komitejas ziemeļos” uzsaukumi, piemēram: „Vai tu gribi kungu verdzību atpakaļ? Nu ja tu gribi, tad pievienojies pie Latvijas. ... Latvijā NAV MAIZES, vis [sic!] kas jāšmugulē no Lietuvas...”¹³ Kaislības risinājās gan presē, gan politiķu vidū, gan arī uz vietas.

Iespējams, ka Lietuvas robežas atrisināšana bija mazāk sāpīga nekā robežjautājumu risināšana ar Igauniju. Lietuvas gadījumā šeit nebija „Valkas” nozīmes reģionālā centra abām tautām. Palanga bija lietuviska, Aknīstes apkārtnē vairāk latviska. Abas puses to labi apzinājās. Īpaši lietuviešu puse ļoti konsekventi izmantoja visas iespējas, lai, pieņemot kompromisu un atsakoties no kādas teritorijas, beigās izrādītos ieguvēja. Uzskatāmi to parāda ārlietu ministru sarakste, kuras saturs brīžiem bija diplomātiskajai praksei neraksturīgi ass. 1920. gada februārī Meierovics uz pārmetumiem par toni notās raksta Lietuvas ārlietu ministram: „...Tālāk Jūs sūdzaties par dažu Jums no Latvijas valdības sūtītu notu toni un atrodat, ka tas ir tonis, kuru lieto pret savu apakšnieku. Vienīgi no Lietuvas valdības atkarājas izbēgt pārāk kategoriskus terminus, kurus par lielu nožēlošanu, es biju spiests lietot. Tas būtu panākams, piegriežot lielāku vērību mūsu pilnīgi likumīgām prasībām, kuras saskan ar tiem lojalitātes un pilnīgas sirsnības principiem, kurus Jūs mums tik karsti rekomendējat. Pagaidām, es jūtos spiests Jums pašam ieteikt pārdomāt šos cildenos principus un izteicu cerību, ka Jūs izlietosiet visu iespējamo, lai izbēgtu no visa tā, kas varētu ienest kādas pārmaiņas tanīs īstajās draudzības jūtās, kādas mūsu zeme arvien ir izjutusi pret lietuviešu tautu.”¹⁴

Neraugoties uz brīžiem asajām attiecībām un grūtībām šķirējtiesas darbā, Latvijas nostāja bija vērsta uz robežjautājuma atrisināšanu. Lietuva relatīvi viegli ieguva tai tik nozīmīgo Palangas apgabalu arī tādēļ, ka

Latvijas un Igaunijas robeža pirms un pēc robežas noteikšanas. 20. gs. 20. gadu karte.
 Avots: LVVA, 3725. f., 1. apr., 339. l.

Meierovics un Latvijas lēmumu pieņēmjēji labi apzinājās, ka draudzīga un uzticama kaimiņvalsts ir nozīmīgāks ieguvums nekā neliela teritorija un nedrošas attiecības.

Viens no strīdus jautājumiem bija arī Roņu sala. Šīs Rīgas jūras līcī esošās salas pievienošanai Latvijai nebija ne militāra, ne saimnieciska, ne arī etniska pamatojuma. Publiski neviens apsvērumu „igauņiem ir daudz salu, bet mums nevienas” neizvirzīja, taču bija acīmredzams, ka Rīgas argumentācija ir vāja. Tiesa, Roņu sala atradās relatīvi tuvu Rīgai un Latvijas

robežai, to apdzīvoja zviedri, nevis igauņi (Igaunijas piekrastē Hāpsalu apkārtnē dzīvoja pārējā Baltijas zviedru minoritātes daļa). Tallina salas piederības jautājumā rīkojās izlēmīgi. 1922. gada rudenī igauņi uz salas ierīkoja komandanta posteni, kas uzturēja kārtību uz salas un pārzināja bāku.

Jautājums par Roņu salas piederību publiski izskanēja jau 1919. gada maijā Parīzes Miera konferences laikā. Latvijas delegācija diskusijās ar igauņiem uzsvēra, ka Roņu salas (un Valkas) jautājums nevar tikt izšķirts caur plebiscītu un tamdēļ, ja igauņi neatkāpjas, tad viņu izšķiršanu liks

priekšā Miera konferencei jeb Tautu savienībai.¹⁵ Vēlāk, lai gan Roņu salas jautājums diskusijās par robežām nefigurēja darba kārtības augšgalā, ik pa laikam tas atkal tika aktualizēts. Latvijas pārstāvis Tallinā Jānis Seskis 1922. gada aprīļa politiskajā pārskatā rakstīja, ka igauņu avīzes uzskatot latviešu pretenzijas uz Roņu salu un Lauru koloniju par „vāji dibinātām” un „viņi, igauņi, nevarot tās labi saprast.”¹⁶

Pēc gada Seskis kārtējā politiskajā ziņojumā atkārtoti pievērsās Roņu salas jautājumam. Atreferējot igauņu presi un tās interesi par salas piederību, viņš rakstīja: „Roņu salai arī igauņu prese un valdība pēdējā laikā piegrieza zināmu vērību. Iemesls gan laikam bija rīdzenieku izbraukums [ap 120 skolotāju ekskursija – V. Š.] uz Roņu salu, kas radījis roniešos valodas par plebiscītu, kurš izšķiršot salas galīgo piederību pie Igaunijas vai arī pie Latvijas. Tādēļ nesēn [Igaunijas] iekšlietu ministrs apmeklēja Roņu salu, kur uzklusījies salinieku vēlēšanos. Izdošot saliniekiem malku un būvmateriālus, kā arī došot iespēju izpildīt karadienestu turpat uz Roņu salas kalpojot jūrmalas apsardzības kordonā.” Tālāk: „Ja Roņu salu piedalītu Latvijai, tad Roņu salas iedzīvotāji būtu padoti tādām pat liktenim kā lībieši. Roņu salas atdošana Latvijai atstātu arī sliktu iespaidu uz Zviedriju, jo tā salas iemītnieki zviedri nāktot citas valsts pavalstniecībā. Latvieši laikam tādēļ esot pacēlušī Roņu salas jautājumu, lai ar to likvidētu citas lietas.”¹⁷ Tikai 1923. gada novembrī Ministru kabinets pieņēma lēmumu neprasīt tiesības pievienot salu Latvijai, bet lūgt atļauju uz tās uzstādīt radiostaciju, šādi atsakoties no pretenzijām uz to.

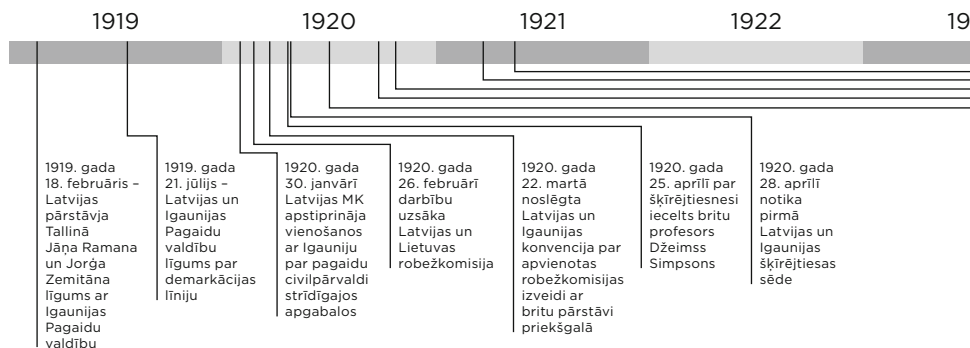
Neraugoties uz ļoti plašo dažādu institūciju iesaisti, centrālā iestāde, kuras atbildība bija komunikācija par robežjautājumiem ar otru valsti, bija Ārlietu ministrija. Tieši ārlietu ministrs bija amatpersona, kura reprezentēja jautājuma lemešanas gaitu un bija arī galvenā atbildīgā par robežjautājumu atrisināšanu. Līdz ar to var secināt, ka, iespējams, Meierovics kā atslēgas figūra dažādu Baltijas valstu sadarbības formu iniciēšanā bija noleicošais faktors Latvijas kopumā taktiski asajās, taču stratēģiski pārdomātajās un tomēr arī kaimiņu intereses respektējošajās diskusijās par robežu jautājumiem.

Daži secinājumi

Kopumā var teikt, ka, lai gan Latvijas robežjautājums principā bija ārpolitisks jautājums, tā risināšanā tika iesaistīta ļoti plaša sabiedrības daļa. Iespējams, grūti atrast citu piemēru, kurā tik enerģiski un aktīvi iesaistītos vietējās sabiedrības pārstāvji, kurā pieņemtais lēmums tik spēji ietekmētu ikdienas dzīvi. Cilvēki pierobežā bija spiesti dzīvot neziņā un cerēt, ka viņiem, rīkojot sapulces, izsakot publisku atbalstu vai pierunājot kādu otras vai jauktas tautības kaimiņu atbalstam, izdosies panākt savu māju un apkārtnes pievienošanu zemei, kuru viņš uzskatīja par savu. Ņemot vērā faktu, ka šķīrējtiesa un robežkomisija veica plašu darbu pagastos un pilsētās, liela loma iedzīvotāju noskaņojuma veidošanā bija vietējām pašvaldībām.

Robežjautājumi bija kompleksa rakstura problēma, kuras risināšanā vajadzēja iesaistīt lielu skaitu dažādu resoru. Ārlietu resors, tiesībnieki ar atsaucēm uz visdažādākajiem tiesību aktiem, tautsaimnieki, kuru apsvērumi īpaši nozīmīgi bija diskusijās par Valku. Liela nozīme Neatkarības kara apstākļos bija militārajam resoram, tā pilnvarotas amatpersonas līdzvērtīgi ārlietu resora darbiniekiem piedalījās abu pušu sarunās un vienošanos parakstīšanā, īpaši Igaunijas gadījumā. Militārpersonas bija arī tās, kas nodrošināja zināmu drošību un kārtību neskaidrās pieredības teritorijās. Iespējams, lielākā nozīme pagastos bija policijai, kuras savāktās ziņas plaši tika izmantotas robežkomisiju darbā. Policijas ierēdņi ne tikai centās nodrošināt mieru un kārtību, bet nereti bija galvenais informācijas starpnieks starp apriņķa iestādēm un pagastu iedzīvotājiem.

Ja arī skaitliski mēs neredzam ļoti plašu ārlietu resora līdzdalību robežu jautājuma izlemšanā, tad tas skaidrojams ar pārējo resoru lielo iesaisti. Tajā pašā laikā tieši ārlietu resora pārstāvis Feldmans bija centrālā figūra diskusijās, kas skāra ārpolitiskos diplomātiskos aspektus un viņš bija tas, kurš informēja ārlietu ministru par notiekošo. Tajā pašā laikā lēmumu pieņemšanas līmenī noteicoša nozīme bija tieši Meierovicam (nevis ministru prezidentam vai kādai citai augstākajai valsts amatpersonai), kurš būtiskākos jautājumus virzīja tālāk un panāca lēmumu pieņemšanu parlamenta un valdības līmenī. Ja ministrijas ierēdnis Feldmans veica praktisko darbu komisiju ietvaros, tad konceptuālā līmenī ar visplašāko atbildību un arī rezultātā ar vislielākajiem nopelniem robežjautājumu risinājumā jāvērtē

ministrs Meierovics. Visbeidzot, Latvijas robežu izveidošanā ar kaimiņiem Igauniju un Lietuvu ļoti nozīmīgs bija starptautiskais aspekts. Šķirējtiesas un robežkomisijas vadīja trešās valsts pārstāvji, briti. Gan Latvija, gan arī Igaunija un Lietuva britiem uzticējās. Tajā pašā laikā Latvija (un Latvijas oponenti) bija spiesti samierināties ar kāda cita pārstāvja viedokli.

Jāatzīmē, ka robežas noteikšanā svarīga bija arī ārpolitiskā situācija. Neviena no Baltijas valstīm nevarēja atļauties ignorēt to, kas notika reģionālā līmenī. Lietuvas rīcību sasaistīja poļu aktivitātes, bet Latvija un Igaunija vēlējās rast nopietnu garantu savas suverenitātes nodrošināšanai. Līdz ar to savstarpējie kompromisi, kas lai arī atstāja mieles daļā sabiedrības, ilgtermiņā izrādījās pieņemami risinājumi. Diskusijas par robežām labi ilustrē pirmo lielo pieredzi Latvijas ārlietu resoram starptautisku kompromisa lēmumu pieņemšanā, tirgošanās taktikā ar mērķi iegūt lielāku labumu, kā arī izpratnē par „etnogrāfiskā” jautājuma relativitāti.

Latvijas robežu jautājuma sakārtošana ar kaimiņvalstīm, raugoties no šodienas perspektīvas, sniedz lielisku piemēru tam, kā tikko radītās valsts jaunās pārvaldes struktūras, pirmām kārtām, ārlietu resors veiksmīgi un ilgtermiņā spēja panākt nozīmīgus rezultātus. Ir trīs lielas mācības, ko sniedz šis gadījums. Pirmkārt, sabiedriskās attiecības, resoru sadarbība un citi taktiski jautājumi jāpakārto stratēģiskajiem mērķiem. Otrkārt, lai cik tas prozaiski neizklausītos, dažkārt lielāka labuma

1920. gada 1. jūlijā šķirējtiesas priekšsēdētājs Stīvens Talentss pieņēma lēmumu par Valkas sadalīšanu

1920. gada 28. septembrī starp Latviju un Lietuvu noslēgts līgums par robežu noteikšanu

1920. gada 19. oktobrī parakstīts Latvijas un Igaunijas līgums par robežu noteikšanu un nospraušanu dabā, par abu valstu pilsoņu optāciju un robežlīnijas pārdalīto nekustamo īpašumu tālāko likteni

1921. gada 20. martā paziņots šķirējtiesas lēmums Latvijas un Lietuvas robežas jautājumā

1921. gada 14. maijā starp Latviju un Lietuvu noslēgta konvencija par robežu noteikšanu un nospraušanu dabā, par pierobežas iedzīvotāju tiesībām un robežlīnijas pārdalīto nekustamo īpašumu likteni

1927. gada 30. martā parakstīti jauktās robežkomisijas Latvijas un Igaunijas robežaprakstu oriģināli

1927. gada 15. oktobrī parakstīti jauktās robežkomisijas Latvijas un Lietuvas robežaprakstu oriģināli

gūšanai (laba ilgtermiņa sadarbība ar kaimiņu) kaut kas ir jāziedo (Valka). Treškārt, etniskie jautājumi, etniskā piederība, vēsturiskā taisnība daudzos gadījumos ir izteikti relatīvi jēdzieni un, risinot konkrētus ārpolitiskus jautājumus, bieži vien kalpo interešu kontekstam, bet nesniedz skaidrus problēmas risinājumus.

Atsauces

- ¹ LNA LVVA, 1313. f., 1. apr., 6. l. 37.
- ² LNA LVVA, 2574. f., 3. apr., 31. l., 81., 82.
- ³ LNA LVVA, 2574. f., 3. apr., 31. l., 84.-86.
- ⁴ Viņš tika pilnvarots organizēt karaspēku un vadīt militāras operācijas, kā arī pārzināt civilo pārvaldi jau ieņemtos un turpmāk ieņemamos Latvijas apriņķos.
- ⁵ LNA LVVA, 2574. f., 3. apr., 31. l., 4–6. Pārskats par robežjautājuma risinājumu detalizētai aplūkošanai atrodams: Austrā Mierīņa, „Latvijas valsts robežas (1918–1940)” no *Latvijas zemju robežas 1000 gados*, sast. Andris Caune (Rīga: LVIA, 1999), 182–210.
- ⁶ LNA LVVA, 2574. f., 3. apr., 31. l., 34–36.
- ⁷ LNA LVVA, 5969. f., 1. apr., 375. l., 1.
- ⁸ LNA LVVA, 1313. f., 1. apr., 10. l., 71.
- ⁹ J. Feldmans ārlietu ministram, 12.05.1920, LNA LVVA, 1313. f., 2. apr., 149. l., 39.
- ¹⁰ J. Feldmans ārlietu ministram, 06.1920, LNA LVVA, 1313. f., 2. apr., 149. l., 16.
- ¹¹ LNA LVVA, 2574. f., 3. apr., 23. l., 7.
- ¹² *Latvijas Vēstnesis*, 1921. gada 2. aprīlis.
- ¹³ LNA LVVA, 1313. f., 2. apr., 211. l., 136.
- ¹⁴ LNA LVVA, 2574. f., 3. apr., 6. l., 99.
- ¹⁵ LNA LVVA, 1313. f., 3. apr., 31. l., 10., 11.

- ¹⁶ LNA LVVA, 2575. f., 11. apr., 11. l., 307. Lauru koloniju veidoja kompakti dzīvojoši daži simti latviešu Petseru apriņķī. Latvieši šajā apkārtnē bija iecelojuši, sākot ar 19. gadsimta 60. gadiem. Starpkaru periodā šajā apkārtnē ar Rīgas atbalstu norisinājās diezgan rosīga latviešu sabiedriskā dzīve, bet Otrā pasaules kara beigās līdz ar Sarkanās armijas ienākšanu gandrīz visi latvieši Lauru koloniju atstāja, bet pēc kara Petseru, līdzīgi kā Abrenes, apriņķi pievienoja Krievijai.
- ¹⁷ 10.09.1923, LNA LVVA, 2575. f., 11. apr., 13. l., 110, 111. Ekskursijas atreferējumu var lasīt *Latvijas Sargā* (1923. gada 10. augusts): „...Ļaudis ļoti viesmīlīgi, ģērbusies tautiskos apģērbos, runā zviedriski – vāciski, starp tiem 10 – latviski. Meičas, kuru skaits gan ir ierobežots (uz salas patlaban tikai 20 pieaugušas jaunavas), visas ļoti veselīgas, možas un intelīgenta izskata, lai gan laikrakstus un grāmatas nelasa tikpat kā nemaz. Ļaudis tikumīgi, zādzību un atslēgu nepazīst. Simpatizē vairāk latviešiem nekā igauņiem, un labprāt ņem pretim mūsu naudu.”

Saimnieciskās sarunas Maskavā 1932.–1933. gadā: dalībnieki, norise un vienošanās

ILZE FREIBERGA

Krievijas loma Latvijas ārpolitikā starpkaru periodā un ekonomiskie sakari kā viens no šo attiecību stūrakmeņiem

Divu vai vairāku valstu savstarpējās attiecības ir daudzšķautņaina un neredi arī visai sarežģīta sistēma, kura sastāv no virknes dažādu komponentu. To raksturošana tāpat kā veidošana iespējama no dažādiem skatupunktiem, gan izvirzot priekšplānā kādu noteiktu problēmu vai tikai vienu konkrētu sadarbības jomu, gan iekļaujot divu valstu savstarpējās attiecības plašākā sistēmā un savstarpēji tās salīdzinot ar tāda paša veida attiecībām citu valstu starpā. Šajā rakstā autore mēģinās labāk izgaismot Latvijas un PSRS savstarpējās attiecības un to veidošanās procesu caur saimniecisko sarunu prizmu, kas norisinājās Maskavā 1932.–1933. gadā ar mērķi noslēgt jaunu tirdzniecības līgumu šo abu valstu starpā. Raksta mērķis ir izpētīt un atainot, kādā veidā tika īstenotas saimnieciskās sarunas, kāda nozīme tajās bija pašiem sarunu vedējiem. Svarīgs pētniecības objekts ir tieši tas, kādā veidā šīs sarunas tika īstenotas, izmantotie cilvēku un taktiskie resursi, tas, kādā veidā notika delegācijas izveide, un tās veiktā darbība. Tā kā raksta mērķis ir izgaismot šos jautājumus, nevis sīki izpētīt un raksturot saimniecisko sarunu galveno objektu – Latvijas un PSRS noslēgto tirdzniecības līgumu – šā darba tapšanā kā galvenais avots izmantota Vilhelma Muntera saimniecisko sarunu laikā rakstītā dienasgrāmata, kas veiksmīgi ļauj vērot tieši pašu sarunu gaitu un personību lomu tajās, to, kādus mehānismus izmantoja sarunu vedēji.

Kāpēc tieši tirdzniecība? Saimnieciskie sakari vēsturiski ir bijusi viena no primārajām bāzēm, uz kuras pamata veidojas sakari divu valstu starpā.

Ekonomiskais izdevīgums ļauj ne tikai veicināt savas valsts uzplaukumu, bet arī nodrošināt zināmu drošības līmeni (kāpēc gan bojāt attiecības ar sev uzticamu un materiāli izdevīgu partneri?), gan arī mēģināt veidot sev izdevīgu politisko situāciju ne vien attiecībās ar konkrēto partnervalsti, bet arī noteiktā reģionā.

Tradicionāli un pilnībā pelnīti par vienu no svarīgākajiem jautājumiem, apskatot Latvijas ārpolitiku, kļuvušas attiecības ar Krieviju. Tieši šis kaimiņvalsts loma nav noliedzama nedz vēsturiski, nedz mūsdienās. 20. gadsimta 20. un 30. gados tai bija liela loma Latvijas ārpolitikā, un šīs politikas veidošana bija būtisks jautājums mūsu valsts attīstībā un arī ikdienas politiskajā darbā, ko noteica vairāki faktori. Pirmkārt, tā bija lielākais Latvijas kaimiņš, un ar kaimiņiem, kā zināms, ir vēlams uzturēt labas attiecības, sevišķi, ja šis kaimiņš ir tik bīstams kā PSRS šajā laika periodā. To apzinājās arī Latvijas ārpolitikas veidotāji, kuriem par vienu no galvenajiem mērķiem izvirzījās Latvijas drošības nodrošināšana. Lai to īstenotu, viņi centās politikā saglabāt līdzsvaru starp PSRS un Vāciju, tai pat laikā izvairoties no tādu vienošanos slēgšanas un darbību veikšanas, kas Latvijai „sasietu rokas” un ļautu lielvalstīm ar to rīkoties pēc sava prāta. Laba sadarbība saimnieciskajā laukā uzskatāma par vienu no veidiem, kā veidot un uzturēt labas attiecības ar kādu citu valsti, tai pat laikā neļaujot tai pārlietu iesaistīties politiskajās norisēs kopumā. Runājot tieši par ekonomisko attiecību veidošanu ar PSRS, jānorāda, ka bez iepriekš minētajiem bija vēl vairāki iemesli censties tās izveidot maksimāli veiksmīgas. Vispirms, tā bija iepriekšējā pieredze, kas bija izveidojusies, Latvijas teritorijai atrodoties Krievijas Impērijas sastāvā, atstājot sekas uz saimniecisko dzīvi un tās veidotāju domāšanu. Šajās aprindās (vismaz daļā) PSRS tika uzlūkots kā labs radītās produkcijas noieta tirgus, izejvielu ieguves vieta, tāpat pastāvēja zināma ilūzija, ka ar šo valsti ekonomiski varēs sadarboties līdzīgā veidā kā cariskās impērijas laikā.

Latvijas–Padomju Krievijas miera līgums un 1927. gada tirdzniecības līgums ar PSRS – pamati un piemēri 1932.–1933. gada saimnieciskajām sarunām

Tuvāk pievērsoties Latvijas–PSRS attiecībām un to veidošanai, jāsāk ar abu valstu savstarpējo miera līgumu, jo tikai ar tā noslēgšanu varēja sākt veidot pilnvērtīgas abu valstu attiecības, jo tas ne tikai izbeidza karadarbību, bet, pirmkārt, lika Padomju Krievijai atzīt Latvijas valstiskumu un, otrkārt, noteica vadlīnijas un uzdevumus turpmāko attiecību veidošanai. Tas nozīmē, ka bez miera līguma nebūtu iespējams arī 1933. gada tirdzniecības līgums un saimnieciskās sarunas, tāpēc īsi nepieciešams aplūkot to tuvāk.

Latvijas–Padomju Krievijas attiecību noregulēšana nebija ne vienkāršs, ne ātri paveicams darbs. Šis miera līgums bija visai unikāla pieredze jaunās Latvijas diplomātiem un ārpolitikas veidotājiem. Miera līguma slēgšanas laikā nostiprinājās tie pamati, uz kuriem veidojās turpmākā Latvijas valsts ārpolitika, kurā Padomju Krievija (vēlāk PSRS) ieņēma ļoti nozīmīgu lomu. 1920. gada 30. janvārī abu valstu starpā tika noslēgts pamiers, ar kuru noteica militārās darbības pārtraukšanu, un tika dotas tā sauktās drošības garantijas – pret naidīgām organizācijām, propagandu, naidīgu karaspēku otras valsts teritorijā. Pamiers stājās spēkā 1. februārī, tāpēc bija nepieciešams noslēgt miera līgumu. Šis process izrādījās komplikēts, kas ļauj vilkt zināmas paralēles ar šī raksta galveno tēmu – saimnieciskajām sarunām Maskavā 1932.–1933. gadā. Pirmā līdzība, ne apzināti radīta, bet apstākļu noteikta, bija grūtības ar delegāciju, kuras uzdevums bija noslēgt līgumu, precīzāk – delegācijas dalībnieku maiņa pašu sarunu laikā. 1920. gada 10. aprīlī 34 cilvēku lielā miera līguma delegācija Aurēlija Zēberga vadībā izbrauca uz Maskavu. Sarunas sākās 16. aprīlī, tomēr tās nevedās kā iecerēts, tāpēc tika pārtrauktas. 15. jūlijā, lai turpinātu miera sarunas, Rīgā ieradās Padomju Krievijas delegācija, un Latvija miera sarunas turpināja ar jaunu delegācijas sastāvu. 1920. gada 11. augustā Rīgā parakstīja miera līgumu, un 2. septembrī Latvijas Saeima to vienbalsīgi ratificēja. Abu valstu diplomātiskās attiecības tika noregulētas līdz 1920. gada oktobrim.¹ Miera līgums bija nozīmīgs sasniegums ne vien Latvijas ārpolitikā kopumā, bet arī saimnieciskajā politikā un ekonomikā, jo tas regulēja

kara zaudējumu atlīdzināšanu, īpašumu reevakuāciju un bēgļu mantisko jautājumu. Tāpat ar to tika noteikts, ka tūlīt tiks parakstīts tirdzniecības līgums Latvijas un Padomju Krievijas starpā. Diemžēl no ekonomiskā un finansiālā skatupunkta miera līgums Latvijai bija neizdevīgs.² Tomēr tas nebija vienīgais tā trūkums, līdz tirdzniecības līgumam bija tāls ceļš ejams. Lai gan abu valstu starpā bija noslēgta virkne dažādu, tai skaitā ekonomiska rakstura, vienošanos (bēgļu reevakuācijas līgums, vienošanās par tiešu pasažieru un preču vilcienu satiksmi, pagaidu vienošanās par pasta un telegrāfa sakariem, vienošanās par optācijas kārtību abu valstu pilsoņiem, līgums par Latvijas pilsonības optācijas kārtību, sanitārā konvencija), pirmais tirdzniecības līgums abu valstu starpā tika noslēgts tikai 1927. gadā pēc atkārtotiem piedāvājumiem no Latvijas valsts puses vairāku gadu laikā. Šis līgums bija būtisks, jo tas ne vien beidzot sniedza ilgi gaidīto regulējumu ekonomisko sakaru jomā, bet arī radīja pamatu un priekšstatus par to, kādiem būtu jābūt potenciāli vēlāk tapušajiem abu valstu tirdzniecības līgumiem. Minētais līgums tika parakstīts 1927. gada 2. jūnijā un paredzēja to, ka PSRS piecu gadu laikā katru gadu jāiepērk no Latvijas preces 40 miljonu latu vērtībā, kā arī noteica muitas atlaides atsevišķām PSRS precēm. Tāpat PSRS katru gadu caur Latvijas ostām un pa dzelzceļiem bija jāpārveda vismaz 200 000 tonnas preču.³ Līgums balstījās uz ikgadēju preču sarakstu-kontingentu sistēmu un paredzēja, ka Latvija uz PSRS eksportēs divreiz vairāk nekā no tās importēs.⁴ Sākumā līgums sekmēja Latvijas ekonomisko attīstību. No 1928. līdz 1933. gadam Latvijas tirdzniecībā bija aktīva bilance. 1929. gadā eksports uz PSRS no 1,2 % palielinājās līdz 14,6 %.⁵ Tomēr jau tajā pašā gadā PSRS sāka neievērot līgumu,⁶ neveicot tajā noteiktā preču daudzuma iepirkšanu.

1932.-1933. gada saimniecisko sarunu norise, to dalībnieki, mērķi, sarunu virzīšanas gaita un tajā izmantotā taktika. Sarunu rezultātā noslēgtais tirdzniecības līgums

1932. gada 5. maijā PSRS tirdzniecības līgumu uzteica,⁷ tādējādi radot nepieciešamību sākt saimnieciskās sarunas, lai panāktu jaunu vienošanos abu valstu starpā. Līdz tam Latvija uz padomju valsti bija eksportējusi

preces vairāk nekā 120 miljonu latu apmērā. Šī summa bija pietiekami ievērojama, lai radītu vēlmi slēgt jaunu tirdzniecības līgumu abu valstu starpā.⁸ Tāpat līguma izbeigšana apgrūtināja vairāku Latvijas rūpniecības uzņēmumu darbību, piemēram, tādi uzņēmumi kā „Fēnikss,” „Imanta,” „Rita” zaudēja iespēju eksportēt savu produkciju.⁹

Iespējams, Latvijas vēlme noslēgt jaunu tirdzniecības līgumu bija saistīta arī ar neseno ekonomisko krīzi. Lai gan valsts no tās sāka atkopties, noieta tirgi tās saražotajai produkcijai bija nepieciešami. Nevar aizmirst, ka Krievija bija ieņēmusi nozīmīgu vietu Latvijas ekonomikā, uz ko daudzi saimniecisko aprindu pārstāvji uzkrītoši norādīja, sevišķi mudinot Latvijas valdību veidot veiksmīgas abu valstu saimnieciskās attiecības 20. gadu sākumā.

Skatoties uz Latvijas–PSRS attiecībām 1932. gada sākumā, jāatceras, ka 1927. gadā noslēgtajam tirdzniecības līgumam bija sekojušas vairākas vienošanās abu valstu starpā (konvencija par arbitrāžu tirdzniecībā un civilīetās, Ļitvinova protokols), tostarp neuzbrukšanas līgums, līdz ar to abu valstu attiecības vērtējamas kā samērā labas. Tādēļ var uzskatīt, ka tirdzniecības līguma uzteikšana Latvijai bija ne vien neizdevīga, bet arī savā ziņā negaidīta. Apvienojumā ar neseno ekonomisko krīzi, rūpniecībā krītošo pasūtījumu apjomu un nepieciešamību veicināt Latvijas, sevišķi lauksaimniecības preču, eksportu, tika radīta situācija, kad Latvijai tirdzniecības līgums bija būtisks. Rēķinoties ar iepriekšminētajiem apstākļiem un cerot uz vismaz tikpat lielu ekonomisko izdevīgumu, kādu nesa 1927. gada vienošanās, sākās darbs pie delegācijas veidošanas, par kuras uzdevumu kļuva saimnieciskās sarunas jauna tirdzniecības līguma noslēgšanai Maskavā.

Saimnieciskās sarunas Maskavā 1932.–1933. gadā bija komplicēts politiķu un diplomātu darbs, kura laikā ar mērķi noslēgt tirdzniecības līgumu (protams, maksimāli izdevīgu Latvijas pusei) tika izmantotas ne vien dažādas iemaņas un tehnikas, bet arī demonstrētas valdošās politikas pamatnostādnes un pašu ārpolitikas veidotāju prasmes un uzskati. Runāt par tik daudzšķautņainu jautājumu būtu sarežģīti bez konkrēta avota bāzes. Šajā gadījumā lieti noder Vilhelma Muntera dienasgrāmata, kas tika rakstīta tieši saimniecisko sarunu laikā. Minētā dienasgrāmata ir interesants avots, kas ļauj uz šo notikumu paraudzīties no vairākiem skatupunktiem.

Tajā ir gan sīki aprakstītas delegāciju sēdes, pats līguma projekts un izmaiņas, kādas tajā radās laika gaitā, gan oficiālās un arī privātās sarunas ar padomju delegāciju. Tāpat tajā parādās gan paša Vilhelma Muntera uzskati par to, kādam jābūt līgumam, un to, kādā veidā panākama tā parakstīšana, plānoto sarunu detalizēti uzmetumi, kas ļauj vēl tuvāk iepazīt sarunu gaitu un Latvijas prasības un gūt arī kaut nelielu iespaidu par to, uz kādiem jautājumiem sarunu gaitā koncentrējās padomju pārstāvji, gan Latvijas sūtņa PSRS Alfrēda Bīlmaņa darbība ap līgumu un nostāja pret abu valstu attiecībām, tāpat arī Latvijas valdības plāni un darbības līguma radīšanas procesā. Šo pusoficiālo un oficiālo darbu un notikumu apskatu caurvij pašas delegācijas piedzīvotais Maskavā, tās locekļu savstarpējās attiecības, brīvā laika nodarbes un izklaides komandējuma laikā. Tāpat šeit rodami PSRS apraksti, kuros Vilhelms Munters precīzi apraksta sastaptos cilvēkus un to dzīves apstākļus, Maskavas ielas, teātrus, rūpnīcas un citas vietas, ko viņš gan privātā kārtā, gan organizētās ekskursijās apciemo. Interessants papildinājums dienasgrāmatai ir ielūgumi uz dažādiem pasākumiem un delegācijas darbības laikā saņemtās vēstules.¹⁰

Saimniecisko sarunu vedēji – delegācijas izveide un tās sastāvs

Saimnieciskās sarunas Maskavā nesākās uzreiz, bija nepieciešams veikt sagatavošanās darbus, un viens no galvenajiem mājasdarbiem bija delegācijas izveide līguma izstrādei un parakstīšanai, kas nebūt nebija vienkāršs uzdevums. Sākotnēji bija vēlme izveidot tāda paša veida plašu delegāciju, kāda bija 1927. gada sarunās ar PSRS, taču vēlāk tika pieņemts lēmums veidot nelielu profesionāļu delegāciju Anša Petrevica vadībā. Bijušais Latvijas finanšu ministrs, kurš 1932. gadā nebija politiska figūra, bet darbojās advokatūras jomā, nebija pirmā kandidatūra šim postenim (iepriekš par potenciāliem vadītājiem tika uzskatīti gan Hugo Dzelzītis, gan Gustavs Zemgals),¹¹ un, kā vēlāk redzēsīm, arī ne vienīgais Latvijas delegācijas vadītājs šo saimniecisko sarunu laikā.

Pēc Anša Petrevica iecelšanas par delegācijas vadītāju turpinājās darbs pie pašas delegācijas izveides. To iecēla Latvijas Ministru kabinets 1932. gada 30. augustā, liela ietekme tās izveidē un vēlākajā darbībā bija

ārlietu ministram Kārlim Zariņam un Ārlietu ministrijas saimniecisko līgumu slēgšanas komitejai. Latvijas delegācijas sastāvā ietilpa jau minētais Ansis Petrevics, Dzelzceļu virsvaldes direktors Kārlis Bļodnieks, Ārlietu ministrijas Administratīvā departamenta direktors Vilhelms Munteris un Latvijas Bankas direktors Ernests Ozoliņš. Pašu delegāciju papildināja eksperti, kuru sastāvs ne vien bija mainīgs, bet arī brīžiem raksturojams kā politisks, ne tik daudz profesionāls. Kā viens no šādi raksturojamiem ekspertiem jāmin sociāldemokrāts Statistiskās pārvaldes direktora v. i. Voldemārs Salnājs, par kuru Verners Skujenieks delegācijas sēdē izteicies, ka viņam vajadzētu ierasties Maskavā vēlāk, jo citādāk zemnieki var atteikties sūtīt Jāni Bokalderu. Tai pat laikā delegācijas veidošanas darbā vairākkārt tika uzsvērts, ka tajā vajag iekļaut sociāldemokrātijas pārstāvjus, kas apliecina to, ka Latvijas sociāldemokrātijai bija visai ievērojama nozīme brīžos, kad bija risināmi jautājumi ar PSRS, jo pastāvēja uzskats, ka tās pārstāvju iesaistīšana to kreiso uzskatu dēļ var atstāt pozitīvu iespaidu uz sarunu gaitu. Tāpat jāatceras, ka daļai sociāldemokrātu bija saites ar PSRS komunistiem, pateicoties to agrākajai kopdarbībai, arī tas radīja cerību uz labvēlīgāku lēmumu pieņemšanu. Tas radīja vēlmi iesaistīt šī politiskā strāvājuma pārstāvjus delegācijas sastāvā. Realitātē nereti tika panākts pat pretējs efekts tam, kā to bija iecerējuši sociāldemokrāti. Katrā gadījumā uz apskatāmo sarunu rezultātā noslēgto Latvijas–PSRS tirdzniecības līgumu šis spēks paliekošu ietekmi neatstāja.

Bez iepriekšminētās četru cilvēku lielās delegācijas 1932. gada 9. septembrī uz Maskavu devās arī tehniskie eksperti – Voldemārs Salnājs, Finanšu ministrijas vicedirektors Alberts Zalts, rūpniecības nodaļas vadītājs Juris Vagels, kuģu nodaļas vadītājs Kārlis Meinerts, Satiksmes ministrijas direktors Roberts Garselis, agronoms Bruno Plaudis, Saeimas deputāti Jons Hāns un Verners Vestermanis un pārstāvji no rūpniecības un Rīgas Biržas komitejas.¹² Tieši eksperti bija tie, kas noteica izstrādājamā līguma prasības. Bija paredzēts, ka citi tehniskie eksperti uz Maskavu tiks izsaukti pēc vajadzības.

Par izveidoto Latvijas delegāciju kopumā var teikt, ka tā bija visai raiba gan tās pārstāvju profesionālo jomu, gan politiskās piederības ziņā, jo tajā ietilpa gan ekonomisti un dažādu tautsaimniecības jomu profesionāļi, gan sociāldemokrāti un labēji noskaņotie. Tas radīja zināmas grūtības tās darbībā ne vien tādēļ, ka pastāvēja dažādas pieejas jautājumam, kādā veidā

būtu panākama Latvijas pusei maksimāli izdevīgāka līguma slēgšana, bet arī tāpēc, ka delegācijas locekļu savstarpējās attiecības ne vienmēr bija tās labākās, kas sevišķi izpaudās no delegācijas darba brīvajā laikā. Klimatu neuzlaboja arī atsevišķu delegātu un Latvijas sūtņa PSRS Alfrēda Bilmaņa savstarpējās domstarpības. Šī raksta mērķis nav analizēt Latvijas delegātu morālo stāju, brīvā laika pavadīšanu un uzdzīvi Maskavas darbības laikā, kas reizēm nenoliedzami atstāja sekas uz delegācijas locekļu darba spējām, pietiks vien minēt, ka mūsdienās ne vien pētnieciskā žurnālistika, bet arī dzeltenā prese būtu nodrošināta ar izpārdotu tirāžu, ja kāda valsts delegācija komandējuma laikā ieturētu šādu pat dzīves stilu. Vilhelms Munters savā dienasgrāmatā 1932. gada 11. novembrī secināja, ka „delegācija deģenerējusies. Vecais Bļodnieks nevarot vairs izturēt – nav priekšsēdētāja, pilnvaru, skaidrības. Dzīves apstākļi kļūst neciešami.”¹³ Tomēr jāatceras, ka ne jau šie cilvēciskie aspekti noteica to, ka līguma noslēgšana prasīja tik ilgu laiku un pats līgums piedzīvoja tādas metamorfozes. Pie tā bija vainīga PSRS un tās patiesie mērķi, kuru īstenošanai tā vispār bija gatava slēgt tirdzniecības līgumu. Par labu nenāca arī padomju puses nenoteiktība un ilgā sarunu gaita, kas nebija visiem pa spēkam, kā to jau iepriekš bija labi demonstrējusi arī Latvijas miera līguma slēgšanas delegācija un tās sastāva izmaiņas sarunu laikā. Pēc pirmā sarunu posma neveiksmīgā noslēguma delegācijas sēdes notika Rīgā, tajās piedalījās arī ministru prezidents, ārlietu ministrs un citi valdības locekļi. Vienā no šādām sēdēm kopā ar ministru prezidentu tika nolemts, ka tirdzniecības līguma parakstīšanai uz Maskavu jādodas vairs tikai diviem cilvēkiem.

Runājot par subordināciju un tās ievērošanu delegācijas darbā, jāmin, ka reizēm ir visai grūti runāt par normāli organizētu struktūru un no tās izrietošu darbību, ko labi ilustrē tās locekļu privāti veiktās darbības saimniecisko sarunu laikā Maskavā. Kā jau iepriekš minēts, delegāciju iecēla Ministru kabinets, taču tās izveidē iesaistījās ne vien Ārlietu ministrijas struktūras, bet arī Finanšu un Zemkopības ministrijas. Vēl vairāk, lielu ietekmi uz delegācijas darbu atstāja arī Latvijas sūtņi PSRS Alfrēds Bilmanis, kurš ne vien bija neapmierināts ar to, ka ar viņu nekonsultējās par veidojamās delegācijas sastāvu, bet arī uzstāja uz savu klātbūtni pie līguma ratificēšanas (pie Alfrēda Bilmaņa darbības saimniecisko sarunu laikā raksts vēl atgriezīsies).

Interesanti ir tas, ka delegācijai bija tikai vadītājs, tā vietnieks tika iecelts tikai pēc Anša Petrevica atgriešanās Rīgā. Par to kļuva Ernests Ozoliņš. Tomēr, kā vēlāk redzēsim, delegācijas locekļi nereti rīkojās savstarpēji neatkarīgi.

Patiesībā zināmā mērā var runāt par trīs delegācijām saistībā ar saimnieciskajām sarunām Maskavā 1932.–1933. gadā. Kā pirmā minama Anša Petrevica vadītā, kura uzsāka šīs sarunas. Oficiāli tā paziņoja par savu atkāpšanos 1933. gada maijā, taču reāli jau 1932. gada nogalē uz Maskavu sarunu veikšanai devās jau vairs tikai divi Latvijas pārstāvji – Vilhelms Munters un Roberts Garselis. Savukārt 1933. gada decembrī uz Maskavu devās jauna delegācija, kurai tad arī beidzot izdevās parakstīt līgumu. Tajā ietilpa jau iepriekš darbojušies Vilhelms Munters, Ernests Ozoliņš un Ārlietu ministrijas Austrumu nodaļas vadītājs Kārlis Freimanis.

Saimniecisko sarunu mērķi un uzdevumi,
lavierēšana starp privātām un oficiālām sarunām,
ambīcijām un neskaidrām pilnvarām

Runājot par izveidotās delegācijas mērķiem, sākotnēji latiņa bija uzstādīta visai augstu. Latvijai jau bija pieredze ar tirdzniecības līgumu ar PSRS, tāpēc bija vēlme panākt tikpat vērtīgu līgumu kā 1927. gadā. Pirmais līguma projekts, kurš atrodams Vilhelma Muntera dienasgrāmatā, paredzēja 40 miljonus latu lielu apgrozījumu, avansu noteiktā procentu apjomā no līguma summas pirms tā slēgšanas, to, ka darījumiem jātiek slēgtiem tūlīt un Latvijas puse par tiem nenorēķinās valūtā. Tāpat Latvijas pārstāvji pastāvēja uz to, ka padomju pusei nav dodami kredīti. Vēl Latvija cerēja uz visai iespaidīgu tranzīta apjomu pa tās dzelzceļiem un caur tās ostām, tāpat veiksmīgi realizēt savu eksporta politiku un iegūt sev nozīmīgas preces un izejvielas no PSRS. Kas no tā visa realitātē tika iegūts līdz ar līguma parakstīšanu, mēs redzēsim mazliet vēlāk.

Latvijas delegācijai 1932.–1933. gadā Maskavā bija jāveic sarežģīts uzdevums – jāvienojas ar PSRS par jaunu tirdzniecības līgumu abu valstu starpā un jāpanāk tā parakstīšana. Šis uzdevums nebija vienkāršs, līdz ar to arī pašas sarunas un delegācijas darbību var sadalīt sīkāk. Pati Latvijas delegācija plānoja izveidot divas atsevišķas komisijas – preču apmaiņas un

transporta-tranzīta, tādējādi strukturējot savu darbību. Vēl ar laiku tika izveidota līguma redakcijas kolēģija, kurā ietilpa Vilhelms Munters un Verners Vestermanis. Kopumā var izdalīt divas delegācijas darba formas – delegācijas sēdes un privātas sarunas atsevišķu delegācijas locekļu un PSRS pārstāvju starpā. Pēdējās noteikti bija izdevīgākas padomju pusei, jo tā varēja vairāk izmantot atsevišķu delegātu personīgos uzskatus un ietekmēt citas personas sev izdevīgā veidā, tādējādi traucējot pilnvērtīgu delegācijas darbību. Tā rezultātā Maskavā ilgāku laiku nenotika sēdes, tādējādi uz katru no tās pārstāvjiem sāka gulties privāta atbildība par sarunu gaitu, pie tam arī nebija iespējams ziņot Latvijai par sarunu norisi, kas apgrūtināja to tālāko virzību.

Kā jau iepriekš minēts, sēdes mēdza nenotikt arī privātu un cilvēcisku apstākļu dēļ (piemēram, 1932. gada 19. oktobrī Vilhelms Munters rakstīja, ka sēdes nav, jo „pravijam dūšu un spēlējam *bridge*”¹⁴), taču kopumā darba tapšanā izmantotais avots rada pietiekami nopietnu priekšstatu, ka šie apstākļi sevišķi stipri neietekmēja sarunu ilgumu vai pašu noslēgto līgumu.

Runājot par Latvijas delegācijas uzdevumiem un darbību, jānorāda, ka tās galvenais uzdevums bija līguma materiālās daļas izstrāde. Tātad tā bija pilnvarota vienoties par līgumā paredzēto tirdzniecības apgrozījumu Latvijas un PSRS starpā un tranzīta apjomiem. Taču visi lēmumi līdz galam būtu jāpieņem valdībām. Delegācijas pilnvaras nebija īpaši lielas, tāpat grūtības tās darbā sagādāja tas, ka Latvijas valdība ne vienmēr deva skaidrus norādījumus par to, kādu rīcību tā īsti sagaida. Kopumā Latvijas delegācijas un valdības savstarpējās attiecības nevarēja uzskatīt par īpaši pozitīvām. Vēl pirms darba sākšanas Vilhelms Munters saņēma ziņu, ka ir pretenzijas pret delegācijas pieprasīto finansējumu, aptuveni 10 000 latu (šajā summā ietilpa gan delegātu atalgojums, gan ceļa izdevumi un rezerves neparedzētiem izdevumiem). Vēl oktobrī Vilhelms Munters rakstīja, ka nav precīzu norāžu no Rīgas sarunu veikšanai, vienīgā skaidrā norāde – nejaukt tirdznieciskās sarunas ar politiku. Ministru kabinets uz to brīdi nebija gatavs dot rakstiskas deklarācijas. Delegācijas galvenais uzdevums – līguma materiālā bāze, pēc tās saņemšanas Rīga būtu gatava doties tālāk. Nenoliedzami tas apgrūtināja delegācijas darbu un zināmā mērā pat „sasēja tās rokas,” veicot sarunas ar izmanīgajiem un prasīgajiem padomju puses pārstāvjiem. Vilhelms Munters mēģināja arī atrast labāko sarunu virzīšanas taktiku, par labāko veidu

atrodot to, ka pēc iespējas jāliek skaidrot pretējai pusei, neprasīt paskaidrojumus savējiem un izlikties, ka delegācija neko nezina par iepriekšējo attiecību vēsturi. Šādos apstākļos delegātiem nācās izrādīt iniciatīvu un uzņemties aizvien lielāku personisko atbildību. Tā, piemēram, kad 5. novembrī Jānis Zariņš norādīja, ka Rīga uzskata, ka delegācija no Maskavas jāatsauc, Vilhelms Munters izlēma piedāvāt par 25 miljoniem aizstāvēt kontingentus un muitas tarifu samazināšanu. Tomēr, neskatoties uz dažādajiem centieniem, 1932. gadā tā arī netika panākta vienošanās, un delegācijai nācās doties atpakaļ uz Latviju bez rezultāta.

Liela nozīme saimnieciskajās sarunās bija tieši privātām sarunām atsevišķu Latvijas delegācijas locekļu un padomju puses pārstāvju starpā, kurās tika risināti arī vairāki nozīmīgi jautājumi. Šādās sarunās parasti iesaistījās Ansis Petrevics, Vilhelms Munters vai Ernests Ozoliņš no Latvijas puses un Boriss Stomonjakovs (PSRS saimniecisko sarunu delegācijas vadītājs) vai Karahanovs no padomju puses. Īpašs stāsts ir par Alfrēdu Bīlmani, kurš nereti, delegācijai par lielu nepatiku, iesaistījās privātās sarunās ar padomju pārstāvjiem (delegācijas locekļi, sevišķi Vilhelms Munters, uzskatīja, ka šādas privātas sarunas, kurās tiks runāts arī par politiskiem jautājumiem, kavē saimniecisko sarunu gaitu) un viņa sarunu ar PSRS ārlietu tautas komisāru Maksimu Ļitvinovu. Alfrēds Bīlmanis jau laicīgi pieteica vizīti pie Maksima Ļitvinova, sākotnēji saņemot atteikumu ar nepatīsmu attaisnojumu, ka pēdējais atrodas komandējumā. Sarunas laikā Maksims Ļitvinovs apgalvoja, ka PSRS valdība līgumu vēlas, bet viņš personīgi šo jautājumu nepārzina. Alfrēda Bīlmaņa plānotā situācijas atrisināšana pēc saviem ieskatiem izrādījās neīstenojama. Tomēr viņš turpināja veikt privātas sarunas, kuru laikā padomju puse mēģināja ietekmēt Alfrēdu Bīlmani, lai viņš palīdz panākt tās politiskos mērķus tirdzniecisko sarunu ietvaros. Teikt, ka šādās sarunās nekas netika veikts līguma slēgšanas jomā, nevar, jo, piemēram, Ansis Petrevics vienojās ar Borisu Stomonjakovu par tirdznieciski politiskas komisijas izveidi. Var secināt, ka atsevišķi diplomāti centās panākt vienošanos, izmantojot personīgo iniciatīvu. Tas, protams, parāda pilnvērtīgu komunikācijas trūkumu Latvijas valdības, diplomātu un citu saimnieciskās delegācijas pārstāvju starpā, bet tajā pašā laikā demonstrē arī to, cik liela loma bija tieši personībām Latvijas ārpolitikas veidošanā.

Ekonomiski ieguvumi par politisko jautājumu cenu – Latvijas un PSRS delegācijas dažādās sarunu taktikas

Nenoliedzami 1932.–1933. gada saimniecisko sarunu laikā labi vērojamas ne tikai Latvijas saimnieciskās un ekonomiskās intereses, bet arī abu valstu taktika savstarpējo attiecību veidošanā, politiskie mērķi un centieni to sasniegšanā. Viens no veidiem, kādā risināt šos jautājumus, ir iesaistīt iespējami augsta ranga personas. To labi ilustrē jau iepriekš minētās Alfrēda Bīlmaņa regulārās vizītes pie Borisa Stomonjakova un citiem augsta ranga padomju ierēdņiem, kas gan drīzāk nesa pretēju efektu cerētajam. Tās parāda gan personību lomu un vēlmi „nokārtot jautājumus” savā, personīgā veidā, gan otras valsts nostāju pret pretējo pusi caur tās pārstāvjiem. Galu galā, Alfrēdam Bīlmanim nebija viegli panākt tikšanos ar Maksimu Ūitvinovu, kas parāda, ka padomju puse savā ziņā, iespējams, vēlējās nodemonstrēt Latvijai, kura no abām potenciālajām līgumslēdzējpusēm ir tā nozīmīgākā.

1932.–1933. gada saimnieciskās sarunas Maskavā ir labs piemērs „kaķa un peles spēlītēm,” kuras savā starpā spēlēja abu valstu delegācijas, lai panāktu sev labvēlīgu iznākumu – maksimāli izdevīgu tirdzniecības līgumu Latvijai mūsu valsts un politisko mērķu īstenošanu PSRS gadījumā. Nenoliedzami, Padomju Savienība saimnieciskajās sarunās vispirms saskatīja iespēju atrisināt politiskos jautājumus sev labvēlīgā veidā (principā visas Latvijas–PSRS saimnieciskās vienošanās starpkaru periodā pavadīja šī vēlme, bet šā jautājuma sīkāka analīze nav šī raksta mērķis). Viens no veidiem, kā veicināt sev labvēlīgu situāciju, ir radīt partneri iespaidu, ka tā ievēro pret to lielāko labvēlību. Kā apliecinājumu tam Vilhelms Munters savā dienasgrāmatā ir minējis, ka padomju pusei ticis uzsverts, ka Latvijas delegācija speciāli ieradusies Maskavā vēlāk nekā plānots, tādējādi dodot laiku un ļaujot PSRS pieņemt valstisku lēmumu. Nenoliedzami ar to padomju pusei bija par maz. Tā pastāvēja uz to, ka vispirms jāatrisina politiskie jautājumi, tad varēs arī noslēgt labu tirdzniecības līgumu. Var teikt, ka oktobri Latvijas puse iesaistījās šajā spēlē – valdība delegācijai norādīja, ka jāpanāk līguma materiālā daļa, kas dos politisku lēmumu. Taču tas viss nedeļa gaidāmo rezultātu – PSRS turpināja pastāvēt uz savām interesēm un Latvijas tirdzniecības līguma prasības vērtēt kā nepiepildāmas. Tad

Vilhelms Munters sarunu otrajā posmā iesniedza savu līguma projektu, kas vairāk atbilda padomju puses vēlmēm. Pēc vairākām sarunām, kurās PSRS spītīgi mēģināja panākt sev izdevīgus politiskus soļus no Latvijas puses baltgvardu un avīzes *Сегодня* jautājumos, arī viņa līguma projekts tika noraidīts. Vilhelms Munters savukārt noraidīja padomju piedāvājumus līguma vietā risināt jautājumu slepeni, izmantojot atsevišķas vienošanās un notas, nevis slēdzot pilnvērtīgu līgumu. Tomēr tika pieļauta zināma atkāpe – no Latvijas valdības puses tika apsolīts „*gentlemen's agreement*” („džentelmeņu vienošanās” – angl.) necelt pret Padomju Savienību naidīgu kampaņu, ja netiks sasniegta līgumā norādītā tonnāža. PSRS turpināja spiest uz politiskiem jautājumiem pat pēc vairākkārtējiem norādījumiem, ka delegācijai nav pilnvaru to risināšanai.

Saimniecisko sarunu laikā tika izspēlēta arī starptautisko attiecību kārts. Viens no padomju puses argumentiem un ieročiem vienlaicīgi bija kaimiņvalstis: „Viens no jūsu kaimiņiem labprāt vienotos uz preču apgrozību 2:1 PSRS par labu. Somi, igauņi, poļi dod zemus tarifus, neprasot kvantumus.”¹⁵ Tādējādi Latvijai tika dots mājiens, ka tai ir jāpiekāpjas, lai vispār panāktu jebkādu tirdzniecības līgumu. Tāpat PSRS uzsvēra, ka Latvija ir pārāk mazs tirdznieciskais partneris, lai tās dēļ mainītu tās līdzšinējo ārējās tirdzniecības politiku. Padomju pusei neizdevīgs līgums varētu kalpot kā precedents citām valstīm prasīt PSRS to pašu, tāpēc tā nevar piekrist Latvijas prasībām.

Interesanta epizode saimniecisko sarunu laikā ir 14. decembrī notikusī Vilhelma Muntera saruna ar Lielbritānijas pārstāvi par Latvijas–PSRS tirdzniecības līgumu. Lielbritānijas pārstāvis norādīja, ka šī līguma sakarā: „*I only keep eyes open*” („es tikai turu acis vaļā” – angl.), tāpat neko reāli nevar ietekmēt, tai pat laikā pastāvot uz to, ka Lielbritānijai jāparedz pietiekama daļa no Latvijai nepieciešamā naftas importa.¹⁶ Šī epizode demonstrē Latvijas ārējās tirdzniecības (patiesībā pat ārpolitikas kopumā) vadmotīvus, kuros Lielbritānija nenoliedzami bija uzskatāma par vienu no svarīgākajiem partneriem.

Saimniecisko sarunu rezultātā noslēgtais Latvijas-PSRS tirdzniecības līgums – kāds tas bija?

1933. gada 4. decembrī beidzot tika parakstīts jaunais Latvijas-PSRS tirdzniecības līgums. Saimnieciskās sarunas tā radīšanai bija prasījušas vairāk nekā gadu. Pirmā Latvijas delegācija bija ieradusies Maskavā jau 1932. gada septembrī. Pēc visai intensīva darba tomēr nespējot panākt vienošanos ar PSRS pārstāvjiem un nespējot īstenot pilnvērtīgu sadarbību ar savu valdību, Latvijas delegācija atgriezās mājās, kur turpinājās darbs pie līguma izstrādes. Decembrī daļa tās locekļu atgriezās Maskavā, taču arī jaunais līguma projekts panākumus neguva, tāpēc 1933. gada janvārī jau atkal turpinājās darbs Rīgā, līdz maijā presē tika paziņots, ka delegācija atkāpjas. Visbeidzot decembrī tika panākta vienošanās par līgumu. Kāds tas bija? Sākotnējais Latvijas tirdzniecības līguma projekts paredzēja eksportu 25 miljonu rubļu vērtībā (Vilhelma Muntera dienasgrāmatā figurē apgrozība 40 miljonu vērtībā) un 300 tūkstošus vērtu tranzīta apjomu.¹⁷ 4. novembrī PSRS iesniedza savu projektu, kas paredzēja Latvijai eksportu tikai 5 miljonu rubļu vērtībā un tranzītu 150 tūkstošu tonnu apmērā. Latvijai būtu jāiepērk no PSRS 10 tūkstoši tonnu cukura, tāpat kvieši un rudzi, jādod muitas atlaides PSRS.¹⁸ Salīdzinot ar Latvijas izstrādāto sākotnējo projektu, noslēgtā vienošanās bija absolūts zaudējums. Augstāko labvēlību tajā bija nomainījusi ekvivalentā bilance – eksportam ar importu uz otru valsti jābūt vienādam. Neskatoties uz to, ka to dēvēja par kliringa līgumu, princips bija cits – PSRS tieši tās preces, kas Latvijai bija visnepieciešamākās, tirgoja par valūtu. Atšķirībā no 1927. gada līguma par galveno eksportpreci bija kļuvusi lauksaimniecības produkcija.

Tirdzniecības līgums tika noslēgts tikai uz diviem gadiem, kas bija ļoti īss termiņš. Neskatoties uz to, tā mūžs bija ilgāks, jo līgumu pagarināja divas reizes – 1936. un 1937. gadā. Tirdzniecības līgumam sekoja vienošanās par dzelzceļu pārvadājumiem, kas deva Latvijai zināmas cerības uz tranzītu.¹⁹ 1939. gada 18. oktobrī, tāpat gandrīz uzreiz pēc t.s. bāzu līguma parakstīšanas (kas apliecina iepriekšminēto par PSRS gatavību slēgt ekonomiskas vienošanās tai izdevīgā politiskā situācijā), tika noslēgta „Vienošānās par tirdznieciskiem apgrozījumiem starp Latvijas Republiku un PSRS.” Formāli palika spēkā 1933. gada tirdzniecības līgums.²⁰ Nevar

noliegt, ka gan eksportam, gan izejvielu ieguvei šajā laikā, kad bija sācies karš, bija liela nozīme. Kā mēs visi zinām, šis vienošanās mūžs nebija ilgs, jo to pārtrauca Latvijas okupācija. Tai pat laikā jāsecina, ka 1933. gada līguma darbība bija ilgāka nekā citām ekonomiska rakstura vienošanās ar Padomju Savienību starpkaru periodā.

Saimniecisko sarunu pozitīvie un negatīvie ieguvumi un to nestās mācības, ko atcerēties arī šodien

Vai 1932.–1933. gada saimnieciskās sarunas Maskavā un to rezultātā noslēgtais tirdzniecības līgums vērtējams kā veiksmīgs, vai tomēr tā bija neveiksme? Domāju, ka nav viennozīmīgas atbildes uz šo jautājumu. Sarunas bija ilgstošs un sarežģīts process, tās kalpo kā laba ilustrācija abu valstu attiecībām starpkaru periodā kopumā. Saimniecisko sarunu laikā novērojami vairāki kāpuma punkti brīžos, kad tika izteikti jauni piedāvājumi un sākās to apspriešana, un kritumi, kad sarunas apstājās pilnībā. Šeit var vilkt paralēles ar 1927. gada tirdzniecības līgumu, kad vairākkārt likās, ka sarunas tūlīt varētu sākties, vai kad Latvija bija sagatavojusi līguma projektu, bet darbība no PSRS puses tā arī nesekoja.

Runājot par negatīvajām iezīmēm, pirmkārt, jāmin pats noslēgtais līgums – Latvijai tā arī neizdevās panākt līgumu sev izdevīgā variantā. No ekonomiskā viedokļa tas bija liels zaudējums salīdzinājumā ar 1927. gada vienošanos. Nevar noliegt, ka arī veiksmīgāka līguma noslēgšana negarantētu vēlamo ekonomisko labumu (kā jau bija parādījis iepriekšējais tirdzniecības līgums, padomju puse tā pildīšanu ne vienmēr uzskatīja par obligātu), bet tas nenozīmē, ka bija jāpiekāpjas praktiski visām PSRS prasībām.

Saimnieciskās sarunas izteikti demonstrē kādu negatīvu parādību, kas ietekmēja Latvijas attiecības ar PSRS. Tā bija nespēja vienoties par vienotu politiku un to, kā īstenojama Latvijas mērķu sasniegšana. To labi parāda tas, ka delegācijai bija dotas visai šauras un patiesībā nenoteiktas pilnvaras, tās locekļi nespēja pilnvērtīgi vienoties nedz savstarpēji, nedz arī ar Latvijas valdību. Atsevišķas personības darbojās pēc principa, ka zina visu labāk par citiem un ar pārliecību, ka sev interesējošo jautājumu risināšana ir panākama vienpersoniski. Tas viss ne vien kavēja pilnvērtīgu Latvijas

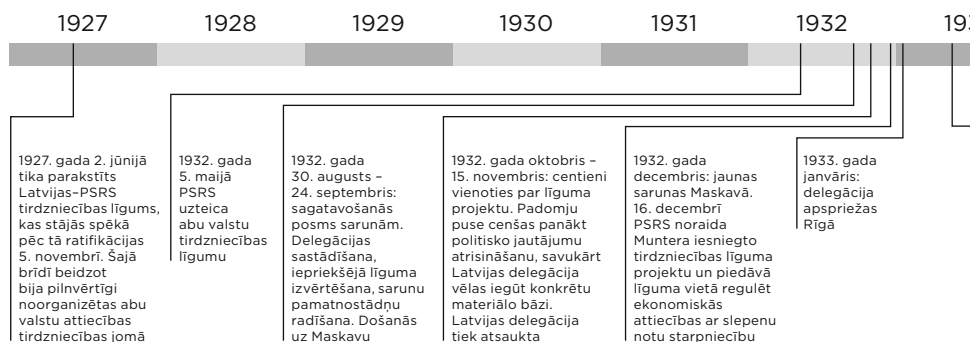
delegācijas darbību, bet arī palīdzēja padomju delegācijai, jo pret komandu, kurā nevalda vienotība, ir vieglāk spēlēt.

Vēl viena negatīva iezīme, kas atklājās jau miera sarunu un turpinājās arī saimniecisko sarunu laikā, ir kadru, kas spētu strādāt specifiskajos un, būsīm atklāti, ne sevišķi labvēlīgajos apstākļos padomju valstī, trūkums, ko parāda izmaiņas delegācijas sastāvā līgumu slēgšanas laikā. Savukārt padomju pārstāvji bija pieraduši pie šādas sarunu formas, līdz ar to viņiem bija zināmas priekšrocības salīdzinājumā ar Latvijas pārstāvjiem.

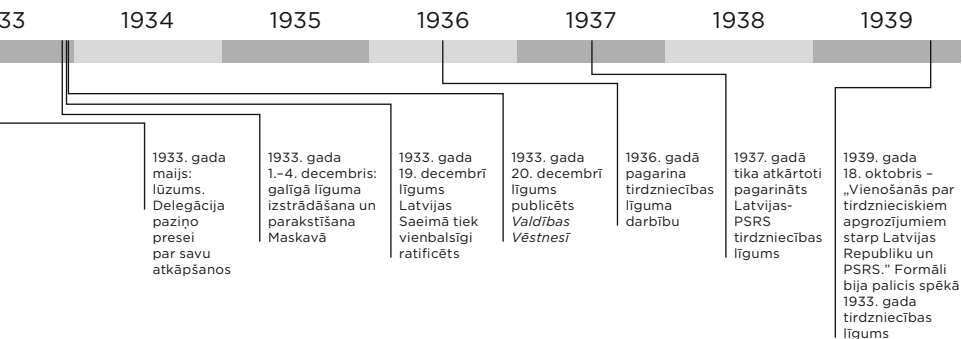
Protams, saimnieciskās sarunas demonstrē arī pozitīvas iezīmes. Pirmkārt, tā ir spēja pretoties padomju pārstāvju uzstājīgajiem centieniem ekonomiskos jautājumus nokārtot par politiskas vienošanās cenu, tādējādi demonstrējot savu noturību un turoties pie viena no Latvijas ārpolitikas pamatelementiem starpkaru periodā – nepieļaut tādas vienošanās, kas ļautu lielvalstīm, šajā gadījumā Padomju Savienībai, rīkoties, atstājot paliekošas un negatīvas sekas uz Latvijas attīstību vai pat pieņemt lēmumus tās vietā.

Nenoliedzami saimnieciskās sarunas Maskavā bija laba skola un noturības treniņš to dalībniekiem. Tāpat tās parādīja PSRS no neizskaistinātās puses (tās, kuru ierasti rādīja organizētajās ekskursijās un braucienos), tādējādi kavējot nepareizu priekšstatu un ilūziju veidošanos gan par Padomju Savienību, gan par tās ārpolitiku un mērķiem.

Mūsdienās, kad vairs nepastāv Padomju Savienība un ir mainījusies ekonomiskā kārtība pasaulē, līdz ar to arī Latvijā un Krievijā, 1933. gadā noslēgtajam Latvijas–PSRS tirdzniecības līgumam vairs nav nekādas lomas, un tas ir tikai pagātnes liecinieks no ekonomiskā viedokļa. Tomēr sarunas, kas bija nepieciešamas šī līguma noslēgšanai, kalpo par labu vēsturisko liecību un ilustrāciju par to, kā tāda lielvalsts kā PSRS starpkaru periodā izmantoja mazas valsts ekonomiskās intereses un vajadzības un mēģināja panākt sev izdevīgu politisko situāciju. Šīs sarunas arī pierāda to, cik svarīga diplomātijas darbā ir personību loma un to spēja izveidot spēcīgu un vienotu komandu kopēju mērķu īstenošanai, kas nav zaudējusi savu nozīmi arī šodien, jo, kā tas redzams arī Latvijas jaunāko laiku vēsturē, tieši atsevišķu personu darbībai ir liela nozīme ārpolitikā (sakarū veidošanā ar Krieviju, sevišķi ekonomiskajos jautājumos, liela ietekme nereti ir nevis ārlietu resora darbiniekiem un politiķiem, bet uzņēmējiem un citiem tautsaimniecības nozaru pārstāvjiem. Šajā ziņā redzama līdzība ar 1932. gadu,

kad, veidojot deleģāciju saimnieciskajām sarunām Maskavā, tika izvēlēti ne vien diplomāti un politiķi, bet arī dažādu tautsaimniecības nozaru profesionāļi). Tāpat varam vilkt paralēles 1932.–1933. gada saimniecisko sarunu un mūsdienu ekonomisko sakaru veidošanā abu valstu starpā, jo jau kopš neatkarības atjaunošanas vērojamas zināmas līdzības – noteiktu aprindu vēlme veidot maksimāli ciešas ekonomiskās attiecības ar Krieviju uz PSRS laika pamatiem un ilūzijas par to, ka Latvijas loma Krievijas ekonomikā būs ļoti nozīmīga, kas sasaucas ar starpkaru periodā noteiktās uzņēmēju aprindās populāro viedokli, ka abu valstu ekonomiskās attiecības varētu veidot uz Krievijas impērijas laikā valdījušo principu un izveidoto sakaru bāzes. Tāpat jāpiezīmē lielā personību loma abu valstu ekonomisko sakaru veidošanā, kas nereti ekonomiskos ieguvumus vērtē augstāk nekā pamatīgu un stabilu attiecību izveidošanu, aizmirstot, ka gan PSRS, gan Krievija ekonomiskos labumus bieži piedāvā par politisku lēmumu risināšanas cenu, pie tam tādos jautājumos, kas spēj radīt ne vien iekšpolitiskas problēmas, bet arī veicināt etniskās nesaskaņas Latvijā (piemēram, baltgvardu jautājums starpkaru periodā un krievvalodīgo stāvoklis Latvijā mūsdienās). Līdz ar to var teikt, ka 1932.–1933. gada saimniecisko sarunu norise un tajās panāktās vienošanās var kalpot kā piemērs arī mūsdienās, demonstrējot, ka nav nepieciešams lolot liekas ilūzijas par ļoti nozīmīgu lomu Krievijas ekonomikā, ka ekonomiskie labumi par politiskas vienošanās cenu ir īslaicīgi. Tāpat jāņem vērā, ka Krievija tāpat kā PSRS labprāt mazinātu Rietumu virziena nozīmi ne tikai Latvijas ekonomikā, bet politikā kopumā. Šķiet, viens no galvenajiem jautājumiem gan starpkaru

periodā, gan mūsdienās ir par to, cik vērtā ir ekonomiskā sadarbība ar lielo Austrumu kaimiņu, kādu politisko cenu var maksāt par noteiktiem saimnieciskajiem ieguvumiem.

Atsauces

- ¹ Aivars Stranga, *Latvijas–Padomju Krievijas miera līgums 1920. gada 11. augustā. Latvijas–Padomju Krievijas attiecības 1919.–1925. gadā* (Rīga: Fonds Latvijas Vēsture, 2000), 30–35, 57–69.
- ² Turpat, 30–67.
- ³ Rihards Treijs, *Latvijas diplomātija un diplomāti (1918–1940)* (Rīga: Latvijas Vēstneša bibliotēka, 2003), 183–184.
- ⁴ Aivars Stranga, *Latvijas ārējie ekonomiskie sakari. 1919.–1940. gads. Attiecības ar lielvalstīm (saimnieciskie, politiskie, diplomātiskie aspekti)* (Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2015), 128–131.
- ⁵ Rihards Treijs, *Latvijas diplomātija un diplomāti (1918–1940)*, 188.
- ⁶ Aivars Stranga, *Latvijas ārējie ekonomiskie sakari...*, 132.
- ⁷ Rihards Treijs, *Latvijas diplomātija un diplomāti (1918–1940)...*, 188.
- ⁸ Aivars Stranga, *Latvijas–Padomju Krievijas miera līgums 1920. gada 11. augustā...*, 224.
- ⁹ *Latvijas tautsaimniecības vēsture*, sast. Gatis Krūmiņš (Rīga: Jumava, 2017), 131.
- ¹⁰ LNA LVVA, 2630. f. (Vilhelms Munters, Latvijas ārlietu ministrs), 1. apr., 4. l. (Dienasgrāmata par saimnieciskajām sarunām Maskavā 1932.–1933. gadā), 114. Šeit un turpmāk raktā minētie fakti par saimnieciskajām sarunām Maskavā 1932.–1933. gadā un noslēgto Latvijas–PSRS tirdzniecības līgumu gūti, analizējot šo avotu, ja vien tekstā nav norādīts citādi.
- ¹¹ Aivars Stranga, *Latvijas ārējie ekonomiskie sakari...*, 188–189.
- ¹² *Latvijas Kareivis*, 1932. gada 9. septembris, 1.
- ¹³ LNA LVVA, 2630. f., 1. apr., 4. l., 8.
- ¹⁴ LNA LVVA, 2630. f., 1. apr., 4. l., 59.
- ¹⁵ LNA LVVA, 2630. f., 1. apr., 4. l., 85.
- ¹⁶ LNA LVVA, 2630. f., 1. apr., 4. l., 97.
- ¹⁷ Aivars Stranga, *Latvijas ārējie ekonomiskie sakari...*, 191.
- ¹⁸ Turpat, 300–301.
- ¹⁹ Turpat, 311–313, 317, 321.
- ²⁰ Turpat, 341.

Latvija pie Tautu Savienības stūres: Latvijas ievēlēšana Tautu Savienības Padomē

JĀNIS TAURĒNS

Tautu Savienības situācija un Latvijas ārpolitikas pamatnorises 30. gadu vidū

Parīzes miera konferencē pēc Pirmā pasaules kara izveidojās jauna starptautisko attiecību sistēma. Tā nosaukta par Versaļas sistēmu pēc Versaļas pili 1919. gada 28. jūnijā noslēgtā sabiedroto miera līguma ar sakauto Vāciju. Parīzes miera konferencē izveidotā Tautu Savienība (TS) bija svarīga Versaļas sistēmas sastāvdaļa un visnozīmīgākā starptautiskā organizācija periodā starp abiem pasaules kariem. Tā bija pirmā šāda veida starptautiskā organizācija, un to var nosaukt par Apvienoto Nāciju organizācijas priekšteci. Tās galvenais uzdevums bija miera saglabāšana un stabili starptautisku attiecību nodrošināšana. Tautu Savienības dibināšanas iniciators bija ASV prezidents (1913–1921) Vudro Vilsons. Viņš ticēja, ka pasaules drošībai bija nepieciešama „miera kā juridiska jēdziena aizstāvība.” Lai konstatētu, ka miers ticis pārkāpts, bija nepieciešama starptautiska organizācija, ko Vilsons redzēja „Tautu Savienības veidolā.”¹ Pašas ASV spēcīgas iekšpolitiskas opozīcijas rezultātā gan neiestājās Tautu Savienībā, un tas bija pirmais lielais trieciens tās nozīmei un darbībai.

Tautu Savienības Padome bija „visnozīmīgākā organizācijas struktūra, kaut arī formāli galīgo vārdu svarīgākajos jautājumos teica organizācijas pilnsapulce.”² Padomi, ko var salīdzināt ar mūsdienu ANO Drošības Padomi, veidoja pastāvīgās un nepastāvīgās dalībvalstis. Bez tam pat pastāvīgo dalībvalstu sastāvs mainījās. Sākotnēji tajā ietilpa Lielbritānija, Francija, Itālija un Japāna, 1926. gadā pievienojās Vācija, kura, Hitleram nākot pie varas, izstājās. Trīsdesmitajos gados šim sastāvam, tiecoties iekļauties starptautisko attiecību sistēmā, pievienojās PSRS. Savukārt Itālija

un Japāna miera politikas pārkāpumu dēļ izstājās. Padomes nepastāvīgo dalībvalstu skaits mainījās, pakāpeniski pieaugot no četriem līdz vienpadsmit, tās tika ievēlētas uz trim gadiem.

Trīsdesmitajos gados Tautu Savienība, tāpat kā pēc Pirmā pasaules kara izveidotā Versaļas starptautisko attiecību sistēma, piedzīvoja krīzi. Viena no krīzes pazīmēm bija nespēja risināt savu pamatuzdevumu – novērst starptautiskos konfliktus. Par šādu konfliktu kļuva, piemēram, Itālijas iebrukums Abesīnijā (Etiopijā) 1935. gada oktobrī. Krīzes apstākļos Tautu Savienības struktūrām un dalībvalstīm vajadzēja definēt savu attieksmi pret pašu Tautu Savienību un tās iespējamām reformām, kas tika apspriestas šai laikā. Tautu Savienības definētie kolektīvās drošības principi bija izdevīgi tieši mazajām valstīm, it īpaši Baltijas valstīm. Latvijai kā jaunai valstij bija svarīgi nostiprināt savu atpazīstamību un prestižu starptautiskajā sabiedrībā. Dalība Tautu Savienības Padomē deva iespēju arī kontaktiem ar tajā pārstāvēto lielvalstu diplomātiem.

1934. gads bija pavērsiena gads Latvijas iekšpolitikā, 15. maija apvērsuma rezultātā pārejot uz Kārļa Ulmaņa autoritāro režīmu. Tas ienesa būtiskas pārmaiņas arī Latvijas ārpolitikā. Tomēr Latvijas ārpolitikas galvenā problēma pēc Kārļa Ulmaņa apvērsuma tāpat kā pirms tam bija Latvijas drošības nostiprināšana. Latvijas ārpolitikā faktiski pastāvēja kontinuitāte, kas bija atkarīga no Latvijas interešu un mērķu pēctecības. Nacionālsociālistu nākšana pie varas Vācijā kopumā izmainīja starptautisko situāciju Austrumeiropā, radot bažas par mazo valstu drošību. Tā lika aktivizēties PSRS diplomātijai, kas arī nebija laba zīme Austrumeiropas mazajām valstīm. Viena no nacionālsociālistu režīma izveidošanās netiešajām sekām bija jau sen iecerētā Baltijas valstu sadarbības nostiprināšanās.

Līdz Hitlera nākšanai pie varas Vācijas un Polijas attiecības bija izteikti naidīgas. Lietuva, kas izmisīgi vēlējās atgūt Polijas okupēto Viļņas apgabalu, balstīja savu ārpolitiku uz sadarbību ar Vāciju un PSRS pret Poliju. Berlīnes un Varšavas attiecību uzlabošanās un neuzbrukšanas līgums starp abām valstīm nozīmēja Lietuvas līdzšinējās ārpolitikas, – tā sauktās „horizontālās līnijas” – sabrukumu. Lietuvas starptautiskā izolācija tagad lika tai meklēt jaunus sabiedrotos. Tas savukārt ļāva trim Baltijas valstīm 1934. gada 12. septembrī noslēgt Saprašanās un sadarbības līgumu starp Latviju, Lietuvu un Igauniju, izveidojoties Baltijas Antantei. Tas bija

Baltijas valstu solis Eiropas miera diplomātijas garā, tās diplomātijas, kura tobrīd piedzīvoja norieta sākumu. Antantes līguma parakstīšana Ženēvā Tautu Savienības pilnsapulces laikā īpaši uzsvēra tās orientāciju uz Tautu Savienību. Baltijas valstu centieniem nostiprināt savas pozīcijas Tautu Savienībā bija svarīgs līguma 5. pants, kas noteica sadarbību starp līgumslēdzējam valstīm starptautiskajās organizācijās.³ Vēsturniece Lilita Zemīte atzīmē, ka Latvijas ievēlēšana Tautu Savienības Padomē bija iespējama, pateicoties Baltijas valstu sadarbībai un ilgam un neatlaidīgam Latvijas diplomātijas darbam vairāku gadu garumā.⁴

1934. un 1935. gadā Baltijas valstu diplomātiju nodarbināja arī reģionālas drošības meklējumi Austrumeiropā jeb Austrumeiropas drošības līgumu sistēmas (tā sauktā Austrumu pakta) problēma. Latvijas diplomātija centās panākt tādu Austrumu pakta variantu, kurā Baltijas valstu drošība saņemtu starptautiskas garantijas gan no revizionistiskajām lielvalstīm Vācijas un PSRS, gan no demokrātiskajām Rietumu lielvalstīm. Šī problemātika un tās kontekstā attiecības ar PSRS kļuva par faktiski centrālo Latvijas diplomātijas problēmu 1935. gada pavasarī un vasarā. Šis ārpolitiskais konteksts orientēja Latvijas diplomātijas resursus citā virzienā, nevis cīņā par Tautu Savienības Padomes locekļa vietu.

Latvijas centieni iekļūt Tautu Savienības Padomē 20. gados un 30. gadu sākumā

Latvija, Lietuva un Igaunija tika uzņemtas Tautu Savienībā 1921. gada 22. septembrī. Tas bija viens no nozīmīgākajiem panākumiem jauno Baltijas valstu ceļā uz to neatkarības starptautisku atzīšanu pēc jauno valstu izveidošanās. Vēl bija palicis saņemt diplomātisko atzīšanu no ASV 1922. gada jūlijā. Kopš triju Baltijas valstu uzņemšanas Tautu Savienībā, tā kļuva par vienu no visnozīmīgākajām šo valstu ārpolitikas arēnām. Trimdas vēsturnieks Edgars Andersons norādīja, ka tās „visā pilnībā sāka bāzēt savu ārpolitiku uz Tautu Savienību.”⁵ Latvija un Igaunija vairākkārt bija centušās panākt ievēlēšanu Tautu Savienības Padomē nepastāvīgā locekļa statusā. 20. gadu vidū Latvijas ārlietu ministrs Zigfrīds Anna Meierovics un Igaunijas ārlietu ministrs Karels Pusta sacentās par to, lai viņu valstis tiktu ievēlētas Tautu Savienības Padomē, bet tam nebija panākumu,

pie tam „šāda sacensība mazajām valstiņām starptautiskajā forumā par labu nenāca.” 1926. gadā Baltijas valstis izvirzīja Igaunijas kandidatūru Tautu Savienības Padomes nepastāvīgā locekļa vietai,⁶ bet Igaunija vēlēšanās, kas notika 1926. gada 2. septembrī, ieguva tikai divu valstu atbalstu.⁷

Latvijas diplomātija no idejas par pārstāvību Tautu Savienības Padomē neatteicās. 1933. gada rudenī vietu Padomē centās panākt ārlietu ministrs Voldemārs Salnājs, bet tam arī nebija rezultātu.⁸ Voldemārs Salnājs īsi pirms pilnsapulces rakstīja, ka saziņā ar kaimiņvalstīm vajadzētu panākt, lai Baltijas valstīm mainīgajā starptautiskajā situācijā tiktu dota iespēja iekļūt Padomē.⁹ Šis paziņojums tikai nedēļu pirms pašas Tautu Savienības pilnsapulces neliecināja par pietiekamiem priekšdarbiem šīm vēlēšanām.

Pēc 15. maija apvērsuma Kārlis Ulmanis turpināja apvienot Ministru prezidenta un ārlietu ministra pienākumus, bet faktiski Latvijas ārpolitiku vadīja Ārlietu ministrijas ģenerālsekretārs Vilhelms Munters. 1930. gada 16. jūlijā par Latvijas patstāvīgo delegātu pie Tautu Savienības tika iecelts Ārlietu ministrijas Rietumu nodaļas vadītājs Jūlijs Feldmans.¹⁰ Šie trīs līderi arī pieņēma lēmumus, kas noveda pie ievēlēšanas Tautu Savienības Padomē. Pastāv vērtējumi, ka Jūlija Feldmana lielākais sasniegums, 16 gadus pārstāvot Latviju Tautu Savienībā, bija tieši viņa spēja pacelt Latvijas prestižu Ženēvā līdz tādai pakāpei, kas „darīja iespējamu Latvijas ievēšanu Tautu Savienības Padomē.”¹¹

Kopš 30. gadu sākuma Feldmans īstenoja kampaņu par Latvijas ievēšanu Tautu Savienības Padomē.¹² Ievēlēšanai Tautu Savienības Padomē bija vairāki svarīgi apstākļi. Bija svarīgi, lai valstij, kas uz to pretendē, nebūtu konfliktu ar citām valstīm. Augstu tika vērtēta lojalitāte Tautu Savienībai un kolektīvās drošības principiem. Bez tam diplomātu sarunās tika pieminēts arī tāds faktors kā valstu iemaksas Savienības budžetā. Bija svarīgi, kas tieši personāli pārstāvēs savu valsti. Latvijai vajadzēja pārliecināšu pārstāvi šai amatā.¹³ Autoritārā režīma līdera Kārļa Ulmaņa kandidatūra netiktu atbalstīta, bez tam viņš principiāli neatstāja Latvijas teritoriju. Likumsakarīgs kandidāts būtu Vilhelms Munters, bet būtu nepieciešama viņa iecelšana ārlietu ministra amatā. Tam savukārt bija diezgan būtiska iekšpolitiska opozīcija. Faktiski TS pilnsapulcē Latviju jau pārstāvēja Vilhelms Munters, viņš bija labi pazīstams Tautu Savienības diplomātiskajās aprindās, viņa labi pārdomātās runas un izsvērtā pozīcija tika pozitīvi uztvertas.¹⁴

Baltijas valstu Tautu Savienības politikas aktivizēšanās pēc to Antantes izveidošanās

Jau Baltijas Antantes ārlietu ministru I konferencē, kas notika 1934. gada decembrī Tallinā, notika domu apmaiņa par iespēju palielināt pārstāvību Tautu Savienības institūcijās. 1934. gada 13. novembrī Feldmans bija ierosinājis Latvijas ārpolitikas vadībai pārrunāt lielāku kopīgu aktivitāti Tautu Savienībā.¹⁵ 1935. gada 6. februārī Latvijas, Lietuvas un Igaunijas pārstāvji pie Tautu Savienības, atsaucoties uz Tallinas konferences lēmumiem, nosūtīja Tautu Savienības ģenerālsekretāram iesniegumu, kurā norādīja uz Baltijas valstu nepietiekamo pārstāvību organizācijas komisijās un uzsvēra, ka „arī Tautu Savienības Padomē neviena no trim Baltijas valstīm nav bijusi ievēlēta.” Baltijas valstis apliecināja, ka būs šajos jautājumos aktīvākas un rīkosies visciešākā saskaņā.¹⁶ Jūlijs Feldmans 1935. gada 12. februārī rakstīja Kārlim Ulmanim par sarunu ar Tautu Savienības ģenerālsekretāru Žozefu Avenolu, kurā pēdējais norādīja, ka Baltijas valstu savrupais ceļš kavējis iekļūšanu Tautu Savienības Padomē.¹⁷ Latvijas diplomātijā tomēr pastāvēja šaubas par panākumiem, ko padziļināja iepriekšējās neveiksmes. Argumenti pret bija arī nopietnāka rakstura, šai laikā starptautiskās situācijas pasliktināšanās, piemēram, Vācijas ārpolitika, varēja radīt pārdomas, ka labāk būtu neiesaistīties šo problēmu risināšanā. Latvijas sūtnis Francijā Oļģerds Grosvalds uzskatīja, ka ievēlēšana Tautu Savienības Padomē var ievilkt Latviju lielvalstu intrigās un konfliktos un bīstamās politiskās spēlēs.¹⁸

Baltijas valstis 1935. gada pavasarī bija diezgan apņēmīgas. 1935. gada 27. martā tās nosūtīja telegrammu Tautu Savienības ģenerālsekretāram, kurā izteica apņēmību kandidēt nākamajās Tautu Savienības Padomes vēlēšanās. Šo aktivitāti izraisīja Japānas izstāšanās no Padomes un cerības, ka šo vakanci principā varētu aizpildīt kāda no Baltijas valstīm. Tika atzīmēts, ka šis dokuments netiks nodots presei.¹⁹

Jūlijs Feldmans izjuta vilšanos par Latvijas diplomātijas nepietiekamo aktivitāti kandidēt uz Padomi. 1935. gada 25. maijā viņš vēstulē Kārlim Ulmanim izteica izbrīnu, ka Baltijas valstu ārlietu ministru konferencē 1935. gada maijā „neviens vārds nav runāts” par kandidēšanu uz Padomi un jautāja, vai Latvijas sūtņu aptauja par šo jautājumu devusi tik negatīvus

rezultātus, ka Latvijas diplomātija atsakās no soliem šajā virzienā? Šo konkrēto Feldmana aktivitāti izraisīja bažas, ka Ķīna vēlas ieņemt vakanto Japānas vietu uz gadu, savukārt 1936. gada rudenī Ķīna kā nozīmīga valsts varētu pretendēt uz Portugāles vietu, uz kuru bija cerējušas Baltijas valstis. (Portugāles vieta Padomē bija izveidota 1933. gadā, lai nodrošinātu pārstāvību valstīm, kas nepieder ne pie viena reģionālā grupējuma vai bloka.²⁰ Bez Baltijas valstīm pie šīs kategorijas piederēja Albānija, Austrija, Bulgārija, Ungārija, Luksemburga, Portugāle, tiek minētas arī citas.) Feldmans diezgan drosmīgi aicināja Ulmani uzdot „ārlietu ministrijai informēt mani par Jūsu nodomiem” šai jautājumā,²¹ zināmā mērā ieņemot konfrontējošu pozīciju ar Munteru. Tomēr abu diplomātu domstarpībām bija vairāk taktisks, nevis principiāls raksturs.

Latvijas kandidēšana uz Padomi tika apspriesta Latvijas sūtņu II konferencē 1935. gada vasarā. Konferences 3. jūlija sēdē Jūlijs Feldmans norādīja, ka Latvijai nav izredžu iekļūt Padomē 1935. gadā, kad pilnvaru termiņš tajā beidzās Polijai, Čehoslovākijai un Meksikai. Viņš uzskatīja, ka Latvija varētu iekļūt Padomē 1936. gadā, beidzoties Portugāles pilnvarām, bet vajadzīgs liels sagatavošanās darbs. Vilhelms Munterš izteica uzskatu, ka Lietuvas ievēlēšana Padomē nav iespējama tās diplomātisko problēmu dēļ, bet Igaunijas diplomātija nevēlēties kandidēt. Munters pauda uzskatu, ka nekas nav nokavēts un pagaidām vienkārši jānogaida, un nekādi lēmumi nav jāpieņem. Sūtnis Lielbritānijā Kārlis Zariņš informēja, ka runājis par šo jautājumu ar britu ministru Tautu Savienības jautājumos Antoniju Īdenu, bet britu diplomātija izvairās izteikt šāda veida atbalstu.²² Privātā sarunā Vilhelms Munterš bija norādījis Jūlijam Feldmanam, ka netic viņa uzsāktās kampaņas panākumiem, un ieteicis koncentrēties uz vispārējās drošības sistēmas organizēšanu.²³

Latvijas lēmums par kandidēšanu uz Tautu Savienības Padomi un konkrētā rīcībpolitika pēc tās

Vilšanās sūtņu konferencē Jūliju Feldmanu noveda pie tā, ka viņš par šo situāciju informēja Latvijas Bankas padomes priekšsēdētāju Ādolfu Klīvi, kuram bija personiska ietekme uz Kārli Ulmani. Feldmans norādīja, ka viņš nodrošinājis atbalstu Latvijas kandidatūrai no apmēram puses Tautu

Savienības dalībvalstu delegācijām, bet vēl 12 līdz 15 būtu ar mieru atbalstīt Latviju. Vilhelms Munterš tomēr skeptiski izteicies, ka, „kad nonāksot līdz valdību lēmumiem,” nevis diplomātu simpātiju apliecinājumiem, „tad pozitīvās balsis varēsot saskaitīt uz pirkstiem,” un uzdevis pārtraukt darbību šai virzienā, lai novērstu diplomātisku neveiksmi. Feldmans uzskatīja, ka Vilhelms Munterš baidās no neveiksmes un Kārļa Ulmaņa pārmetumiem. Jūlijam Feldmanam izdevās pārliecināt Klīvi par reālu atbalstu Latvijas kandidatūrai.²⁴ Ādolfs Klīve apmeklēja Kārli Ulmani un diezgan asā diskusijā, kurā Ulmanis sākotnēji pauda uzskatu, ka vietu Padomē nav iespējams iegūt, panāca viņa solījumu uzdot Vilhelmam Munteram saziņāties ar Igauniju un Lietuvu. Vilhelms Munterš savukārt vēlāk pārmeta pārstāvim Ženēvā aplinkus ceļu izmantošanu. Dažas nedēļas vēlāk Kārlis Ulmanis informēja Ādolfu Klīvi, ka Igaunija un Lietuva apliecinājušas atbalstu Latvijai.²⁵ Klīves liecības ir nozīmīgs ieguldījums šai epizodē, tomēr tās jāvērtē ar zināmu skepsi. Kā norādīts iepriekš, Baltijas valstis jau kopš februāra bija veikušas kopīgus soļus, lai pretendētu uz Tautu Savienības Padomes locekļa statusu, un Munteram nebija principiālu iebildumu pret šo aktivitāti. Nav precīzs Klīves rakstītais, ka Baltijas valstis nekad iepriekš nebija pretendējušas uz vietu Padomē.

Kopumā lēmumu pieņemšanas mehānisms šajā situācijā bija samērā pretrunīgs. Jūlijs Feldmans veica sistemātisku darbu, lai nodrošinātu Latvijas ievēlēšanu Padomē, un acīmredzami uzskatīja, ka viņa pūliņi netiek novērtēti. No otras puses, politiskā vadība – Kārlis Ulmanis un Vilhelms Munterš – svārstījās vai vismaz bija piesardzīga, kaut arī principā piekrita Feldmana politikai. Ādolfa Klīves atmiņās atspoguļotais lēmumu pieņemšanas veids nav uzlūkojams kā optimāls politikas īstenošanas ceļš un specifiski raksturīgs autoritāram režīmam. Ir diezgan ticams, ka arī bez Klīves intervences pie paša autoritārā režīma vadoņa mērķis iekļūt Padomē tiktu izvirzīts un sasniegts.

28. augustā Kārlis Zariņš rakstīja Vilhelmam Munteram par savu sarunu ar Antoniju Īdenu, kuru bija centies pārliecināt, ka Baltijas valstis ir dedzīgas starptautiskās organizācijas atbalstītājas un jau piecpadsmit gadus pilda visas saistības. Zariņš informēja par lēmumu kandidēt uz Padomi, kas ticis pieņemts Baltijas valstu ārlietu ministru konferencē. Īdens aturējās paust atbalstu un ieteica veikt sarunas ar Ziemeļu valstīm.²⁶

1935. gada septembrī centieni iekļūt Padomē aktivizējās. Savā uzrunā Tautu Savienības pilnsapulcei 14. septembrī Munters nepieminēja Latvijas kandidatūru uz Padomi. Tomēr viņš, paturot prātā šo iespēju, uzsvēra, ka Latvijai nav konfliktu ar tās kaimiņiem, un augstu novērtēja pašas organizācijas lomu starptautiskajā politikā.²⁷

16. septembrī Vilhelms Munters tikās ar Žozefu Avenolu un pārrunāja Baltijas valstu kandidēšanu uz Padomi.²⁸ 20. septembrī Lietuvas sūtnis Latvijā Vītauts Vileišis informēja, ka Lietuva ir gatava atbalstīt Latvijas kandidatūru, bet izvirzīja kā noteikumu, ka pēc Latvijas šo vietu varētu iegūt citas Baltijas valstis. Faktiski to nodrošināt nebija iespējams. Lietuvas ceļu uz Padomi nepārvarami aizšķērsoja Polijas kontrolēto Viļņas un Viļņas apgabala konflikts. Igaunijas diplomātija principā atbalstīja centienus panākt Baltijas valstu pārstāvību. 15. oktobrī Igaunijas ārlietu ministrs Juliuss Seljamā, neminot konkrētu kandidātvalsti, paziņoja presei, ka Igaunijas delegācija Ženēvā veikusi sarunas par šo jautājumu, bet tas būs aktuāls tikai 1936. gadā.²⁹

1935. gada nogalē Jūlijs Feldmans turpināja intensīvas konsultācijas par Latvijas kandidatūru. Latvijas cerības saistījās ar vietu TS Padomē, ko ieņēma Portugāle. Viņš apspriedās ar Ziemeļu valstu pārstāvjiem, to viedoklis nebija vienots. Somijas pārstāvis Rūdolfs Holsti ieteica Latvijai atbalstīt Ziemeļu valstu bloka pārstāvi. Viņš uzskatīja, ka Portugāles vieta drīzāk būtu atvēlama citām valstu grupām. Zviedrijas pārstāvis Karls Gustavs Vestmans turpretī norādīja, ka Ziemeļu valstu bloka nemaz nav, un atzina, ka Latvijas izredzes iekļūt Portugāles vietā ir gandrīz drošas.³⁰

Jautājums par Baltijas valstu, konkrēti jau Latvijas, kandidēšanu uz vietu Padomē bija iekļauts Baltijas Antantes ārlietu ministru III konferences darba kārtībā Rīgā 1935. gada decembrī. Vilhelms Munters atskaitē sūtņiem par konferences norisi informēja, ka Igaunijas delegācijai bijis norādījums neatbalstīt Latvijas kandidatūru un Kārļa Ducmaņa kandidatūru Starptautiskajai Tiesai. Igaunijas vēsā attieksme bija izskaidrojama ar Latvijas un Igaunijas preses negatīvo polemiku par Cēsu kaujām 1919. gadā.³¹ Tomēr konferences rezolūcijā bija noteikts, ka būtu vēlama Baltijas Antantes pārstāvība TS Padomē un bija paredzēta īstenot saskaņotu diplomātisku darbību, lai panāktu šāda pārstāvja ievēlēšanu.³²

Latvijas diplomātija turpināja aktīvu darbu. 1936. gada februārī Jūlijs Feldmans apmeklēja Avenolu un informēja, ka trijas Baltijas valstis nolēmušas rīkoties, lai iegūtu „padomes sēdekli.” Avenols izvairīgi atbildēja, ka Baltijas valstu izredzes nav skaidras un arī Lielbritānijas un Francijas viedoklis nav zināms. Jūlijs Feldmans ieteica Rīgai strādāt ar abu lielvalstu pārstāvjiem.³³ Tikmēr pašā Latvijā nebija skaidrs, kas ieņems ārlietu ministra amatu sakarā ar to, ka Kārlis Ulmanis 11. aprīlī pārņēma Valsts prezidenta amatu, apvienojot to ar Ministru prezidenta amatu. Uz laiku (no 1935. gada 16. aprīļa līdz 16. jūlijam) ārlietu ministra pienākumus izpildīja finanšu ministrs Ludvigs Ēķis, kurš turpināja politiku, kas bija vērsta uz ievēšanu TS padomē.

Baltijas valstu kopīgie pasākumi un Latvijas ievēlēšana Padomē

1936. gada maijā Baltijas Antantes ārlietu ministru konference Tallinā pieņēma lēmumu atbalstīt Latvijas kandidatūru uz Tautu Savienības padomi.³⁴ Jūnijā Jūlija Feldmana un Latvijas diplomātijas darbība aktivizējās, un tas atspoguļojās ziņojumos jau Ludvigam Ēķim. 9. jūnijā viņš rakstīja par kārtējo sarunu ar Avenolu, kurā TS ģenerālsekretārs atkal neizteica apsvērumus par Baltijas valstu izredzēm. Viņš uzskatīja, ka neviena valsts vēl neko nesolīs, un ieteica turpināt darbu dalībvalstu galvaspilsētās. Viņaprāt, situācija varēja kļūt skaidra, tikai sākoties pašai organizācijas pilnsapulcei.³⁵ 17. jūnijā Jūlijs Feldmans ziņoja Ludvigam Ēķim, ka saņēmis atbalstu no Lielbritānijas domīniju delegācijām, un solīja strādāt ar Īrijas pārstāvjiem.³⁶ 29. jūnijā Ženēvā notika triju Baltijas valstu pārstāvju apspriede, kuru bija sasaucis Lietuvas ārlietu ministrs Stasis Lozoraitis, bet Latvijai pārstāvēja Vilhelms Munters un Jūlijs Feldmans. Debates skāra jau tīri praktiskus jautājumus: vai Latvija ieņems TS padomes amatu pilnu termiņu trīs gadus, vai arī runa varētu būt, ka Baltijas valstis nomainītu viena otru ik pēc gada. Šis variants likās mazticams juridisku un politisku apsvērumu dēļ. Latvijai nebūtu iespējams vienkārši nodot sēdekli citai Baltijas valstij, bet katru reizi vajadzētu jaunas vēlēšanas organizācijas pilnsapulcē. Apspriedē noskaidrojās, ka visu Baltijas valstu sūtņi attiecīgajās valstīs ir saņēmuši instrukcijas atbalstīt Latvijas kandidatūru.³⁷

16. jūlijā Vilhelms Munters kļuva par Latvijas ārlietu ministru, turpinot cīņu par ievēlēšanu. Ādolfs Klīve tieši saista viņa iecelšanu ar Latvijas kandidēšanu uz TS Padomi.³⁸ Jūlijs Feldmans pievērsās vietējās sabiedrības atbalsta nodrošināšanai Latvijas kandidatūrai, publicējot plašus rakstus Ženēvas presē. Viņš uzsvēra Latvijas uzticību Tautu Savienības principiem un to nozīmi vispārējā miera nodrošināšanā.³⁹

Vilhelms Munters vēl joprojām ir viens no pretrunīgākajiem Latvijas starpkaru perioda politiķiem un diplomātiem. Viņu, turot aizdomās par patriotisma trūkumu, kritizēja jau trīsdesmitajos gados, un īpaši asa kritika bija latviešu trimdas sabiedrībā. Lielā mērā Munters iemiesoja visas Latvijas diplomātijas nespēju nodrošināt valsts neatkarības saglabāšanu. Tomēr pat visizcilākajam ģēnijam būtu gandrīz neiespējami ko mainīt pirmskara situācijā. Abu pārējo Baltijas valstu diplomāti, protams, rēķinājās ar Munteru kā Latvijas ārpolitikas faktisko vadītāju un apstākļos, kad Lietuva un Igaunija nepretendēja uz vietu Tautu Savienības Padomē, viņa kandidatūra netika apstrīdēta. Jāatzīmē, ka Munteram un Latvijas diplomātijai lielākās nesaskaņas regulāri bija tieši ar Igaunijas valdošajām aprindām. Munters vienmēr asi reaģēja uz, piemēram, igauņu preses kritiku par Latvijas autoritāro režīmu vai Igaunijas amatpersonu nedraudzīgiem izteikumiem.⁴⁰

Izšķirošie notikumi bija gaidāmi jau Tautu Savienības pilnsapulcē Ženēvā. 23. septembrī Igaunijas ārlietu ministrs Frīdrihs Akels sasauca Baltijas valstu pārstāvju sanāksmi. Triju valstu ministri vienojās atbalstīt Latvijas kandidatūru uz trim gadiem. Lietuvas ārlietu ministra ideja, ka Baltijas valstīm šai periodā ik pēc gada jānomaina vienai otru rotācijas kārtībā, tika atzīta par juridiski neiespējamu. Neguva atbalstu Lietuvas ārlietu ministra Staša Lozoraiša priekšlikums, ka trim Baltijas valstīm jāizvirza Latvijas kandidatūra kopīgā dokumentā, jo tas varētu izraisīt Polijas delegācijas opozīciju.⁴¹ Polija nelabvēlīgi izturējās pret Lietuvas dalību Baltijas Antantē, uzskatot šo diplomātisko sadarbību kā Lietuvas pozīcijas nostiprinošu un tādējādi Polijas interesēm nevēlamu. Feldmans rakstīja, ka pēc Polijas uzskatiem Latvijas ievēlēšana nedrīkst „kaut kā nākt par labu Lietuvai.”⁴²

28. oktobrī notika TS pirmās (konstitucionālo jautājumu) komisijas sēde, kurā kļuva skaidrs, ka 1933. gadā izveidotā vieta Tautu Savienības

Tautu Savienības Padomes 101. sesija, vada Vilhelms Munters. Ženēva, 1938. gads.

Avots: Apvienoto Nāciju Organizācijas arhīvs Ženēvā, http://www.indiana.edu/~librcsd/nt/db.cgi?db=ig&do=search_results&details=2&ID=598&ID-opt

Padomē, kura bija paredzēta valstīm, kas „nepieder ne pie viena grupējuma” un kuru ieņēma Portugāle, tiks saglabāta. Jūlijs Feldmans savā uzrunā sēdē uzsvēra, ka mazās valstis ir vienmēr bijušas kolektīvās drošības sistēmas principu aizstāves un iestājušās par Savienības „pakta principu sargāšanu,” tāpēc to pārstāvība padomē nozīmēs šo principu stiprināšanu un „miera aizsardzību.”⁴³ 1936. gada 8. oktobrī notika Padomes locekļu vēlēšanas. Latvijas kandidatūra saņēma 49 balsis no 52. Vilhelms Munters uz trim gadiem kļuva par Tautu Savienības Padomes locekli.⁴⁴

Vilhelma Muntera darbība un Latvijas diplomātijas darbība Tautu Savienības Padomē bija pretrunīga. Munters, piemēram, 1937. gadā vadīja organizācijas Tālo Austrumu komisiju, kas vērtēja Japānas un Ķīnas konfliktu.⁴⁵ Tomēr līdzdalība Padomē starptautisko attiecību krīzes apstākļos lika Latvijai pozicionēties asu problēmu gadījumos. Vēsturnieki asi kritizējuši Tautu Savienības Padomes 101. sesiju 1938. gada maijā, kuru vadīja tieši Vilhelms Munters. Tā risināja jautājumu par attieksmi pret

Itālijas okupāciju Etiopijā, un tās rezultāti – sankcija dalībvalstīm pašām noteikt attieksmi pret to – nozīmēja aneksijas atzīšanu. Edgars Andersons emocionāli novērtēja to kā apkaunojošāko sesiju organizācijas vēsturē.⁴⁶ 1939. gada decembrī Latvijai nācās steigšus paziņot, ka tās mandāts Pado- mē ir beidzies, lai izvairītos no balsojuma par PSRS nosodīšanu par agresiju pret Somiju.⁴⁷ Šāds solis gan bija saprotams apstākļos, kad Baltijas valstis bija PSRS militārās bāzes.

Secinājumi

Latvijas un abu pārējo Baltijas valstu politika kopš uzņemšanas Tautu Savienībā bija vērsta uz sadarbību ar šo organizāciju. Tautu Savienība bija viens no stūrakmeņiem Versaļas starptautisko attiecību sistēmai, kas izveidojās pēc Pirmā pasaules kara, un bija vērsta uz miera un stabilitātes saglabāšanu, kas bija vitāli svarīgi mazajām valstīm. Latvijas lēmums iekļūt Savienības padomē šai sistēmā bija loģisks un konsekvents.

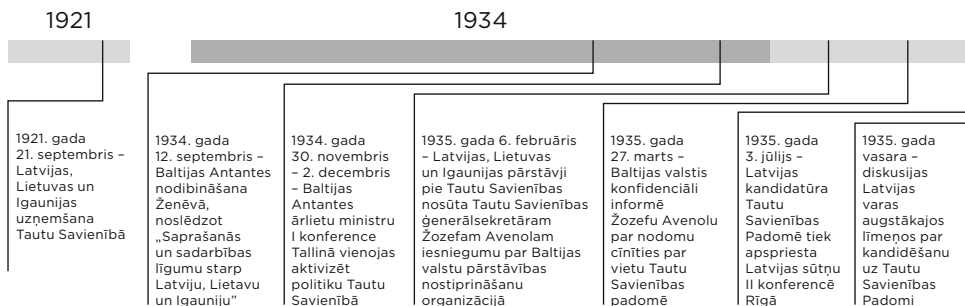
Pats process, kurā Latvija iekļuva Padomē, bija ātri un izlēmīgi īstenots, sasniedzot šo mērķi apmēram nepilnu divu gadu laikā, lešot kopš 1934. gada decembra Baltijas Antantes konferences. Tomēr diez vai tas būtu bijis iespējams bez Jūlija Feldmana gadiem ilga konsekventa darba, kas bija vērsts uz Latvijas un tās diplomātijas autoritātes nostiprināšanu.

Latvijas diplomātija prata veiksmīgi taktiski izmantot konkrēto situāciju Tautu savienībā, kas izveidojās, Japānai izstājoties no organizācijas un beidzoties Portugāles mandātam. Nenovērtējama nozīme bija Baltijas valstu sadarbībai visā procesā, pašam Baltijas Antantes izveidošanas faktam un tā pozitīvajai rezonansei.

Vērtējot trūkumus šai procesā, jānorāda uz zināmu nesaskaņotību starp Latvijas vadošajiem diplomātiem un Vilhelma Muntera vilcināšanos. Tomēr domstarpības vairāk bija par konkrēto rīcībpolitiku, nevis stratēģiju. Zināmu rūgtumu atstāja arī jau kopš Baltijas Antantes pirmajiem gadiem vērojamā sāncensība un nesaskaņas starp Baltijas valstīm.

Latvija viennozīmīgi iegūtu, ja trīsdesmito gadu otrās puses starptautiskās attiecības un pati Tautu Savienība nepārdzīvotu krīzi.

Latvijas darbība tā laika nozīmīgākajā starptautiskākajā organizācijā noritēja starptautisko attiecību sistēmas un pašas Tautu Savienības

krīzes apstākļos, un tiek vērtēta ne pārāk pozitīvi. Tomēr tas bija Latvijas kā mazas valsts diplomātijas sasniegums, par ko jāpateicas Baltijas valstu sadarbībai, aktīvai Latvijas diplomātijai. Tās nozīmīgā loma godājamā starptautiskā organizācijā tika augstu vērtēta un nostiprināja Latvijas ietekmi starptautiskajā arēnā. Latvijas ieguvumus un zaudējumus no ievēlēšanas Padomē ir grūti izmērīt. Latvija, kā jau minēts, savā ārpolitikā orientējās uz Rietumu lielvalstīm, stabilu starptautisko attiecību kārtību, kuras nozīmīga daļa bija stipra Tautu Savienība. Pati ievēlēšana Padomē nozīmēja Latvijas un Baltijas valstu prestiža un pozitīvās lomas, to sadarbības nozīmes atzišanu starpkaru perioda diplomātijā. Ja Latvija varētu prognozēt Versaļas sistēmas straujo sabrukumu, Latvijas diplomātija piesardzīgāk izturētos pret iesaistīšanos Tautu Savienības darbā, līdzīgi kā pret to izturējās Igaunijas diplomātija un kā uzskatīja pieredzējušais diplomāts Oļģerds Grosvalds. Tomēr Otro pasaules karu kā bezprecedenta katastrofu, ar kuru noslēdzās starpkaru periods, neprognozēja neviens. Latvijas lēmums izmantot pastāvošās starptautisko attiecību sistēmas iespējas bija pareizs un veiksmīgi īstenots.

Mūsdienā Latvijas diplomātijai nav izdevies nodrošināt Latvijas ievēlēšanu ANO Drošības padomē, bet Lietuvas diplomātija šo mērķi ir sasniegusi 2014.–2015. gadā, piedzīvojot nepieciešamību pozicionēties delikātajā Krimas un Ukrainas krīzes jautājumā. Hipotētiski apsverot Latvijas centienus mūsdienās īstenot līdzīgu mērķi, jāsaka, ka neatlaidīgs un mērķtiecīgs Latvijas diplomātu darbs būtu ļoti svarīgs. Svarīgi būtu strādāt gan ar Austrumeiropas valstu grupu, kurai piederīga Latvija, gan ar

1935. gada septembris – sākas konkrētas aktivitātes, lai panāktu Latvijas ieviešanu

1935. gada 9.–11. decembris – Baltijas valstu ārlietu ministru III konference Rīgā pieņem rezolūciju par Baltijas Antantes pārstāvību TS Padomē un saskaņotu darbību šī mērķa sasniegšanai

1935. gada decembris – 1936. gada rudens – Latvijas pastāvīgais pārstāvis pie Tautu savienības Jūlijs Feldmans īsteno kampanju Latvijas kandidatūras atbalstam

1936. gada 9.–11. maijs – Baltijas valstu ārlietu ministru IV konference Kauņā atbalsta Latvijas kandidatūru ieviešanai Tautu Savienības Padomē

1936. gada 16. jūlijs – Vilhelma Muntera iecelšana par Latvijas ārlietu ministru

1936. gada 8. oktobris – Latvijas ieviešana Tautu Savienības Padomē

Rietumu lielvalstīm. Iekšpolitiski lēmumu pieņemšanas mehānisms būtu gluži cits – to acīmredzot pavadītu diskusijas Saeimā, sabiedrībā un presē ar plašu viedokļu spektru. Tomēr tāpat kā toreiz politiskā griba būtu izšķiroši svarīga.

Atsauces

- ¹ Henrijs Kisindžers, *Diplomātija* (Rīga: Jumava, 2001), 235.
- ² Lilita Zemīte, *Latvia in the League of Nations* (Rīga: N.I.M.S Ltd, 2002), 55.
- ³ „Saprašanās un sadarbības līgums starp Latviju, Lietuvu un Igauniju,” *Valdības Vēstnesis*, 1934. gada 26. septembris, 1–2.
- ⁴ Lilita Zemīte, *Latvia in the League of Nations*, 55.
- ⁵ Edgars Andersons, *Latvijas vēsture 1920–1940: Ārpolitika*, 1. sēj. (Stokholma: Daugava, 1982), 367.
- ⁶ Turpat, 368.
- ⁷ „Tautu Savienības padomes jaunais sastāvs,” *Latvijas Kareivis*, 1926. gada 3. septembris, 4.
- ⁸ Edgars Andersons, *Latvijas vēsture 1920–1940: Ārpolitika*, 1. sēj., 371.
- ⁹ Voldemārs Salnais, „Mūsu ārpolitikas tuvākie uzdevumi,” *Latvijas Kareivis*, 1933. gada 20. septembris, 1.
- ¹⁰ „Valdības darbība,” *Valdības Vēstnesis*, 1930. gada 17. jūlijs, 2.
- ¹¹ Benno Ābers, „Jūlijs Feldmans un Tautu Savienība” no *Jūlijs Feldmans* [rakstu krājums] ([Linkolna], Vaidava, 1963), 143.
- ¹² Edgars Andersons, *Latvijas vēsture 1920–1940: Ārpolitika*, 1. sēj., 668, 670.
- ¹³ Turpat.
- ¹⁴ Lilita Zemīte, *Latvia in the League of Nations*, 58.
- ¹⁵ Edgars Andersons, *Latvijas vēsture 1920–1940: Ārpolitika*, 1. sēj., 536.
- ¹⁶ „Latvijas, Igaunijas un Lietavas kopējā prasība Tautu Savienībai,” *Latvijas Kareivis*, 1935. gada 10. februāris, 1.
- ¹⁷ Benno Ābers, „Jūlijs Feldmans un Tautu Savienība,” 144.
- ¹⁸ Edgars Andersons, *Latvijas vēsture 1920–1940: Ārpolitika*, 1. sēj., 672–673.
- ¹⁹ Ārlietu ministrija – sūtņiem. LNA LVVA, 2575. f., 15. apr., 92. l., 264.

- ²⁰ Sk: Edgars Andersons, *Latvijas vēsture 1920–1940: Ārpolitika*, 1. sēj., 671, 675.
- ²¹ J. Feldmans – K. Ulmanim 1935. gada 25. maijā. LNA LVVA, 2574. f., 3. apr., 3082. l., 86.
- ²² Latvijas sūtņu II konferences 7. sēdes 03.07.1935 protokols rokrakstā LNA LVVA, 2574. f., 3. apr., 3079. l., 303.
- ²³ Edgars Andersons, *Latvijas vēsture 1920–1940: Ārpolitika*, 1. sēj., 671.
- ²⁴ Ādolfs Klīve, „Sekmīga darba diplomāts” no Jūlijs Feldmans [rakstu krājums], 43–44.
- ²⁵ Turpat, 45–47.
- ²⁶ LNA LVVA, 1313. f., 1. apr., 92. l., 492.-493.
- ²⁷ Lilita Zemīte, *Latvia in the League of Nations*, 59; sk. „Ģenerālsēkretāra V. Muntera runa Tautu Savienībā,” *Latvijas Kareivis*, 1936. gada 15. septembris, 6.
- ²⁸ „V. Munters apspriežas ar Aloisi,” *Rīts*, 1935. gada 17. septembris, 8.
- ²⁹ „Igaunijas ārlietu ministris par starptautisko stāvokli,” *Latvijas Kareivis*, 1935. gada 15. oktobris, 8.
- ³⁰ Edgars Andersons, *Latvijas vēsture 1920–1940: Ārpolitika*, 1. sēj., 671-672.
- ³¹ V. Munters – Latvijas sūtņiem, 30.12.1935. LNA LVVA, 2574. f., 3. apr., 3074. l., 69.
- ³² Ārlietu ministru konferences rezolūcijas [franču valodā] turpat, 3.
- ³³ J. Feldmans – K. Ulmanim, 04.02. 1936. LNA LVVA, 2575, 7. apr., 1910. l., 171.-172.
- ³⁴ Edgars Andersons, *Latvijas vēsture 1920–1940: Ārpolitika*, 1. sēj., 543.
- ³⁵ J. Feldmans – L. Ēķim, 09.06.1936. LNA LVVA, 2575, 7. apr., 1910. l., 95.
- ³⁶ Turpat, 89.
- ³⁷ Turpat, 76.
- ³⁸ Ādolfs Klīve, „Sekmīga darba diplomāts,” 47. Līdzīgi uzskata arī Lilita Zemīte, *Latvia in the League of Nations*, 59.
- ³⁹ Lilita Zemīte, *Latvia in the League of Nations*, 59.
- ⁴⁰ Par Latvijas un Igaunijas nesaskaņām sk.: Edgars Andersons, *Latvijas vēsture 1920–1940: Ārpolitika*, 1. sēj., 542-549, arī Inesis Feldmanis, Aivars Stranga, Mārtiņš Virsis, *Latvijas ārpolitika un starptautiskais stāvoklis (30. gadu otrā puse)* (Rīga: Latvijas Ārpolitikas institūts, 1993), 82–99.
- ⁴¹ J. Feldmans – ĀM ģenerālsēkretāram J. Tepferam 07.10.1936 LNA LVVA 2575. f., 7. apr., 1910. l., 39–40.
- ⁴² J. Feldmans – V. Munteram 08.09.1936 LNA LVVA 2575. f., 7. apr., 1910. l., 55.
- ⁴³ „Tautu Savienības reforma,” *Brīvā Zeme*, 1936. gada 29. septembris, 6.
- ⁴⁴ Latvija ievēlēja par Tautu Savienības padomes locekli,” *Latvijas Kareivis*, 1936. gada 9. oktobris, 1.
- ⁴⁵ Edgars Andersons, *Latvijas vēsture 1920–1940: Ārpolitika*, 1. sēj., 677.
- ⁴⁶ Turpat.
- ⁴⁷ Lilita Zemīte, *Latvia in the League of Nations*, 128–129.

Drošības meklējumos: Latvijas neitralitātes politika 1938.–1939. gadā

JĀNIS ĶERUSS

Neitralitātes politikas jēdziens un tā priekšvēsture

Neitralitāte (no latīņu *ne-uter* – neviens no abiem) ir viens no vispretrunīgāk vērtētajiem un tradicionāli visplašāk interpretējamajiem ārpolitisko līdzekļu veidiem. Tā saturs un izpratne dažādās valstīs var būt pavisam atšķirīgs. Pats neitralitātes jēdziens tiek iedalīts divās daļās – tiesībās un politikā.¹ Neitralitātes tiesības ir politikas līdzeklis, bet, cik lielā mērā tās tiek pielietotas, ir atkarīgs no dažādiem apstākļiem. Rietumeiropā par neitralitāti miera laikā var runāt tikai attiecībā uz t.s. ilgstoši jeb permamenti neitrālajām valstīm, kuras neiestājās nekādos militāros blokos, demonstrēja savu gatavību palikt ārpus tiem citu valstu konflikta gadījumā vai baudīja starptautiskas neitralitātes garantijas. Starpkaru periodā šādam statusam atbilda tikai Šveice. Par pārējo valstu neitralitāti šī jēdziena zinātniskā izpratnē var runāt tikai kara gadījumā.

1907. gada 18. oktobra starptautiskā Hāgas Piektā konvencija par neitrālās valsts un tās pilsoņu tiesībām un pienākumiem militāra konflikta gadījumā uzskatāma par klasiskās neitralitātes pamatprincipu manifestāciju, saskaņā ar kuriem neitrālajai valstij bija jābūt pilnīgi bezpartejiskai, bet darbojošās valstis nedrīkst aizskart tās teritoriju.² Pirmais pasaules karš un tajā notikušie neitrālo valstu tiesību pārkāpumi skaidri pierādīja šo principu neatbilstību 20. gadsimta konfliktu realitātei.³ Pēc kara bija vērojama vispārēja novēršanās no neitralitātes kā izvairīšanās līdzekļa no militāra konflikta.⁴ Līdz ar Tautu Savienības izveidošanos neitralitātei kā ārpolitikas instrumentam zuda jēga gandrīz pilnībā. Vienīgi Šveice saskaņā ar 1920. gada Londonas deklarāciju ieguva izņēmuma tiesības realizēt t.s. diferencēto neitralitāti – tiesības neiesaistīties Tautu Savienības militārās sankcijās pret

to statūtu pārkāpēju, bet tās pienākums bija iesaistīties tikai saimnieciskajās sankcijās.⁵ Klasiskās neitralitātes galvenā principa – bezpartejiskuma neievērošana lika pēc Pirmā pasaules kara izmantot tādus karā neiesaistīto valstu apzīmējumus kā „nekarajošās,” vienai vai otrai pusei „labvēlīgi neitrālas” valstis, ieviesās jēdziens „diferencētā neitralitāte.”⁶ Latvijā starpkaru periodā tikai Latvijas Sociāldemokrātiskā strādnieku partija uzskatīja neitralitāti par nopietnu ārpolitikas līdzekli. Tikai trīsdesmito gadu vidū neitralitātei sāka pievērst uzmanību arī Latvijas ārpolitiskā vadība.

Priekšstatu par neitralitāti attīstība Latvijā no 1934. līdz 1939. gadam

Par to, ka Latvija atkal varētu kļūt par lielvalstu kaujas lauku vai kā citādi tikt ierauta lielvalstu konfliktā, pirmo reizi presē un diplomātiskajās aprindās sāka domāt pēc Ādolfā Hitlera nākšanas pie varas 1933. gada janvārī. Pasliktinoties PSRS un Vācijas attiecībām, Latvijas prese sāka rakstīt par neitralitāti 1934. gada sākumā saistībā ar PSRS 1933. gada 14. decembra „Baltijas deklarācijas” projektu Polijai.⁷ Īsti nezinot, kāda veida diplomātisku piedāvājumu Maskava bija izteikusi Varšavai, Latvijas prese rakstīja par PSRS un Polijas kopīgo Baltijas valstu neitralizācijas piedāvājumu.⁸ Savukārt Latvijas ārlietu ministrs Vilhelms Munters no 1936. gada maija līdz 1938. gada beigām uzskatīja, ka Latvijas drošība saistās ar daudzveidīgas „neitrālās zonas” izveidošanos starp Skandināviju un Vidusjūru.⁹ Līdz pat 1937. gada decembrim nevar runāt par to, ka Latvijas ārpolitiskā vadība uzskatītu tradicionālo neitralitātes politiku, t.i., politiku, kura vērsta uz izvairīšanos no lielvalstu konfliktiem, paliekot ārpus savstarpējām savienībām par reālu alternatīvu Tautu Savienībai vai cita veida daudzpusējām diplomātiskām drošības konstrukcijām. Tiesa, vadoties no priekšstatiem par Viduseiropas valstu veidotu „neitrālo zonu” starp Vāciju un PSRS, kurā it kā abas lielvalstis ir ieinteresētas, Munters uzskatīja, ka Latvijas drošība ir panākama ne tik daudz ar daudzpusējiem starptautiskiem līgumiem (t.sk. arī Tautu Savienības statūtu 16. panta sniegtajām garantijām), cik balansējot starp Vāciju un PSRS.

Lai arī Tautu Savienībai kā reālam universālam drošības garantam trīsdesmito gadu vidū uzticība pasaulē strauji zuda, tas tomēr nenozīmēja,

ka Latvijā neitralitātes politiku tūlīt sāka uzskatīt par alternatīvu. Tā, piemēram, Latvijas 2. sūtņu konferencē¹⁰ Alfrēds Bilmanis, Latvijas sūtnis PSRS, sacīja, ka neitralitāte tika uzskatīta tikai kā pēdējais līdzeklis, „ultima ratio”¹¹ neatkarības nodrošināšanā, bet priekšroka dodama dažādiem kolektīvās drošības instrumentiem.¹² Lai arī Baltijas valstu ārpolitiskās vadības pārspilēja to nozīmi starptautiskajā politikā, tomēr, vismaz attiecībā uz Latviju, var apgalvot, ka atteikšanās no Tautu Savienības saistībām un cerībām uz kādu reģionālu paktu kā drošības garantiju notika lēnām un negribīgi, sekojot citu valstu piemēram.

Lai pētītu Latvijas politiskās vadības uzskatu attīstību, galvenā uzmanībā jāpievērš ārlietu ministra Muntera runām, lai gan viņš neko neuzsāka bez Kārļa Ulmaņa akcepta, kurš maz runāja par ārpolitiku.¹³ Par it kā lēnu un ārējo notikumu spiediena diktētu attieksmes maiņu pret Tautu Savienību labi liecināja, piemēram, Vilhelma Muntera gadskārtējās runas Darba kameras sanāsmēs 1937. un 1938. gadā. Ja 1937. gada 6. aprīļa runā viņš uzsvēra, ka Tautu Savienība ir „viena no retām sastāvdaļām, kas var pretendēt uz paliekošu nozīmi,”¹⁴ ir garantis tam, ka neatkārtosies 1914. gada traģēdija, tad 1938. gadā 4. aprīļa runā viņš jau daudz uzmanības veltīja neitralitātes iespējai, ar to saprotot distancēšanās politiku no Tautu Savienības saistībām, tomēr vēl skaidri nepasakot, ka Latvijai būtu ejams tieši šāds ceļš.

Padziļinoties starptautiskajai krīzei, neitralitātes jēdziena lietojums sāka kļūt aizvien konkrētāks – to vairs nesaistīja tikai ar tādiem abstraktiem aspektiem kā „neitrāla stāja,” „neiejaukšanos lielvalstu strīdos,” „neitrālā zona,” bet gan to sāka uzskatīt par alternatīvu un papildu garantiju neefektīvajai Tautu Savienībai. Par neitralitāti, ar to saprotot atsacīšanos no Tautu Savienības statūtu 16. panta obligātās lietošanas, nopietna apspriešana Latvijā sākās 1937. gada decembrī. Tas bija laiks, kad aizsākās arī Tautu Savienības pakta sabrukums. Tādēļ arī laiku no 1937. gada beigām līdz 1938. gada decembrim varētu dēvēt par posmu, kurā nobrieda apziņa, ka nepieciešams modificēt Tautu Savienības saistības. Divi lēmumi liecināja par gatavošanos neitralitātei – 1938. gada 19. septembrī Latvija un Igaunija Tautu Savienības pilnsapulcē paziņoja, ka pašas patur sev tiesības izlemt katrā atsevišķā gadījumā, vai un cik lielā mērā piemērot 16. panta noteikumus, un 13. decembrī Latvija pieņēma likumu par neitralitātes noteikumiem. Gatavojoties

pieņemt šo likumu, Latvijas ārlietu ministrija 1938. gada 24. oktobrī uzdeva Latvijas sūtņiem atsūtīt vairākus citu valstu neitralitātes deklarāciju piemērus iepriekšējos konfliktos, un Latvijas sūtnis Vācijā Edgars Krieviņš atsūtīja Vācijas neitralitātes deklarāciju Krievijas–Japānas karā 1904. gadā un Padomju Krievijas–Polijas karā 1920. gadā.¹⁵

Tautu Savienības statūtu 16. panta pasludināšana par fakultatīvu notika kopā ar pārējām Baltijas valstīm, un lielā mērā Latviju šai virzienā ietekmēja Igaunija, kura šo deklarāciju bija iecerējusi kā līdzekli, ar kura palīdzību nostādīt sevi līdzīgā tiesiskā stāvoklī kā Somija un Skandināvijas valstis, kuras jau agrāk bija deklarējuši savu attieksmi pret 16. pantu. To arī igauņi uzsvēra – deklarācijai nav nekāda provāciska rakstura, bet tās mērķis ir iegūt Somiju par nerakstītu sabiedroto. Igaunijas nostāja steidzināja arī pārējās Baltijas valstis izteikt attieksmi pret 16. pantu.

Baltijas valstu attālināšanās no Tautu Savienības bija neizbēgama starptautiskā stāvokļa noteikta politika, uz kuru pamudināja gan lielvalstu, gan Skandināvijas valstu rīcība. Tomēr Baltijas valstīm bija zināma rīcības brīvība, kā realizēt šo attālināšanos. Viens no ārpolitiskajiem mehānismiem Tautu Savienības 16. panta nozīmes mazināšanā bija Baltijas valstu ārlietu ministru konferences. Lietuva un Igaunija bija dienīgās

Panākta vienošanās — par neitralitātes likumu

Lta. T a l l i n ā, 3. novembrī. Oficiāli ziņo: «Igaunijas, Latvijas un Lietuvas liepratēji, kuru uzdevums bija saskaņot visu trīs Baltijas valstu neitralitātes likumus, savās apspriedēs š. g. 2. un 3. novembrī panākuši vienošanos, izstrādājot attiecīgu neitralitātes likumprojektu. Šo likumprojektu konferences dalībnieki iesniegs savām valdībām.»

Latvijas, Igaunijas un Lietuvas ekspertu konference Tallinā. No kreisās: Igaunijas delegācijas sekretārs K. Zirkaks, vadītājs prof. A. Piips un dir. Dr. Knaaseks, Latvijas delegācijas dir. A. Stegmanis, mājās sūtītājam Ievērtis J. Gilberts; Lietuvas delegācija — politiskā departamenta referents Šilovs un ārlietu ministrijas juriskonsults, dok. Dr. Krivickas.

Rīts, 1938. gada 4. novembris

LATVIJA apliecina savu neitralitāti

Anglijas un Francijas sūtņi iesnieguši savu valdību uzdevumā ārlietu ministram V. Munteram paziņojumu, kurā informē mūsu valdību, ka viņu pārstāvētās valstīs atrodas, sākot ar šī gada 3. septembri, kara stāvoklī ar Vāciju.

Ārlietu ministrs sūtņiem atbildējis, ka saskaņā ar valdības 3. septembra vēstījumu, Valsts Prezidenta 1. septembra deklarācija par Latvijas neitralitāti attiecas arī uz karu starp Angliju un Vāciju, tāpat Franciju un Vāciju, un ka Latvija arī šinī gadījumā ieturēs stingru neitralitāti.

Rīts, 1938. gada 7. septembris.

1938.–1939. gada laikrakstu ziņas par Latvijas neitralitāti.

Avots: Latvijas Universitātes Akadēmiskā bibliotēka.

Latvijas sabiedrotās trīsdesmito gadu beigās, un tādēļ Latvija ārpolitisko lēmumu pieņemšanā centās ar tām sadarboties. Lēmums par deklarāciju, kura pasludinātu Tautu Savienības 16. pantu par nesaistošu, notika Baltijas valstu savstarpējās sadarbības ietvaros, un iniciatīva šai jautājumā piederēja Igaunijai. Vēl 1938. gada 11. jūnijā Baltijas valstu ārlietu ministru 8. konferencē pastāvēja nopietnas domstarpības, vai ir lietderīgi atteikties no 16. panta saistībām, jo tās pašām Baltijas valstīm deva zināmas drošības garantijas. Viskrasāk domstarpības izpaudās starp Lietuvu un Igauniju – Lietuvas ārlietu ministrs Stasis Lozoraitis deklarāciju par 16. panta fakultatīvo raksturu pilnībā noraidīja, bet Igaunijas ārlietu ministrs Karls Selters vēlējās to par katru cenu. Munters domāja līdzīgi kā Lozoraitis un uzskatīja, ka deklarācija būs pretkrievisks solis un tā būtu „jāignorē.”¹⁶ Igaunijas ārlietu ministra Seltera ierosinājums „taisīt deklarāciju” par 16. pantu izraisīja izbrīnu un dzīvas diskusijas pārējo kolēģu vidū, kurus gan vairāk satrauca nevis pati iespējamā deklarācija, bet tas, ka vajag „tik svarīgā jautājumā saskaņoties.”¹⁷

No 1938. gada decembra līdz 1939. gada septembrim var runāt par politiku, kura bija vērsta uz gatavošanos ievērot neitralitāti kara gadījumā, līdzīgi kā to bija darījušas Skandināvijas un vēl dažas Eiropas valstis Pirmā pasaules kara laikā. Pievēršanās neitralitātei tomēr nenozīmēja būtisku un kardinālu Latvijas ārpolitikas maiņu, tā tomēr uzskatāma par balansēšanas politikas turpinājumu. Par to liecina neuzbrukšanas līguma ar Vāciju noslēgšana 1939. gada 7. jūnijā. Muntera priekšstatos šis solis stiprināja Latvijas iespējamo neitralitāti kara laikā, jo papildināja jau 1932. gadā noslēgto neuzbrukšanas līgumu ar PSRS.

Par to, ka neitralitāte bija turpinājums tradicionālajai ārpolitikai, liecina arī Latvijas mēģinājumi saglabāt vienu no ilglaicīgākajiem ārpolitikas principiem – Baltijas valstu sadarbību. Sadarbības mēģinājumi ar kaimiņvalstīm tika uzskatīti par neitralitātes politikas sastāvdaļu, lai gan šis koncepts savā būtībā ir pretrunā kolektīvās drošības politikai, īpaši jau militārajām aliansēm. Latvijai šī problēma saistījās galvenokārt ar nepieciešamību savienot neitralitātes principus ar Baltijas valstu sadarbības principiem, kuri balstījās 1923. gada Latvijas un Igaunijas savstarpējās sadarbības un 1934. gada Baltijas Antantes līgumā. Latvijas sūtnis Tautu Savienībā Jūlijs Feldmans, 1935. gadā publicējot utopisku koncepciju,

saskaņā ar kuru Latvijai būtu nepieciešams panākt neitralitātes starptautiskās garantijas, uzskatīja, ka šādas garantijas būtu jāsaņem visām Baltijas valstīm vienlaikus, lai nerastos pretruna starp neitralitātes un savstarpējās sadarbības saistībām.¹⁸ Protams, nekādas garantijas nebija iespējamās, bet sadarbība notika neitralitātes politikas saskaņošanas jomā, lai gan kopumā trīsdesmito gadu beigās Baltijas valstu sadarbība piedzīvoja dziļu krīzi.

Neitralitātes politika Otrā pasaules kara sākumā

Sākoties karam, Latvijas valdība izsludināja 1938. gadā pieņemtā likuma par neitralitātes noteikumiem stāšanās spēkā. Apejot visai daudzos jautājumus, kuri saistās ar Latvijas ārpolitiku Otrā pasaules kara sākumā, jāpiemin tikai tie aspekti, kurus mēs varētu saistīt ar neitralitātes ieviešanas mēģinājumiem plašākas izvairīšanās no ieraušanas lielvalstu konfliktā kontekstā. Viens no pirmajiem valdības soļiem neitralitātes politikas realizācijā bija no tiesību speciālistiem izveidota neitralitātes komisija, kuras galvenais uzdevums bija sniegt valdībai dažādus starptautisko tiesību ekspertu izstrādātus padomus attiecībā uz atsevišķiem specifiskiem Latvijas pārvaldes struktūras interesējošiem un ar Latvijas neitralitāti saistītiem jautājumiem. Pirmā komisijas sēde notika 1939. gada 29. septembrī un līdz 1940. gada janvārim tā noturēja 13 sēdes un nosūtīja resoriem 8 atbildes.¹⁹ Visvairāk pieprasījumu nāca no Iekšlietu ministrijas Jūrnieceības departamenta, kas interesējās, vai Latvijas neitralitātes likums nebūtu jāpapildina pēc Itālijas likuma parauga. Komisija noraidīja departamenta ierosinājumus papildināt likumu un precizēt karojošo valstu kara kuģu caurbraukšanas kārtību teritoriālajos ūdeņos, un izsludināt speciālas kara ostas, kā tas bija Itālijas likumā.²⁰

Attiecībā uz neitralitātes politikas realizāciju kara sākumā jāpiemin divi galvenie aspekti – vai un cik lielā mērā Latvijas apstākļos bija iespējams realizēt neitralitātes politiku, un cik lielā mērā Latvijas ārpolitika atbilda neitralitātes politikas principiem, par to pamatiem uzskatot 1907. gada Hāgas konvencijas nostādnes.

Runājot par pirmo aspektu, jāuzsver visai nelielā rīcības brīvība, kura bija Eiropas mazo valstu rīcībā kara sākumā. Saimnieciskie instrumenti bija vieni no nedaudziem, kurus Latvijas valdība varēja pielietot, lai

Latvijas neatkarības saglabāšanā ieinteresētu vienīgo iespējamo lielvalsti, kura varētu attiecīgajā laikā aizkavēt PSRS no Latvijas neatkarības pilnīgas iznīcināšanas – Vāciju. Šī Latvijas politiskā līnija bija ļoti nekonsekventa un arī nesolīja nekādu pozitīvu iznākumu Molotova-Ribentropa pakta rezultātā. Latvijas Ārlietu ministrijas Līguma departamenta direktors Andrejs Kampe 24. septembrī rakstīja, ka „ja vispār ir kaut kas reāls, kas spēj atturēt Krieviju no iebrukuma Baltijas valstīs, tad tas ir Vācijas pretpiediens.”²¹ Kampe labi saprata, ka Latvijai galvenās briesmas draud no Krievijas puses. Viņš uzskatīja, ka padomju vara ir lielāks drauds ne tikai Latvijas neatkarībai, bet arī latviešu tautas pastāvēšanai.²²

Latvijas valdības sadarbības mēģinājumi ar kaimiņvalstīm neitralitātes politikas jomā norisinājās arī kara sākumā. Tie bija vērsti uz formālo neitralitātes normu saskaņošanu. Lielbritānija jau septembra sākumā vērsās pie neitrālajām valstīm ar prasībām ierobežot tirdzniecību ar Vāciju, neizvest uz to preces vairāk kā vidēji pēdējos trīs gados jeb saglabāt „*courant normal*”²³ līmeni.²⁴ Latvijas atbilde angļiem bija samērā uzmanīga un kā parasti tā vispirms nogaidīja Skandināvijas valstu rīcību. Rīga saņēma angļu notu 6. septembrī, bet atbildēja 23. septembrī, tikai pēc tam, kad bija zināms Zviedrijas atbildes teksts.²⁵

Par neitralitātes politikas beigām var uzskatīt 1939. gada 5. oktobra Latvijas un PSRS savstarpējās draudzības līguma noslēgšanu. Līdz ar to Latvija, tiesa, piespiedu kārtā kļuva par PSRS sabiedroto, izvietojot savā teritorijā Padomju Savienības militārās bāzes.

Latvijas neitralitātes politikas vērtējums

Līdzšinējā vēstures literatūrā Latvijas realizētā neitralitātes politika vērtēta pārsvarā negatīvi. Tomēr jāuzsver, ka Latvijas un pārējo Baltijas valstu pievērsšanās neitralitātei bija saistīta ar ārējo faktoru ietekmi un Baltijas valstis, Latvija pat ne tik daudz kā Igaunija, sekoja reģiona valstu piemēram. Jau 1935. gada maijā Dānija, Zviedrija un Norvēģija Oslo deklarēja „apņemšanos modificēt savu ārpolitiku neitralitātes virzienā.”²⁶

1936. gada 1. jūlijā Nīderlande, Dānija, Norvēģija, Beļģija, Luksemburga, Somija, Šveice un Zviedrija paziņoja, ka Tautu Savienības 16. pants tām vairs nav saistošs. Kad Baltijas valstis pasludināja Tautu Savienības

16. pantu par fakultatīvu, tad to pirms viņām bija veikušas 9 Eiropas valstis. 1938. gada 23. jūlijā visas četras Ziemeļu valstis, kā arī Holande, Beļģija un Luksemburga kopīgā sanāksmē Kopenhāgenā paziņoja, ka tās vairs neuzskata 16. pantu par obligātu. Latvijas ministru kabinets tikai 1938. gada augusta beigās izlēma tuvināties t.s. Oslo grupai.²⁷ Daudz lielākā mērā Latviju virzīties uz neitralitāti ietekmēja Polija un Vācija, kurām Baltijas valstu formālā neitralitāte, distancēšanās no Tautu Savienības bija izdevīga.²⁸ Jau 1936. gadā Latvija konsekventi uzsvēra, ka tai tuva ir balansēšana starp Vāciju un PSRS, tāda pati politika, ko piekopa Polija.²⁹ Vācijas spiediena ietekme uz Baltijas valstu pievēršanos neitralitātei bija izšķiroša, un tā izpaudās ne tikai attieksmes maiņā pret Tautu Savienību Minhenes krīzes ietekmē, bet arī neuzbrukšanas līguma noslēgšanā vēlāk – 1939. gada 7. jūnijā.

Par Latvijas ārpolitikas neatbilstību neitralitātes principiem kara sākumā ir rakstīts daudz, jau sākot ar Latvijas sūtņa Beļģijā Miķeļa Valtera valdības ārpolitiku kritizējošajiem ziņojumiem 1939. gada pavasarī,³⁰ kā arī trimdas un mūsdienu pētnieku darbos.³¹ Latvijas politika kara sākumā nebija neitrāla, bet, līdzko runa bija par „patiesu neitralitāti vai palikšanu ārpus kara, tika izvēlēta pēdējā, upurējot neitralitāti.”³² Runa te galvenokārt ir par Latvijas attieksmi pret PSRS veikto Polijas daļas okupāciju 1939. gada septembra otrajā pusē un Polijas sūtniecības Rīgā slēgšanu 21. septembrī. Latvijā nebija trīs svarīgāko neitralitātes priekšnoteikumu. Tie ir šādi: 1) Latvijas vieta starptautiskajās attiecībās; 2) Latvija nebija patiesi neitrāla un nespēja to pierādīt; 3) proklamētā neitralitāte nevarēja atrisināt nevienu no svarīgākajiem Latvijas ārpolitiskajiem uzdevumiem.³³ Neapšaubāmi, ka par nekādu patiesu neitralitāti, ar to saprotot līdzvērtīgu attieksmi pret karojošām pusēm, nevarēja būt runa Latvijas ārpolitikā, tomēr nedrīkst noliegt arī to, ka attiecīgajā laika periodā „patiesu neitralitāti” nerealizēja neviena valsts un neitralitātes stiepta interpretācija bija vērojama arī citās valstīs, kuras mēģināja izvairīties no kara.³⁴ Tomēr arī šis apstāklis liek vērtēt Latvijas ārpolitiskās vadības rīcību kā tuvredzīgu un lieku, pārmērīgu piekāpšanos PSRS, īpaši jau tādēļ, ka Maskava pat nelika Latvijai slēgt Polijas sūtniecību. Nedrīkstētu sajaukt patiesu alternatīvu trūkumu, to rezultātā izvēlēto neitralitātes politiku un neuzbrukšanas līgumu ar Vāciju ar padevīgu un nevajadzīgu pretimnākšanu agresorvalstīm jautājumos, kas nesaisītās ar Latvijas izdzīvošanu. Miķeļa Valtera skatījumā zemākais Muntera

<p>1936. gada 1. jūlijs – Dānija, Norvēģija, Zviedrija, Somija, Spānija, Šveice, Beļģija un Holande apņemas modificēt saistības pret Tautu Savienību</p>	<p>1938. gada 27. maijs – Dānija, Norvēģija, Zviedrija, Islande un Somija Stokholmā apņemas kopīgi izstrādāt likumus par neitralitātes noteikumiem</p>	<p>1938. gada 10.–18. jūnijs – Baltijas valstu 8. ārlietu ministru konference Ženēvā, kurā Igaunija rosina kopīgu deklarāciju par 16. panta modifikāciju</p>	<p>1938. gada 19. septembris – Latvija un Igaunija deklarē Tautu Savienības pilnsapulcē, ka šīs organizācijas 16. pantu uzskata par sev neobligātu</p>	<p>1938. gada 29. septembris – Minhēnes līguma parakstīšana starp Vāciju, Lielbritāniju, Franciju un Itāliju</p>	<p>1938. gada 13. decembris – likuma par neitralitātes noteikumiem pieņemšana</p>
--	--	--	--	--	---

„nogrimšanas punkts neitralismā” bija apsveikums Polijas ārlietu ministram Jozefam Bekam par Čehijas provinces okupēšanu tūlīt pēc Minhēnes līguma,³⁵ tādējādi pat šajā jautājumā atsakoties no patiesas neitralitātes. Tikpat labi vai vēl lielākā mērā par šo Muntera realizētā „neitralisma zemāko punktu” varētu uzskatīt jau pieminēto 1939. gada 21. septembra Latvijas valdības lēmumu slēgt Polijas sūtniecību. Munters pat vēlējās kopēju Baltijas valstu rīcību arī šajā nožēlojamajā ārpolitiskajā solī.³⁶

Arī personīgos kontaktos ar Latvijas diplomātiem Baltijas valstīm draudzīgi ārvalstu novērotāji kritiski izturējās pret to labvēlību iepretim PSRS. Piemēram, kāds „labi pazīstams zviedru profesors, Baltijas un Skandināvijas valstu sadarbības aizstāvis” sacīja Latvijas sūtnim Stokholmā Salnājam, ka viņš nevar izprast, „kādēļ tagadējais līgums ar krieviem tiek parādīts bezmaz vai kā Baltijas valstu brīvas gribas izpausme. Pilnīgi nevajadzīga taču bija bijušā Igaunijas ārlietu ministra Seltera apsveikuma telegramma Staļinam dzimšanas dienā.”³⁷

Varētu secināt, ka pievēršanās neitralitātei starptautisko notikumu ietekmē un cerības izdzīvot karā, līdzīgi kā to bija darījušas vairākas Eiropas mazās valstis Pirmajā pasaules karā, bija neizbēgama un racionāla rīcība no Baltijas valstu vadību puses. Neliela rīcības brīva pastāvēja jautājumā par to, kā Baltijas valstis interpretē neitralitāti, jo strikti noteikumi nepastāvēja. Šī politika tika izmantota par aizsegu nevajadzīgai un liekai pretimnākšanai Berlīnei un Maskavai 1938. un 1939. gadā. Neitralitātes

1938

1939

1939. gada
7. jūnijs –
Vācijas un
Latvijas
neuzbrukšanas
līguma
parakstīšana

1939. gada
23. augusts –
Vācijas
un PSRS
neuzbrukšanas
līguma
parakstīšana

1939. gada
1. septembris –
Vācijas un
Polijas kara
sākums,
Latvijas
neitralitātes
deklarācijas
pieņemšana

1939. gada
2. septembris –
likuma par
Latvijas
teritoriāliem
ūdeņiem
pieņemšana

1939. gada
3. septembris –
Anglija un
Francija
piesaka karu
Vācijai

1939. gada
5. oktobris –
PSRS un
Latvijas
„Savstarpējās
palīdzības
pakta starp
Latviju
un PSRS”
parakstīšana

pasludināšana un cenšanās šādā veidā glābties no ieraušanas karā nekādā ziņā nestiprināja Latvijas drošību, jo šī politika nebija saistīta ar reālu gatavošanos aizsargāties vai Baltijas valstu sadarbības padziļināšanu aizsardzības politikas jomā. Tieši pretēji – 1939. gada septembrī, kad bija sācies karš un stājies spēkā likums par neitralitātes noteikumiem, nenotika pat Baltijas valstu ārlietu ministru konference, ko ierosināja Lietuvas valdība.³⁸ Baidoties no Vācijas un PSRS reakcijas, Latvija neizsludināja daļēju mobilizāciju 1939. gada septembrī. Lai gan Otrā pasaules karā Baltijas valstīm nebija cerību saglabāt neatkarību, pretimnākšana lielvalstīm, kuru ģeopolitiskās interesēs nebija Baltijas valstu pastāvēšana, nekādi nesekmēja drošības nostiprināšanu.

Atsauces

- ¹ Hāgas Otrajā konferencē 1907. gada 18. oktobrī pieņemtajā Piektajā konvencijā noteiktas neitrālās valsts tiesības un pienākumi sauszemes kara gadījumā, bet Trīspadsmitajā – jūras kara gadījumā.
- ² Šajā konvencijā svarīgākais bija pirmais pants, kurš noteica, ka neitrālās valsts teritorija ir neaizskarama, piektais pants savukārt paredzēja, ka neitrālā valsts nedrīkst pieļaut savas teritorijas izmantošanu militāriem mērķiem („Convention (V) respecting the Rights and Duties of Neutral Powers and Persons in Case of War on Land. The Hague, 18 October 1907,” in *International Committee of Red Cross*, <https://ihldatabases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Treaty.xsp?action=openDocument&documentId=71929FBD2655E58C12563CD002D67AE>)
- ³ Piemēram, Christine Agius, *The Social Construction of Swedish Neutrality: Challenges to Swedish Identity and Sovereignty* (Manchester University Press, 2006), 29.

- ⁴ Jau ASV iesaistoties Pirmajā pasaules karā, piemēram, 1917. gada 2. aprīlī prezidents Vudro Vilsons runā Kongresā deklarēja, ka neitralitāte vairs nav pieņemama, jo uz spēles likta cilvēces brīvība („Wilson's War Message to Congress,” 2 April 1917, https://www.lib.byu.edu/index.php/Wilson%27s_War_Message_to_Congress)
- ⁵ Urs Loeffel, *Swiss Neutrality and Collective Security: The League of Nations and the United Nations*, Thesis of Dissertation (Monterey, California, 2010), 39.
- ⁶ Florian Henning-Setzen, *Neutralitāte im Zweiten Weltkrieg. Irland, Schweden und der Schweiz im Vergleich* (Hamburg, 1997), 11.
- ⁷ PSRS Ārlietu tautas Komisārs Maksims Lītvinovs 1933. gada 13. decembrī iesniedza Polijai šādas PSRS un Polijas kopīgas deklarācijas projektu: „PSRS un Polija kopīgi apņemas aizsargāt mieru Austrumeiropā. Šāda miera neatņemama sastāvdaļa ir bijušo Krievijas impērijas provinču saimnieciskās un politiskās neatkarības saglabāšana. Šo valstu neatkarības aizsargāšana ir abu valstu ārpolitikas uzdevums. Ja Baltijas valstis tiktu apdraudētas, tad PSRS un Polija apņemas uzsākt konsultācijas par radušos situāciju” (Документы и материалы внешней политики СССР, Том 16 (Москва, 1968), 747).
- ⁸ „Pacelts svarīgais Baltijas valstu neitralizācijas jautājums,” *Jaunākās Ziņas*, 1934. gada 4. janvāris; „Neutralisierung der Baltischen Staaten. Litvinovs Versuchsballon geplatzt,” *Rigische Rundschau*, 1934. gada 5. janvāris.
- ⁹ Inesis Feldmanis, Aivars Stranga, Jānis Taurēns, Antonijs Zunda, *Latvijas ārpolitika un diplomātija 20. gadsimta sākumā*, 1. sēj. (Jumava, 2016), 341.
- ¹⁰ Latvijas 2. sūtņu konference notika 1935. gada jūnijā beigās un jūlija sākumā.
- ¹¹ Pēdējā iespēja (latīņu val.).
- ¹² LNA LVVA, 2575. f., 14. apr., 7.l., 25.
- ¹³ Inesis Feldmanis, Aivars Stranga, Jānis Taurēns, Antonijs Zunda, *Latvijas ārpolitika un diplomātija 20. gadsimta sākumā*, 342.
- ¹⁴ Vilhelms Munters, „Tautu Savienības autoritāte,” *Brīvā Zeme*, 1937. gada 6. aprīlī; Vilhelms Munters, „Vienīgi nacionāla, stipra un vienota valsts var pastāvēt tais pārvērtībās, kas mūsu acu priekšā norisinās,” *Brīvā Zeme*, 1938. gada 4. aprīlis.
- ¹⁵ LNA LVVA, 2574.f., 3. apr., 3266.l., 157–159.
- ¹⁶ LNA LVVA, 2574.f., 3. apr., 3267.l., 4.
- ¹⁷ Turpat, 5.
- ¹⁸ Jūlijs Feldmans, „Baltijas valstu starptautiskā neitralizācija,” *Tieslietu Ministrijas Mēnešraksts*, 1935. gada oktobris, 639.
- ¹⁹ LNA LVVA, 1533.f., 1. apr., 2414.l., 46.
- ²⁰ Turpat, 17, 19.
- ²¹ Inesis Feldmanis, „Molotova-Ribentropa pakts un Latvijas–Vācijas attiecības,” *Latvijas Vēsture*, Nr 2 (2005), 66.
- ²² Turpat, 85.
- ²³ „Courant normal” – tirdzniecisko attiecību līmenis, kāds pastāvējis neitrālajai valstij ar karā iesaistīto valsti pirms attiecīgā konflikta sākuma.
- ²⁴ LNA LVVA, 2570.f., 13. apr., 1226.l., 20–21.
- ²⁵ Turpat, 1227.l., 107.
- ²⁶ Mieczyslaw Nurek, *Britische Politik und die Politik der Neutralitāte im Ostseeraum. Beitrage uz Geschichte des Ostseeraumes* (Hamburg, 2002), 302.
- ²⁷ Aivars Stranga, „Latvijas ārpolitika un starptautiskais stāvoklis: 1934.–1938.” no *Starptautisko attiecību problēmas. Profesoram Varslavānam 70* (Rīga, 2005), 70.
- ²⁸ Edgars Andersons, *Latvijas vēsture. Ārpolitika 1920–1940*, 2. sēj. (Stokholma, 1984), 113; Aivars Stranga, „Latvijas ārpolitika un starptautiskais stāvoklis: 1934.–1938.” 161.

- ²⁹ Aivars Stranga, „Latvijas ārpolitika un starptautiskais stāvoklis: 1934.–1938.,” 98.
- ³⁰ Publicēti: Miķelis Valters, *Mana sarakste ar Kārli Ulmani un Vilhelmu Munteru Latvijas traģiskajos gados* (Westeras, 1957).
- ³¹ Edgars Andersons, *Latvijas vēsture. Ārpolitika 1920–1940*, 2. sēj., 22; Inesis Feldmanis, Mārtiņš Virsis, Aivars Stranga, „Krustceļi un sānceļi” no *Pretstatu cīņā* (Rīga, 1990), 190; Aivars Stranga, „Latvijas ārpolitika un starptautiskais stāvoklis: 1934.–1938.,” 161.
- ³² Aivars Stranga, „Latvijas ārpolitika un starptautiskais stāvoklis: 1934.–1938.,” 347.
- ³³ Turpat.
- ³⁴ Vācu vēsturnieks Florian Henings-Zetzens rakstīja, ka Otrā pasaules kara laikā gan Šveice, gan Zviedrija un Īrija realizēja politiku, kura bija vērsta uz vienas vai otras karojošās puses atbalstīšanu un kura neatbilda 1907. gada Hāgas konvencijas principiem (Florian Henning-Setzen, *Neutralitāet im Zweiten Weltkrieg. Irland, Schweden und die Schweiz im Vergleich*, 122).
- ³⁵ Autora sarakste.
- ³⁶ Aivars Stranga, „Latvijas ārpolitika un starptautiskais stāvoklis: 1934.–1938.,” 360.
- ³⁷ LNA LVVA, 2574.f., 3.apr., 3293.l., 25.
- ³⁸ Inesis Feldmanis, Aivars Stranga, Jānis Taurēns, Antonijs Zunda, *Latvijas ārpolitika un diplomātija 20. gadsimta sākumā*, 1. sēj., 383.

**TRIMDAS UN
ATMODAS
LAIKA
DARBI**

Diplomātiskais dienests trimdā: Latvijas neatkarības uzturētāji un starptautiskie izaicinājumi

KRISTĪNE BEĶERE

Latvijas Republikas diplomātiskais dienests pēc Otrā pasaules kara beigām atradās unikālā un arī sarežģītā situācijā. Padomju Savienības veiktās okupācijas un aneksijas rezultātā diplomātu pārstāvētā Latvijas valsts eksistēja vairs tikai formāli. Praktiski diplomātiem vairs nebija valdības, no kuras saņemt rīkojumus turpmākai darbībai un saziņā ar kuru īstenot savu galveno funkciju: Latvijas valsts interešu pārstāvēšanu ārzemēs. Diplomātiskais dienests bija palikusi vienīgā Latvijas Republikas varas institūcija, kas arī praktiski turpināja darboties visu Latvijas okupācijas laiku.

Diplomātiskā dienesta iekšējā struktūra un lēmums turpināt darbu ārvalstīs, neskatoties uz *de facto* Latvijas valsts likvidāciju, balstījās uz Latvijas Ministru kabineta 1940. gada 17. maijā izdotajām ārkārtas pilnvarām Latvijas sūtnim Londonā Kārlim Zariņam. Pilnvaras deva Kārlim Zariņam tiesības aizstāvēt Latvijas intereses visās valstīs (izņemot Igauniju, Lietuvu, Somiju, Zviedriju, Vāciju un Padomju Savienību); izdot saistošus rīkojumus visām Latvijas misijām (izņemot minētās valstis); rīkoties ar valsts līdzekļiem, attiecīgo misiju rīcībā esošo kustamo un nekustamo mantu; uz laiku atcelt no amata sūtņus, kā arī atcelt no amata vai pārvietot visus citus misiju darbiniekus; likvidēt pārstāvniecības, izņemot sūtniecību ASV; iecelt delegātus sapulcēm un konferencēm un ārkārtējos apstākļos nodot šo pilnvaru sūtnim ASV Alfrēdam Bilmanim.¹

Diplomātu iespējas arī pēc Latvijas okupācijas turpināt darbu savās akreditācijas valstīs, protams, bija vistiešākajā veidā atkarīgas no šo valstu attieksmes pret Baltijas valstu pievienošanu Padomju Savienībai. Lielākā daļa pasaules demokrātisko valstu, tostarp kā viena no svarīgākajām ASV, turpināja atzīt Baltijas valstu pastāvēšanu *de iure* un neatzina PSRS tiesības

uz to teritorijām. ASV politiku Baltijas neatkarības jautājumā izveidoja un arī vēlākajos gados noteica ASV valsts sekretāra vietas izpildītāja Samnera Vellsa 1940. gada 23. jūlija deklarācija,² kura skaidri formulēja, ka ASV neatzīst Latvijas, Lietuvas un Igaunijas aneksiju un inkorporāciju. Šī pozīcija savukārt tika balstīta uz 1932. gada Stimsona doktrīnu, kas paredzēja neatzīt citas valsts teritorijas sagrābšanu, ja tā īstenota ar spēku vai draudu palīdzību. Izveidojās t.s. „neatzīšanas politika,” resp., padomju jurisdikcijas pār Baltijas valstīm neatzīšana *de iure*, un šo politiku lielākā daļa rietumu valstu īstenoja līdz pat Baltijas valstu neatkarības atjaunošanai.

Šādos apstākļos Latvijas diplomātiskais dienests, tā pastāvēšana un darbības turpināšanās rietumu valstīs bija šis neatzīšanas politikas praktisks iemesisojums un simbols. Tieši šī diplomātiskā dienesta kā Latvijas valsts *de iure* pastāvēšanas simbola loma lielākoties tiek uzsvērta, raksturojot diplomātisko dienestu trimdas periodā un tā devumu Latvijas neatkarības idejas saglabāšanā. Diplomātiskā dienesta kā simbola uzsvērumš tomēr rada mānīgu priekšstatu, ka – kā jebkurš simbols – arī šis, reiz iedibināts, bija statiska, mazaktīva un pašsaprotama parādība. Varētu šķist, ka diplomātiskā dienesta pastāvēšana simbola statusā bija pati par sevi saprotama, neprasīja pūles no pašu diplomātu puses un notika it kā pati no sevis. Tomēr Latvijas Republikas diplomātiskā dienesta trimdā gadījumā tas tā nebija. Lai arī nevar noliegt, ka, salīdzinājumā ar saspringtajiem Otrā pasaules kara gadiem, diplomātiskā dienesta aktivitātes pēckara gados bija daudz mazākas un nesalīdzināmi mazākas bija arī darbības iespējas, tomēr aiz labi zināmās „turpinātības simbola” ārpuses slēpās rūpīgs ikdienas darbs grūtos apstākļos, lai savu pastāvēšanu un šo simbola statusu uzturētu.

Otrā pasaules kara beigās pasaulē darbojās vairs tikai četras no pirmskara divpadsmit Latvijas sūtniecībām: Lielbritānijā (Londonā), ASV (Vašingtonā), Argentīnā (Buenosairesā; sūtnis akreditēts arī Brazīlijā) un pastāvīgā delegācija Tautu Savienībā Šveicē (Ženēvā); darbu turpināja arī liels skaits konsulu un goda konsulu. Pārējās sūtniecības kara laikā bija tikušas slēgtas, tai skaitā daļai sūtņu pakļaujoties PSRS prasībām un nododot sūtniecības PSRS. Arī no atlikušajām sūtniecībām tikai Lielbritānijā un ASV esošās darbojās ilgstoši. Sūtniecība Šveicē tika likvidēta 1946. gada beigās. Argentīnā Huana Perona vadītā valdība 1946. gada

30. novembrī slēdza visu triju Baltijas valstu diplomātiskās pārstāvniecības, atzīstot arī Baltijas valstu inkorporāciju PSRS *de iure*. Sūtnis Pēteris Oliņš turpināja darbu Brazīlijā, līdz 1961. gada 11. martā arī Brazīlijas valdība pieņēma lēmumu vairs neatzīt Baltijas valstu diplomātisko pārstāvniecību oficiālo darbību, gan saglabājot esošajiem diplomātiem personīgo diplomātisko statusu. Brazīlijas ārlietu ministra rīkojums atļāva Baltijas valstu diplomātiskajām pārstāvniecībām turpināt dažāda veida dokumentu izdošanu, ko pārstāvniecības interpretēja visai plaši, attiecinot uz praktiski visiem konsulārajiem jautājumiem, turpinot pasu izdošanu un pagarināšanu, dzimšanas, laulību u. tml. apliecību izsniegšanu.³ Līdz ar Pētera Oliņa nāvi 1962. gadā faktiski izbeidzās sūtniecību Dienvidamerikā diplomātiskā darbība. Sūtniecību Londonā pēc ārkārtējo pilnvaru nesēja Kārļa Zariņa nāves 1963. gada 29. aprīlī turpināja vadīt sūtniecības padomnieks Teodots Ozoliņš – pilnvarotā lietveža amatā – un vadīja sūtniecību līdz pat 1981. gadam.

Latvijas sūtniecība ASV

Latvijas diplomātiskajai pārstāvniecībai ASV aukstā kara apstākļos bija īpaša nozīme jau tādēļ, ka ASV bija galvenā PSRS jurisdikcijas pār Baltijas valstīm neatzišanas politikas un attiecīgi Latvijas *de iure* pastāvēšanas statusa uzturētāja pasaulē. Attiecīgi arī ASV esošajai Latvijas diplomātiskajai pārstāvniecībai bija ne vien simboliski lielāka nozīme, bet tā arī atradās Latvijas valsts juridiskās turpināšanas jautājuma aizstāvēšanai vispieņemotākajā pozīcijā. ASV bija vienīgā valsts, kas pilnībā saglabāja Latvijas diplomātiem viņu statusu, diplomātiskās privilēģijas un imunitāti. Pēc Kārļa Zariņa nāves 1963. gadā ASV pārstāvniecība kļuva arī no Latvijas diplomātiskā dienesta iekšējās hierarhijas viedokļa galvenā, ASV pārstāvniecības vadītājam Arnoldam Spekkem uzņemoties visa Latvijas Republikas diplomātiskā dienesta vadību. Tāpat pārstāvniecības ASV nozīmi pastiprināja fakts, ka caur to no ASV noguldītajiem Latvijas valsts finanšu līdzekļiem tika finansēta ne vien ASV sūtniecības, bet arī visa diplomātiskā un konsulārā tīkla darbība.

ASV atrodošos Latvijas sūtniecību trimdas laikā vadīja vairāki diplomāti: Alfrēds Bilmanis (ārkārtējais sūtnis un pilnvarotais ministrs)

no 1935. gada līdz savai nāvei 1948. gadā; Jūlijs Feldmans (pilnvarotais lietvedis) no 1949. gada līdz savai nāvei 1953. gadā; Arnolds Spekke (pilnvarotais lietvedis) no 1954. gada līdz aiziešanai pensijā 1970. gadā un, visbeidzot, no 1970. gada oktobra pilnvarotā lietveža statusā – ilggadējais sūtniecības padomnieks un starplaikos starp sūtņu maiņām pārstāvniecības vadītāja vietas izpildītājs Anatols Dinbergs. Visi šie diplomāti bija profesionāļi ar ievērojamu ārlietu un diplomātiskā darba pieredzi. Lielākā daļa (izņemot Spekki) starpkaru periodā isāku vai ilgāku laiku strādājuši arī Latvijas Ārlietu ministrijā.

Latvijas sūtniecība ASV atradās Vašingtonā un darbojās sūtniecībai piederošā (no 1952. gada) ēkā 4325 *Seventeenth Street, N.W.* Neilgi pēc ēkas iegādes, 1952. gada 17. maijā, Jūlijs Feldmans dokumentāri nostiprināja arī ēkas pārvaldnieka tiesību pārmantošanu. Feldmans par otru pārvaldnieku iecēla sūtniecības padomnieku Anatolu Dinbergu, piešķirot viņam tādas pat pilnas tiesības rīkoties ar ēku kā vienīgajam un pilnam īpašniekam, ieskaitot izīrēšanas un pārdošanas tiesības, sūtniecības interesēs. Gadījumā, ja gan Jūlijs Feldmans, gan Anatols Dinbergs jebkādu iemeslu dēļ nevarētu veikt ēkas pārvaldīšanu, šādas tiesības nonāktu vai nu ASV valsts sekretāra apstiprināta Latvijas sūtniecības vadītāja vai pilnvarotā lietveža rokās. Pārejas periodos, kad šāds vadītājs nepastāvētu, tiesības rīkoties ar īpašumu nonāktu ASV valsts sekretāra noteiktas bankas rīcībā, kuras uzdevums būtu pārvaldīt īpašumu, līdz to iespējams nodot sūtniecības vadītājam ar nosacījumu, ka ēka vienmēr tiktu izmantota Latvijas sūtniecības vajadzībām vai vismaz Latvijas valsts interesēs.⁴ Tādējādi tika atrisināts ēkas pārvaldīšanas jautājums un, uzsverot nepieciešamo saskaņošanu ar ASV Valsts departamentu, iespēju robežās tika mēģināts nodrošināt tās palikšanu pilnā Latvijas sūtniecības īpašumā un kontrolē. 1955. gada 16. aprīlī Anatols Dinbergs par otru pārvaldnieku nozīmēja Arnoldu Spekki; saskaņā ar Jūlija Feldmaņa iedibināto prasību Spekkes tiesības pārvaldīt ēku ASV valsts sekretāra vārdā apstiprināja zemāka ranga ASV valdības amatpersona.⁵ Ēka palika sūtniecības īpašumā visu trimdas laiku un pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas nonāca atjaunotās Latvijas valsts īpašumā, 2010. gadā ēka tika pārdota.

Sūtniecības īpašumu veidoja zemesgabals 309 kvadrātmetru platībā un ēka 260 kvadrātmetru platībā. Telpas sūtniecības vajadzībām bija

Latvijas sūtniecība ASV:
ārskats un interjera skats.
Avots: LNA LVVA 293.f., 1.apr., 467.l.
(iekšskats). LNA LVVA 293.f., 1.apr.,
469.l. (ārskats).

salīdzinoši nelielas un vienkāršas. Arnolds Spekke savās atmiņās, salīdzinot ar lietuviešu diplomātiskās pārstāvniecības telpām, Latvijas sūtniecību raksturo kā „šauru nabadzību.”⁶ Tomēr sūtniecības telpas spēja, piemēram, 18. novembra sarīkojumos uzņemt līdz pat 200 viesu. Ierobežoto finanšu līdzekļu dēļ nebija arī iespējams telpas uzturēt nevainojamā vizuālajā stāvoklī, bieži vien veicot tikai pašus nepieciešamākos remontdarbus.

Sūtniecības darbinieku sastāvs arī bija neliels. Sūtniecībā parasti strādāja seši darbinieki: sūtniecības vadītājs pilnvarotā lietveža rangā, padomnieks, galvenais ierēdnis (*chief clerk* – angl.), arhivārs un divi zemāka ranga ierēdņi (*clerk* – angl.). Pēc vajadzības atsevišķi tika algots arī jurists.⁷

Lai arī Latvijas diplomātiskajai pārstāvniecībai Vašingtonā un tās vadītājam ASV valdība piešķīra teorētiski tādu pat statusu, tiesības un imunitāti kā visām citām diplomātiskajām pārstāvniecībām, Latvijas sūtniecības sociālais statuss citu diplomātisko pārstāvniecību vidū tomēr bija ļoti īpatnējs. Zināmu izolētību citu diplomātisko pārstāvniecību vidū labi raksturo situācija 1954. gadā, Arnoldam Spekkem stājoties sūtniecības vadītāja amatā, kad uz viņa izsūtītajām oficiālajām vēstulēm par stāšanos amatā atbildēja tikai nepilna puse saņēmēju, no Eiropas valstīm tikai Īrija, Spānija un Vācijas Federatīvā Republika.⁷ Liela daļa dažādu valstu diplomātisko pārstāvniecību Vašingtonā ar Baltijas valstu pārstāvniecībām neveidoja oficiālus sakarus un vēl daļa izvairījās arī no neoficiāliem sakariem. Protams, latviešu sūtņi satika arī šos noraidoši noskaņoto valstu diplomātus dažādos ASV valdības vai citu diplomātisko pārstāvniecību rīkotos pasākumos, bet atsevišķos gadījumos ar tiem nenotika praktiski nekāda komunikācija.

Sūtniecību darbības finansiāla nodrošināšana

Ļoti svarīgs priekšnoteikums Latvijas sūtniecības ASV un visa diplomātisko pārstāvniecību tikla pastāvēšanai un darbībai trimdas laikā bija galveno funkciju veikšanai nepieciešamo finanšu līdzekļu esamība. 1940. gadā sūtnim Zariņam izdotajās ārkārtas pilnvarās, kuras acīmredzami bija domātas tikai isāka kritiska laika perioda pārvarēšanai, sūtniecībām tika ļauts rīkoties tikai ar to rīcībā esošajām salīdzinoši nelielajām naudas summām, bet nebija paredzēti ilgtermiņa risinājumi. Tāpēc jau kara gados sūtniecībām nācās risināt jautājumu par finansēm savas pamatdarbības nodrošināšanai. Gan Lielbritānija, gan ASV jau kara laikā sāka atvēlēt nelielas summas no Latvijas valstij piederošajiem šajās valstīs noguldītajiem – un pēc Latvijas okupācijas bloķētajiem – finanšu līdzekļiem sūtniecību darbam pašu nepieciešamāko izdevumu segšanai. Lielbritānija jau sākotnēji atvēlēja līdzekļus tikai to diplomātu darbības nodrošināšanai, kuri darbojās pašā Lielbritānijā. Ar laiku diplomātiskā dienesta finansēšana aizvien

vairāk koncentrējās ASV, īpaši pēc 1961. gada, kad Lielbritānija pakāpeniski pārstāja finansēt pat Londonā atrodošos sūtniecību.⁹

Latvijas sūtniecības ASV budžets trimdas gados tādējādi veidojās galvenokārt no ASV noguldīto Latvijas valsts līdzekļu procentiem, kurus katru gadu noteiktā apjomā sūtniecībai apstiprināja ASV valsts departaments; sūtniecības budžetu papildināja nelieli ieņēmumi no konsulārās darbības. Sūtniecība ASV savā no Latvijas noguldījumu līdzekļiem saņemtajā gada budžetā paredzēja ne tikai līdzekļus pašas sūtniecības darbam: algām, reprezentācijas izdevumiem, sūtniecības vadītāja un padomnieka dzīvokļu īrei, kancelejas izdevumiem un transporta – kā vietējā, tā ārzemju braucieniem – izdevumiem, bet arī praktiski visu Latvijas diplomātisko pārstāvniecību un konsulātu pastāvēšanai. Piemēram, 1960. gadā caur sūtniecību ASV līdzekļus saņēma pārstāvniecība Brazīlijā, diplomātiskie pārstāvji Spānijā, Šveicē, konsulāts Monreālā (Kanādā), pārstāvji Francijā, Itālijā, Vācijā, Zviedrijā, Beļģijā un Nīderlandē, kā arī sūtniecība Londonā reprezentācijas, vietējā transporta izdevumu un sekretāra algas segšanai. Papildus šīm izmaksām nelielas summas bija paredzētas pabalstiem ASV dzīvojošiem latviešiem un ar Latvijas Sarkanā Krusta starpniecību – Eiropā dzīvojošiem. Vēl pabalstus saņēma sūtņu Bilmaņa un Feldmaņa atraitnes, kā arī Austrālijā dzīvojošā bijušā Latvijas prezidenta Alberta Kvieša atraitne.¹⁰

Tomēr budžeta veidošana un nepieciešamo līdzekļu saņemšana no ASV Valsts departamenta nebija viegls process. ASV sūtniecības vadītājs uzsāka nākamā gada budžeta veidošanu parasti jau iepriekšējā gada septembrī–oktobrī. Vispirms vajadzēja sastādīt nākamā gada budžeta plāna uzmetumu, sabalansējot tajā dažādo citu tālāko saņēmēju (dažādo konsulātu un Londonas sūtniecības) vēlmes un reālās iespējas. Sagatavoto budžeta projektu sūtniecības vadītājs vispirms neoficiāli saskaņoja ar ASV Valsts departamenta ierēdņiem un tikai tad, kad bija saņemts neoficiāls apstiprinājums, iesniedza oficiālu pieprasījumu – kura apstiprināšana Valsts departamentā parasti notika decembrī.¹¹ Budžeta projektā iekļautās summas bija nepieciešams aizstāvēt arī klātienēs sarunās ar departamenta ierēdņiem un ar saviem argumentiem un pārliecināšanas spēju burtiski izcīnīt katru budžeta pozīciju, īpaši, ja to bija paredzēts paaugstināt salīdzinājumā ar iepriekšējo gadu. Daudzos gadījumos Valsts departaments

atteicās finansēt vienu vai otru budžeta pozīciju vispār vai plānotajā apjomā. Budžeta gala versijā iekļautās summas visos gadījumos bija kompromisa risinājums, kas gadu no gada bija vai nu labvēlīgāks, vai mazāk labvēlīgs sūtniecībai. Budžeta saskaņošana bija viens no svarīgākajiem sūtniecības vadītāja ikdienas darba uzdevumiem, tādēļ ļabi saprotamas ir emocijas, ar kādām Arnolds Spekke raksta Kārlim Zariņam: „Ir man priecīgs prāts Tev paziņot, ka nu beidzot esmu saņēmis no *Deputy Assistant Secretary of State*¹² [valsts sekretāra palīga vietnieka – angl.] oficiālu rakstu, kas apstiprina mūsu 1955. g. budžetu \$ 135 800 apmērā. Tā tad mana pirmā budžeta cīņa beigusies ar uzvaru. Lai nu Dievs man palīdz turpmāk.”¹³

ASV Valsts departaments rūpīgi sekoja katrai budžeta pozīcijai un izteikti uzsvēra, ka Baltijas valstu iesaldētos līdzekļus iespējams izmantot strikti tikai pašu nepieciešamāko diplomātisko pārstāvniecību funkciju finansēšanai. Pretējā gadījumā Valsts departaments varētu būt spiests pakļauties politiskam spiedienam izmantot iesaldētos līdzekļus Amerikas pilsoņu finansiālo prasību pret Baltijas valstīm segšanai.¹⁴ Turklāt ASV Valsts departaments nepaļāvās tikai uz Latvijas sūtniecības sniegto informāciju, bet pārbaudīja to arī pa saviem informācijas kanāliem. Tā 1959. gadā Valsts departaments uzdeva savām diplomātiskajām pārstāvniecībām Austrālijā un Kanādā ievākt un iesūtīt ziņas par budžetā ierakstīto Latvijas konsulu darbību attiecīgi Melburnā un Monreālā, lai pārliecinātos par to finansēšanas nepieciešamību.¹⁵

Visu Latvijas diplomātisko pārstāvniecību tīklu finansējošais sūtniecības ASV budžets ilgākā laika periodā mainījās maz, pieaugot no 157 tūkstošiem dolāru 1959. gadā līdz 168 tūkstošiem 1967. gadā.¹⁶ Attiecīgi, dzīves dārdzībai katru gadu pieaugot, sūtniecību rīcībā esošais budžets, kurš bija „izdzīvošanas” budžets jau 50. gadu sākumā, ar katru gadu spēja segt aizvien mazāk vajadzību. Viens no sāpīgajiem jautājumiem bija darbinieku algas. Tā 1955. gadā Kārlis Zariņš atzīmē, ka Londonas sūtniecībā darbinieki joprojām saņem 1945. gadā noteiktās algas, lai arī dzīves dārdzība desmit gadu laikā augusi vairākkārtīgi.¹⁷ Vēl pēc laika, 1963. gadā, sūtnis bija spiests vēlreiz konstatēt to pašu – dzīves dārdzībai pieaugot trīskārtīgi, algas sūtniecības darbiniekiem palikušas iepriekšējās un jau ir zemākas nekā ASV mazkvalificētiem apkalpotājiem.¹⁸ Līdzīga situācija bija arī pašā sūtniecībā ASV, īpaši 60. gadu sākumā, kad dažu gadu laikā tai bija jāpārņem

arī visa Londonas sūtniecības finansēšana. Arnolds Spekke raksta: „Kad pēdējos pāris gados pa laikam biju ieminējies departamentā, ka mēs vairs ilgāk nevaram uzturēt mūsu sūtniecību un efektīgi darboties ar to budžetu, kāds tas mums bija piešķirts savus 12–13 gadus atpakaļ, man bija jādzird, ka reiz mums tagad jāpārņem uz mūsu pleciem sūtniecība Londonā, tad arī grūti ir runāt par mūsu pašu budžeta pacelšanu līdz tam līmenim, kas būtu kaut cik atbilstošs pašreizējām cenām. Un tā arī mūsu sūtniecības namam krāsa lobās nost gan iekšpusē, gan ārpusē, trepes brūk kopā, ar vārdu sakot, efekts nav sevišķi iespaidīgs.”¹⁹ Finansiālā ziņā sūtniecības ASV un visu Latvijas diplomātu darbs trimdā bija nemitīga cīņa par izdzīvošanu.

Sūtniecības vadītāju maiņa

Diplomātiskās pārstāvniecības ASV pastāvēšanas turpināšanai riskanti periodi bija pārejas brīži, kad iepriekšējā sūtniecības vadītāja nāves gadījumā bija nepieciešams izvēlēties un iecelt jaunu sūtniecības vadītāju. Gribētāju ieņemt pārstāvniecības vadītāja posteni latviešu vidū netrūka. Trimdā atradās salīdzinoši daudz bijušo diplomātu, un šāds amats bija unikāla un vienreizēja iespēja atgriezties diplomātiskajā dienestā, kā arī piedāvāja, lai arī salīdzinoši pieticīgu, bet trimdas apstākļiem iekārojamo materiālo nodrošinājumu un statusu. Tādēļ nav brīnums, ka pēc Jūlija Feldmaņa nāves 1953. gadā „sākās atkal liela „pēcnācēju balle”” un „liels satraukums latviešu emigrācijā ar visu samocīto un samutuļoto patmīlības raibo spēli.”²⁰ Kārļa Zariņa pilnvaras paredzēja viņam tiesības veikt izvēli un iecelt jaunu sūtniecības vadītāju (gan tikai pilnvarotā lietveža rangā), un ASV valdība šis viņa tiesības respektēja, taču Kārlim Zariņam bija jāievēro virkne ASV valdības prasību šajā jautājumā. Viena no pamatprasībām bija, piemēram, lai šo amatu ieņemtu pieredzējis diplomāts.²¹ Ņemot vērā Baltijas valstu specifisko politisko situāciju vispār un diplomātiskās pārstāvniecības īpatnējo statusu, šāda prasība ir ļoti saprotama. No šīs prasības ASV valdība atkāpās tikai 1980. gada 25. oktobrī, paziņojot, ka tā turpmāk par Baltijas valstu sūtniecību darbiniekiem akreditēs arī personas, kas nav bijušas neatkarīgo Baltijas valstu laika diplomātiskajā dienestā.²²

Situācija ar pēcteču iecelšanu sarežģījās pēc pilnvaru turētāja Kārļa Zariņa nāves, tādēļ diplomātisko pārstāvju sapulce 1963. gada 5. maijā

Londonā pieņēma lēmumu, ka dienestu turpmāk vadīs Arnolds Spekke,²³ līdz ar to Latvijas diplomātiskā dienesta vadību pārņēma sūtniecība Vašingtonā un attiecīgi tās vadītājs arī Kārļa Zariņa līdz šim īstenotās pilnvaras. Sūtniecības vadītāja maiņas gadījumā joprojām izšķiroši svarīgs bija ASV Valsts departamenta viedoklis un apstiprinājums izvēlētajai kandidāturai, un saskaņošanas process varēja būt visai sarežģīts. Arnoldam Spekēm slimības dēļ atstājot sūtniecības vadītāja amatu, pēcteča iecelšanas un saskaņošanas procedūrā bija iesaistītas vairākas ASV Valsts departamenta nodaļas – Politiskā, Protokola un Juridiskā nodaļa – līdz ASV valsts sekretārs 1970. gada 23. septembrī Latvijas diplomātiem par atvieglojumu rakstiski paziņoja, ka akceptē kā Spekkes pēcteci Anatolu Dinbergu.²⁴ 1971. gada Latvijas diplomātiskā dienesta darbinieku sanāksmē Parīzē Dinbergs tika attiecīgi iecelts arī par Latvijas diplomātiskā dienesta vadītāju.²⁵

Latvijas diplomātisko pārstāvju sapulces trimdā notika vairāk vai mazāk regulāri. Pirmajā no šādām sanāksmēm pēc Otrā pasaules kara – 1946. gada 26. maijā Ženēvā – diplomāti formulēja vispārīgos principus tālākajam darbam. Latvijas sūtņi Kārlis Zariņš, Oļģerds Grosvalds un Jūlijs Feldmans cita starpā vienojās, ka „cīņa par Latvijas neatkarības atjaunošanu jāturpina pēc iespējas intensīvi un ka Kārlim Zariņam izsniegtās ārkārtas pilnvaras uzskatāmas par Latvijas valsts suverēnās varas idejas turpinājumu, un ir sūtņu darbības tiesiskais pamats.” Vienošanās paredzēja arī vēlākas regulāras sūtņu sanāksmes.²⁶ Tādas diplomātiskā dienesta darbinieku tikšanās arī notika – piemēram, 1964. un 1980. gadā Londonā, 1971., 1979., 1981. un 1983. gadā Parīzē, 1975. un 1977. gadā Ženēvā. Šajās tikšanās reizēs diplomāti viens otru informēja par Latvijas politisko situāciju savās rezidences zemēs, savu pārstāvniecību tiesisko un pārstāvju personīgo stāvokli, darbības iespējām, attiecībām ar latviešu trimdas organizācijām utt. Diplomāti parasti pārsprieda arī izmaiņas un situāciju Latvijas diplomātisko pārstāvniecību tīklā un apmainījās ar informāciju par Latvijas valsts finansiālajām vērtībām un īpašumiem dažādās valstīs, izmaiņām tajos.²⁷

Latvijas interešu aizstāvēšana

Diplomātu iespējamās darbības ASV politiskā lobija laukā, mēģinot panākt Baltijas valstu neatkarības idejai labvēlīgus lēmumus, gan arī piedalīšanos latviešu sabiedrības ASV organizēšanā ierobežoja jau pats diplomātu statuss kā tāds. 1961. gadā pieņemtā Vīnes konvencija (un arī pirms tam pastāvošās diplomātisko darbību regulējošās starptautisko tiesību normas) aizliedza diplomātiem iesaistīties uzņemošās valsts iekšējās lietās. Diplomāti varēja brīvi piedalīties dažādās latviešu kultūras un etniskās identitātes saglabāšanas organizācijās, ko savu iespēju robežās tie trimdas laikā arī darīja. Lielā mērā tieši Jūlijam Feldmanam jāpateicas par Amerikas latviešu apvienības dibināšanu.²⁸ Bet jebkuras politiska rakstura darbības organizēšana bija diplomātiskajam statusam riskanta.

Diplomātiskā dienesta rīcībā palika galvenokārt divi līdzekļi Latvijas interešu aizstāvēbai. Pirmkārt, dažādu protesta notu pret potenciāliem Latvijas tiesību aizskārumiem un informatīva rakstura materiālu iesniegšana ASV Valsts departamentā un otrs – vispārīga pretkomunistiska un Latvijas stāvokli un vēsturi izgaismojoša informatīva rakstura darbība. Notas un dažādus informatīvus iesniegumus ASV Valsts departamentam Latvijas diplomāti iesniedza par visdažādākajiem jautājumiem, kas skāra Latvijas intereses vai arī varēja tās ietekmēt. Piemēram, protestējot pret PSRS pārstāvju izteikumiem tādās starptautiskās organizācijās kā ANO 1952. gadā,²⁹ izsakot pateicību par atbalstu Baltijas tautu tiesībām³⁰ vai atgādinot par Latvijas situāciju saistībā ar Eiropas Drošības un sadarbības konferences atklāšanu Helsinkos 1975. gadā.³¹ Latviešu trimdai nostiprinoties un organizējoties, dažādu informatīvu un protesta vēstuļu un iesniegumu iesūtīšanas darbu mītnes zemju valdībām no 50. gadu vidus pakāpeniski pārņēma trimdas politiskās organizācijas. Tā kā dažādās trimdas organizācijās darbojās (salīdzinot ar diplomātisko dienestu) plašs cilvēku loks, un to politiskās aktivitātes neierobežoja diplomātiskais statuss, tās šādu politiskā lobija darbu veica nesalīdzināmi aktīvāk, kā to varēja darīt diplomāti. Tomēr arī diplomātiskais dienests savas kompetences ietvaros turpināja informēt ASV Valsts departamentu par Latvijas valsts oficiālo viedokli dažādos jautājumos. Sūtniecības vadītājs arī uzturēja pastāvīgus kontaktus ar lietuviešu un igauņu diplomātiskajiem pārstāvjiem

un atbilstošos gadījumos arī iesniedza Valsts departamentam kopīgus memorandus visu triju Baltijas valstu vārdā.

Viena no plašākajām iespējām rīkoties Latvijas interešu aizstāvībai sūtniecībai bija zināšanu un izpratnes par Latvijas prettiesisko okupāciju veidošana Amerikas Savienotajās Valstīs, pretstatot Latvijai labvēlīgu notikumu skaidrojumu Padomju Savienības izplatītajai informācijai par Baltijas valstu labprātīgo pievienošanos PSRS. Īpaši sūtnis Bīlmanis jau kara gados saprata, ka informatīvā funkcija ir viena no sūtniecībai atlikušajiem efektīvākajiem darbības instrumentiem. Jau sākot no 1941. gada sūtniecība izveidoja un iespieda virkni informatīvu krājumu par Baltijas valstīm, to vēsturi, notikumiem Latvijā 1939.–1942. gadā. 1943.–1944. gadā tika izdotas sešas grāmatas, vairākas brošūras un daudzi raksti ASV periodikā. Publikāciju vidū īpaši jāatzīmē dokumentu krājums „Latvijas–Krievijas attiecības,”³² kurā tika apkopoti visi sūtniecībai pieejamie dokumenti (piemēram, līgumi), kas saistījās ar Latvijas un Krievijas attiecībām kopš 1721. gada. Publikācijas sūtniecība izsūtīja cita starpā arī ASV publiskajām un augstākās izglītības iestāžu bibliotēkām.³³ Sūtniecība piesūtīja informāciju par savu darbību arī trimdas presei, šīs ziņas vēlākajos gados ar Amerikas Balss (*Voice of America* – angl.) un Radio Brīvā Eiropa/Radio Brīvība (*Radio Free Europe/Radio Liberty* – angl.) palīdzību tika translētas arī uz Latviju.³⁴

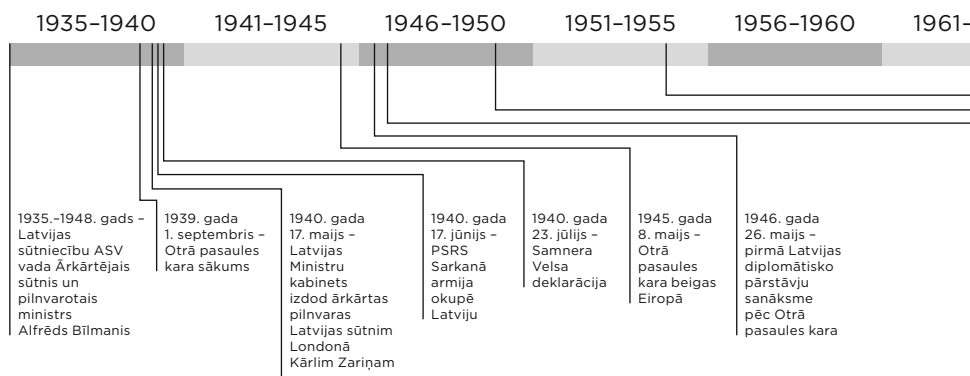
Kopš 1936. gada sūtniecība izdeva arī informatīvu biļetenu par Latviju angļu valodā „Latvian Information Bulletin.” Ja sākotnēji biļetens bija paredzēts vairāk Latvijas ekonomiskās situācijas apskatam, tad pēc Latvijas okupācijas tas lielākoties informēja par notikumiem prettiesiski okupētajā Latvijā, uzsvēra Padomju Savienības veiktos pārkāpumus un atgādināja par Latvijas un pārējo valstu tiesībām.³⁵ Biļetens iznāca 4 reizes gadā vairāk nekā tūkstoš eksemplāru (līdz pat 1700 eksemplāriem 80. gadu vidū) lielā tirāžā un tika nosūtīts gan citu valstu diplomātiskajām pārstāvniecībām, gan ASV valdībai un administrācijai, presei u.c. saņēmējiem. Ļoti ierobežotu resursu apstākļos arī šī biļetena sastādīšana un izdošana ne vienmēr bija viegla. Sešdesmitajos gados bieži vien biļetena pavairošanas pasūtīšanai līdzekļu nebija un to nācās pavairot uz sūtniecības rīcībā esošā rotatora.³⁶ Biļetena noformējums un poligrāfiskā kvalitāte tādējādi bija ļoti vienkārša un peticīga. Tomēr tas iznāca regulāri bez pārtraukuma visu trimdas laiku.

Sūtniecība savu ierobežoto iespēju robežās veicināja informēšanas darbu arī citās valstīs. Sūtniecība regulāri izsūtīja publicēšanai citās valstīs iznākošos informatīvos latviešu izdevumos savu sagatavoto informāciju par Latviju, aktuālo politisko situāciju saistībā ar Latviju, notikumiem okupētajā Latvijā u. tml. Neraugoties uz ļoti ierobežoto sūtniecības budžetu, sūtniecība atrada par iespējamu nosūtīt nelielas summas informatīvu izdevumu par Latviju atbalstam citās valstīs, piemēram, 1960. gadā Argentīnā izdotā informatīvā biļetena spāņu valodā „Ziņas no Baltijas valstīm” (*Noticiero de los Paises Bálticos* – spān.) sūtīšanas izdevumu segšanai.³⁷ Šāda rīcība liecina par svarīgu, kādu sūtniecība piešķīra informatīvām aktivitātēm.

Noslēgumā

Diplomātiskajam dienestam savās aktivitātēs vienmēr bija pirmām kārtām jāpatur prātā savas pastāvēšanas kā tādas ārkārtējais svarīgums Latvijas Republikas tiesiskās kontinuitātes turpinātībai, un diplomātisko pārstāvēniecību pastāvēšanu nekādā ziņā nedrīkstēja kompromitēt un pakļaut riskam ar neuzmanīgu rīcību. Tas dabīgi noveda pie zināmas atturības un piesardzības diplomātiskā dienesta aktivitātēs. Šo diplomātiskā dienesta svarīgo un tajā pat laikā tik ļoti nedrošo balansa stāvokli starp iespējam un vēlmi rīkoties bieži neizprata trimdas organizācijas, pārmetot diplomātiem aktīvas darbības trūkumu un savu iespēju neizmantošanu.

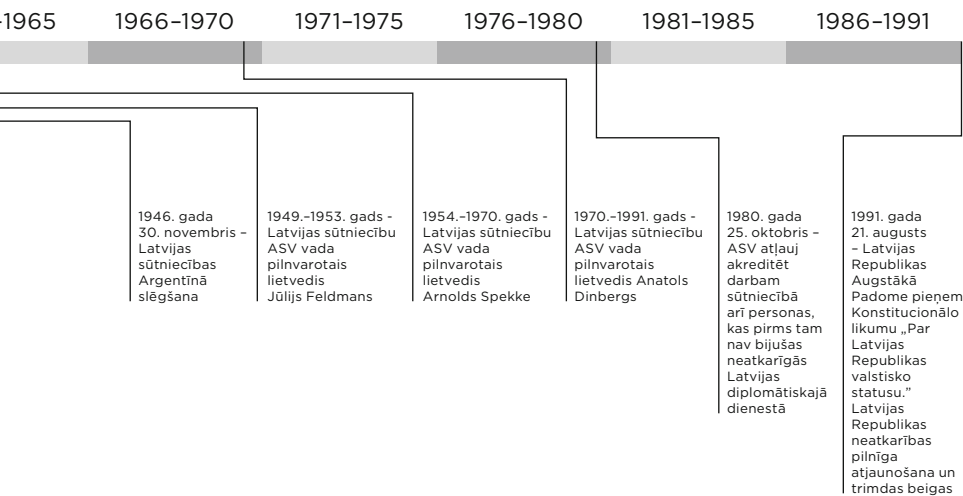
Analizējot diplomātiskā dienesta darbību trimdas laikā, turpretī ir jāsecina, ka šādiem trimdas organizāciju pārmetumiem nav pamata un tie izskaidrojami drīzāk ar trimdas neizpratni par diplomātiskā darba specifiku, un jau trimdas laikā sūtniecībām piedēvētā Latvijas tiesiskās turpinātības simbola un balsta statusa radīto nepareizo izpratni nekā ar paša diplomātiskā dienesta aktivitātes trūkumu. Latvijas Republikas diplomātiskajam dienestam nācās rīkoties ļoti grūtos apstākļos – bez savas valsts noteiktām darbības vadlīnijām un atbalsta, ar ļoti minimālu finansējumu un iespējam rīkoties, daļējā sociālā izolācijā pārējo diplomātu vidū. Apstākļu spiesti diplomāti uzņēmās iniciatīvu, meklēja risinājumus savas pastāvēšanas nodrošināšanai un nereti pieņēma lēmumus arī par tādiem jautājumiem, kas normālos apstākļos būtu diplomātu pārstāvētās valdības kompetencē. Diplomātu principiālā stāja palikt uzticīgiem savai valstij

un aktīvā un nesavtīgā rīcība savas valsts interesēs trimdas sarežģītajos apstākļos ir iedvesmojošs piemērs arī mūsdienām. Tas ir arī piemērs, kas apliecina savstarpējas sadarbības un rūpīga ikdienas darba lielo nozīmi grūtību un krīžu pārvarēšanā, kā arī aicina nepadoties pat šķietami neatrisināmos un gandrīz bezcerīgos apstākļos. Lai nodrošinātu galveno mērķi – Latvijas Republikas tiesisko pastāvēšanu –, Latvijas diplomāti trimdā izmantoja tās pavisam nedaudzās darbības iespējas, kuras viņu specifiskais diplomāta statuss un Baltijas valstu specifiskā politiskā situācija viņiem piedāvāja. Ar rūpīgu un pašizliedzīgu darbu Latvijas Republikas diplomātiem izdevās nodrošināt Latvijas tiesisko kontinuitāti, kuru simboliski apliecināja jau pašu diplomātisko pārstāvniecību pastāvēšana, no Latvijas okupācijas 1940. gadā līdz pat neatkarības atjaunošanai.

Atsauces

- ¹ Plašāk par ārkārtas pilnvarām skat. Ainārs Lerhis, „Latvijas valdības 1940. gada 17. maija pilnvaru jautājums,” *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls* 1 (2011), 48–79.
- ² „Statement by the Acting Secretary of State, Mr. Welles, relating to the incorporation of the Baltic States. Released to the Press July 23, 1940” in *Baltic States: A Study Their Origin and National Development; Their Seizure and Incorporation into the U.S.S.R. Third Interim Report of the Select Committee on Communist Aggression*, House of Representatives, Eighty-Third Congress, Second Session, 1954, Under the Authority of H. Res. 346 and H. Res. 438.

- ³ P. Oliņa 1962. gada 15. aprīļa vēstule K. Zariņam. Latvijas Valsts arhīvs (LVA), 2263. f., 1. apr., 84. l., 5.
- ⁴ Appointment of Successor trustee by J. Feldmans. 17 May, 1951. USA National Archives and Records Administration (NARA), RG59, 1955–59 Central Decimal file, Box nr. 2333.
- ⁵ Office Memorandum from W.A. Crawford to Mr. Merchant. 7 July, 1955. USA NARA, RG59, 1955–59 Central Decimal file, Box nr. 2333.
- ⁶ Arnolds Spekke, *Atmiņu briži* (Rīga: Jumava, 2000), 238.
- ⁷ LNA LVVA, 293. f., 1. apr., 4880. l.
- ⁸ Sikāk skat. Arnolds Spekke, *Atmiņu briži*, 241–247.
- ⁹ Skat. Kārļa Zariņa saraksti šajā jautājumā: LVA, 2263. f., 1. apr., 152. l.
- ¹⁰ Budget of the Latvian Legation in Washington for 1960. LNA LVVA, 293. f., 1. apr., 4880. l., 18.
- ¹¹ J. Feldmaņa vēstule K. Zariņam, 1951. gada 22. oktobris. LVA, 2263. f., 1. apr., 152. l., 5.
- ¹² Valsts sekretāra palīgs.
- ¹³ A. Spekkes vēstule K. Zariņam, 1955. gada 10. janvāris. LVA, 2263. f., 1. apr., 152. l., 36.
- ¹⁴ US Department of State, memorandum for the file. March 27, 1956. USA NARA, RG59, 1955–59 Central Decimal file, 601.600 11/3-2756.
- ¹⁵ USA NARA, RG59, 1955–59 Central Decimal file, Box nr. 2333.
- ¹⁶ LNA LVVA, 293. f., 1. apr., 4880. l.
- ¹⁷ K. Zariņa vēstule A. Spekkem, 1955. gada 2. septembris. LVA, 2263. f., 1. apr., 152. l., 47.
- ¹⁸ K. Zariņa vēstule A. Spekkem, 1963. gada 21. janvāris. LVA, 2263. f., 1. apr., 152. l., 63.
- ¹⁹ A. Spekkes vēstule K. Zariņam, 1963. gada 24. janvāris. LVA, 2263. f., 1. apr., 152. l., 67.
- ²⁰ Arnolds Spekke, *Atmiņu briži*, 231.
- ²¹ Turpat, 233.
- ²² Inesis Feldmanis, Astra Aleksandra Freimanis, Ainārs Lerhis, Ineta Ziemele, „Latvijas valsts okupācijas gados (1940–1991)” no *Dokumenti par Latvijas valsts starptautisko atzīšanu, neatkarības atjaunošanu un diplomātiskajiem sakariem. 1918–1998* (Rīga: Nordik, 1999), 151.

- ²³ *Latvijas ārlietu dienesta darbinieki 1918–1991: Biogrāfiskā vārdnīca*, sast. Ēriks Jēkabsons, Valters Ščerbinskis (Rīga: Zinātne, 2003), 33.
- ²⁴ Latvijas diplomātisko pārstāvju 1971. gada 16.-17. septembra sanāksmes Parīzē protokols. LNA LVVA, 293. f., 1. apr., 720. l., 86–87.
- ²⁵ *Latvijas ārlietu dienesta darbinieki 1918–1991...*, 34.
- ²⁶ *Latvijas ārlietu dienesta darbinieki 1918–1991...*, 32.
- ²⁷ LNA LVVA, 293. f., 1. apr., 720. l.
- ²⁸ Pēteris Lejiņš, „Sūtnis Jūlijs Feldmans un Amerikas latviešu apvienība” no *Jūlijs Feldmans* (Grand Haven, MI: Apgāda VAIDAVA spiestuve, 1963), 11–18.
- ²⁹ Skat. dok. nr. 173., *Latvijas Republikas oficiālā nostāja Latvijas diplomātiskā dienesta dokumentos 1940.–1991. gadā* (Rīga, LVI apgāds, 2015), 306.
- ³⁰ Skat. dok. nr. 176., *Latvijas Republikas oficiālā nostāja...*, 310.
- ³¹ Skat. dok. nr. 201., *Latvijas Republikas oficiālā nostāja...*, 344.
- ³² Alfred Bilmanis, comp., *Latvian-Russian Relations: Documents*. (Washington, D.C.: Latvian Legation, 1944).
- ³³ Anatols Dinbergs, „Latvijas sūtniecības darbs ASV” no *Latviešu trimdas desmit gadi* (Astras apgāds, 1954), 21.
- ³⁴ Jānis Lūsis, „Latvijas diplomātu darbs,” *Daugavas Vanagu Mēnešraksts*, No. 3 (1990), 13.
- ³⁵ Anatols Dinbergs, „Latvijas sūtniecības darbs ASV,” 22–23.
- ³⁶ Arnolds Spekke, *Atmiņu brīži*, 254.
- ³⁷ A. Spekkes 1960. gada 9. jūnija vēstule A. Gustam. LNA LVVA, 293. f., 1. apr., 1185. l., 8.

Latvijas zvaigžņu ceļš: neatkarības atjaunošanas *de iure* atzīšana

GUNDA REIRE

Stāsta, ka kāds no Atmodas līderiem 1988. gadā pēc Latvijas Rakstnieku savienības plēnuma esot devies pie astrologa, lai uzzinātu Latvijas nākotni. Astrologs sacījis, ka Latvija kļūšot brīva gadā, kas lasāms vienādi no abiem galiem, un toreiz ticis nospriests, ka tas noteikti būšot 2002. gads, jo 1991. gads kā izšķiroša pavērsiena punkts šķitis tikpat nereāls, cik cilvēka ceļš līdz zvaigznēm.

Latvijas neatkarības *de iure* atzīšanas process ir pilns meklējumu, mācīšanās, mērķtiecības, nejaušību, nesavtīgu cilvēka centienu un likteņa sakritību. Tajā rodama cieša sinerģija starp ģeopolitiskiem procesiem un individuāliem cilvēka soļiem, starp personīgām attiecībām un neapstrīdamiem starptautisko tiesību principiem. To nav iespējams izsvērt, cik lielā mērā Latvijas neatkarības *de iure* atzīšana ir bipolārās sistēmas sabrukuma tiešas sekas un cik lielā mērā tā ir Atmodas līderu un Latvijas tautas gadiem kaldināta mērķa sasniegšana. Visādā ziņā ģeopolitika spēlēja Latvijai par labu, bet ilgstošie un mērķtiecīgie brīvības centieni nodrošināja to, ka atbildīgākajā brīdī – 1991. gada augustā – Latvijas sabiedrība tika uzskatīta par pietiekami neatkarīgu, politiski organizētu un savu teritoriju kontrolējošu, lai uzsāktos lavīnveidīgs valstiskuma starptautiskās atzīšanas process.

Šis raksts ir veltīts Latvijas Republikas neatkarības *de iure* atzīšanas procesam, tajā iesaistītajām personām un lēmumu pieņemšanas apstākļiem un balstās četrās intervijās, kas veiktas ar Trešās Atmodas līderiem – toreizējo Latvijas Tautas frontes priekšsēdētāju, Augstākās Padomes priekšsēdētāja pirmo vietnieku Daini Īvānu, Augstākās Padomes priekšsēdētāju Anatoliju Gorbunovu, viņa toreizējo palīdzi un tuvu līdzgaitnieci

Karinu Pētersoni un Latvijas Republikas pirmo ārlietu ministru Jāni Jurkānu. Raksta mērķis nav hronoloģisks notikumu izklāsts, un atmiņu piekārsta dēļ tas atsevišķās niansēs var būt subjektīvi selektīvs. Tādēļ uzmanība tiks pievērsta, autorei skatījumā, trim galvenajiem aspektiem Latvijas neatkarības atjaunošanas *de iure* atzīšanas kontekstā – pašam *de iure* atzīšanas notikumam 1991. gada augustā–septembrī, lēmumam par Baltijas jautājuma internacionalizēšanu kā vispārēja pamata veidošanai, lai atbildīgākajā brīdī Latvijas brīvības un neatkarības jautājums būtu starptautiski plaši izskanējis, un ceļam līdz konceptam par 1918. gada Latvijas atjaunošanu parlamentārā ceļā iepretī dažādiem citiem Latvijas suverenitātes konceptiem.

Ceļš uz 1918. gada Latviju

Līdz konceptam par 1918. gada Latvijas atjaunošanu un ceļam līdz tai Atmodas līderi nenonāca uzreiz. Tieši pretēji – diezgan ilgstoši notika „taustīšanās” un meklējumu process. „1988. gadā vēl nebija idejas, kā sasniegt neatkarību. Bija viena daļa, kas domāja, ka kaut kā evolucionēs Padomju Savienība, un tad tā demokrātiskā veidā dos brīvības iespējas tautām. Otra daļa bija radikālāka un teica – atjaunot pirmskara republiku, bet tā ideja bija absolūti neskaidra. Vēl pat nebija radušās pilsoņu kustības, kad atsevišķi pārstāvji teica – mēs tagad gaidīsim no Rietumiem, ka mūs atzīs. Protams, neviens mūs neatzina. Pirmajās saskares reizēs ar ASV diplomātiem, francūžiem, spāņiem, viņi teica – jā, jums ir tiesības, jūs esat okupēta valsts, bet viņi uzskatīja, ka mēs neatkarību iegūsim sarunās ar Maskavu. Neviens mūs negrasījās atzīt, kaut gan neatzīšanas politika eksistēja,” stāsta Dainis Īvāns.

Ceļam uz to, kā Latvija atgūs neatkarību, ļoti svarīgs notikums bijusi 1989. gada maija Latvijas Tautas frontes līderu un PBLA tikšanās Abrenē, kas notika vēl pirms Baltijas ceļa, stāsta Dainis Īvāns. „Austris Grasis piedāvāja, ka Abrenē, Francijā, sabrauc kopā mūsu un PBLA valdes. Tur galveno lomu neatkarības idejas noformulēšanā, taktikas noformulēšanā, arī ejot uz starptautisko atzīšanu, nospēlēja Levits. Viņš uztraucās, ka mēs, iedami savu ceļu, un citu ceļu mēs nezinājām, jo nekādu zināšanu par valsts starptautisko atzīšanu mums nebija, varam pazaudēt to trumpi, kas mums

ir – to, ka Rietumvalstis mūsu okupāciju neatzīst. Tai pašā laikā Levits bija pietiekami reāls, lai saprastu, ka pilsoņu komiteju¹ ceļu mēs nevaram iet, jo tas ir neiespējami. Viņš atrada formulu, kā to savienot – mēs izmantosim parlamentāro ceļu, lai atjaunotu pirmskara Latvijas Republiku. Pēc tam notiks Saeimas vēlēšanas, par to balsos pilsoņu kopums,” par Egila Levita izšķirošo pienesumu Latvijas neatkarības atgūšanā saka Dainis Īvāns.

Egils Levits tolaik bijis PBLA konsultants un viņam bija milzīga loma – parādot PBLA, ka var un vajag sadarboties ar vienīgo spēcīgo organizāciju, kas kaut ko var panākt un mainīt Latvijā un ka tā nebūs sadarbšanās ar režīmu. Otrkārt, viņš pierādīja, ka vispieņemamākais ir pirmskara Latvijas atjaunošanas ceļš, un tas ir savienojams ar parlamentāro ceļu. Vēlāk šo formulējumu Atmodas lideri izmantoja, runādami ar Rietumiem.

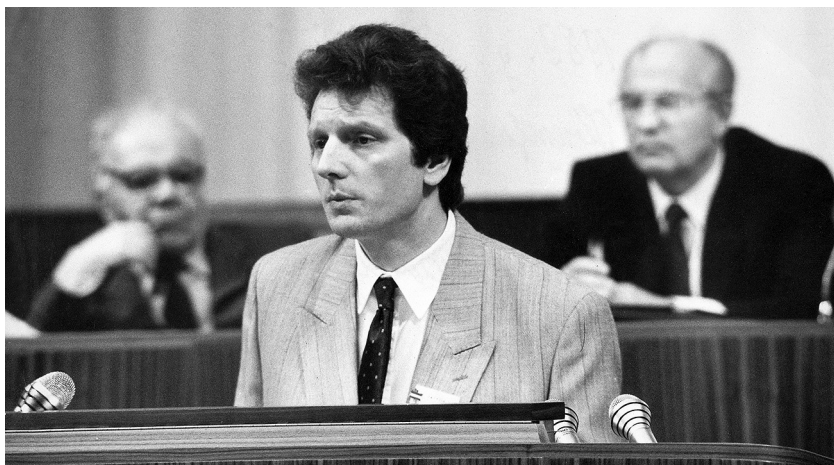
1989. gada oktobrī sekoja Latvijas Tautas frontes otrais kongress, kurā pieņēma neatkarības programmu, un tajā galvenā ir bijusi Levita formulētā ideja par 1918. gada Latvijas atjaunošanu parlamentārā ceļā. „Latvijas pilsoņi referendumā nekad netika atteikušies no savas neatkarības, līdz ar to no starptautisko tiesību viedokļa padomju okupācija un aneksija juridiski nepārtrauca 1918. gadā proklamētās Latvijas Republikas (LR) pastāvēšanu – tikai prettiesiski likvidēja tās suverēno valsts varu. Tās atjaunošanu uzņēmās LTF.”² Latvijas Tautas frontes otrajā kongresā tika pieņemta arī jauna ārpolitikas programma par Latvijas starptautisko atzīšanu, kur ir iezīmēts ceļš no *de facto* neatkarības atzīšanas uz neatkarības atzīšanu *de iure*. 1990. gada martā tolaik vēl Latvijas PSR Augstākās Padomes vēlēšanās Latvijas Tautas fronteī tika prognozēta uzvara, tādēļ tās vadība nolēma iet neatkarības atgūšanas parlamentāro ceļu – piedalīties Latvijas PSR Augstākās Padomes vēlēšanās, censties iegūt divu trešdaļu balsu vairākumu un izmantot Latvijas PSR Konstitūcijā paredzēto Augstāko Padomi kā līdzekli neatkarības atjaunošanai.³

1918. gada Latvijas atjaunošanai izšķirošs bija Molotova-Rībentropa pakta (Neuzbrukšanas līguma starp Vāciju un PSRS, 1939. gada 23. augusts) jautājums jeb precīzāk – jautājums par slepenajiem papildprotokoliem, kuri cita starpā iedalīja Latviju, Lietuvu un Igauniju PSRS interešu sfērā un kuru rezultātā Baltijas valstīs iebruka PSRS karaspēks un tās okupēja. Dainis Īvāns atzīmē, ka tieši pēc Gananokves konferences pavisam skaidri ir izkristalizējusies formula, ko nozīmē neatkarības atgūšanas

parlamentārais ceļš un ka Molotova-Ribentropa pakta izvērtēšana ir bijusi daļa no tās: „Baltijas Asamblejā⁴ mēs izvirzījām trīs stratēģiskos mērķus baltiešu grupai PSRS Kongresā. Pirmais – vispārēja Padomju Savienības demokratizācija. Otrais – Konstitūcijas 6. panta atcelšana – Komunistiskās partijas lomas atcelšana. Tas varēja mums atraisīt rokas, jo mums visu laiku saka – viss, ko Tautas fronte dara, ir jāsaskaņo ar Kompartiju, jo tā ir ierakstīts Konstitūcijā. Trešais – jāpanāk Ribentropa-Molotova pakta izvērtēšana, kas ir starptautisks noziegums, un jāatzīst tas par spēcīgu neesošu no tā parakstīšanas brīža.”

„Būtiskākais, ko izdarīja PSRS Tautas deputāti,⁵ bija Molotova-Ribentropa pakta atzīšana par nelikumīgu, noziedzīgu un spēcīgu neesošu no pieņemšanas brīža. Tas pavēra ceļu neatkarības atjaunošanai,” uzsver Īvāns. Viņš stāsta: „PSRS Tautas deputātu pirmajā kongresā mēs pieprasījām izveidot Molotova-Ribentropa pakta parlamentārās izmeklēšanas komisiju. To sākotnēji neizdevās panākt, jo komisijā bija ielikti tikai baltieši. Tā kā mēs draudējām iziet no zāles, un Gorbačovam tas arī nebija izdevīgi, viņš uzdeva komisiju veidot Jakovļevam,⁶ lielam mūsu *perestroikas* [pārbūves – kriev.] draugam. Jakovļevs komisiju pārformēja, un tajā bija mūsu vairākums, bet bija arī citi, un arī pats Jakovļevs – krievs – to vadīja, un kongress tam piekrita. Tad sākās ļoti mērķtiecīgs ārpolitiskais darbs, jo PSRS Kongresa locekļi ar pilnvarām brauca uz Rietumiem un meklēja faktus. Mūsu mērķis bija panākt, ka Kremlis visai pasaulei atzīst, ka mēs – Baltijas valstis – esam nelikumīgi okupēti.” Dainis Īvāns arī stāsta par gaisotni, kādā radās doma par Baltijas ceļa organizēšanu: „Parlamentārās izmeklēšanas komisijas darbs iestrēga, mūs nelaida pie vārda un atlika jautājuma izskatīšanu, lai arī savāks bija faktiski viss. Tad Baltijas valstu padomē radās ideja, ka jātaisa liela starptautiska akcija. Igaunijai ierosināja taisīt dzīvo ķēdi no Baltijas līdz Rumānijai, cauri visām valstīm, kuras ir skāris Molotova-Ribentropa pakts, lai satricinātu Kremli un jautājumu izskatītu. To mēs nevarējām izdarīt, jo bija skaidrs, ka starp Poliju un Lietuvu mēs nekur netiksim. Tad tas noreducējās līdz idejai uztaisīt Baltijas dzīvo ķēdi. Jūlijā tika pieņemts memorands par Baltijas ceļu.”

„Tas brīdis, kad es jutu, ka starptautiskajā politikā ir izsists līdzsvara stāvoklis (nevis – „runājiet ar Maskavu”), bija pēc Baltijas ceļa. Rietumos cilvēki saprata, kas te notiek. Sākās process, kad uz valdībām sāka spiest

Dainis Īvāns PSRS Tautas deputātu kongresā Maskavas Kremļa kongresu pilī 1989. gada jūnijā, fonā Mihails Gorbačovs. Autors: Boriss Koļešņikovs

sabiedrības, un tās ir starptautiskos dokumentos neiekļaujamās sajūtas. Pēc šī spiediena Rietumu valdības saprata, ka kaut kas ir jādara. Intensificējās starptautiskie kontakti. Baltijas ceļš bija viens no tiem posmiem, kas izraisīja domino efektu, kuram pateicoties sagruva totalitārisma sistēma visā Austrumeiropā,” Baltijas ceļa lielo nozīmi ieskicē Dainis Īvāns. Viņš arī norāda uz radikālu attieksmes maiņu pret Baltiju: „Kremļa reakcija 26. augustā, trīs dienas pēc Baltijas ceļa, bija tāda – jūs izaicināt likteni un paši būsiet vainīgi, ja mēs laidīsim tankus. Es vienkāršoti atstāstu politbiroja rezolūciju.” Sandra Kalniete apraksta laikrakstā *Известия* publicēto „PSKS CK paziņojumu par stāvokli Baltijas padomju republikās”: „[...]bez kautrēšanās baltieši tika apsaukti par separātistiem, ekstrēmistiem, nacionālistiem, fašistiem, kas 23. augustā „pacentās sakāpināt noskaņojumu līdz īstai nacionālai histērijai.” ... Mums tika draudēts: „Šī lieta ir aizgājusi par tālu. Baltijas tautu liktenim draud nopietnas briesmas. Cilvēkiem jāzina, uz kādu bezdibeni viņus grūž nacionālistiskie līderi.””⁷ Dainis Īvāns turpina: „Mēs rakstījām Gorbačovam un prasījām paskaidrojumus, visas trīs Baltijas valstis kopā. Dobrovenskis uzrakstīja Tautas frontes paziņojumu visām pasaules tautām, arī uz ANO, ka mēs esam apdraudēti, ka mums ir piedraudēts mūs iznīcināt ar tankiem. Vēlāk Čerņajevs,⁸

Gorbačova palīgs, rakstīja – kad viņi skatījušies Baltijas ceļa hronikas, tos, kas pie čemodāna ar sarkano pogu sēž, esot pārņēmušas šausmas. Čerņajevs saka – mēs redzējām, ka viss Baltijā aiziet, mēs neko nevaram izdarīt, mēs varētu laist tikai tankus, bet tankus mēs nevaram laist. To mēs tikai vēlāk uzzinājām, ka starplaikā Bušs⁹ ir pateicis Gorbačovam, ka, ja uz to pārējo, kas notiek Padomju Savienībā, mēs vēl caur pirkstiem paskatīsimies, tad Baltiju mēs neuzskatām par jūsu iekšējo lietu. Tam, ka viņš to skaidri pateica, bija ārkārtīgi liela nozīme. Gorbačovs to, protams, neatzina, pat man sarunās līdz pēdējam brīdim teica – jūs nekad netiksiet vaļā, jums jāpaliek ar mums, jūs – strēlnieku mazdēli un tā tālāk. Mums savukārt bija brīnums, ka 31. augustā, kad tikāmies ar Gorbačovu pēc Baltijas ceļa, viņš pēkšņi bija mainījis tonkārtu, kaut arī pats bija parakstījis draudīgo politbiroja lēmumu. Viņš saka – draugi, aizmirstiet to paziņojumu, tas bija nepieciešams, bet jūs esat vajadzīgi man, es esmu vajadzīgs jums, strādāsim tālāk. Attieksme bija pilnībā mainījusies, varbūt viņš domāja, ka kaut kā izlaipos, ja kaut ko piesolis. Maskava saprata, ka Rietumu priekšā viņiem arī kaut kas jādara ar Baltiju citādāk, un viņi piedāvāja divus modeļus. Vienu apmēram kā Honkongas statusu Ķīnā – ka mēs it kā būsim iekšā, bet mums būs brīvā ekonomiskā zona un patstāvība, būtībā viņi sāka piekāpties. Otrs – būsim kā iekšējā Somija. Mūs nelaidīs vaļā. Rietumu priekšā viņi rādītu, ka dod mums zināmas brīvības, bet patiesībā viņiem būtu ļoti izdevīgi, jo Baltijā bija vismaz kaut kāds ekonomiskais līmenis, darba kultūra, mēs ražotu viņiem naudu, un Padomju Savienība eksistētu uz mūsu rēķina.”

Dainis Īvāns uzskata, ka tieši Baltijas ceļš ir panācis to, ka 1989. gada decembrī PSRS Tautas deputātu II kongresā tomēr tika izskatīts Ribentropa-Molotova pakta komisijas ziņojums. Viņš atceras: „Pirmajā sēdē to noraidīja, otrajā sēdē Jakovļevs nāca ar viltību. Ģenerāļi kļiedza – mēs nevaram balsot, jo dokumenta oriģināla nav, viņi te pasaciņas stāsta par Baltijas okupāciju. Jakovļevs bija pataupījis un nebija pirmajā sēdē izsviedis ārā, ka viņa rokās kāds Centrālkomitejas darbinieks ir iedevis zīmīti, kur rakstīts, ka Ribentropa-Molotova pakta slepenie protokoli ir bijuši vienā kabinetā un nodoti uz citu kabinetu. Dokumenta nav, bet ir šī zīmīte, kura apliecinā, ka tāds ir bijis. Un otrajā balsošanas reizē, kad gandrīz bija izgāzts balsojums, viņš izsviež šo zīmīti, un tā nošokē. Lielu lomu arī nospēlēja Mavrika Vulfsona runa, kas ir oratora mākslas hrestomātiska runa. Un tad

bija balsojums, un pats Kremlis nobalsoja, ka šāds pakts ir bijis, ka tā ir noziedzīga vienošanās un ka tā ir uzskatāma par spēkā neesošu no parakstīšanas brīža, un tad, protams, seko – bet, bet, bet. Es domāju, ka toreiz viņi nesaprata, par ko nobalso, viņi nesaprata, ka ir juridiski atraisījuši mums rokas. Mēs arī rietumniekiem teicām – mēs visu darīsim pēc padomju likumiem. Gan vēlēšanas notika pēc padomju likumiem, ar konstitucionālo vairākumu mēs gāzām padomju varu, gan tad, kad Gorbačovs teica – jums jāizstājas saskaņā ar PSRS Konstitūciju, mēs teicām – biedri Gorbačov, mēs tikko kongresā nobalsojām, mēs neesam iestājušies!”

Baltijas jautājuma internacionalizēšana

Galveno pamatu starptautiskajai atzīšanai, ņemot vērā, ka Latvijas neatkarības atjaunošanas *de iure* atzīšanā svarīgākā loma bija lielvalstu un kaimiņvalstu attieksmei, veidoja tā dēvētā Baltijas jautājuma internacionalizēšana jeb Baltijas jautājuma skaidrošana starptautiski, izmantojot gan personīgus kontaktus un oficiālus paziņojumus, gan masu medijus, politiskas akcijas un tikšanās ar ārvalstu amatpersonām. To īpaši uzsver Jānis Jurkāns: „Primārais uzdevums, vēl Tautas frontē strādājot, bija Baltijas valstu, Baltijas lietu internacionalizācija. Mērķis bija panākt, lai starptautiskos forumos, sevišķi EDSA [Eiropas Drošības un sadarbības apspriedes; kopš 1995. gada Eiropas Drošības un sadarbības organizācija, EDSO] galotņu samitos, tiktu pieminētas Baltijas valstis, lai izskanētu tēze, ka Otrais pasaules karš beigsies tikai tad, kad Baltijas valstis būs brīvas. Jāatzīst, ka tas nācās diezgan grūti un stīvi, bet mēs ļoti ātri iekarojām Skandināvijas valstu simpātijas. Kāpēc Skandināvijas valstis? Jo tur bija tādi cilvēki. Islandē bija Hanibalsons,¹⁰ kurš ar mums tikās jau tad, kad nebija ne ziņas, ne miņas, ka sabruks Padomju Savienība. Bija Ufe Elemans Jensens,¹¹ es uzskatu, galvenais mūsu atbalstītājs. Un, protams, arī Krievija. Man pašam daudz nācās strādāt ar Kozirevu.”¹²

Tiklīdz 1988. gadā tika nodibināta Latvijas Tautas fronte, jau pirmajā tās programmā tika deklarēts, ka tā ir organizācija, kuras viens no mērķiem ir atjaunot un veicināt kontaktus ar tautiešiem ārzemēs, jo tauta bija šķirta. Dainis Īvāns atceras: „Tas bija ļoti būtiski, jo līdz tam kontakti ar tautiešiem ārzemēs bija aizliegti. Latvietis tajā pusē skaitījās buržuāziskais nacionālists un tādēļ bistams. Tas bija kaut kas jauns, ka viena organizācija

to publiski deklarē.” Latvijas Tautas frontes pirmā kongresa programma arī ietvēra sadaļu par Latvijas PSR suverenitātes veicināšanu, taču toreiz vēl PSRS iekšienē. Tai pašā laikā gan Jāņa Petera runā kongresā, gan programmā tika iekļauts mērķis pamazām ārlietu funkciju decentralizēt, veicinot tautas integrāciju un attiecības ar citām valstīm. Dainis Īvāns norāda: „Pašā kongresā par zināmu Latvijas neatkarību tā drosmīgi runāja Jānis Rukšāns, bet viņš teica – sociālistiska Latvijas PSR, neatkarīga Padomju republiku savienībā. Tas toreiz bija tas augstākais līmenis, jo par Latvijas Republikas atjaunošanu vēl nerunājām, un nebija jau arī nevienam idejas, kā to varētu atjaunot. Bet doma, ka mums jāveicina integrācija Rietumos, jau bija. Darbojās Tautas frontes Ārlietu komisija, Jāni Jurkānu pieņēma par komisijas referentu, bet Tautas frontes ārlietu politiku vairāk organizēja Edvīns Inkēns, zināmā mērā arī Mavriks Vulfsons.”

Taču ne tikai Latvijas Tautas frontes kongresa runas un programma ietvēra Latvijas internacionalizēšanās jautājumu; par kongresu bija milzīga starptautiska interese, jo Latvija tajā brīdī uznāca uz pasaules politikas skatuves. Dainis Īvāns stāsta: „Kongress bija pilns ar visiem diplomātikajiem pārstāvjiem, kādi vien varēja būt, gan arī ar žurnālistiem no visdažādākajiem ārvalstu izdevumiem. Tādēļ jau ar Tautas frontes dibināšanas kongresa dienu sākās mūsu starptautiskās attiecības. Kas Latvijā notiks, bija globāls jautājums, kas visus interesēja. Jau pāris nedēļas pēc Tautas frontes dibināšanas, novembrī, pie mums ieradās ASV ģenerālkonsuls Ļeņingradā, tūlīt pat bija tikšanās arī ar zviedru ģenerālkonsulu. Interesanti, ka zviedru diplomāti drīkstēja braukt, bet ASV diplomāti – tikai līdz zināmam rangam, jo viņiem bija okupācijas neatzišanas politika.”

Būtiski Latvijas ievēšanai starptautiskajā vidē bija tas, ka Latvijas Tautas frontes dibināšanas kongresā piedalījās arī atsevišķi ārzemju latvieši, kam vēlāk, ceļā uz Latvijas starptautisko atzīšanu, bija liela loma. „Es atceros, ka dažas dienas pēc Tautas frontes kongresa es skrienu gar Rakstnieku savienību, un Peters mani iepazīstina ar Valdi Liepiņu no Kanādas un saka, ka vajadzētu organizēt Tautas frontes līderu braucienu uz Kanādu, uz Gananokves konferenci. Es tajā brīdī pat nekam tādām nepievērsu lielu uzmanību, jo neatkarīga Latvija mums šķita vairāk iekšēja lieta – atrisināt savas attiecības ar Maskavu. Bet pamazām, aizvien vairāk mums sāka veidoties arī ārvalstu sakari,” stāsta Īvāns.

Īsi pēc Latvijas Tautas frontes dibināšanas tika uzsākta arī Baltijas valstu sadarbība, kas turpmākajās neatkarības cīņās kļuva aizvien ciešāka, un neatkarības starptautiskās atzīšanas procesā noteikti palīdzēja katrai no Baltijas valstīm atsevišķi un visām kopā. „Neatkarības atgūšanas programma paredzēja izvērst plašu sadarbību ar Igauniju un Lietuvu, kuru vēsturiskā pieredze bija līdzīga. Šī sadarbība ietvēra kontaktu attīstību ar Krievijas demokrātiskajiem spēkiem un attiecību veidošanu ar Rietumvalstīm, aktualizējot Baltijas jautājumu un informējot pasaules sabiedrisko domu par Baltijas tautu prasību leģitimitāti.”¹³ Dainis Īvāns saka: „Nedēļu pēc Tautas frontes kongresa mēs tikāmies ar igauņiem un lietuviešiem, un tas Padomju Savienībā izsauca furoru, jo mēs satikāmies postulēdami, ka trīs nācijas uzsāk savu starptautisko sadarbību, neatkarīgi no Padomju Savienības, apejot to. Tie bija pirmie starptautisko attiecību veidošanas soļi pēc starptautisko attiecību veidošanas likumiem. Tad uzreiz radās ideja, ka ir jānodibina kāds koordinējošs orgāns starp trim Baltijas valstīm, un tas tika izdarīts 1989. gada maijā, kad Tallinā notika Baltijas Asambleja.¹⁴ Tā iedibināja arī Baltijas valstu padomi, kas līdz tam laikam jau darbojās neformāli.”

Tādējādi Baltijas sadarbība norisinājās parlamentārajā līmenī, kā arī Baltijas valstu padomē, kurā ietilpa Augstāko Padomju priekšsēdētāji, ārlietu ministri un Ministru padomju priekšsēdētāji. Parlamentārajā līmenī notika regulāras kopējās sesijas un tika veidoti kopējie paziņojumi, bet intensitāte bija salīdzinoši zema. Turpretī Baltijas valstu padome faktiski reaģēja uz katru PSRS soli, kas bija vērsti pret Baltijas valstīm. „Rietumu demokrātisko valstu vadītāji tika lūgti uzskatīt Baltijas valstu jautājumu nevis par PSRS iekšēju lietu, bet starptautiski risināmu problēmu un nekavēties ar Baltijas valstu starptautisku atzīšanu. Līdzīgi aicinājumi tika adresēti visām ietekmīgākajām organizācijām.”¹⁵ „Mēs regulāri nācām klajā ar paziņojumiem pasaules tautu valdībām un parlamentiem. Tas bija fenomens, ka mēs gandrīz katru mēnesi tikāmies Viļņā, Tallinā vai Rīgā. Tas radīja priekšstatu, ka mēs esam ļoti vienoti, jo mums bija vienots mērķis. Ārvalstu pieņemšanās arī parasti aicināja visas trīs valstis kopā. Tad Landsberģis¹⁶ vienreiz mums teica – Как долго мы будем ездить как тройнята? Cik ilgi mēs braukāsim kā trīnīši? Jāsāk dzīvot atsevišķi,” atceras Anatolijs Gorbunovs.

Arī Jānis Jurkāns norāda uz Baltijas sadarbības nozīmi un stāsta par toreizējā darba niansēm: „Mūs trijātā izmeta Parīzē ārā no EDSA konferences,¹⁷ un mēs sanācām visi trīs kopā – ko mēs teiksim? Arī tad, kad gājām tikties ar Džeimsu Beikeru,¹⁸ mēs spriedām – kas ir tas, ko mēs no viņa varam lūgt. Es vienmēr pieturējos pie principa, ko es vienmēr mēģināju noturēt – neprasām vairāk, kā viņš var dot. Šajā ziņā bija problēmas ar lietuviešiem, jo Landsberģis ļoti jaucās ārpolitikā, un viņš bija ļoti radikāls. Viņš varēja kādā nopietnā saietā kaunināt Rietumus – kā jūs te sēžat mīkstos krēslos un skatāties krāsainus televizorus, bet mēs smakām zem boļševiku jūga! Visādas tādas lietas, kas nevis vairoja simpātijas pret mums, bet tieši otrādi.”

„Baltijas valstu sadarbībai un vienotībai pārejas periodā bija īpaši svarīga loma neatkarības atgūšanā. Šī sadarbība, kas īstenojās gan „tautas diplomātijas,” gan valstiskā līmenī, nodrošināja trīskāršu politisko spiedienu attiecībās ar Maskavu un pievērsa starptautiskās sabiedrības uzmanību.”¹⁹

Baltijas jautājuma internacionalizēšanā no svara ir bijusi sadarbība ar Krievijas demokrātiskajiem spēkiem un Krievijas Augstākās Padomes priekšsēdētāju Borisu Jeļcinu, ar kuru Latvijas lideriem bija izveidojušās īpašas un personīgas attiecības. „Jeļcins jau no laika gala saprata, ka Baltijas valstu neatkarības atjaunošanas ceļš ir neatgriezenisks, un viņš to pierādīja caur sadarbību. Ja Gorbačovs nosodīja 4. maija deklarāciju, tad Jeļcins 1990. gada vasarā ieradās Augstākajā Padomē un teica uzrunu Augstākās Padomes deputātiem. Viņš piedāvāja sadarbību bez jebkādiem iepriekšējiem noteikumiem, pilnībā zinot visas Deklarācijas detaļas par izstāšanos no PSRS, par nelikumīgu iekļaušanu, visu, kas bija deklarēts. Kad vēlāk saistībā ar barikāžu laika traģiskajiem notikumiem viņš ieradās uz Baltijas padomes sēdi Tallinā, viņš parakstīja paziņojumu par Krievijas parlamenta un Baltijas valstu parlamentu solidaritāti. Viņš arī parakstīja iesniegumu Apvienotajām Nācijām, kur lūdza sasaukt starptautisku konferenci Baltijas valstu jautājuma izlemšanā, kā arī vērsās pie Krievijas karavīriem, kuri dienē Baltijā, lai nekādā veidā neiesaistās vardarbīgās akcijās pret likumīgi ievēlētiem parlamentiem,” stāsta Anatolijs Gorbunovs. Viņš Borisu Jeļcinu es atceras kā „ļoti krievisku cilvēku”: „Viņš bija sirdscilvēks, kaut arī vienlaikus ļoti izlēmīgs. Manas attiecības lielā mērā veidojās kontekstā ar viņa vēlmi un patiku atpūsties Jūrmalā. Es zināmā mērā to izmantoju. Kad man

vajadzēja pēc puča doties pie Jeļcina, es piezvanīju, un nākamajā dienā viņš mūs uzņēma. Kad pēc puča ieradāmies, bija divi galvenie jautājumi. Viens bija dekrēts par neatkarības atzīšanu. Otrs – puča seku likvidēšana. Viņš pus dienas laikā noorganizēja, ka Kuzmins,²⁰ Baltijas kara apgabala pavēlnieks, kurš bija draudējis mani arestēt puča laikā, tika nomainīts. Visus jautājumus viņš kārtoja ļoti izlēmīgi un ātri. Man bija tiešs kontakts ar viņu, nevajadzēja lietas kārtot caur palīgiem vai ministriju.”

Personīgo attiecību nozīmi Latvijas ceļā uz neatkarības *de iure* atzīšanu atzīmē arī Jānis Jurkāns: „Ļoti svarīgas ir personiskas attiecības, kad tu vari piezvanīt Kozirevam un pateikt – paklausies, vai jūs nevarētu maksimāli ātri paziņot par mūsu atzīšanu? Viņš noreagēja, un Krievija 24. augustā mūs ļoti operatīvi atzina. Pēc tam Ufe Elemans Jensens ļoti ātri noreagēja. Mēs iebraucām Kopenhāgenā naktī, un viņš mūs aizveda uz karalienes pili, un tur bija pieņemšana. Naktī! Tādēļ no svara ir cilvēka personīgs azarts. Ar amerikāņiem gan bija grūtāk, viņi gaidīja, kamēr Gorbačovs pateiks „jā.” Gorbačovs pateica „jā,” un tad mēs parakstījām atzīšanu ar Pankinu, pēdējo PSRS ārlietu ministru.”

Ārvalstu kontaktu veidošanā viens no stūrakmeņiem ir bijusi sadarbība ar trimdas latviešiem, un trimdinieki lielā mērā darbojušies kā Latvijas ārpolitikas aģenti Rietumos. Anatolijs Gorbunovs uzsver: „Mēs jutām atbalstu un no sirds gribēšanu palīdzēt. Kaut vai tad, kad Amerikā bijām vizītē, Ojārs Kalniņš, Māra Freimane, Anatols Dinbergs... Dinbergs bija vienīgais Latvijas diplomāts, viņš turēja fronti. Cik viņi ieguldīja personisko līdzekļu, lai organizētu vizītes!” Karina Pētersone norāda, ka bez trimdas lobija Latvijas starptautiskā atzīšana, visticamāk, nebūtu bijusi iespējama, un uzskaita dažus no svarīgākajiem spēlētājiem: „Tādas organizācijas kā PBLA un ALA, Gunārs Meierovics, Oļģerts un Astra Pavlovski, Vaira Paegle un citi. Visi šie brīnišķīgie cilvēki bija gadiem savu dzīvi un līdzekļus veltījuši tam, lai visu laiku skaidrotu mūsu vēsturisko netaisnību.”

Dainis Ivāns stāsta par Latvijas Tautas Frontes atbalsta grupu veidošanos ārvalstīs: „Mana pirmā vizīte aiz Dzelzs aizkara bija 1989. gada aprīļa sākumā – brauciens uz Zviedriju, Stokholmu, ko organizēja Zviedrijas LTF nodaļa. Tā nodibinājās Tautas frontes kongresa laikā. Latvieši – Kristīne Čakste, Imants Gross, Atis Lejiņš, Vilnis Zaļkalns un vēl pāris, neliela grupiņa, bija klausījušies pa vidējiem viņiem kongresa translāciju,

un viņi uzreiz nodibināja LTF Zviedrijas nodaļu, kaut gan mums tāda statusa nebija, ka Tautas fronteī varētu būt kādas ārzemju grupas. Pēc viņu precedentā sāka dibināties atbalsta grupas visā pasaulē. Jāsaka, ka Tautas frontes atbalsta grupas bieži vien tika kritizētas no trimdas organizācijām. Trimdas organizācijas – PBLA un ALA – sākotnēji nesadarbojās vispār. Viņi uzskatīja, ka mēs esam komunisti, sarkanie, un ka ar tādiem nevar sadarboties. Tāpēc mums bija svarīgas Tautas frontes atbalsta grupas.”

Kā jūtamu pagriezīenu ārpolitikā un sadarbībā ar trimdas latviešiem Dainis Īvāns min 1989. gada aprīļa Gananokves (Kanāda) konferenci. Konferencē piedalījās 100 Ziemeļamerikas latviešu un 23 Latvijas pārstāvji, to vidū Dainis Īvāns, Ilmārs Bišers, Jānis Lucāns, Ojārs Rubenis un Ramona Umblīja.²¹ „Tur sabrauca ASV un Kanādas Tautas frontes atbalsta grupu pārstāvji, tur bija arī PBLA priekšsēdis Gunārs Meieirovics, bet viņš un citi PBLA pārstāvji vairāk uzturējās savā istabiņā un nenāca ārā, lai ar mums „nesasmērētos.” Mani vēlāk ieveda pie viņa, un viņš saprata, ka viņiem mūs ir jāatbalsta. Viņš vēlāk man to vienā intervijā teica – ka viņš ir sapratis, bet nav varējis to toreiz pateikt, jo Kanādas prese mūs – Tautas frontes delegāciju – lielākoties lamāja par sarkano čekistu desantu. Ar referātiem toreiz uzstājās Vaira Viķe-Freiberga, Visvaldis Klīve, arī mēs. Notika īsta prāta vētra, ko un kā darīt, un tomēr formulas, kā tiks atvienota Latvijas Republika, joprojām nebija,” saka Dainis Īvāns.

Kamēr Latvijā norisinājās janvāra barikāžu notikumi, Dainis Īvāns kopā ar Lietuvas un Igaunijas kolēģiem Eiropā un ASV skaidrojuši Baltijas situāciju: „Janvārī, kad bija krīze, es atrados Helsinkos, un Augstākā Padome pieņēma lēmumu, ka man tur ir jāpaliek un okupācijas gadījumā jāpārstāv ar visām Augstākās Padomes pilnvarām gan pretošanās, gan emigrācijas valdības veidošana. Pa vidu es biju iebraucis Latvijā. Pašā barikāžu mītiņa laikā, kad mēs domājam, ka tas novērsīs uzmanību, Laršs Fredēns²² atskrēja uz Augstāko Padomi, turpat uz vietas man iespieda Zviedrijas vīzu, un tad mēs kopā ar Bronislavu Kuzmicku²³ no Lietuvas braucām uz Tallinu, kur jau kopā ar Lennartu Meri²⁴ zviedru konsuls mūs pavadīja uz kuģa, lai redzētu, ja mūs arestē, kur mēs paliekam. Mēs sadalījām ietekmes sfēras. Lennarts Meri brauca uz Eiropu, bet mēs ar Kuzmicku – uz Ameriku pārliecināt par mūsu atzišanu un atbalstu mums. Ojārs Kalniņš mani Amerikā visur vadāja, bijām pie Denisa Rosa, viņš bija drošības sekretārs

Baltajā namā, bijām gandrīz pie visiem senatoriem, ieskaitot Baidenu,²⁵ viņš bija viens no retajiem demokrātu senatoriem, kurš mūs pilnībā atbalstīja. Kalniņš man toreiz teica tā – tagad mums tās Baltā nama durvis visu laiku veras vaļā, kad būsim neatkarīgi, tad tās mēs tik viegli neatvērsim.”

Dainis Īvāns lielu nozīmi piešķir kontaktiem ar Rietumvalstu medijiem, jo ar viņu palīdzību ir bijusi iespēja gan pārliecināt sabiedrības, gan izdarīt spiedienu uz valdībām. Viņš uzskata: „Varbūt pat svarīgāk nekā tikšanās ar ASV politiķiem bija tas, ka mani uzaicināja *The New York Times* redkolēģija, viņiem bija tādas sarunas, uz kuru bāzes viņi veidoja savu redakcionālo politiku. Man liels draugs bija Viljams Safairs, es domāju, ka viņam bija liela loma Amerikas sabiedrības pārliecināšanā. 24. janvārī viņš *The New York Times* publicēja ievadrakstu, kur viņš atsaucās uz Džefersona Neatkarības deklarāciju un rakstīja, ka Džefersons ir teicis, ka ir brīvības koks, kas ik pa brīdim jāaplaista ar tirānu un brīvības cīnītāju asinīm. Viņš rakstīja – atcerieties, amerikāņi, ka šajā naktī – no 19. uz 20. janvāri – brīvības koku ar savām asinīm ir aplaistījuši latvieši, un mums ir jābūt viņiem pateicīgiem par to.” Dainis Īvāns atceras: „Es arī Vašingtonas valsts radio runāju sešos rītā tūlīt pēc šaušanas, es neko daudz nevarēju pateikt, es teicu – man ir grūti parunāt, jo mans draugs ir nošauts pirms dažām stundām, Andris Slapiņš. Tas kaut kā tā iedarbojās, ka parasti amerikāņi sameklēja mani Kongresā vai Senātā, kur es tajā brīdī biju, piezvanīja pa parasto telefonu un teica – mēs jūs atbalstām, mēs tam savam Bušam parādīsim! Toreiz es sajutu, ka amerikāņiem kā tautai ir teikšana, ka viņi uz politiķiem spiež un ka viņiem ir milzīga interese. Tobrīd arī bija Kuveitas karš, un mēs domājām, ka Padomju Savienība, ļoti iespējams, pieskaņoja uzbrukumu mūsu Augstākajai Padomei Kuveitas karam, jo domāja, ka visa pasaule interesēsies par to. Bet mēs bijām vienlīdzīgi ziņās ar Kuveitas karu.”

Runājot par praktiskajiem soļiem Latvijas neatkarības *de iure* atzīšanai, Anatolijs Gorbunovs uzsver divus galvenos momentus: neatkarīgu institūciju veidošana un skaidrojošais darbs ārvalstu delegācijām un ārvalstu žurnālistiem, kas sekoja līdzti notikumiem Baltijā. „Faktiski izšķirošais bija tas, ka Augstākā Padome veidoja neatkarīgas valsts institūcijas, neskatoties uz divvaldības situāciju (jo, kad pieņēma Deklarāciju, Latvijā iestājās divvaldība – no vienas puses, Augstākās Padomes veidotās institūcijas, no otras puses, PSRS institūcijas Latvijā, un to rokās bija viss – finanšu

līdzekļi, lielās rūpnīcas, armija, Drošības komiteja). To, braucot vizītēs, redzēja ārvalstu parlamentārieši. Viņi redzēja situāciju uz vietas, kādi lēmumi pieņemti, analizēja mūsu pieņemtos likumus. Tāpat situāciju vēroja žurnālisti, kas piedalījās Augstākās Padomes darbā, un tādējādi informācija par mūsu darbu tika nodota tālāk, un par mums veidojās viedoklis, ka mēs esam gatavi neatkarībai. Un tieši tas jau arī bija jāpierāda. Nevis tikai, ka vēsturiski mēs esam nelikumīgi iekļauti, to jau visi zināja, bet, ka mēs tagadējā sarežģītajā situācijā esam gatavi attīstīt savu valsti,” norāda Gorbunovs. Viņš gan vēlas uzsvērt, ka daudz vairāk par Atmodas līderu personīgo ieguldījumu, Latvijai ceļā uz brīvību un neatkarības atzīšanu devusi pati Latvijas tauta un Latvijas Tautas fronte kā neatkarības virzošais spēks. Viņš uzskata: „Divreiz Latvijas tauta apliecināja savu brīvības mīlestību un savu vēlmi atjaunot neatkarīgu valsti. Pirmo reizi tas bija barikāžu laiks, kad visa pasaule pievērsa uzmanību nevardarbigās pretošanās un demokrātiskās valsts attīstībai. Un otra bija Vislatvijas aptauja 1991. gada 3. martā, kur 75 % iedzīvotāju nobalsoja par demokrātisku un neatkarīgu Latviju. Tas bija spēcīgs arguments, ko mēs varējām lietot demokrātiskajā pasaulē par to, ko vēlas tauta.”

Pasaule rieksta čaumalā: 1991. gada augusts–septembris

Par valsts starptautisko atzīšanu var runāt kā par aktu, kurā cita valsts atzīst, ka konkrētajai politiskajai vienībai piemīt visas valstiskuma pazīmes. Tādā veidā – caur atzīšanas procesu – starptautiskā sabiedrība piekrīt, ka jaunā valsts kļūst par starptautisku subjektu.

Ja raugās uz Latvijas neatkarības atjaunošanas atzīšanu *de iure* hronoloģiski, varam vērot procesu, kurā, šķiet, ir saspiests laiks un telpa. Proti, šis akts, kurā cita valsts atzīst, ka Latvijai piemīt visas valstiskuma pazīmes, bija tik pēkšņs un visaptverošs, ka precedentu tam vēsturē būs grūti atrast. „Tajās dienās koncentrējās vai viss Latvijas aizvadītais gadsimts. Šķita fiziski sajūtams, kā pārceļamies pāri laika upei, kā aizejam no verdzības valstības uz neatgriešanos.”²⁶ 1991. gada 21. augustā, ārkārtīgi draudīgā un saspringtā atmosfērā – augusta puča²⁷ apstākļos, Latvijas Republikas Augstākā Padome pieņēma konstitucionālo likumu „Par Latvijas

Republikas valstisko statusu.” Ar to tika pasludināta pilnīga Latvijas neatkarība un atcelts Augstākās Padomes 1990. gada 4. maija deklarācijā „Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu” noteiktais pārejas periods Latvijas valsts varas atjaunošanai *de facto*. Savukārt jau nepilnus divus mēnešus vēlāk – 1991. gada 17. septembrī – Latvija kļuva par pilntiesīgu Apvienoto Nāciju Organizācijas dalībvalsti, un tas vispārīgi tiek uzskatīts par valsts starptautiskās atzišanas procesa loģisku noslēguma aktu.

Toreizējais Augstākās Padomes priekšsēdētājs Anatolijs Gorbunovs, atbildot uz jautājumu par to, no kura brīža iespējams runāt par reālām darbībām Latvijas neatkarības *de iure* atzišanai, norāda uz augusta puča izšķirošo dabu un procesa straujumu. „Atbildot tieši – tā īsti process sākās tikai pēc 21. augusta. Dienu vēlāk – 22. augustā – es parakstīju Augstākās Padomes vēstuli Jeļcinam²⁸ atzīt Latvijas neatkarību, mūsu valstiskuma atjaunošanu.²⁹ Vēl pēc dienas Augstākās padomes vārdā es vērsos ar lūgumu pasaules tautu valdībām un parlamentiņiem atzīt Latvijas valstisko neatkarības atjaunošanu.³⁰ Un tad vēl speciāli Augstākā Padome manā personā vērsās pie PSRS prezidenta Gorbačova arī ar lūgumu atzīt Latvijas valstisko neatkarību.³¹ Tas notika, vēl pirms ASV mūs atzina,” stāsta Anatolijs Gorbunovs.

Arī Jānis Jurkāns uzsver, ka izšķirošais moments Latvijas neatkarības atzišanai *de iure* bijis augusta pučs, un sliecas domāt, ka arī puča veiksmes gadījumā pārmaiņas PSRS neglābjami sekotu: „Ja pučs būtu izdevies, ja būtu bijis profesionāli sarīkots, es domāju, ka... Sprotiet, tagad minēt, kā būtu bijis, ja būtu bijis, ir grūti, jo ekonomiski PSRS arī vairs nevarēja tā vilkt. PSRS vairs nevarēja izdzīvot ekonomiski bez Rietumu tehnoloģijas.”

Tomēr pirmais reālais mēģinājums uzsākt Latvijas neatkarības *de iure* atzišanas procesu notika jau 1990. gada maija sākumā, taču tas apstājās, pat īsti nesācies. Anatolijs Gorbunovs stāsta: „Faktiski pirmais solis bija sperts pēc Neatkarības deklarācijas³² pieņemšanas, kurā mēs rakstījām vēstuli Mihailam Gorbačovam un lūdzām no PSRS puses izveidot komisiju, lai varētu veikt visus darbus, kas saistīti ar praktisko atdalīšanos no PSRS. Gorbačovs uz vēstuli neatbildēja, bet ar savu dekrētu paziņoja, ka Deklarācija ir antikonstitucionāla un spēkā neesoša no tās pieņemšanas brīža. Gorbačova politika bija reformēt Padomju Savienību, viņa plānos neietilpa atbalstīt Baltijas valstu neatkarību. Reformēt Padomju Savieni-

bu viņš mēģināja, kā mēs visi zinām, ar tā dēvēto *perestroiku* – *pārbūvi*, kur galvenie saukļi bija atklātums un sabiedrības demokratizācija. Rietumu demokrātiskajā pasaulē to uztvēra ļoti pozitīvi un Gorbačovu atbalstīja. Tāpēc pēc tādas Gorbačova reakcijas nekādi reāli soļi no Rietumu valstīm mūsu atbalstam netika sperti līdz pat 1991. gada augustam. Vēl jo vairāk – kad mēs parlamentārajā līmenī ieradāmies Stokholmā, mūs sagaidīja PSRS vēstnieks, un visas sarunas notika viņa klātbūtnē. Norvēģijā gan mūs uzņēma parlamentārā līmenī; mūs uzņēma arī valdības vadītāja un karalis. Gorbačovs momentāni noreagēja un iesniedza protesta notu Norvēģijas valdībai. Uz šī fona galvenais, ko mums ieteica Rietumu partneri, draugi, kas izrādīja simpātijas, tomēr neveica nekādus konkrētus soļus (kaut gan likās, ka valstis, kas nav atzinušas nelikumīgo Latvijas iekļaušanu PSRS sastāvā, pēc Deklarācijas varēja atzīt Latvijas valstiskuma atjaunošanu), bija – uzsākt sarunas ar PSRS prezidentu Gorbačovu. Faktiski galvenais, kas visus interesēja, bija – vai ir notikušas tikšanās Maskavā. Un, ja bija notikušas tikšanās Maskavā, tad visi bija apmierināti.” Šīs atmiņas vēlreiz apliecina to vilšanos, kas ir pausta saistībā ar Rietumu nostāju Baltijas valstu neatkarības cīņu periodā – pat tās valstis, kas nebija atzinušas Baltijas valstu okupāciju, „nesteidzās paust savu atbalstu, bet uzsvēra, ka Baltijas valstu neatkarība ir jautājums, kas risināms sarunās ar PSRS.”³³

1991. gada augusta puča iznākumā, turpmākajās Rīgas–Maskavas attiecībās un Rietumu valstu lēmumā beidzot atbalstīt Latvijas neatkarības atzīšanu Anatolijs Gorbunovs visnozīmīgāko lomu piešķir Krievijas demokrātisko spēku līderim Borisam Jeļcinam: „Tad nāca augusta pučs, kur Jeļcinam ar saviem domubiedriem, ar savu, kā krievi saka – *решительность*, ar savu neatlaidību, mērķtiecību, izdevās pučistus uzvarēt. Pučisti tika arestēti, un Jeļcins, kaut gan nebija PSRS prezidents, momentā nodiktēja Gorbačovam, ko vajag iecelt par ministriem atlaisto vietā. Viņš arī jau trešajā dienā noreagēja uz mūsu lūgumu par Latvijas neatkarības atzīšanu un parakstīja dekrētu. Lielvalstis savukārt jūta, ka vara faktiski pāriet Jeļcina rokās, un tas bija galvenais iemesls noskaņojuma maiņai. Ja iepriekš vajadzēja atbalstīt Gorbačovu un viņa Padomju Savienības reformas, tad tagad Jeļcins visu nolika savās vietās, atzina Latvijas un citu Baltijas valstu neatkarību un aicināja PSRS un citas valstis darīt to pašu. Līdz ar to lielvalstīm zuda tie šķēršļi, kas bija pastāvējuši

ASV prezidents Džordžs Bušs tikko ir piezvanījis Latvijas Republikas Augstākās Padomes priekšsēdētājam Anatolijam Gorbunovam. 1991. gada 2. septembris.

Autors: Uldis Pāže, Saeimas Kanceleja.

nepieciešamības atbalstīt Gorbačovu dēļ. Islande pati pirmā atzina Latvijas neatkarību,³⁴ bet tūlīt pēc tam bija Krievija, tad Eiropas Kopienas valstis, un tad tas process aizgāja.” Līdz 1991. gada 18. septembrim Latviju bija atzinušas jau 79 pasaules valstis.³⁵

Karina Pētersone un Anatolijs Gorbunovs uzsver, ka liela loma Latvijas neatkarības atgūšanā un starptautiskajā atzīšanā ir bijusi gan pašmāju, gan ārvalstu žurnālistiem. Karina Pētersone runā par risku, ko ārvalstu žurnālisti tolaik uzņēmušies: „Viņi riskēja, šeit barikāžu laikā braucot. Es arī atceros 4. maija sēdes norisi, tur bija kādi 80 žurnālisti. Pirmkārt, viņu klātbūtne bija garants, ka nelietos spēku, nešaus. Otrkārt, viņi nodrošināja starptautisku publicitāti. Viņi riskēja, viņi devās bīstamos apstākļos.” Anatolijs Gorbunovs papildina: „Tāpat arī mūsu mediji. Ne velti Saeimā tagad viņiem – Atmodas laika žurnālistiem – katru gadu tiek rīkota īpaša pieņemšana. Tāpat milzu lomu spēlēja Augstākās Padomes Preses centrs. Toreiz bija cita situācija, viss bija veltīts neatkarības atgūšanai, un

žurnālisti uzmundrināja deputātus. Nebija tādas situācijas – ja nav kritikas, tad nav raksta.”

Tomēr, lai arī augusta pučs ir uzskatāms par nozīmīgāko lūzuma punktu Latvijas neatkarības *de iure* atzīšanas procesā, straujais atzīšanas process nebūtu bijis tāds bez gadu gaitā neatkarības atgūšanā ieguldītā darba. Karina Pētersone uzsver, ka „visi objektīvie apstākļi bija nobrieduši *de facto* neatkarībai, un arī starptautiskā sabiedrība vairs neredzēja šķēršļus. No otras puses, ja Latvijas iekšpolitiskajā situācijā būtu bijušas pieļautas nopietnas kļūdas, tad tas process tik gluds nebūtu. Gan politiskā vide, gan žurnālisti, gan sabiedrība ārpusē caur medijiem jūta mūsu briedumu. Ja starpetniski sarežģītajos apstākļos būtu notikusi demokrātijas sašaurināšana, armijas klātbūtne vai demokrātijas pārkāpumi, vardarbība, viss būtu varējis būt citādi. Tomēr nekā tāda nebija. Politiskā vide bija gājusi taustoties, mācoties no kļūdām, un bija aizgājusi pareizā virzienā. Lai arī grūdiens mūsu neatkarības atzīšanai nāca no ārienes, dominējošie bija ārējie apstākļi, bez mūsu pašu konkrētām izvēlēm konkrētā brīdī tas nebūtu noticis.” Karina Pētersone arī norāda uz tiem lēmumiem, tām izvēlēm, kas, viņasprāt, bija izšķirošās demokrātijas brieduma parādīšanai starptautiskajai sabiedrībai: „Tautas izvēle bija Vislatvijas balsojums 1991. gada 3. martā.³⁶ Politiskās izvēles ļoti nemaldīgi un konkrēti tika izdarītas arī paša puča laikā, tas bija pirmais puča nosodījums PSRS vidē, kas nāca no mūsu Augstākās Padomes un valdības, un to Gorbunovs nolasīja televīzijā un radio. Jāmin arī pats kritiskais lēmums – bruņutransportieri bija piebraukuši, bet Augstākā Padome nobalsoja par neatkarības atjaunošanu pilnā mērā. Tas bija parlamentārs ceļš. Tautas fronte savu lēmumu konstitucionāli neapgāžamo ceļu bija izvēlējusies iet bez vardarbības, bez asinīm, cieņpilni, demokrātiski un parlamentāri. Ja mums būtu Balkānu scenārijs, tas varēja arī nenotikt.”

Arī Dainis Īvāns atzīst: „Rietumi bija gatavi, bet gaidīja pagrieziena brīdī Padomju Savienībā. Ja nebūtu puča, kas mums palīdzēja, es domāju, ka varbūt tik un tā sāktos atzīšanas process no Rietumiem, no drosmīgākām valstīm, kurām sabiedrība sāktu spiest. Arī mums jau vairs nebija alternatīvas neatkarībai. Pastāvēja divas varas, tas process varbūt būtu ilgstošāks, varbūt asiņains, bet process jau bija sācies. Domāju, ka tajā brīdī, kad notika pučs un bija iespēja, Rietumi atviegloti nopūtās, ka beidzot var

mūsu neatkarību atzīt bez kaut kādiem kompromisiem.” Viņš arī norāda uz straujas, izlēmīgas rīcības lielo lomu: „Bet bija arī ļoti svarīgi, lai mēs strauji rīkotos, jo nekas jau nenotika pats par sevi. Es domāju, ja mēs būtu gaidījuši, visu darījuši prātīgi un apdomīgi, skaitījuši, kas mums ir un nav izdevīgi, gan Kremlis attaptos, gan Rietumi nobītos, un nekas nenotiktu. Atzišanas procesā ļoti liela nozīme bija mūsu straujuma, veiklībai. Trešajā dienā jau mūsu delegācija aizlidoja pie Jeļcina. Mēs – Lietuva, Latvija un Igaunija – zibenīgi sākām organizēt savstarpēju atzišanu. Mēs arī forsējām, lai savstarpēji viena otru atzīst Padomju republikas, jo tad jau Padomju Savienībai nekas nepaliek pāri, ja daļas sāk viena otru atzīt. To, ka ASV ir par atzišanu, bija jūtams, lai arī tā āreji nogaidīja. Tas, ka ASV ir gatava un ka tā ir viņiem pašiem politiska uzvara, bija pilnīgi skaidrs.”³⁷

Līdz ar starptautisko atzišanu Latvijai nācās ļoti strauji iesaistīties valsts līmeņa starptautiskajos sakaros, kas nav bijis tik vienkārši, jo „īstenojot ārpolitisku darbību, gan Tautas frontei, gan Latvijas Republikas varas struktūrām trūka kvalificēta personāla, kas spētu veikt diplomātiskus uzdevumus. Padomju laika ārpolitikas speciālistiem – starptautisko attiecību žurnālistiem un it īpaši LPSR Ārlietu ministrijas darbiniekiem – nevarēja pilnībā uzticēties. Jebkuram LTF un Latvijas Republikas līderim pati politiskās darbības loģika piespieda apgūt diplomātiskās darbības pamatus un risināt tik elementārus uzdevumus kā papildināt svešvalodu zināšanas vai pat mācīties tās no jauna.”³⁸ Tomēr Anatolijs Gorbunovs atzīst, ka viņam spriedzi šī jaunā situācija nav radījusi: „Es jutos diezgan labi. Mana palīdzība ļoti daudz darīja. Savukārt Ārlietu ministrija, neskatoties uz to, ka nebija daudz līdzekļu un pieredzes, tomēr bija izveidojusi vienā valstī informācijas biroju, citā – pārstāvniecību, vēl citā darbojās pastāvīgais lietvedis.”³⁹ Tas bija jau paveikts laikā, kad mums vēl nebija diplomātisko attiecību un neatkarības atzišanas. Un tie cilvēki, ko mēs sastapām ārzemēs, bija patrioti un no sirds ieinteresēti mūsu vizītēs un tāpēc no sirds darbojās. Un, kad tu sastopi tādu pretimnākšanu, tādu palīdzību, tad tu arī pats jūties drošāks.”

Jānis Jurkāns bija pirmais atjaunotās Latvijas ārlietu ministrs Ivara Godmaņa valdībā, un viens no viņa galvenajiem uzdevumiem bija sākt veidot diplomātisko dienestu. Tūlīt pēc neatkarības atzišanas *de iure* Latvija bija jau jāpārstāv starptautiski, bet profesionāla diplomātiskā korpusa

Latvijai vēl nebija. Viņš saka: „Kādi bija principi? Man bija tā privilēģija „būt pasaulē” no 1989. gada. Un es esmu diezgan vērīgs, es vēroju, kā lietas darās tur, kā strādā palīgi tam pašam Jensenam,⁴⁰ vēroju protokolus, un es mācījos no viņiem. Es ātri sapratu, kā man pašam ir jāizskatās, kā jāizskatās vēstniekiem. Un es daudz neklūdījos.” Viņam arī bijuši savi principi kadru izvēlē: „Mēs izsludinājām konkursu, nāk cilvēki pieteikties, un es pats vienmēr atlasīju. Atnāk cilvēks, sasveicinās, bet viņam slapja roka, baltas zeķes un bikses gludinātas pēdējo reizi bikšu fabrikā. Es saprotu, ka tāds nevar Latviju pārstāvēt. Dinbergs⁴¹ man iemācīja – paskaties arī uz sievām! Būs jāiet uz pieņemšanām, un jāredz, kādas tās ir. Tas bija interesants process!” Taču tie nav bijuši paši galvenie principi; Jānis Jurkāns kā svarīgākās uzsver svešvalodu zināšanas: „Primārais – valodas. Tā bija liela problēma. Tāpēc pašā sākumā daudz bija trimdas vēstnieku – Egils Levits, Imants Gross, Ojārs Kalniņš, Aina Nagobada-Ābola un citi. Valoda bija kritērijs.”

Savu tā laika komandu Jānis Jurkāns raksturo šādi: „Sandra Kalniete bija ļoti operatīva, Mārtiņš Virsis – tie bija mani vietnieki. Ļoti labs palīgs bija Guntis Valujevs. Tad sāka strādāt Aivis Ronis. Ārlietu ministrijā bija svarīgi, ka bija ļoti spēcīga aizmugure, kas bija gatava strādāt dienu un nakti un neskatīties pulkstenī. Anita Prince, Jānis Peters, Aija Odiņa, Mārtiņš Perts, Kārlis Streips, Ints Upmacis, Andris Ķesteris, Alberts Sarkanis, Normans Penke. Secība nav svarīga, tā bija komanda. Tad es sāku meklēt cilvēkus, kas varētu strādāt par vēstniekiem, un ļoti daudzi no viņiem strādā vēl šodien.” No trimdas latviešiem viņš īpaši izceļ Anatolu Dinbergu, Aina Nagobadu-Ābolu, Gunāru Meierovicu, Egilu Levitu un PBLA ar savu biroju Minsterē, kuru vadījis Jānis Ritenis. „Viņš bija vizziņš mans palīgs; pēc katras tikšanās, kur viņš bija klāt, viņš visu pierakstīja, un tad vakarā mēs visu apspriedām,” saka Jānis Jurkāns.

Toreizējā Anatolija Gorbunova palīdzēja Karina Pētersone atceras praktiskā darba detaļas tūlīt pēc Latvijas atzīšanas *de iure*: „Mēs pirmo akreditācijas vēstuli uzrakstījām 1991. gada septembra vidū, tā aizceļoja vēl uz Augstākās Padomes veidlapas Aivaram Baumanim uz ANO. Otrā bija Aina Nagobada-Ābola, tad Anna Žīgure, Jānis Peters.” Tomēr arī šis šķietami vienkāršais solis – akreditācijas vēstules sagatavošana – valstij bez diplomātiskā dienesta un diplomātiskās prakses ir bijis pietiekami

sarežģīts uzdevums. Karina Pētersone stāsta: „Mums Ārlietu ministrija padeva ziņu, ka ir jāuztaisa akreditācijas raksts Baumanim. Es viņiem zvanīju ar jautājumu, vai viņiem ir kādi paraugi, vai viņi varētu ko ieteikt. Nē, viņiem nekā tāda neesot. Tad es saliku uz rakstāmgalda, kā tagad atceros, akreditācijas rakstus, ar kuriem bija atbraucis grāfs Lambsdorfs un daži citi. Francijas prezidents rakstīja: „*My dear and precious friend...*”⁴² [„Mans mīļais un dārgais draugs” – angl.] Un es tā arī devu vaļā, Gorbunova vārdā, visiem prezidentiem otrā pusē. Atradām arī Augstākās Padomes saimniecībā labu pauspapīru, vecos seifos atradām zīmogu mašīnu, spiedogu, kas Latvijas ģerboni iespieda papīrā. Un tad es pati ar savām rokām spiedu ģerboņus, taisīju akreditācijas rakstus. Tāpat arī rakstījām atbildes vēstules visiem uz neatkarības atzīšanu. Atceros, atnāca vēstule, parakstījis Kārlis. Es iekavās, kad tulkoju, ierakstīju Anatolijam, lai viņš saprot, kas tas par Kārli – ka tas ir Zviedrijas karalis Kārlis XVI Gustavs. Jo viņš raksta tā – Mans dārgais draugs, un tad apakšā – Kārlis.”

Līdzīgi, bez iepriekšējas pieredzes, mācoties uz vietas, ir organizētas pirmās vēstnieku akreditācijas vizītes. „Nāca akreditēties pirmais vēstnieks – Oto Borgs, Dānijas īpašais pilnvarotais pārstāvis. Pirms tam, lai sagatavotu šo tikšanos, uz Augstāko Padomi no Ārlietu ministrijas atnāca Sandra Kalniete, un vienkāršā veidā mēs uzzīmējām, kur kurš Baltajā zālē stāvēs, jo nebija nekādu rokasgrāmatu vai precedentu, nekā. Vienkārši nolēmām, ka Gorbunova kungs stāvēs paklājam šai pusē, tad atvēršies durvis, pieteiks pilnvaroto pārstāvi, atnesīs vēstuli un tā tālāk,” pirmos Augstākās Padomes diplomātiskos soļus raksturo Karina Pētersone. Tāpat bijušas negaidītas situācijas. Anatolijs Gorbunovs atceras: „Mani pārsteidza. Zviedrijas vēstnieks ieradās pilnā uniformā un ar zobenu. Skatījies uz viņu un pat nezināju, ko teikt.” Karina Pētersone papildina, ka Zviedrijas puse viņai trīs reizes zvanījusi, domādama, ka viņa varēs sniegt kādu padomu par diplomātisko etiķeti, kādā apģērbā vēstnieks drīkst ierasties. Viņa ilgi domājusi, kādus padomus dot, un Zviedrijas vēstnieks ieradies pilnā uniformā.

Karina Pētersone pirmos diplomātiskos soļus apkopo šādi: „Visu nācās mācīties. Visu veidojām uz vietas. No ienākošajiem paraugiem skatījāmies, kā citi to dara, kas rakstīts vēstulēs, kādā stilā.” Nekas cilvēcis-kais nav svešs – runājot par akreditācijas vizītēm, Anatolijs Gorbunovs

smejojies atzīst: „Mēs bijām noguruši no uzņemšanas, jo tas viss prasīja laiku un lielu sagatavošanos. Es vēl biju arī Augstākās Padomes priekšsēdētājs un pa starpu vadīju sēdes.”

Noslēgums

Latvijas neatkarības atjaunošanas *de iure* atzišanas process rāda, kā to apraksta Dainis Īvāns, „pasaules sabiedriskās domas, attieksmes un viedokļa evolūciju, ko mums labvēlīgi ietekmējusi gan Latvijas parlamentārieši, gan mūsu tautiešu ārzemēs reizēm pat uzbāzīgā klauvēšana pie dažnedažādu valdību, prezidentu, politiķu sirdsapziņas, bet visvairāk – tautas taisnīgā, demokrātiskā un nevardarbīgā cīņā par ne vairāk un ne mazāk kā izdzīvošanu.”⁴³

Pats *de iure* atzišanas process bija spontāns un ļoti straujš, taču lai tas tāds būtu, gadiem bija veikts Latvijas starptautiskās atpazīstamības un Baltijas situācijas skaidrojošs darbs. Nav iespējams runāt par skaidru, jau no paša sākuma radītu rīcības plānu un lēmumu pieņemšanas mehānismu, pie kura Atmodas līderi būtu turējušies. Tieši pretēji, procesu raksturo evolucionāra gaita, kur viena ideja rada nākamo, kur viens lēmums rada pamatu nākamā pieņemšanai, un tas viss notiek meklējumu un „taustišanās” gaisotnē, nevis īstenojot pieņemtu plānu. Evolucionēja gan Latvijas neatkarības koncepts – no suverenitātes PSRS ietvaros līdz pilnībā atjaunotai 1918. gada Latvijai, gan Latvijas jautājuma starptautiskās atpazīstamības darbs – no Augstākās Padomes Preses centra paziņojumiem pasaules tautām un valdībām līdz aktīvai lobēšanai ASV Kongresā un citviet pasaulē. „Tika izmantota katra vismazākā iespēja pievērst uzmanību Baltijas valstu situācijai un to neatkarības centieniem.”⁴⁴

Latvija neatkarības atgūšanā izvēlējās iet leģitīmu parlamentāro ceļu, un tas ir viens no galvenajiem iemesliem, kāpēc Rietumu valstis ar lielu labvēlību raudzījās uz notiekošajiem procesiem. Tādējādi ir iespējams runāt par diviem galvenajiem lēmumu pieņemšanas centriem – Latvijas Tautas fronti un (LPSR) Augstāko Padomi. Tomēr arī šeit lēmumi tika pieņemti izteikti evolucionārā ceļā, no vienas idejas dzimstot nākamajai.

Latvijas neatkarības *de iure* atzišanas procesā darbojās vairākas ietekmes grupas. Visas tautas līmenī Latvijas diplomātisko atzišanu sekmēja

Latvijas Tautas fronte ar tās priekšsēdētāju Daini Īvānu, lēmējvaras līmenī – Augstākā Padome ar tās priekšsēdētāju Anatoliju Gorbunovu, tai skaitā Augstākās Padomes Preses centrs, izpildvaras līmenī – Ivara Godmaņa pirmā valdība ar ārlietu ministru Jāni Jurkānu. Taču ir arī sabiedriskais līmenis, ko efektīvi aizpildīja gan konkrēti trimdas latvieši un organizētā trimda – PBLA un ALA, gan ārvalstu prese Latvijā un pašmāju prese.

Atbildot uz jautājumu par iecerēto, kas nav izdevies, Anatolijs Gorbunovs saka: „Mēs par daudz lielas cerības bijām likuši uz pārejas periodu.⁴⁵ Uz to, ka būs abpusēja komisija, kas risinās visus praktiskos Latvijas izstāšanās jautājumus un izlems. Tas bija politiski taktisks gājiens, bet praktiski viņam jēgas bija maz.” Karina Pētersone piebilst: „Šis process ievilkās, un katru jautājumu risināja uz vietas, kā varēja. Tas noslēdzās stipri vēlu, ar robežlīgumu. Pārejas periodā it kā veidoja visas institūcijas, bet visi mezgla likumi – par banku, par robežu, par armiju, par zemessardzi – nāca tikai pēc 21. augusta. Arī attiecības ar Krieviju kā PSRS mantinieci nobrieda tikai tad, kad pretī bija institūcija, un tad visu risināja sektorāli.”

Lai arī viss Latvijas neatkarības atgūšanas process ir raksturojams ar nemitīgu mācīšanos un mēģinājumiem pierādīt savu taisnību, nepastāvot stingriem, noteiktiem lobija mehānismiem, Karina Pētersone atzīmē: „Es nevarētu teikt, ka procesā kaut kur būtu bijušas lielas kļūdas. Nav tādu *faux pas*, tādu lielu kļūdu. Lielās un mazās lietās kaut kā visu „izvingrojām,” izvirpuļojām neiespējamā veidā, neiespējamos apstākļos, gaisā pamesti, tomēr nokritām uz kājām.”

Jānis Jurkāns atklāj, ka sajūta par brīvu Latviju Rietumu valstu saimē viņam radusies jau pēc 1991. gada barikādēm, un to vislielākajā mērā veicinājusi izpratne par Rietumos notiekošajiem procesiem attiecībā uz Baltijas valstīm: „1991. gadā janvārī, kad es dabūju vairāk informācijas nekā avīzēs rakstīja, es sapratu, kādi instrumenti ir Rietumiem. Es sapratu, ka tas ir baltiešu gads. Es atceros – 13. janvārī mani valdība aizsūtīja, lai es divus mēnešus nodzīvoju Stokholmā un okupācijas gadījumā pārstāvu Latviju, un tad es daudz tikos ar politiķiem. Es atbraucu mājās martā un teicu – šogad Baltijas valstis būs brīvas. Par 75 % es tam ticēju. Ziniet, ir tāda „pīļu politika” – pa virsu neko, bet zem ūdens pamatīgi airējas. Kad es redzēju, kā airējas visas tās lietas zem ūdens, es sapratu, ka cita varianta nebūs. Tā bija mana liela pārliecība.”

1988. gada 1.–2. oktobris – Latvijas Tautas frontes dibināšanas kongress (nodibināta 8. oktobrī)

1989. gada 7.–9. aprīlis – Gananokves (Kanāda) konference, kurā tiekas Ziemeļamerikas un Latvijas pārstāvji

1989. gada maija Latvijas Tautas frontes līderu un PBLA tikšanās Abrenē, Francijā

1989. gada 14.–15. maijs – Tallinā norisinās Baltijas Asambleja. Tā iedibina Baltijas valstu padomi

1990. gada 18. marts – notiek Latvijas PSR Augstākās Padomes vēlēšanas, kurās Latvijas Tautas frontes saraksts iegūst absolūto vairākumu, tādējādi iegūstot leģitīmu iespēju politiskā ceļā īstenot Latvijas neatkarības atjaunošanas procesu

1990. gada 4. maijs – Augstākās Padomes 1990. gada 4. maija deklarācija „Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu”

1991. gada 3. marts – Vislatvijas balsojums jeb Latvijas Republikas iedzīvotāju aptauja, kurā 75 % iedzīvotāju nobalso par demokrātisku un neatkarīgu Latviju

Nakts no 1991. gada 18. augusta uz 19. augustu – augsta pučs: PSRS notiek neveiksmīgs valsts apvērsums

1991. gada 21. augusts – Augstākā Padome pieņem Konstitucionālo likumu „Par Latvijas Republikas valstisko statusu”

1991. gada 22. augusts – sākas Latvijas neatkarības atjaunošanas starptautiskā atzišana. Islandes Republika kā pirmā ārvalsts apstiprina Latvijas neatkarības atjaunošanu

1991. gada 24. augusts – Krievijas Padomju Federatīvās Sociālistiskās Republikas prezidents Boriss Jeļcins izdod dekrētu „Par Latvijas Republikas valstiskās neatkarības atzišanu.” Dānija oficiāli paziņo par gatavību nodibināt diplomātiskās attiecības ar neatkarīgo Latviju

Atsauces

- ¹ Kā apraksta Gunārs Kusiņš, 1989. gadā aizsākās centieni apzināt un reģistrēt kādreizējās Latvijas Republikas pilsoņus. Jau 1989. gada nogalē ar sabiedriskā kārtā izveidotu pilsoņu komiteju palīdzību bija reģistrēti aptuveni 700 000 pilsoņu, un 1990. gada aprīlī notikušajās Latvijas Republikas Pilsoņu kongresa vēlēšanās tika ievēlēti 233 delegāti. Pilsoņu kongress konsekventi nesadarbojās ar okupācijas varas iestādēm. Tas gan pieteica pretenzijas uz varu, taču reālu varu iegūt nespēja. Skat. Gunārs Kusiņš, *Latvijas parlamentārisma apskats* (Rīga: Latvijas Republikas Saeima, 2016), 54.
- ² Tālavs Jundzis, *Latvijas valsts atjaunošanas parlamentārais ceļš. 1989-1993* (Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmijas Baltijas stratēģisko pētījumu centrs, 2010), 245–246.
- ³ Gunārs Kusiņš, *Latvijas parlamentārisma apskats*, 55.
- ⁴ Runa ir par 1989. gada 14.–15. maijā Latvijas Tautas Frontes, *Sajudis* un *Rahvarinne* Tallinā sasaukto Baltijas Asambleju. Asambleja pieņēma „Deklarāciju par Baltijas nāciju tiesībām,” „Deklarāciju par Igaunijas, Latvijas un Lietuvas ekonomisko neatkarību,” „Rezolūciju par staļinisma noziegumiem” un „Aicinājumu Eiropas drošības un sadarbības konferences valstu vadītājiem, ANO ģenerālsēkretāram un PSRS Augstākās Padomes prezidija priekšsēdētājam.”

1989

1989. gada 31. maijs – Latvijas Tautas frontes domes 31. maija aicinājums, kas ietver tēzi par Latvijas pilnīgu politisko un ekonomisko neatkarību

1989. gada 23. augusts – Baltijas ceļš

1989. gada 7.–8. oktobris – Latvijas Tautas frontes otrais kongress

1989. gada 19. novembris – Baltijas valstu ārlietu ministriem Parīzē liek atstāt EDSA samitu

1989. gada 24. decembris – PSRS II Tautas deputātu kongress atzīst Molotova-Ribentropa pakto par nelikumīgu, noziedzīgu un spēkā neesošu no tā pieņemšanas brīža

1991

1991. gada 27. augusts – Eiropas Kopienas divpadsmit dalībvalstis pieņem Deklarāciju par Baltijas valstīm, sveicot ar 1940. gadā zaudētās neatkarības un suverenitātes atjaunošanu

Sākot ar 1991. gada septembri – sāk akreditēties Latvijas vēstnieki ārvalstīs un starptautiskajās organizācijās

1991. gada 2. septembris – ASV paziņo par gatavību nodibināt diplomātiskās attiecības ar Baltijas valstīm

1991. gada 6. septembris – PSRS Valsts padome pieņem lēmumu par Latvijas Republikas neatkarības atzīšanu

1991. gada 10. septembris – Latvija pievienojas Eiropas Drošības un sadarbības organizācijai, tolaik EDSA

1991. gada 17. septembris – Latvija tiek uzņemta Apvienoto Nāciju Organizācijā

Līdz 1991. gada beigām – Latvijas neatkarības atjaunošanu un valstisko neatkarību atzīnušas 93 valstis. Latvijas neatkarības atjaunošanas starptautiskā atzīšana turpinājās arī nākamajos gados

⁵ PSRS II Tautas deputātu kongress 1989. gada 24. decembrī.

⁶ PSKP CK Politbiroja loceklis, akadēmiķis, tajā laikā no partijas ideologa kļuvis par starptautisko lietu kuratoru, dēvēts arī par Gorbačova „perestroikas arhitektu.”

⁷ Sandra Kalniete, *Es lauzu, tu lauzi, mēs lauzām, viņi lūza* (Rīga: Jumava, 2000), 160. Tālavs Jundzis, *Latvijas valsts atjaunošanas parlamentārais ceļš. 1989–1993* (Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmijas Baltijas stratēģisko pētījumu centrs, 2010), 199.

⁸ Anatolijs Čerņajevs.

⁹ ASV prezidents Džordžs Bušs (1989–1993).

¹⁰ Īslandes ārlietu ministrs Jons Baldvins Hanibalsons (1988–1995).

¹¹ Ufe Elemans Jensens, Dānijas ārlietu ministrs (1982–1993).

¹² Krievijas Federācijas ārlietu ministrs Andrejs Kozirevs.

¹³ Jānis Taurēns, Inesis Feldmanis, *Latvijas ārpolitika un diplomātija 20. gadsimtā*, 3. sēj. (Rīga: Jumava, 2016), 10.

¹⁴ 1989. gada 14.–15. maijā Latvijas Tautas Frontes, *Sajudis* un *Rahvarinne* Tallinā sasauktā Baltijas Asambleja.

¹⁵ Tālavs Jundzis, *Latvijas valsts atjaunošanas parlamentārais ceļš...*, 56.

¹⁶ Vitauts Landsberģis, Lietuvas Republikas Augstākās Padomes priekšsēdētājs, Lietuvas tautas kustības „Sajudis” vadītājs.

- ¹⁷ Jānis Jurkāns stāsta, ka 1989. gada 19. novembrī Parīzē neveiksmīgi beidzies pirmais mēģinājums būt klāt EDSA konferencē. Baltijas valstu ārlietu ministri EDSA samītā piedalījies kā goda viesi: „Mūs izdzina ārā! Gorbačovs ienāca zālē ar Vjazovu, kurš bija pilnā kara mundierī, un teica – vai nu viņi, vai mēs iesim mājās. Un mūs francūži palūdza atstāt zāli, tas bija diezgan pazemojoši – tu esi goda viesis, un krievs pasaka, ka nē, un mūs izmet ārā.” Pēc šī notikuma trīs Baltijas valstis, lai starptautiski skaidrotu savu pozīciju, organizēja kopīgu preses konferenci, kam diplomātijas vēsturē ir liela nozīme.
- ¹⁸ ASV valsts sekretārs.
- ¹⁹ Tālavas Jundzis, *Latvijas valsts atjaunošanas parlamentārais ceļš...*, 57.
- ²⁰ PSRS Baltijas kara apgabala pavēlnieks Fjodors Kuzmins.
- ²¹ Jānis Taurēns, Inesis Feldmanis, *Latvijas ārpolitika un diplomātija 20. gadsimtā*, 45.
- ²² Zviedrijas konsuls Latvijā 1989.–1991. gadā.
- ²³ Lietuvas Augstākās Padomes priekšsēdētāja vietnieks Bronislavs Kuzmicks.
- ²⁴ Igaunijas Republikas ārlietu ministrs (1990–1992).
- ²⁵ Džozefs (Džo) Baidens.
- ²⁶ Tā laika Latvijas Republikas Augstākās Padomes priekšsēdētāja vietnieka Daiņa Īvāna priekšvārds „Laipni lūgti neatkarīgajā Latvijā!” no *Augusta hronika. Latvijas Republikas neatkarības atjaunošana de facto* (Rīga: Latvijas Republikas Saeima, 2016), 11.
- ²⁷ Naktī no 1991. gada 18. augusta uz 19. augustu, kad varu mēģināja pārņemt Maskavā nekonstitucionāli izveidotā Ārkārtējā stāvokļa valsts komiteja, PSRS notika valsts apvērsums. Jau pēc dažām dienām bija skaidrs, ka tas nav izdevies. Skat. Gunārs Kusiņš, *Latvijas parlamentārisma apskats*, 57.
- ²⁸ Krievijas Augstākās Padomes priekšsēdētājs, 1991. gada jūnijā pirmajās tiešajās prezidenta vēlēšanās Krievijas vēsturē ievēlēts par Krievijas prezidentu, tā laika Krievijas demokrātisko spēku līderis.
- ²⁹ Dokumentu skat. *Augusta hronika. Latvijas Republikas neatkarības atjaunošana de facto*, 110–111.
- ³⁰ Dokumentu skat. turpat, 114–115.
- ³¹ 1991. gada 29. augustā. Dokumentu skat. *Augusta hronika. Latvijas Republikas neatkarības atjaunošana de facto*, 152–153.
- ³² 1990. gada 4. maija Deklarācija „Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu.”
- ³³ Sandra Kalniete, „Rietumvalstu nostājas maiņa Baltijas valstu neatkarības atzīšanas jautājumā” no *1990. gada 4. maija Latvijas Neatkarības deklarācija: starptautiskie un iekšpolitiskie aspekti*, red. Inesis Feldmanis, Jānis Taurēns (Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2011), 115.
- ³⁴ Islandes Republikas ārlietu ministra vēstule par Latvijas neatkarības atzīšanu un diplomātisko attiecību atjaunošanu tika saņemta 1991. gada 22. augustā; diplomātiskās attiecības ar Latviju tika nodibinātas 26. augustā.
- ³⁵ Ar dokumentiem var iepazīties šeit: „Latvijas neatkarības atjaunošanas starptautiskā atzīšana 1991. gadā,” Latvijas Republikas Ārlietu ministrija, <http://www.mfa.gov.lv/ministrija/arlietu-dienesta-vesture/izstades/latvijas-neatkaribas-atjaunosanas-starptautiska-atzisanas-1991-gada>
- ³⁶ 1991. gada 3. marta aptauja jeb Vislatvijas balsojums bija Latvijas Republikas iedzīvotāju aptauja, kurā tika uzdots jautājums: „Vai jūs esat par demokrātisku un neatkarīgu Latviju?.” Aptaujā piedalījās 1 666 128 (87,56 %) balsstiesīgo Latvijas iedzīvotāju, no kuriem 1 227 562 (73,68 %) puda atbildi „jā,” bet 411 374 (24,69 %) – „nē.” Aptaujā piedalījās arī PSRS karaspēka daļās pierakstītie Latvijas Republikas pastāvīgie civildzīvotāji. Vienlaikus tā bija pirmā tautas nobalsošana pēc neatkarības atjaunošanas, taču pirms valstiskuma starptautiskas atzīšanas *de iure*. Vairāk skat.: Jānis Taurēns, *1991. gada 3. marta referendums un tā nozīme Latvijas neatkarības atjaunošanā*, Centrālās vēlēšanu komisijas mājaslapa, https://www.cvk.lv/pub/upload_file/Konference_J_Taurens_1991_gada_3_marta_referendums.pdf

- ³⁷ ASV Latvijas neatkarību atzina 1991. gada 2. septembrī.
- ³⁸ Jānis Taurēns, Inesis Feldmanis, *Latvijas ārpolitika un diplomātija 20. gadsimtā*, 3. sēj. (Rīga: Jumava, 2016), 16.
- ³⁹ Latvijas informācijas biroji darbojās Kopenhāgenā, Stokholmā, Briselē, Bonnā u. c. valstīs. Kā atzīmē Tālav Jundzis, vēlāk, jau pēc diplomātisko attiecību nodibināšanas, šie biroji bija labs pamats vēstniecību un konsulātu izveidei. Vairāk skat. Tālav Jundzis, *Latvijas valsts atjaunošanas parlamentārais ceļš...*, 53.
- ⁴⁰ Ufe Elemans Jensens, Dānijas ārlietu ministrs (1982–1993).
- ⁴¹ Latvijas Republikas pilnvarotais lietvedis un sūtniecības vadītājs ASV un Latvijas Republikas diplomātiskā un konsulārā dienesta vadītājs (1970–1991).
- ⁴² Mans dārgais draugs (ang.).
- ⁴³ Daiņa Īvāna priekšvārds „Laipni lūgti neatkarīgajā Latvijā!” 9.
- ⁴⁴ Tālav Jundzis, *Latvijas valsts atjaunošanas parlamentārais ceļš...*, 53.
- ⁴⁵ Runa ir par 1990. gada 4. maija Deklarācijā „Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu” minēto pārejas periodu.

MŪSDIENU DARBI

Taisnība un iespējas: ārpolitisko priekšstatu sadursmes diskusijās par Krievijas bruņoto spēku izvešanu no Latvijas 1993.–1994. gadā

EDIJS BOŠS

Pirmajos gados pēc neatkarības atgūšanas Latvijas ārpolitiskajā dienaskārtībā nebija būtiskāka jautājuma par bijušās PSRS karaspēka izvākšanu no Latvijas. Kaimiņvalsts militārās klātbūtnes pārtraukšana bija priekšnoteikums īstas neatkarības un pilnvērtīgas suverenitātes atjaunošanai. Šī klātbūtne – okupācijas, aneksijas un visu garo padomju varas gadu vardarbīgās kopdzīves sekas – tika uzskatīta par šķērslī tālāku mērķu piepildīšanai attiecībā uz integrāciju Rietumvalstu ekonomiskajās un aizsardzības organizācijās. Turklāt tā bija arī akūta militārās drošības problēma. Aizvadīto vairāk nekā divdesmit gadu pieredze liecina, ka šis apdraudējums nebija vien teorētisks, un Krievijas militārās klātbūtnes pārtraukšana patiešām bija fundamentāli svarīga Latvijas drošībai. Moldovā, Gruzijā un Ukrainā, kur Krievijas bruņoto spēku klātbūtne pēc PSRS sabrukuma netika laicīgi likvidēta, šie resursi ir tikuši iesaistīti šo valstu iekšpolitisko procesu destabilizācijā un teritoriālās integritātes graušanā, īpaši pēc Krievijas ārpolitiskās uzvedības izmaiņām Vladimira Putina prezidentūru laikā.

1992.–1994. gada notikumu galvenās aprises ir salīdzinoši labi zināmas. Pēc ilgstoši neauglīgām Latvijas–Krievijas sarunām un procesa beigū posmā ASV administrācijas iesaistes kompromisu formulēšanā attiecīgie starpvalstu līgumi tika parakstīti 1994. gada pavasarī. Saskaņā ar tiem pēdējās Krievijas karaspēka daļas atstāja Latvijas teritoriju 1994. gada 31. augustā; Skrundas radiolokācijas stacijas jaunbūve tika demonstratīvi nojaukta 1995. gada 4. maijā, savukārt lokatora „vecā” daļa turpināja darboties līdz 1998. gada 31. augustam un pēc tam tika demontēta; kā arī

Latvijai nācās piekrist vairāk nekā divdesmit tūkstošu atvaļināto padomju armijas militārpersonu palikšanai valstī.

Valdis Birkavs, tā laika Latvijas Ministru prezidents, pēc vairāk nekā divdesmit gadiem rakstot savu atmiņu stāstu par armijas izvešanas diplomātijā piedzīvoto, atzina, ka noslēgtie līgumi nebija perfekti, un neviena kompromisa ceļā sasniegta vienošanās tāda nevar būt, taču pēc Birkava domām „laiks ir pierādījis, ka būtiskas kļūdas netika pieļautas.”¹ Galvenie Latvijas drošības politikas mērķi patiešām tika sasniegti, taču kompromisi attiecībā uz Skrundas lokatora darbības termiņu un militāro pensionāru statusu tolaik izraisīja ārkārtīgi smagus strīdus Latvijas sabiedrībā un politikajā elitē. Šo strīdu atbalsis reizumis dzirdamas vēl aizvien.

1994. gada sākumā Latviju plosīja strīdi par to, vai kompromisu meklēšana ar Krieviju armijas izvešanas jautājumā ir pamatota, īpaši ņemot vērā, ka no ētiskā un tiesiskā viedokļa bija iespējams argumentēt, ka Krievijas pusei bija pienākums „okupācijas” karaspēku izvest nekavējoties, pilnībā un bez jebkādam atrunām. Pēc 1993. gada vēlēšanām izveidotās Latvijas valdības un diplomātu pieredze mokošajā sarunu procesā gan liecināja, ka Latvijas puses juridiskajiem un morālpolitiskajiem argumentiem, pat stiprinātiem ar starptautisko organizāciju atzinumiem, bija maz taustāmas ietekmes attiecībā uz Krievijas rīcību. Tāpēc ārpolitikas veidotāju ieskatā šie kompromisi bija nepatīkama, taču adekvāta reālpolitiskā cena, kas maksājama par galvenā mērķa sasniegšanu – Krievijas militārās klātbūtnes likvidēšanu Latvijā.

Ņemot vērā, ka Krievijas bruņoto spēku izvešanas līgumu ratifikācijai bija jānotiek Saeimā, process noritēja relatīvi caurskatāmi, un par to notika plašas diskusijas. Tās bija emocionāli piesātinātas, pat traumatiskas daļai tajā iesaistīto. 1993. gada nogalē un īpaši 1994. gada sākumā ārpolitikas veidotāju virzienā tika raidīta smaga kritika par valsts interešu nodevību, un politiskie konflikti apdraudēja valdības stabilitāti.

Lai arī lielākā daļa dokumentu, kuros atklātos šī sarunu procesa nianšes, arvien atrodas dažādu iesaistīto valstu diplomātiskajos arhīvos un tiem ir ierobežotas pieejamības statuss, liels apjoms papildinformācijas atrodams memuāru literatūrā un šajos procesos līdzdarbojušos personu publikācijās.² Tāpēc šī raksta mērķis ir vairāk analītisks nekā aprakstošs. Nākamajās lappusēs tiks ieskicēta uz šo notikumu fona Latvijā noritējusi

diskusija par ārpolitikas konceptuālajām dilemmām, ar kurām jaunatjaunotajai valstij nācās saskarties tolaik un būs neizbēgami jāsaskaras arī nākotnē, domājot par valsts drošības jautājumiem. Īpaša uzmanība tiks pievērsta dažādu Latvijas ārpolitikas veidošanā un vērtēšanā iesaistīto personu uzskatu pretišķībām par valsts manevra iespējām starptautiskajā vidē, attiecību veidošanu ar lielvarām, kā arī par morālpolitisko un reālpolitisko argumentu hierarhiju attiecībā uz ārpolitiskajām izvēlēm.

Problēma un progress tās risināšanā laika periodā līdz 5. Saeimas vēlēšanām

Kā PSRS rietumu pierobežas reģioni padomju varas gados Baltijas zemes tika pamatīgi militarizētas. Pēc dažādām aplēsēm Padomju Savienības sabrukuma brīdī 1991. gada beigās Baltijā bija izvietoti aptuveni 125 tūkstoši militārpersonu, un šeit atradās visdažādākā veida bruņojums: kodolgalviņas, pretgaisa aizsardzības sistēmas, smagais bruņojums, kara lidmašīnas lidlaukos, kuģi un zemūdenes kara ostās.³ Rīgā vien kā bijušajā PSRS Baltijas kara apgabala centrā atradās vairāki desmiti militāru objektu.⁴ Mērķis atbrīvoties no šī drauda, kas, pat nepārkāpjot valsts robežu, dažu stundu laikā spētu iznīcināt Latvijas valstiskumu, 90. gadu pirmajā pusē patērēja teju visus ārpolitikas veidotāju spēkus un prāta resursus.

Procesa aizmetņi parādījās jau neilgi pēc 1990. gada 4. maija deklarācijas pasludināšanas un Latvijas Tautas frontes (LTF) vadītās valdības izveides. Nopietnas sarunas gan varēja sākties tikai 1992. gada sākumā, kad pēc Baltijas republiku valstiskuma pilnvērtīgas starptautiskas atzīšanas 1991. gada augustā–septembrī un Padomju Savienības likvidēšanas 1991. gada Ziemassvētkos PSRS vietā kā Latvijas sarunu partneris stājās prezidenta Borisa Jeļcina vadītā Krievijas Federācija. Jau dažas dienas pēc puča 1991. gada 29. augustā LR Augstākā Padome (AP) pieņēma prasību par PSRS Bruņoto spēku pilnīgu izvešanu no Latvijas Republikas, aicinot sākt sarunas par šo jautājumu. „Skaidrs, ka neatkarīgas valsts statuss nevar būt savienojams ar citas valsts bruņoto spēku atrašanos šīs brīvās, neatkarīgās valsts teritorijā,” izteicās Aivars Endziņš, viens no LTF vadošajiem juristiem un AP Likumdošanas komisijas vadītājs.⁵

Saskaņā ar Latvijas politiķu un diplomātu sākotnējiem priekšstatiem kaimiņvalsts bruņotajiem spēkiem no Latvijas bija jāpazūd pāris gadu laikā un bez ierunām. Sarunu pats sākums 1992. gada ziemā arī varēja viest zināmu optimismu, ņemot vērā Krievijas delegācijas pausto piekrišanu tam, ka Maskavas jurisdikcijā nonākušie, Latvijā dislocētie „ārvalsts bruņotie spēki uzskatāmi par tādiem, kas izvedami no citas suverēnas valsts teritorijas.”⁶ Tā bija pirmā un arī pēdējā salīdzinoši viegli izcīnītā pretimnākšana no Maskavas sarunvedēju puses armijas izvešanas jautājumā.

1990.–1991. gadā, kad Borisa Jeļcina vadītā KPSFR un Baltijas republiku neatkarības kustības bija taktiski sabiedrotie pret Gorbačova vadīto PSRS centru, viņu attiecībās bija valdījis kaut kas līdzīgs medusmēnesim. Taču pēc PSRS sabrukuma Jeļcina Krievija pati bija kļuvusi par centru, kuram bija jāsāk no jauna apsvērt savas militāri-politiskās intereses bijušās PSRS telpā, turklāt ietekmi Maskavā sāka atgūt konservatīvie spēki, kuri PSRS sabrukumu uzskatīja par kļūdu. Leģendārais dzejnieks, viens no Atmosdas perioda līderiem, un vēlāk – Latvijas vēstnieks Maskavā – Jānis Peters šos procesus saviem kolēģiem Ārlietu ministrijā skaidroja, sakot, ka „anti-imperiāls anti-komunisms diemžēl nav [...] nemainīgs Krievijas valstiskumu raksturojošs lielums.”⁷ un jau 1992. gada pavasarī Petera analīze par notiekošo Krievijā lika izteikt brīdinājumu, ka „arī jeļcinisti vēlas padarīt Baltiju par savu vasaļteritoriju, vislielākās cerības saistot ar Latviju.”⁸ Attīstoties Ārlietu ministrijas kapacitātei Rīgā un Latvijas ārpolitikas iestrādānēm Rietumu virzienā, Peters Maskavā 1990. gadu gaitā pakāpeniski zaudēja savu sākotnējo ietekmi Latvijas diplomātiskajā korpusā, taču attiecībā uz šo vērtējumu par Krievijas radīto apdraudējumu Rīgā valdīja vienprātība. Neilgi pēc ievēlēšanas amatā 1993. gada vasarā arī jaunais Valsts prezidents Guntis Ulmanis runāja par aizrobežu spēkiem, kuri gribētu Latviju redzēt kā „iespējami isā politiskā saitē piesietu zemes gabalu,”⁹ un militārā klātbūtne kopā ar starpetnisko konfliktu saasinājumu varēja kalpot kā instruments šāda mērķa sasniegšanai. Līdzīgas tēzes gluži publiski tika paustas arī ietekmīgu Krievijas ārpolitikas ideologu izstrādātajās stratēģijās par Krievijas interešu īstenošanas metodēm tuvējā pierobežā.

Ja attiecības ar Krieviju jau no 1992. gada sākuma bija objektīvi nonākušas brīvā kritiena stāvoklī, tad skaidrs, ka virzīties uz priekšu sarunās par armijas izvešanu bija ārkārtīgi sarežģīti. Turklāt paraleli šim jautāju-

mam Latvijas politikā norisinājās arī smaga diskusija par padomju periodā ieceļojušo iedzīvotāju pilsoņu tiesībām. 1991. gada rudenī Augstākā padome bija izšķīrusies par ļoti stingru pilsonības politiku, balstot to uz pirms-okupācijas pilsoņu kopumu, kas neskaidrā statusā atstāja simtiem tūkstošus padomju laikā Latvijā ieceļojušos iedzīvotājus, un arī tas vairoja spriedzi attiecībās ar Maskavu. Un ne tikai ar Maskavu. Tas radīja neizpratni arī Latvijas potenciālajos Rietumu sabiedrotajos, mazināja viņu motivāciju līdzdarboties armijas izvešanas sarunās, kā arī palielināja spiedienu cilvēktiesību jautājumos no starptautisko organizāciju puses, kuras bažījās par to, ka bijušās PSRS republikas varētu nonākt pie līdzīgiem etniskiem konfliktiem, kādi tajā laikā liesmoja bijušās Dienvidslāvijas teritorijā.

Laika periodā līdz 5. Saeimas vēlēšanām Ivara Godmaņa valdības valsts ministra Jāņa Dineviča vadībā no 1992. gada februāra līdz 1993. gada jūnijam pamišus Jūrmalā un Maskavā aizvadītajos Krievijas un Latvijas delegāciju sarunu raundos progress bija sāpīgi lēns. Latvijas juridiskos argumentus stiprināja tādos starptautiskajos forumos kā ANO Ģenerālajā asamblejā un EDSA¹⁰ sarūpētas atbalsta rezolūcijas bruņoto spēku izvešanai, kuras rekomendēja

miermīlīgā veidā un ar sarunu palīdzību tikt vaļā no pagātnes atstātajām problēmām, – tādām kā svešu bruņoto spēku dislokācijas Baltijas valstu teritorijās bez šo valstu piekrišanas. Tāpēc saskaņā ar starptautisko tiesību principiem un ar mērķi novērst jebkādus konfliktus iesaistītās valstis tiek aicinātas bez kavēšanās noslēgt attiecīgās divpusējās vienošanās, tajā skaitā par termiņiem, lai notiktu drīza, organizēta un pilnīga šo svešo bruņoto spēku izvešana no Baltijas valstu teritorijām.¹¹

Taču Latvijai kā mazai valstij divpusējās attiecībās ar sadarbīties nealkstošu lielvalsti acimredzami trūka ne tik daudz tiesisko argumentu kā politiskās ietekmes sviras, lai spētu panākt rezultātu.

Ņemot vērā vienlaicīgi notiekošo Krievijas bruņoto spēku izvešanas procesu no daudzām citām kādreizējās dislokācijas vietām Austrumeiropā, kara tehnikas un militārā personāla skaits pakāpeniski mazinājās arī Latvijā. Taču nebija panāktas vienošanās par nevienu no galvenajiem sarunu tematiem, kas draudēja ar to, ka Krievijas bruņoto spēku atvilkšana

no Latvijas varēja jebkurā mirklī tikt apturēta vai saistīta ar politiskiem priekšnoteikumiem. Neatrisināti bija jautājumi gan par izvešanas gala termiņu, kuru kā iespējami ātrāku pieprasīja noteikt Latvijas delegācija, gan par sociālajām garantijām un uzturēšanās tiesībām militārajiem pensionāriem, kuras pieprasīja nodrošināt Krievijas puse. Taču vislielāko strupceļu radīja Krievijas nepiekāpība, pieprasot atsevišķu stratēģisko objektu, īpaši Skrundas radiolokācijas stacijas (RLS), saglabāšanu Latvijas teritorijā arī pēc citu armijas daļu izvešanas.¹²

Tā „*nolāpītā*”¹³ Skrunda

Skrundas RLS patiešām bija jautājums, kuru nācās vērtēt atstātus no pārējās armijas izvešanas problemātikas. Stacija bija būvēta 1960. gados un radaru iekārtas bija novecojušas, taču tās aizvien funkcionēja kā daļa no kādreizējās PSRS, tagad Krievijas, stratēģiskās aizsardzības sistēmas. Skrundas objekts padomju gados bija izveidots kā mājvieta dažādu paudžu radariem un kopā ar līdzīgām citviet PSRS pierobežā izvietotām iekārtām tie veidoja „agrās brīdināšanas” sistēmu, kuras uzdevums bija fiksēt pretinieka ballistisko raķešu tuvošanos kodolkonflikta gadījumā. Skrundas stacija bija PSRS, tagad Krievijas, stratēģiskās aizsardzības sistēmas „*acis*” virzienā uz Rietumeiropu un Ziemeļatlantiju. Skrundā darbojās divas *Dņepr* tipa iekārtas, un astoņdesmito gadu beigās bija uzbūvēta arī iespaidīga novietnes ēka 19 stāvu augstumā jaunākās paaudzes *Darjal* radaram, taču šī ēka bija tukša, jo elektroniskās iekārtas nebija pagūts uzstādīt. Toties *Dņepr* iekārtas bija funkcionālas, un saskaņā ar Krievijas sarunvedēju apgalvojumiem to nekavējoša demontāža bija neiedomājama, kamēr citviet Krievijas pierobežā nebūtu pabeigta kompensējošas stacijas izbūve. Šis process savukārt ilgtu gadiem, un tikmēr Latvijai nekas cits neatliekot kā samierināties ar to starptautiskā miera un stabilitātes vārdā. Tā uzstāja Krievijas sarunvedēji, argumentējot, ka Skrundas statuss bija oficiāli atrunāts ASV–PSRS 1972. gada līgumā par pretraķešu aizsardzību, kas ilgstoši bija kalpojis kā viens no Aukstā kara stratēģiskās stabilitātes stūrakmeņiem.

Tādējādi 1993. gada vasarā, kad Latvijā noritēja 5. Saeimas vēlēšanas un veidojās jaunais politisko partiju spektrs, tika veidota jauna valdība un

atjaunota Valsts prezidenta institūcija, vitāli svarīgais jautājums par Krievijas armijas un militāro objektu izvešanu „karājās gaisā.” No Maskavas nāca signāli, ka, ievērojot dažādus tehniskus un politiskus nosacījumus, armijas daļu izvešana varētu tikt īstenota aptuveni gada laikā, taču jebkurā gadījumā Skrundai bija jāpaliek ilgstoši. Līdzīga nenoteiktība šajā laikā bija arī Krievijas–Igaunijas sarunās par armijas izvešanu, savukārt Lietuvas piemērs liecināja, ka Krievijas puses sarunu vedēji bija izvēlējušies diferenciacijas taktiku sarunās ar Baltijas valstīm, kuras mērķis, acīmredzot, bija neitralizēt starptautiskos pārmētumus par kavēšanos ar armijas izvešanu no Baltijas.

Krievijas armijas daļu izvešana no Lietuvas noslēdzās 1993. gada 31. augustā, un tas bija īstenojies pat bez starpvalstu līguma noslēgšanas. No vienas puses tas stiprināja dažu politisko spēku argumentāciju Latvijā, ka varbūt šāds okupācijas armijas pagaidu statusu legalizējošs līgums ar Maskavu nebūtu vajadzīgs vispār. Taču paralēles ar Lietuvu bija nedrošas un hipotētiskas. Ņemot vērā ģeogrāfiskās īpatnības un Kaļiņingradas apgabala tuvumu, Lietuvā padomju varas gados tika izvietots mazāk militārās infrastruktūras objektu nekā Igaunijā un Latvijā. Turklāt aiziešana no Lietuvas stiprināja Krievijas argumentāciju saziņā ar Rietumu lielvalstīm, ka kavēšanās ar armijas izvākšanu nav impērisku ambīciju atjaunošanās pazīme, bet būtu legītimi saistāma ar etniskajiem un pilsonības likumdošanas jautājumiem Latvijā un Igaunijā. Lietuvā pēc neatkarības atjaunošanas tika ieviests ļoti liberāls pilsonības likums, kas skaidrojams ar apstākli, ka padomju varas gados ieceļojušo iedzīvotāju īpatsvars Lietuvā bija radikāli mazāks nekā citur Baltijā, turklāt atšķirībā no Latvijas un Igaunijas padomju varas ietekmē Lietuvas teritorija bija palielinājusies, nevis samazinājusies, un tas stingru turēšanos pie pirmsokupācijas pilsonības likumdošanas normām padarīja nepraktisku.

5. Saeimas vēlēšanas un ārpolitikas veidotāji

Savienība „Latvijas Ceļš” (LC), kura neilgi pēc 1993. gada vēlēšanām pārtapa par tāda paša nosaukuma partiju, bija nacionāli-liberālas ievirzes politiskais spēks, kuru veidoja liela daļa bijušo LTF lideru un kura programmu jau no pirmsākumiem raksturoja Eiropas integrācijas virsmērķis.

5. Saeimā LC ieguva 36 no 100 deputātu vietām Saeimā. Ar Latvijas Zemiņu savienības (LZS) līdzdalību, kuras pārstāvis Guntis Ulmanis tika ievēlēts Valsts prezidenta amatā, tika izveidota mazākumvaldības koalīcija un Ministru kabinets premjera Valda Birkava vadībā. No opozīcijā strādājošo deputātu rindām ārpolitikas jautājumos 5. Saeimā visenerģiskāk pozicionējās nacionālā bloka politiķi no tolaik vēl atsevišķi pastāvošajām un savstarpēji konkurējošajām partijām „Tēvzemei un Brīvībai” un LNNK. Diskusijās kā izteikti kritiskas būs dzirdamas arī balsis no ārpusparlamenta opozīcijas – īpaši no iepriekš sarunu veikšanā iesaistītajiem, taču 5. Saeimas vēlēšanās neveiksmi cietušajiem LTF un LSDSP līderiem.

Tikmēr Latvijas diplomātiskajam korpusam 5. Saeimas vēlēšanu iznākums nozīmēja iepriekš iedibinātās lietu kārtības turpināšanos. Vairāki Ārlietu ministrijas atslēgas cilvēki bija iekļāvušies „Latvijas Ceļā.” Ministra amatu saglabāja Ivara Godmaņa valdībā jau iepriekš strādājušais Georgs Andrejevs, savukārt viens no Ārlietu ministrijas vispieredzējušākajiem kadriem, jau kopš 1990. gada tur strādājušais vēsturnieks Mārtiņš Virsis tika apstiprināts atbildīgajā – un, kā vēlāk izrādījās, visnezēlīgākajai kritikai nolemtajā – amatā kā jaunās delegācijas vadītājs sarunu vešanai ar Krieviju. Armijas izvešanas sarunas bija profesionālo ugunskrīstību laiks arī tādiem vēlākos gados ietekmīgiem Latvijas diplomātiskā korpusa pārstāvjiem kā Māris Riekstiņš, Normans Penke un Maira Mora.

Atskaitot to daļu sabiedrības un politiķu, kuri iepriekšējos gados kopumā bija pretojušies Latvijas virzībai uz neatkarības atjaunošanu, pēc 5. Saeimas vēlēšanām Latvijas politiskajā elitē nebija neviena, kurš apšaubītu, ka Krievijas armijas izvešana ir valsts ārpolitiskais virsuzdevums. Būtiskākais punkts Birkava valdības programmā attiecībā uz ārpolitiku papildus tālai vadugunij par „ieaugšanu Eiropā”¹⁴ bija sarunas ar Krieviju, lai mēģinātu beidzot nokārtot armijas izvešanas jautājumu. Debatējot par jaunās valdības izveidošanu, arī viens no nedaudzajiem ārlietās rūditajiem opozīcijas deputātiem, partiju „Tēvzemei un Brīvībai” pārstāvošais Juris Sinka izteicās, ka armijas izvešana ir „visu prioritāšu prioritāte,”¹⁵ un par to strīdu tiešām nebija. Taču strīdi drīz vien kļuva gluži nokaitēti par to, kā šī „prioritāšu prioritāte” sasniedzama.

Kompromisi un starpnieki

Jaunas, vēlētāju uzticības mandātu ieguvušas valdības izveidošana Latvijā 1993. gada otrajā pusē sakrita ar periodu, kad Krievijas armijas izvešanas jautājums sāka iegūt jaunu starptautisku dinamiku, kas deva iespēju šo procesu izvest no strupceļa, no kura tas, visticamāk, neizbēgtu, ja turpinātos divpusējā režīmā starp pusēm ar tik atšķirīgu svāra kategoriju. Ar baltiešu mērķus atbalstošo ziemeļvalstu, īpaši Zviedrijas, diplomātu līdzdalību armijas izvešanas jautājumam palēnām bija izdevies pievērst rūpīgāku uzmanību no Rietumu lielvalstu puses.

Par visbūtiskākajām uzskatāmas izmaiņas, kuras šajā laikā pakāpeniski notika Savienoto valstu politikā attiecībā pret Krievijā un Austrumeiropā notiekošajiem procesiem. Pēc iepriekšējos gados novērojamās distancēšanās 1993. gada nogalē Vašingtonā sāka veidoties priekšstats par to, ka pēc-Aukstā kara periodā Savienoto valstu interesēs ir spēlēt tikpat aktīvu lomu Eiropā kā iepriekšējās desmitgadēs. Šis Bila Klintonas prezidentūras pirmā gada laikā notikušais ārpolitisko nostādņu pārvērtējums radīja arī gatavību tieši iesaistīties Latvijas–Krievijas un Igaunijas–Krievijas sarunās par armijas izvešanu.

Arhīvu dokumenti un šajā procesā iesaistīto amatpersonu publicētie atmiņu stāsti liecina, ka 1993. gada nogalē Krievijas armijas izvešana no Baltijas kļuva par būtisku jautājumu ASV–Krievijas dienaskārtībā. Atsaucoties uz baltiešu un Zviedrijas diplomātu lūgumiem nākt talkā, īpaši attiecībā uz Skrundas problēmu, laika periodā no 1993. gada septembra līdz decembrim Rīgā, Tallinā un Maskavā viesojās virkne augsti stāvošu ASV amatpersonu delegācijas, kuru mērķis bija iedziļināties armijas izvešanas problēmā, skaidrot amerikāņu nostāju un meklēt veidus, kā šo procesu veicināt.

Tā, piemēram, 20. septembrī Rīgā pabija Klintonas labā roka Krievijas jautājumos, īpašu uzdevumu vēstnieks Strobs Talbots, kurš sarunās ar Valdi Birkavu un Gunti Ulmani skaidroja, ka Savienoto valstu interesēs ir atbalstīt pārmaiņu procesus bijušās PSRS telpā, padarīt tos neatgriezeniskus un palīdzēt, kā vien iespējams, lai Krievijas attiecības ar tās jaunajām kaimiņvalstīm veidotos lietišķi un respektējot šo valstu suverenitāti. Karaspēka izvākšana no Baltijas būtu zīme, ka lietas patiešām iet šajā virzienā. Talbots skaidroja, ka Vašingtona lietas labā būtu gatava izmantot savas t.s.

„good offices” [„labie pakalpojumi” – angl.] iespējas un ietekmi, bet vienlaikus uzsvēra, ka tā nebūšot oficiāla starpnieka loma, jo starpniekam būtu jābūt neitrālam, bet „...mēs neesam neitrāli, mēs esam jūsu pusē.”¹⁶ Desmit dienas vēlāk, pēc Klintona pirmās tikšanās ar Baltijas valstu prezidentiem Ņujorkā, prezidents Ulmanis centās kļiedēt savu skepsi par to, ka tādas lielvaras kā ASV intereses patiešām varētu būt sakritīgas ar Latvijas interesēm, uzdodot Talbotam naivi tiešu jautājumu, vai Skrundas jautājumā amerikāņiem nav kādas slepenas norunas ar Krieviju. „Nē!” skanēja atbilde. „Tas ir viennozīmīgi, kategoriski un neapspriežami!”¹⁷

Vienlaikus diplomātu un bruņojuma kontroles ekspertu sarunās lietišķākā līmenī tika saņemts skaidrojums, ka amerikāņi Skrundas RLS neuzskata par naidīgu objektu. Turklāt viņi atzina par leģitīmiem Maskavas argumentus, ka stratēģiskās stabilitātes vārdā šis posms Krievijas „agrās brīdināšanas” sistēmā nevar tikt vienkārši izslēgts pirms līdzvērtīga objekta izbūves citviet Krievijas pierobežā. Taču ASV pārstāvji uzsvēra, ka tas nenozīmē, ka viņiem būtu kāda vienošanās ar Krieviju par Skrundas objekta palikšanu Latvijas teritorijā. Ja Latvija to nevēlas, tad kā suverēnai valstij tai ir visas tiesības celt iebildumus, un tādā gadījumā racionāls risinājums būtu kompromiss par skaidri definētu pārejas periodu, kurā Skrunda turpinātu darboties, kamēr Krievija uzbūvētu alternatīvu.¹⁸ Nākamajos mēnešos turpinot sarunas diplomātiskajās aizkulisēs, Latvija tika mudināta sarunās ar Krieviju pašiem nākt klajā ar reālistiska kompromisa scenāriju un mainīt savu līdzšinējo kategorisko nostāju, ka visiem Krievijas militārajiem objektiem ir jāpamet Latvija nekavējoties. Ja Rīga rādītu, ka ir gatava konstruktīvi rīkoties Skrundas jautājumā, tad Vašingtona no savas puses solīja mudināt arī Krieviju spert soli pretī un tad turēt Maskavu pie vārda, lai tā izpildītu līguma nosacījumus, ja tāds starp Latviju un Krieviju tiktu noslēgts.

Sabiedroto iesaistei beigu beigās arī būs izšķiroša loma izejā no Skrundas strupceļa. Taču šī iesaiste nāca kopā ar nepieciešamību Latvijai rēķināties ar to, ko sabiedrotie uzskatīja par saprātīgu kompromisu armijas izvešanas jautājumā – tajā skaitā ne tikai attiecībā uz Skrundu, bet arī uz Krievijas puses prasībām Latvijai respektēt militāro pensionāru statusu. Priekšstatu atšķirības starp dažādām Latvijas sabiedrības grupām un starp politiskajiem spēkiem par to, kas ir adekvāts kompromiss – un vai

Latvijai vispār piedien šajā jautājumā iziet uz kompromisiem – padarīja 1993./1994. gada ziemas–pavasara sezonu par vienu no saspringtākajiem brīžiem Latvijas politiskajā vēsturē pēc neatkarības atjaunošanas. Šīs diskusijas Latvijā par armijas izvešanas līgumiem saturiski sadalāmas divos posmos. Gadumijā tās visvairāk koncentrējās uz kompromisu attiecībā par Skrundas RLS darbības termiņiem un atsedza milzīgu instinktīvas neuzticības pakāpi pret lielvaru politiku, kā arī bažām, kas šajā periodā lielā daļā Latvijas politiskās elites valdīja attiecībā tieši pret Amerikas Savienoto Valstu nodomiem. Savukārt finiša taisnē – pēdējos mēnešos pirms līgumu parakstīšanas – diskusijas fokusējās uz kompromisiem par militāro pensionāru statusu Latvijā.

Skrunda, lielvaras un manevra iespējas

Ņemot vērā, ka Latvijā nebija lielu lietpratēju kodolieroču stratēģijas un līgumtiesiskā regulējuma jautājumos, līdz pat 1993. gada beigām Latvijas politiskajās aprindās tikai pakāpeniski veidojās priekšstats par to, kāda loma ir Skrundai Krievijas mijiedarbībā ar citām kodolvalstīm. Krievijas puse šo izpratnes trūkumu vairākkārt izmantoja diskusijās ar Latvijas diplomātiem un politiķiem, apgalvojot, ka objekta saglabāšanu Latvijas teritorijā Amerikas Savienotās Valstis ir sankcionējušas. Šie mājieni kādu brīdi krita auglīgā augsnē, vairojot aizdomas par aizmuguriskas vienošanās esamību starp Vašingtonu un Maskavu par Latvijas piederību Krievijas ietekmes zonai. Šo aizdomīgumu līdz 1993. gada rudenim veicināja arī ASV administrācijas ļoti atturīgās atbildes uz Latvijas diplomātu lūgumiem izdarīt spiedienu uz Krieviju armijas izvešanas jautājumā.

Tāču 1993./1994. gada mijā Latvijas diplomāti, pārvarot paši savu skepsi par Rietumu padomdevēju labticību, bija kļuvuši arvien pārliecinātāki par to, ka amerikāņu iesaiste Skrundas jautājumā ir labākais iespējams variants. Neilgi pirms 1994. gada janvāri plānotā Klintona–Jeļcina samita Vašingtonai tika nodota pēdējā informācija par stāvokli Latvijas–Krievijas sarunās attiecībā uz Skrundu. Tā vēstīja par Latvijas valdības gatavību t.s. formulai „3+1,” proti, Krievijai tiktu piešķirtas tiesības turpināt izmantot radarus uz trim gadiem un būtu atvēlēti vēl 12 mēneši stacijas demontāžai. Krievijas pretpiedāvājums šajā sarunu posmā bija formula

„5+2.” Tiekoties Maskavā, Klintonas Jeļcinam piedāvāja kompromisa variantu, kas bija vidusceļš starp Latvijas un Krievijas pozīcijām, proti, formula „4+18”: četri gadi turpmākai Skrundas funkcionēšanai un pusotrs gads demontāžai. Klintonas mudināts, Jeļcins šim variantam piekrita.

Pēc šīm sarunām Latvijas valdība pa diplomātiskiem kanāliem no Vašingtonas un no daudziem citiem sarunu biedriem Rietumeiropas galvaspilsētās saņēma iedrošinājumus arī no savas puses atbalstīt „4+18” formulu. Februārī Latvijas valdība izšķīrās par to, ka Jeļcina Klintonam dotais solījums un Klintonas paustā gatavība personīgi sekot līdzī šī solījuma izpildei bija labākā pieejamā garantija, ka Skrundas problēmu patiešām izdosies atrisināt. Sarunu delegācijai tika dots mandāts piekrist formulai „4+18” un iestrādāt to attiecīgajā Latvijas–Krievijas līguma projektā. „[I]r pamats domāt,” februāra beigās rezumēja Ministru prezidents Valdis Birkavs, „ka ASV iesaistīšanās rezultātā sasniegtais varētu būt daudz labāks risinājums nekā tas, ko mēs varētu cerēt sasniegt vieni paši pret Krieviju. Neapšaubāmi ASV līdzdalība šī jautājuma risināšanā pati par sevi ir netieša garantija tam, lai Krievija pildītu līguma saistības, jo tai būs daudz grūtāk un bīstamāk ignorēt ASV nekā Latvijai dotos solījumus.”¹⁹

Šis domugājiens saskārās ar milzīgu skepsi Latvijas opozīcijas politiķu vidū attiecībā pret to, vai lielvalstis vispār jebkad varētu godprātīgi rīkoties attiecībā pret mazo valstu interesēm. Tā, piemēram, Māris Grīnblats, viens no partijas „Tēvzemei un Brīvībai” līderiem, bažījās par to, „vai nebūs tā, ka, ja piekrītam šiem četriem gadiem un vēl pusotru gadu ilgai demontāžai, Rietumu lielvalsts, kura šeit pilda starpniecības funkciju starp Rīgu un Maskavu, atviegloti uzelpos un teiks tā: vismaz uz piecarpus gadiem šī problēma ir no mūsu kakla nost un pēc piecarpus gadiem arī skatīsimies, kas tad šeit pa šo laiku ir noticis.”²⁰ Taču Grīnblata apsvērumi vēl bija salīdzinoši mērenā valodā ietērpti salīdzinājumā ar citiem vērtējumiem Latvijas politikas nacionāli-konservatīvajā spārnā. TB pārstāvošais deputāts Roberts Milbergs debatēs uzsvēra, ka, viņaprāt, „Molotova-Ribentropa pakta gars ir dzīvs, un lielvaras turpina risināt savas problēmas uz mazo tautu rēķina!”²¹ „Nebūsim naivi!” piebalsoja LNNK deputāts Pēteris Tabūns. „Arī Rietumiem īpaši nerūp Latvijas un latviešu likteņi. Viņiem labāk [ar Krieviju] dzīvot mierā un satiecībā. Viņi var upurēt mazo Latviju un Baltiju, un nekas.”²²

Iepriekšējās, Ivara Godmaņa valdības aizsardzības ministrs Tālavš Jundzis šajā laikā uzskatīja, ka ASV un citu Rietumvalstu rīcība „vedina uz nopietnām pārdomām par jaunu pasaules pārdalīšanu ietekmes sfērās.”²³ Arī Valsts prezidenta Gunta Ulmaņa izteikumos bija manāms apmulsums par to, vai Skrundas vienošanās nav Trojas zirgs, ar ko lielvalstis Latviju māna ar mērķi pamest Krievijas orbitā. 1994. gada janvāra vidū, dažas dienas pēc informācijas saņemšanas par Klintonu–Jeļcina tikšanos, Ulmanis lēsa, ka „ir pamats domāt, ka viņi ir vienojušies par Latvijas turpmāko likteni.”²⁴ Nākamo mēnešu laikā Ulmanis tomēr nosliecās par labu argumentam, ka par spīti bažām un aizdomām Latvijas manevra iespējas bija tik nelielas, ka pareizāk bija riskēt un uzticēties amerikāņiem. „Es varētu [uzstāt] – pēc trim mēnešiem Skrunda lai vācas ārā, vairāk es neko negribu dzirdēt!” Ulmanis hipotetizēja februāra sākumā, „[bet] vai kāds klausīs šo Latvijas tautas, valdības vai Saeimas pieņemto lēmumu?”²⁵ Saeimas debatēs līdzīgu pozīciju ieņēma arī Ulmaņa līdzgaitnieks LZS rindās un valdības koalīciju pārstāvošais deputāts Gunārs Resnais, kurš aicināja saprast, ka, „ja mēs šodien turpinām turēties tam preti, diktējam savus noteikumus, tie rietumnieki taču no mums atteiksies... Vai mēs vieni spējam ko izdarīt? Nu, nē taču.”²⁶

Šajās diskusijās par lielvaru godaprātu un Latvijas manevra iespējām politiķi sadalījās faktiski divās nometnēs. Valdības pozīciju aizstāvēja skeptiskie, taču riskēt gatavie, un otrajā nometnē bija sevišķi skeptiskie, kuriem šāda riska potenciālā atdeve šķita tik neprognozējama, ka nebija vērts piekāpties principiālos jautājumos. Pirmajai grupai kopā ar Valsts prezidentu viziteiktāk piederēja „Latvijas Ceļa” vadošie politiķi un diplomātiskais korpuss. Sarunu vedējs Mārtiņš Virsis saskaņā ar bieža viņa sarunu biedra, zviedru diplomāta Larsa Fredēna novērojumiem bija „pārlicināts pesimists,” kura „visa... būtība izstaroja skepsi,”²⁷ taču Virsis palēnām pats nonāca pie pārlicības, ka nekā labāka nav un nebūs, turklāt laiks nāca Latvijai par sliktu, ņemot vērā neprognozējamo situāciju Krievijā. Virša ieskatā „Latvija bez Rietumu atbalsta tādus līgumus, kaut kompromisa, nebūtu sasniegusi.”²⁸ Ārlietu ministrs Georgs Andrejevs, aicinot piekrist Skrundas kompromisam, atzina, ka amerikāņu solījumi, „protams..., nav izsmeļoša garantija,”²⁹ un arī Saeimas Ārlietu komisijas loceklis, vēlākais ārlietu ministrs Indulis Bērziņš atzina, ka Vašingtonas piedāvājums ir

nevis medusmaize, bet mazākais ļaunums. „Jā, tas ir kompromiss... Būtu ļoti labi, ja mums būtu tik stipri draugi, kas ņemtu vērā tikai mūs, bet neņemtu vērā Krieviju. Diemžēl tas tā nav.”³⁰

Otrajā grupā, papildus citiem nacionālā spārna politiķiem, kā viens no viskaismīgākajiem Latvijas ārpolitikas kritiķiem šajā periodā iezīmējās „Tēvzemei un Brīvībai” pārstāvis Jānis Straume. Viņa izpratnē valdības gatavība kompromisam bija valsts nodevība un ārpolitisko realitāšu neizpratne.

Jā, pasaule mūs nekad nav gribējusi saprast, jo mēs dzīvojam kaimiņos naidīgi lielveikaliem un pasaule nav nekas cits kā interešu zonu sadalījums starp lielveikaliem. Un ir veltīgi cerēt, ka citi par mums gādās un mūs aizstāvēs, ja mēs paši to nedarīsim, ja mēs nebūsim stipri garā un nepieņēmuši savas prasības... Ja Birkava kungs un Andrejeva kungs paziņo, ka viņi balsos par formulu „4+18,” tad, manuprāt, viņi nav mēģinājuši no tās kļūdas, ko pieļāva Latvijas Republikas ārlietu ministrs Vilhelms Munters 1939. g. parakstot Maskavā līgumu par Padomju Savienības ierobežota kontingenta izvietojumu Latvijas teritorijā.. Arī tajā līgumā bija fiksēti gan šo armijas daļu uzturēšanās termiņi, gan dažādi citi nosacījumi. Arī toreiz divas lielveikas bija vienojušās.³¹

Nacionālā spārna politiķi arī sliecās uzskatīt, ka šajā sarunu procesā Latvijai ir daudz vairāk sviru attiecībā pret Krieviju un Skrundas kompromiss ir reāla iespēja piespiest Maskavu piekāpties attiecībā uz okupācijas atzīšanas jautājumu, sāpju naudu par to un teritoriālo strīdu par Abrenes piederību. „Latvijas delegācijai absolūti nav mugurkaula,” sprieda LNNK pārstāvošais Saeimas ārlietu komisijas vadītājs Aleksandrs Kiršteins, „turklāt nav panākta neviena vienošanās, kas noteiktu Latvijas un Krievijas attiecības tuvākajos 20 gados: nav runāts par to, lai Krievija atzītu Latvijas okupāciju... līdz ar to nav ielikts pamats garantijām par īpašuma tiesību kompensāciju, Abreni.”³²

Šī perioda vadošo Latvijas politiķu piesardzību attiecībā uz ASV nolūkiem būtu nepareizi vērtēt vien kā ideoloģisku dogmatismu. 1994. gada pavasarī nevienam nevarēja būt drošu garantiju par to, ka, pat noslēdzot līgumu, armijas izvešanas un Skrundas likvidēšanas process noritēs gludi. Tolaik paļauties uz to, ka Rietumu sabiedrotie ilgtermiņā patiešām palīdzēs stiprināt Latvijas suverenitāti iepretim Krievijai nozīmēja uzņemties

risku. Šī skepses iemesls nebija *a priori* kļūdaina uztvere par starptautiskās vides sniegtajām iespējām. Drīzāk tās bija sekas novēlotai analīzei par 1993. gada beigās diezgan strauji notikušajām izmaiņām starptautiskajā izkārtojumā un īpaši par to, ka 1993. gada nogale iezīmēja reālu attieksmes maiņu ASV administrācijas nostājā pret Baltijas valstīm. Īpaši opozīcijas politiķiem, kuri lielākoties darbojās atstatus no diplomātiskajiem kanāliem, nebija iespēju šos signālus precīzi un nepastarpināti uztvert un adekvāti interpretēt. Viņu vērtējums, iekšpolitisko cīņu kaislību stiprināts, balstījās analīzē par iepriekšējā perioda Latvijas nelāgo pieredzi attiecībās ar lielvalstīm, un īpašu lomu šajā analīzē ieņēma gan Atmodas gadu vilšanās par ASV atturīgo nostāju attiecībā pret Baltijas valstu neatkarības centieniem 1990.–1991. gadā, gan Otrā pasaules kara laika notikumu mācības.

Militārie pensionāri un Latvijas taisnība

Veiksme starpvalstu attiecībās ir atkarīga no tā, cik adekvātu priekšstatu ārpolitikas veidotāji spējuši izveidot par savas valsts relatīvo spēku, ietekmi un manevra iespējām starptautiskajā vidē. Var pastāvēt dažādas interpretācijas par šo iespēju robežām. Taču nacionālā spārna pārstāvju retorikā šādu reālpolitisku argumentu vietā armijas izvešanas diskusijās bieži vien bija jūtama arī tendence operēt ar sterili juridiskām konstrukcijām, kuras pašas par sevi nebija nepareizas, taču, pragmatiski vērtējot, šī legālistiskā pieeja ārpolitikai nekādi nevarēja kompensēt Latvijas kā mazas valsts relatīvā spēka deficītu attiecībās ar lielvalstīm.

Īpaši tas izpaudās 1994. gada pavasarī, kad dažādu diplomātisko aktivitāšu rezultātā mazinājās iekšpolitikā pretestība Skrundas kompromisam un opozīcijas iebildumi vērsās pret otro lielo piekāpšanos – par neieredzētās Padomju armijas militāro pensionāru palikšanu valstī, kuru Latvijas sarunvedējiem nācās akceptēt, lai armijas izvešanas līgumu paketi sagatavotu parakstīšanai. Taču daudziem valdības rīcības kritiķiem jau iepriekš nebija pārliecības, ka šādi nolīgumi Latvijai vispār būtu nepieciešami.

Saskaņā ar tiesiskās turpinātības doktrīnu, uz kuru atjaunojoties balstījās Baltijas valstis, padomju okupācijas režīms par nelikumīgu bija uzskatāms jau kopš 1940. gada notikumiem. Maskavas interpretācija par

šiem notikumiem bija citāda, taču, sākot no 1992. gada, šaubas par Krievijas juridisko pienākumu izvest armiju nevarēja būt nevienam. Vienas valsts karaspēka klātbūtne citas valsts teritorijā bez attiecīgas atļaujas ir pretrunā starptautisko tiesību normām. Ne Latvija, ne Lietuva, ne Igaunija, kuru valstiskumu Maskava pati bija atzinusi, šādas atļaujas nebija sniegušas. Haotiskajās pēcpuča dienās šādu atļauju Maskava arī nebija atgīdusi pieprasīt kā priekšnoteikumu neatkarības atzīšanai.

Viens no LNNK līderiem, nacionālā spārna veterāns Eduards Berklavs mēdza regulāri atsaukties uz starptautisko tiesību aktiem, īpaši 1949. gada Ženēvas konvencijām, kuras paredz okupētājvalsts bruņoto spēku un tās civiliedzīvotāju pienākumu nekavējoties atstāt okupēto teritoriju. „Kāds līgums var būt ar okupantu?” šo domugājumu atbalstīja arī Pēteris Tabūns, gan nepaskaidrojot, ar kāda mehānisma palīdzību šī taisnība varētu tikt panākta. „Šeit bez līguma iebrauca un bez līguma lai aizvācas... Mums jau sen vajadzēja izteikt ultimātu Krievijai... un pateikt [pasaulei] savu nē.”³³

„Latvijas Ceļa” līderi šo pieeju vērtēja kā „utopisko nacionālismu”³⁴ un legālismu, uz ko tas balstījās, kā reālpolitiski bezperspektīvu „taisnību ar kapu dvesmu.”³⁵ LC Saeimas frakcijas līderis Andrejs Panteļejevs opozicionārus centās pārliecināt, ka, ja Latvija pārvērtētu savas iespējas, stingri turētos pie savas taisnības un ārpolitikas stingrākais balsts būtu vien starptautisko organizāciju rezolūcijas, tad „Eiropas valstu reakcija būs ļoti vienkārša: [viņi teiks]: „Jums, protams, varbūt lielā mērā ir arī taisnība, ka... neparakstāt šo līgumu, [bet jūs paliekat] vienatnē ar savu taisnību attiecībā ar Krieviju. Nu, šajā vientulībā, divvientulībā vai trīsvientulībā – mēs, Krievija un mūsu taisnība – tad arī pavadīsim turpmākos pāris gadus.”³⁶ Atbalstot valdības pozīciju, diskusijās iesaistījās arī Atmodas laika ietekmīgais valststiesību jurists, „Latvijas Ceļu” pārstāvošais Tieslietu ministrs Egils Levits, kurš argumentēja, ka armijas izvešanas jautājumā morālpolitikai šoreiz tomēr būtu pareizi piekāpties reālpolitisku apsvērumu priekšā. Diemžēl šis ir „kompromiss arī starp taisnību un netaisnību,” Levits atzina. „Taču neviena valsts nevar dzīvot tikai no ilūzijām un no savas taisnības.”³⁷

Valdības ieskatā tālāka vilcināšanās ar līgumu noslēgšanu bija bīstama, ņemot vērā nemierīgo iekšpolitisko situāciju Krievijā un to, ka Rietumu partneru atbalsts šajā jautājumā Latvijai pakāpeniski varēja zust.

Tādēļ 1994. gada marta vidū tika saskaņotas līgumu tekstu gala versijas, kas ietvēra gan Krievijas apņemšanos karaspēka daļu izvešanu pabeigt līdz 31. augustam, gan kompromisa vienošanos par Skrundu, gan Latvijas piekāpšanos par militārajiem pensionāriem. Līgumi bija sagatavoti parakstīšanai, taču iekšpolitisko debašu temperatūra Latvijā arvien pieauga, opozīcijas politiķiem cenšoties novērst līguma parakstīšanu un piedāvājot veidot citu delegāciju sarunām ar Krieviju, lai sāktu tās no jauna. Delegācijas vadītājs Mārtiņš Virsis kļuva par smagu personisku uzbrukumu objektu, opozīcijas politiķiem parafētos līgumus dēvējot par „Virša-Zotova paktu” un Virsi pašu – par valsts nodevēju.

Jāņa Straumes vērtējumā līgumu parakstīšana faktiski pārvērtā Latviju par „Krievijas vasaļvalsti,”³⁸ un cits nacionālā spārna lideris, LNNK pārstāvošais Saeimas deputāts Andrejs Krastiņš uzskatīja, ka kompromiss par atvaļināto militārpersonu palikšanu Latvijā un viņu piepūlšanās nepilsoņu kopumam „ir vēl bīstamāk[s] par Skrundas jautājumu, jo t[as] praktiski pagēr Latvijas Republikai paturēt savā teritorijā kaujas spējīgas personas.”³⁹ Kritiski noskaņots bija arī Saeimas ārlietu komisijas vadītājs Aleksandrs Kiršteins, kuram bijušo padomju militārpersonu statuss bija „principa lieta.”⁴⁰ Piekāpšanās vietā Kiršteins Latvijas ārpolitikas veidotājiem ieteica „īstenot EDSA Helsinku deklarāciju.”⁴¹ Bijušais Aizsardzības ministrs Tālav Jundzis sprieda līdzīgi, uzskatot, ka Latvijai labāk būtu nepiekrīst lielvalstu ieteiktiem kompromisiem, bet tā vietā gūt „oficiālu starptautisko ekspertu atzinumu” par Krievijai reāli nepieciešamo laiku Skrundas pārvietošanai, kā arī darīt visu, lai „ANO atzītu 1940. gada okupācijas faktu,” kas vēl vairāk stiprinātu Latvijas juridiskos argumentus sarunās ar Krieviju, un paralēli turpināt „spiedienu uz pasaules sabiedrību.”⁴²

Savukārt valdības vērtējumā riskēt ar visas līgumu paketes apturēšanu tobrīd vairs nedrīkstēja. Jaunas delegācijas izveide, atgriešanās pie strīdīgajiem jautājumiem un labāku nosacījumu izcīnīšana diplomātu un LC valdības vērtējumā bija riskanta utopija. „Ja mēs zaudēsim šo vēsturisko iespēju, un šeit, Latvijā, pēc 31. augusta vēl būs Krievijas armija,” brīdināja Ministru prezidents Valdis Birkavs un uz personiskiem apvainojumiem atbildēja ar to pašu, „...tad tie visi būs Grīnblata, Kiršteina un Straumes krustdēli, jo paliks te ar viņu gādību, kas – pieļauju, ka balstās uz

1994. gada laikraksta *Diena* ziņas saistībā ar Krievijas armijas izvešanu (18. februāra, 16. marta, 18. marta, 30. marta numuri).

Starptvalstu sarunas beigušās bez dokumentu galīgas saskaņošanas

M. Virsis atbild uz žurnālistu jautājumiem. Foto — Elmārs Rudzītis, A.F.I.

Parafēta līgumu pakete par armijas izvešanu

Ulmanis un Jeļcins, iespējams, tiksies aprīļa sākumā

Anita Matīsona, *Dienas* korespondente Maskavā

Maskava, 15. marts. Otrdien Maskava Krievijas Ārlietu ministrijas sarakstītajā Latvijas un Krievijas delegāciju vadītāji parafēja visu līgumu paketi par Krievijas armijas izvešanu no Latvijas. Kā ziņoja Latvijas delegācijas vadītājs Mārtiņš Virsis: «Tas ir tikai pusceļš.» Līdz brīdim, kad dokumenti sāksies spēkā, tie ir, pirmkārt, jāskatās abu valstu valdībām, otrkārt, jāparaksta abu valstu prezidentiem un, treškārt, jāratificē parlamentiem. Krievija pēc svinīgās ratifikācijas ceremonijas ieteica tikšanos augstākajā līmenī organizēt aprīļa pirmajā pusē. Latvijas delegācijas vadītājs Mārtiņš Virsis, novērtēdams šo priekšlikumu kā vēra ņemamu, sacīja, ka to nepieciešams apspriest ar Latvijas prezidentu.

Kā viens no pakētē ietilpstošajiem dokumentiem otrdien tika parafēti pamatlīgums par Krievijas armijas izvešanas kārtību un termiņiem no Latvijas. Kā apgalvoja Krievijas delegācijas galva Sergejs Zotovs: «Šis līgums starptautiski tiesiskā aspektā fiksē Krievijas jau agrāk izteikto apņemšanos izvest savu karaspēku no Latvijas līdz šā gada 31. augustam.» Krievijas armijas izvešanas grafiks līgumam tiks pievienots brīdī, kad to parakstīs prezidenti. Grafiks, pēc abu delegāciju vadītāju vārdiem, jau ir izstrādāts un karaspēka izbraukšana no Latvijas jau tagad notiek pēc tā.

Kā nākamais dokumenta tika parafēta vienošanās par sociālo aizsardzību Krievijas armijas pārstāvjiem to pagaidu uzturēšanās laikā Latvijā. Tika parafēta arī vienošanās par militāro pensijuāru un viņu ģimenes locekļu sociālo aizsardzību. Krievijas presē M. Virsis atzina: «Jums jāsaprot, ko Latvijas sabiedrībai nozīmē šo ko-

M. Virsis un S. Zotovs paraksta līgumus. Foto — ITAR—TASS—LETA

ra pensijuāru problēma pati par sevi, gan šo cilvēku politiskā aktivitāte, gan noslieces.» Minētā vienošanās paredz, ka tiem armijas pārstāvjiem, kas atvairināti līdz 1992. gada 28. janvārim, tas ir, brīdī, kad Krievija pārņēma PSRS bruņotās spēkus savā jurisdikcijā, tiek garantēta iespēja palikt Latvijā. Pensijs tiem tiek izmaksātas no Krievijas pensiju fonda. Visu ar vienošanās realizāciju radušos problēmu risināšana tiek nodota speciāliem Krievijas, Latvijas un

EDSA nozīmētiem pilnvarotajiem. Pretēji dienu iepriekš solītajam tika ratificēts arī līgums par Skrudas RLS pagaidu funkcionēšanas un demontēšanas kārtību. Tajā nav punkta par Krievijas ikgadējo maksu Latvijai par Skrudas RLS nomu. Tāca pretēji vēl vakar apgalvotajam, ka šī jautājuma nesaskaņošanas gadījumā prezidentu tikšanās ir neiespējama. Krievijas delegācija negatīvi mainīja viedokli un tās vadītājs paziņoja: «Skrudas maksājumi nevar kļūt par šķēr-

sil, lai tiktos augstākajā līmenī.» Tikai jautājums par nomas maksu paliek atklāts un tiks saskaņots tālāko starptautisko konsultāciju laikā. Krievija joprojām nesola vairāk kā 2 miljonus \$ gadā, turpretī Latvijai, gan kategoriski nepieprasīdama savus sākotnēji nosauktos 400 miljonus, tomēr cer saņemt vairāk. Kā *Diena* jau rakstīja, saskaņā ar šo līgumu Krievija saglabā tiesības izmantot minēto objektu vēl ceturss gadus un pusotra gada laikā veikt tā pilnīgu demontāžu. S. Zotovs at-

kārtoti atzīmēja, ka, parakstot šo līgumu, Krievija ir apņēmusies dot Latvijai visdažādākas, no tikai divpusējas garantijas par Latvijas suverenitātes neizkaramību. Gandarījumu par Latvijas un Krievijas līgumu šodien pauda arī Ziemeļrijas premjerministrs Karls Bilts, ziņojot *Reuters*: «Mums ir iespēja paveikt Latvijas valdību ar vitāli svarīgu līgumu, kas ir nozīmīgs gan Latvijas drošībai, gan stabilitātei Baltijas jūras reģionā,» piebilda K. Bilts. ♦

Parafētie līgumi ar Krieviju atšķiras no projektiem, uzskata LNNK

No rita deputāts, arī Indulis Bērziņš (attēla centrā), pie Saeimas sagaidīja nikni piketētājus. Foto — Uldis Briedis, Diena

Valdība un prezidents pārrunā līgumus

Latvijas parafētie līgumi var sarežģīt sarunu gaitu Igaunijā

Kamēr Ministru kabinets kopā ar Valsts prezidentu pārrunā Latvijas un Krievijas parafēto līgumu paketi, lai izteiktu savu negatīvo attieksmi pret to, pie Ministru kabineta ēkas piketu organizēja Latvijas nacionālo spēku apvienība. Foto — Uldis Briedis, Diena

Jānis Kulmanis

Rīga, 29.marts. Šodien Latvijas Ministru kabinets kopā ar Valsts prezidentu Guntī Ullmani pārrunāja Latvijas un Krievijas parafēto līgumu paketi. Svētdien TV Panorāmā Valsts prezidents sacīja, ka katrā līgumā ir sarežģīti jautājumi un punkti, kas jāpārrunā. Abu valstu prezidentu sarunām nebūtu jēgas, ja mēs, sacīja G.Ullmanis, aizbrauktu bez savas nostājas, sava vērtējuma. Valsts prezidents sacīja arī, ka pirms tikšanās ar Krievijas prezidentu Bor-

isu Jelcinu vēlētos tikties ar Eiropas ievērojamākajiem politiķiem un uzzinātu viņu vērtējumu par šiem līgumiem un saņemtu no viņiem zināmas garantijas. TV Panorāmā ziņo, ka Latvijas Valsts prezidents vēl nezina, vai parakstīs līgumus.

Apspriežot līgumus ar Krieviju, Ministru kabinets gatavo arī politisko paziņojumu, kas līdz Dienas redakcijas slēgšanai vēl nebija pieņemts. Paredzams, ka tājā valdība izteiks savu atbalstu starptautu sarunās parafētais līgumu paketes ratifikācijai Saeimā un uz-

svērs, ka līguma parakstīšana par Krievijas karaspēka izvešanu ir vienīgā reālā garantija armijas izvešanai no Latvijas līdz šā gada 31.augustam. Paziņojumā valdība acinārdzot atzīs, ka šie līgumi ietver daudzus smagus kompromisus Latvijai, taču pavēlēs uzskatu, ka nav svarīgāka uzdevuma kā Krievijas karaspēka izvešanas beigū termiņa fiksēšana, līdz ar to panākot iespējami ātrāku šī karaspēka izvešanu no Latvijas teritorijas.

Atgādinot, ka armijas izvešana pašlaik ir vissvarīgākais jautājums

Latvijā, šātkšmes ministrs Andris Gūtmanis, pārštāvot Latvijas valdību šovakar TV preses konferencē, uzsver, ka ir vajadzīgas garantijas, lai šis process notiktu. Lielākais sasniegums divu gadu sarunās starp Latvijas un Krievijas valdību dēļ, gācijām, sacīja A.Gūtmanis, ir fiksēts termiņš — šā gada 31.augusts. Parakstot šos līgumus, rodas zināmas garantijas, ka karaspēks tiks izvests. Turklāt šo smago sarunu rezultātu veicināja arī tas, ka Latvija konsultējās ar Eiropas valstīm, NATO dalībvalstīm, lai noskaidrotu Eiropas

sabiedrības attieksmi pret šādiem līgumiem. Latvijas satiksmes ministrs sacīja, ka sarunu rezultāti liecina, ka «Latvija ir gatava ieklausīties Eiropas valstu saimē un ir gatava risināt vissarežģītākos jautājumus sarunu ceļā».

Kā informē I/S, Igaunijas parlamenta spikers Jūlo Nuijs-Intelcics, ka Latvijas un Krievijas parafētais līgums par militāro pensionāru sociālo aizsargātību var sarežģīt Krievijas un Igaunijas sarunas.

Skat. Līgumi ar Krieviju 8.lpp.

patriotismu un kļūdainu situācijas vērtējumu.”⁴³ Savukārt Mārtaņa Virša skatījumā viņa nemitīgā saukāšana par valsts nodevēju un nacionāļu mēģinājumi torpedēt līguma parakstīšanu bija populisms. Ar to bija ērti nodarboties opozicionāriem, uz kuru pleciem negūlās reālas atbildības slogs. „Es negribu būt nelietīgs, bet es labprāt gribētu redzēt [nacionāļu jaunizveidotas sarunu] delegācijas priekšgalā tos cilvēkus, kas viskaismīgāk un diemžēl arī visnekrietnāk ir mani apvainojuši,” Virsis teica debašu karstumā parlamentā. „Un vēl neģēlīgāk būtu tas, ja es palūgtu... ar Saeimas lēmumu uzdot [īstenot] armijas izvešanu, sacīsim, līdz 1. jūnijam, un, ja armija nebūtu izvesta ar visu Skrudnu un ar visiem militārajiem pensionāriem, tad paredzēt arī kriminālatbildību par to.”⁴⁴

To, ka sagatavotie līgumi nebija izcili un tajos ietvertās piekāpšanās bija Latvijai sāpīgas, Virsis nekavējās atzīt arī pats. Taču likmes bija pārāk augstas, lai riskētu un sāktu visu no sākuma. Skaidri noteikti un starptautiski uzraudzīti termiņi Krievijas militārās klātbūtnes izbeigšanai bija Latvijas nākotnei pārāk svarīgi, un šo lielo ieguvumu vārdā bija pamatoti samierināties ar mazāka mēroga zaudējumiem. Kā teica Virsis pats neilgi pirms līgumu parakstīšanas: „Viennozīmīgi nevaru visus šos formulējumus ar sirdi aizstāvēt, bet es varu šos formulējumus aizstāvēt ar prātu.”⁴⁵ Dažus mēnešus vēlāk strīdīgajā militāro pensionāru jautājumā uz kompromisu piekrita arī Igaunijas delegācija sarunām ar Krieviju, kuru nacionālā spārna politiķi bija daudzinauši kā paraugu muguras neliekšanai lielvaru priekšā.

Latvijas–Krievijas līgumu pakete – par armijas izvešanas termiņu, Skrudnas pagaidu funkcionēšanas laiku un militāro pensionāru statusu – tika parakstīta Maskavā 1994. gada 30. aprīlī. Vienošanās arī tika īstenota stingrā saskaņā ar noslēgto līgumu.

Epilogs

1994. gada 31. augusts Rīgā bija saulaina, vasarīga diena. Jau labu brīdi pirms pusdienas pie Maikapara nama Bļieķu ielā bija sākuši pulcēties preses fotogrāfi. Gan viņi, gan iela, gan nams bija Latvijas likločotās vēstures liecinieki.

Padomju varas gados šī Rīgas iela bija nesusi franču komunistu, jūsmīgas Staļina biogrāfijas autora Anri Barbisa vārdu. Pēc Latvijas neatkarības

atjaunošanas Barbiss tika aizstāts ar ielas 19. gadsimta vācisko *Bleich Straße* pirmnosaukumu, bet vēl nedaudz vēlāk iela atguva Francijas ārlietu ministra Aristīda Briāna vārdu, kura paraksts lasāms zem 1921. gadā Antantes lielvaru izsniegtajiem Latvijas valstiskuma starptautiskās atzīšanas dokumentiem. Briāna vārdu iela bija nesusi 1930. gados. Savukārt vēsturiskais Maikapara nams Aukstā kara gados bija kalpojis par ekskluzīvu viesnīcu visaugstākajām prominencēm, kurām vizīšu laikā Padomju Savienībā dažkārt tika piedāvāta iespēja apskatīt Rīgu. Šeit savulaik bija nakšņojuši gan Josips Brozs Tito, gan Fidels Kastro, gan Ho Ši Mins. Taču tad, agrīno 90. gadu jukās, namu savā īpašumā bija ieguvis bēdīgi slavenais baņķieris Aleksandrs Lavents, un viņš to bija nodevis Valsts prezidenta kancelejas rīcībā uz laiku, kamēr tai vēl nebija iespējas iekārtoties savā istajā mājvietā Rīgas pilī.

Tādējādi 1994. gada vasaras beigās Maikapara nams bija prezidenta Gunta Ulmaņa rezidence un augusta pēdējās dienas pulksten 12 viņš gaidīja ierodamies viesus. Melnajam čaikas limuzīnam piesardzīgi manevrējot Maikapara pagalma šaurībā, ciemiņi ieradās punktuāli. Krievijas Federācijas vēstnieks Aleksandrs Raņņihs, Ziemeļrietumu karaspēka grupas pavēlnieka vietnieks ģenerālis Fjodors Meļņičuks un štāba priekšnieks ģenerālis Valentīns Boguševs Latvijas prezidentam ziņoja, ka Krievijas karaspēka Latvijas teritorijā vairs nav. Šī audience aizritēja lietišķā un – kā liecina videoarhīvi – pat nedaudz nostalgiskā gaisotnē un maz kas tajā vairs liecināja par mocībām, kādās bija tapuši Latvijas–Krievijas līgumi par bruņoto spēku izvešanu. Jau nedaudz vēlāk ģenerāļi sēdās atpakaļ čaikā un devās uz Rīgas lidostu, lai kāptu pēdējā Krievijas armijas transporta lidmašīnā, kas tajā dienā pameta Latviju. Tikmēr prezidents Ulmanis uzrunāja kabinetā ieaicinātos žurnālistus: „Ar uzelpošanu varam teikt šos vārdus... tas nu reiz ir noticis.” Pēc Latvijā pavadītiem piecdesmit gadiem austrumu kaimiņvalsts armija beidzot bija prom. Ar dažām atrunām, bet prom.

Iepriekšējo mēnešu laikā notikušās diskusijas par pareizo pieeju Krievijas armijas izvešanas problēmai ieskicēja to realitāti, kura turpinās raksturot Latviju vēlākajos gados, proti, nacionāla līmeņa ārpolitiskas vienprātības sasniegšana var būt neiespējama, ņemot vērā, ka dažādu Latvijas politikas ideoloģisko strāvojumu pārstāvji mēdz turēties pie radikāli

1991

1992

1991. gada augusts–septembris – Baltijas valstu pilnīgas neatkarības atjaunošana un starptautiska atzīšana

1991. gada novembris – Latvijas delegācijas izveide starptautiskajās sarunās ar PSRS karaspēka izvešanu valsts ministra Jāņa Dineviča vadībā

1992. gada janvāris – bijušās PSRS karaspēka pārņemšana Krievijas Federācijas jurisdikcijā

1992. gada februāris – 1993. gada jūnijs – īstenojās pakāpeniska karaspēka daļu izvešana no Latvijas teritorijas, taču, saasinoties Latvijas–Krievijas politiskajām attiecībām, starptautisku delegāciju sarunās neizdodas panākt vienošanos par izvešanas gala termiņiem un par atsevišķu „stratēģisko objektu,” īpaši Skrundas RLS, statusu

atšķirīgiem priekšstatiem par pareizāko pieeju Latvijas ārpolitikai. Taču vienlaikus diplomātiskie procesi, kas 1993.–1994. gadā norisinājās saistībā ar armijas izvešanu, bija kritiski svarīga robežšķirtne ceļā uz tālāku mērķu piepildīšanu Latvijas ārējā un drošības politikā. Ātra un pilnīga kaimiņvalsts militārās klātbūtnes likvidēšana – pat ja tas notika piekritot sāpīgiem kompromisiem – nozīmēja to, ka atšķirībā no lielākās daļas citu bijušās PSRS republiku Baltijas valstīm bija izdevies veiksmīgi īstenot ģeopolitikas lielo iespēju brīdi, kad 1990. gadu apjukums Krievijā bija uz laiku mazinājies šīs valsts spēju ar militārās klātbūtnes instrumentiem turēt kaimiņvalstis savas ietekmes orbitā.

Atsauces

- ¹ Valdis Birkavs, „Pirmie izšķirošie gadi: Krievijas armijas izvešana un Latvijas nonākšana Eiropas Savienības priekšējā līnijā” no *Atgriešanās Eiropā: Latvijas prezidentu, premjerministru, ministru un diplomātu esejas* (Rīga: Zinātne, 2016), 52.
- ² Visdetalizētākais, no Zviedrijas diplomātijas skatpunkta veidotais Krievijas armijas izvešanas procesa atstāsts ir Larss Pēters Fredēns, *Atgriešanās: Zviedrijas drošības politika un Baltijas valstu atgūtās neatkarības pirmie gadi, 1991–1994* (Rīga: Atēna, 2011). Koncentrētā veidā atskaits uz ASV iesaisti ir John R. Beyrle, *The Long Good-Bye: The Withdrawal of Russian Military Forces from the Baltic States* (Institute for the Study of Diplomacy, 1996). Starp Latvijas tā laika diplomātijas kritiķiem visplašākā publikācija par šo jautājumu ir Tālavas Jundzis, „Krievijas armijas izvešana no Latvijas 1992–1994: Diplomātiska uzvara vai politiska piekāpšanās,” *LZA Vēstis*, No. 68/3–4 (2014), 4–23; šos kritiskos vērtējumus derīgi vērtēt kontekstā ar Valdis Birkavs, „Pirmie izšķirošie gadi...,” 43–56. Uz literatūras un plašākas arhīvu avotu bāzes balstīts neitrāla pētnieka apraksts ir Jānis Taurēns, Inesis Feldmanis, *Latvijas ārpolitika un diplomātija 20. gadsimtā*, 3. sēj. (Rīga: Jumava, 2015), 75–93.

1993. gada augusts – pēc savienības „Latvijas Ceļš” uzvaras 5. Saeimas vēlēšanās un Valda Birkava vadītās valdības apstiprināšanas tiek izveidota jauna Latvijas delegācija starpvalstu sarunām ar Krieviju ārlietu ministra vietnieka Mārtiņa Virša vadībā

1994. gada janvāris – uzmēroties starpnieka funkciju, ASV prezidents Bills Klintons sarunās ar Krievijas prezidentu Borisu Jeļcinu aicina viņu piekrist „4+18” formulai attiecībā uz Skrundas RLS turpmāko funkcionēšanu. Jeļcins piekrit šim kompromisam un, ASV diplomātu mudināta, tam piekrit arī Latvijas valdība

1994. gada martā – Latvijā norisinoties asai iekšpolitiskai diskusijai, Latvijas-Krievijas starpvalstu līgumu pakete tiek sagatavota parakstīšanai. Tajā ietilpst gan vienošanās par Skrundas RLS pagaidu statusu un demontāžas termiņu, gan par pārējo bruņoto spēku izvešanu līdz 1994. gada 31. augustam, gan par Latvijā atvalināto bijušās PSRS militārpersonu statusu un tiesībām palikt Latvijā

1994. gada aprīlis – Valsts prezidenta Gunta Ulmaņa un Ministru prezidenta Valda Birkava vizītes laikā Maskavā līgumu pakete tiek parakstīta; vienošanās nākamajos gados tiek īstenotas stingrā saskaņā ar līgumos noteikto

- ³ Larss Pēters Fredēns, *Atgriešanās...*, 60.
- ⁴ Ilgonis Upmalis, Ēriks Tilgass, Jānis Dinevičs, Anatolijs Gorbunovs, *Latvija – PSRS karabāze* (Rīga: Zelta Grauds, 2006), 38–39.
- ⁵ „1991. gada 29. augusta sēdes stenogramma,” Latvijas Republikas Saeima, http://saeima.lv/steno/AP_steno/1991/st_910829.htm
- ⁶ „Krievijas Federācijas un Latvijas Republikas valdības delegāciju sarunu komunikē,” 1992. gada 1. februāris, no *Latvija – PSRS karabāze*, 205–206.
- ⁷ „Mūsdienu Krievijas ģenēze un Latvijas atjaunotais valstiskums,” 24.01.1995, LVA-VPK 2200. f. 5. a. 489. l. 76.
- ⁸ LR vēstniecības Maskavā dienesta ziņojums 1992. gada 11. martā LVA 270. f. 8. a. 24. l. 241.
- ⁹ „Valsts prezidenta G. Ulmaņa Daugavpilī, pilsētas kinoteātrī, tiekoties ar sabiedrības pārstāvjiem 1993. gada 28. jūlijā” no *Valsts prezidenta Gunta Ulmaņa runas, 1993–1996* (Rīga: Valsts prezidenta kanceleja, 1997), 14.
- ¹⁰ Eiropas Drošības un Sadarbības Apspriede, pārdēvēta par Eiropas Drošības un sadarbības organizāciju (EDSO) no 1995. gada 1. janvāra.
- ¹¹ „Helsinki Document 1992: The Challenges of Change,” art.15, Organization for Security and Co-operation in Europe, <http://www.osce.org/mc/39530?download=true>
- ¹² „LR Valsts delegācijas pārskats par starpvalstu sarunām ar Krievijas Federācijas Valsts delegāciju laika posmā no 1992. gada 1. februāra līdz 1993. gada 2. jūnijam,” ĀMA 1994. g. 439. l. 38. k.
- ¹³ „Valsts prezidenta G. Ulmaņa runa Meirānu tautas namā 1994. gada 6. martā” no *Valsts prezidenta Gunta Ulmaņa runas*, 117.
- ¹⁴ Stenogramma, „Latvijas Republikas 5. Saeimas ārkārtas rīta sēde 1993. gada 20. jūlijā,” Latvijas Republikas Saeima, http://www.saeima.lv/steno/st_93/200793.html
- ¹⁵ Turpat.
- ¹⁶ Sarunas pieraksts, 1993. gada 17. septembris, LVA-VPK 2200. f. 5. a. 221. l. 18–19.
- ¹⁷ Sarunas pieraksts, 1993. gada 1. oktobris, LVA-VPK 2200. f. 5. a. 74. l. 76.
- ¹⁸ Sarunas pieraksts, c. 1993. gada septembris, LVA-VPK 2200. f. 5. a. 74. l. 83–87.
- ¹⁹ „Latvijas drošība: ceļā uz 21. gadsimtu,” Ministru prezidenta Valda Birkava ziņojums starptautiskajā konferencē *Latvijas drošība gadsimtu mijā*, 26.02.1994, LVA 2000. f. 2. a. 390. l. 90.
- ²⁰ Stenogramma, „Latvijas Republikas 5. Saeimas plenārsēde 1994. gada 3. martā,” Latvijas Republikas Saeima, http://saeima.lv/steno/st_94/st0303.html

- ²¹ Stenogramma, „Latvijas Republikas 5. Saeimas plenārsēde 1993. gada 25. novembrī,” Latvijas Republikas Saeima, http://saeima.lv/steno/st_93/251193.html
- ²² Stenogramma, „Latvijas Republikas 5. Saeimas plenārsēde 1993. gada 25. novembrī,” Latvijas Republikas Saeima, http://saeima.lv/steno/st_93/251193.html
- ²³ Tālavš Jundzis, *Latvijas drošība un aizsardzība* (Rīga: Junda, 1995), 325.
- ²⁴ „Valsts prezidenta G. Ulmaņa runa, apmeklējot robežsargu mācību centru Rēzeknē 1994. gada 19. janvārī,” *Valsts prezidenta Gunta Ulmaņa runas*, 102–103.
- ²⁵ „Valsts prezidenta G. Ulmaņa runas fragmenti Latvijas Universitātē 1994. gada 8. februārī,” *Valsts prezidenta Gunta Ulmaņa runas*, 111–112.
- ²⁶ Stenogramma, „Latvijas Republikas 5. Saeimas plenārsēde 1994. gada 3. martā,” Latvijas Republikas Saeima, http://saeima.lv/steno/st_94/st0303.html
- ²⁷ Larss Pēters Fredēns, *Atgriešanās...*, 172.
- ²⁸ „Mārtiņš Virsis – tikai Jakubānam un Hānbergam,” *Neatkarīgā Cīņa*, 1994. gada 5. aprīlis, 5.
- ²⁹ Stenogramma, „Latvijas Republikas 5. Saeimas plenārsēde 1994. gada 3. martā,” Latvijas Republikas Saeima, http://saeima.lv/steno/st_94/st0303.html
- ³⁰ Stenogramma, „Latvijas Republikas 5. Saeimas ārkārtas plenārsēde 1994. gada 20. aprīli,” Latvijas Republikas Saeima, http://saeima.lv/steno/st_94/st2004.html
- ³¹ Stenogramma, „Latvijas Republikas 5. Saeimas plenārsēde 1994. gada 3. martā,” Latvijas Republikas Saeima, http://saeima.lv/steno/st_94/st0303.html
- ³² Citēts no Kārlis Ērglis, „Parafētie līgumi ar Krieviju atšķiras no projektiem, uzskata LNNK,” *Diena*, 1994. gada 18. marts, 1.
- ³³ Stenogramma, „Latvijas Republikas 5. Saeimas plenārsēde 1993. gada 16. decembrī,” Latvijas Republikas Saeima, http://saeima.lv/steno/st_93/161293.html
- ³⁴ Stenogramma, „Latvijas Republikas 5. Saeimas plenārsēde 1993. gada 25. novembrī,” Latvijas Republikas Saeima, http://saeima.lv/steno/st_93/251193.html
- ³⁵ Turpat.
- ³⁶ Stenogramma, „Latvijas Republikas 5. Saeimas ārkārtas plenārsēde 1994. gada 20. aprīli,” Latvijas Republikas Saeima, http://saeima.lv/steno/st_94/st2004.html
- ³⁷ Turpat.
- ³⁸ Stenogramma, „Latvijas Republikas 5. Saeimas ārkārtas plenārsēde 1994. gada 20. aprīli.”
- ³⁹ Stenogramma, „Latvijas Republikas 5. Saeimas plenārsēde 1994. gada 3. martā,” Latvijas Republikas Saeima, http://saeima.lv/steno/st_94/st0303.html
- ⁴⁰ Stenogramma, „Latvijas Republikas 5. Saeimas ārkārtas plenārsēde 1994. gada 20. aprīli.”
- ⁴¹ Skat. Kārlis Ērglis, „Parafētie līgumi ar Krieviju atšķiras no projektiem, uzskata LNNK.”
- ⁴² „Zile nav rokā, bet mednis – kokā,” *Neatkarīgā Cīņa*, 1994. gada 24. marts, 2.
- ⁴³ „„Latvijas drošības ārpolitiskie un iekšpolitiskie aspekti,” Ministru prezidenta Valda Birkava referāts Latvijas Universitātē,” *Latvijas Vēstnesis*, 1994. gada 15. aprīlis, 4.
- ⁴⁴ Stenogramma, „Latvijas Republikas 5. Saeimas ārkārtas plenārsēde 1994. gada 20. aprīli.”
- ⁴⁵ Turpat.

Latvijas ceļš uz Eiropas Savienību: starp aizkulisēm un atzinību

KĀRLIS BUKOVSKIS, JUSTĪNE ELFERTE

Ievads

Latvijas Republikas pievienošanās Eiropas Savienībai ir unikāls notikums nelielās valsts vēsturē. Ne tikai Eiropas Savienība ir politisks veidojums, kam nav bijuši analogi pasaules vēsturē tā veidošanās procesa ziņā, bet arī pats Latvijas lēmums un ceļš uz dalību politiski-ekonomiskajā suverēnu valstu blokā ir bijis daudzšķautņains un politisku un institucionālu izaicinājumu pilns. Ģeopolitiskā situācija, kurā atradās Latvija, atgūstot neatkarību, kā arī ekonomiskās, sociālās un tiesiskās reformas, kuras valstij bija jāveic, atgriežoties pie demokrātiskas pārvaldes sistēmas un brīvā tirgus ekonomikas, bija prasījušas būtisku pacietību un darbaspējas no Latvijas sabiedrības. Tomēr pārmaiņu posms Latvijā neapstājās ar atjaunotās Saeimas vēlēšanām vai ar Krievijas Federācijas karaspēka izvešanu. Pielāgošanās jaunai politiskajai situācijai un valsts tiesiski-institucionālā modernizācija paš aizliedzīgi tika turpināta, iesniedzot Latvijas pieteikumu dalībai ES. Process, kurš bija paralēls un vienlaicīgi stratēģiski nenodalāms no Latvijas diplomātiskās cīņas par pievienošanos Ziemeļatlantijas līguma organizācijai (NATO), noslēdzās ar oficiālu Latvijas pievienošanās līguma Eiropas Savienībai spēkā stāšanos 2004. gada 1. maijā. Latvijas dalības ES diplomātiskais lobijs un tiesiskās sagatavošanas process notika laikā, kad Latvijai un visai Eiropai bija jāizdara ģeostratēģiskas izvēles pēc Padomju Savienības sabrukuma. Centrālā un Austrumeiropa kļuva ne tikai par ekonomisko un politisko transformāciju eksperimentu, bet arī par postbipolārās pasaules ietekmju pārdales centru. Šī procesa vidū Latvijas lēmumu pieņēmēji kopā ar Latvijas sabiedrību konsekventi turējās pie izvēlēta kursa uz atgriešanos Rietumu pasaulē, neskatoties uz grūtībām un pretdarbībām, ar kurām bija jāsasaskaras gan starptautiskajā politikā, gan pašmājās.

Šī fundamentālā valsts pielāgošanās bija ne tikai lēmumu pieņēmēju, kas bieži jau saņēmuši atzinību, bet arī aizkulišu darbarūku un visas sabiedrības sasniegums. Tādēļ šī raksta uzstādījums ir iedziļināties četros procesos: politiskajā, administratīvajā, diplomātiskajā un sabiedriskajā. Katrs no šiem procesiem bija svarīgākais noteiktā laika posmā – gan gatavojot pieteikumu dalībai ES, gan organizējot ES tiesību normu pārņemšanu, gan vedot pašas iestāšanās sarunas, gan iesaistot sabiedrību un organizējot referendumu par dalību. Katram no šiem posmiem bija raksturīgi savi faktori un savi centrālie procesa virzītāji. Latvijas kopīgais ar 11 citām kandidātvalstīm ceļš uz dalību ES ir analizēts un aprakstīts lielā skaitā akadēmisku, analītisku, žurnālistisku un pat daiļliteratūras rakstu un grāmatu. Šis raksts necenšas mazināt to intelektuālo nozīmīgumu un tostarp necenšas arī aizstāt vispusīgo un pamatīgo atmiņu krājumu „Atgriešanās Eiropā Latvijas prezidentu, premjerministru, ministru un diplomātu esējās.” Raksts analizē pieņemtos lēmumus, procesus un politisko loģiku, kas tos noteica.

Politiskais process: dalības pieteikums, lēmuma loģika un sekas

Vēsturiskais lēmums par Latvijas ceļu uz Eiropas Savienību bija izvēle starp vairākiem potenciālajiem scenārijiem kopš neatkarības atgūšanas un *de iure* starptautiskās atzišanas 1991. gadā. Tomēr virzība uz Eiroatlantiskajām struktūrām diezgan ātri ieguva stratēģisko dominanci gan politiķu starpā, gan arī Latvijas sabiedrībā. Pielāgošanās ES un sarunu vešana par dalību ES bija visaptverošs process, kurā bija iesaistīti visi Latvijas iedzīvotāji vienā vai citā veidā. Un tā tas arī nekaitrīgi tika pozicionēts tā laika centrālajā ārpolitiskajā dokumentā: „[...] lai Latvija attīstītos par modernu, demokrātisku, drošu un ekonomiski spēcīgu Eiropas valsti, [...] iestāšanās Eiropas Savienībā (ES) ir būtiska latviešu tautas izdzīvošanas un Latvijas valsts saglabāšanas iespēja. Iekļaušanās ES ekonomiskajā sistēmā veicinās Latvijas saimniecības, zinātnes, izglītības un kultūras straujāku attīstību.”¹ Divi aspekti kursa izvēlē bija skaidri: lēmums tika pieņemts no mazas valsts drošības un nākotnes izaugsmes ilgtermiņa perspektīvu viedokļa, kā arī tika precīzi izmantotas 1990. gadu ģeopolitiskā haosa radītās iespējas

Latvijas integrēšanai Eiroatlantiskajās struktūrās un valstu sabiedrībā. Sākotnējās idejiskās rotaļas ar atgriešanos pie neitralitātes politikas, ko vēlējās pirmais atjaunotās Latvijas ārlietu ministrs Jānis Jurkāns, palikšanas Krievijas orbītā un ekonomiskās sadarbības ar Neatkarīgo Valstu Savienību saglabāšana vai balansēšana kā tiltam starp Rietumiem un Austrumiem bija idejas, kuras neguva tik lielu atbalstu kā tā saucamā „atgriešanās Eiropā.” Te liels nopelns ir tieši ietekmīgajai partijai „Latvijas Ceļš,” kurai izdevās uzsākt idejisko kursu Latvijas tuvināšanai Eiropas Savienībai jau 1990. gadu sākumā. Šo noteica gan aktīvi biedri ar pieredzi trimdā Rietumos, gan frakcija „Satversme” Augstākajā Padomē, gan arī veiksmīgie personīgie kontakti ar Ziemeļvalstu un citu Rietumvalstu partneriem.²

Latvijas Republikas Ārlietu ministrijas stingri ieturētais kurss uz dalību Eiropas Savienībā, kuram atbalsts bija gan no Latvijas Ministru Padomes priekšsēdētāja Ivara Godmaņa, gan vēlākajiem premjeriem Valda Birkava un Māra Gaiļa, kura vadībā tika iesniegts oficiālais pieteikums dalībai ES, gan arī vēlākajiem Ministru kabinetiem Andra Šķēles vadībā, kā arī Gundara Krasta, Viļa Krištopāna, Andra Bērziņa, Einara Repšes un Induļa Emša vadībā, kuri veica sarežģīto ES tiesību normu ieviešanu, sarunas par dalību ES, un, visbeidzot, ministriju mobilizēšanu apmēram 80 000 lappušu apjomīgā *acquis communautaire* (ES tiesību aktu kopums, turpmāk *acquis*) pārņemšanai līdz noteiktajam termiņam. Lai arī ceļš uz Eiropas Savienību bija visas valsts, visa tās administratīvā aparāta un sabiedrības pielāgošanās, centrālais virzītājs bija Ārlietu ministrija, kur pie mainīgā ārlietu ministru un vēstnieku sastāva institucionālo atmiņu un virzības konsekvenci ne tikai uz ES, bet arī NATO sekmēja tās ilggadējais valsts sekretārs Māris Riekstiņš. Atbalsts, ko Ārlietu ministrija saņēma no politiķiem, un izvēlētā eiointegrācijas kursa konsekventa ieturēšana bija cieši saistīta ar visu ārlietu ministru, tostarp Georga Andrejeva, Induļa Bērziņa un Sandras Kalnietes proeiropeisko pozicionēšanos, bet sevišķi nozīmīga bija Valda Birkava darbība amatā no 1994. gada septembra līdz 1999. gada jūlijam. Šis posms iekļāva ne tikai pieteikuma iesniegšanu dalībai ES 1995. gada 27. oktobrī, bet arī būtiskāko oficiālās kandidēšanas dalībai ES sagatavošanu.

Formāli var uzskatīt, ka Latvijas attiecības ar Eiropas Savienību aizsākās ar 1991. gada 27. augustu, kad Eiropas Ekonomiskā kopiena atzina

Latvijas neatkarību.³ Lai arī jau 1992. gada 1. janvārī Latvija kļuva par daļu no *Phare* programmas un saņēma naudu ekonomiskajām reformām, tomēr tikai 1992. gada 11. maijā tika noslēgts Līgums par tirdzniecību un komerciālo un ekonomisko sadarbību. Tomēr J. Jurkāna parakstītais līgums tā arī netika ratificēts Latvijas Republikas Augstākās Padomes pagaidu statusa dēļ. Tam 1993. gada maijā sekoja līgums par Latvijas un Eiropas Ekonomiskās kopienas attiecībām zvejniecības jomā. Paši nozīmīgākie juridiskie notikumi Latvijas un ES attiecībās 1994. gadā ir brīdis, kad 18. jūnijā Latvija paraksta Brīvās tirdzniecības līgumu ar ES, un 1995. gada 12. jūnijā Luksemburgā parakstītais Eiropas (asociācijas) līgums.⁴ Tieši asociācijas līgums, kas tika parakstīts pēc 7. aprīļa Saeimas debatēm, un paziņojuma „Latvijas ārpolitikas pamatvirzieni līdz 2005. gadam” pieņemšanas, kļuva par iedrošinošo faktoru tālākai integrācijai Eiropas Savienībā un sekojošajam oficiālajam pieteikumam dalībai.

Sākotnējā un vēlākā politiskā vienotība eiointegrācijas ceļā tomēr piedzīvoja satraukuma brīžus par iespējamo kursa maiņu pēc 6. Saeimas vēlēšanām 1995. gada 6. oktobrī. Tas noveda pie situācijas, ka „[...]” vēl pirms jaunā Ministru kabineta izveidošanas Māra Gaiļa valdība piekrita Ārlietu ministrijas priekšlikumam iesniegt pieteikumu par Latvijas vēlmi iestāties Eiropas Savienībā⁵ ar 13. oktobra Ministru kabineta lēmumu, kuru parakstīja arī Valsts prezidents Guntis Ulmanis. Ulmanis 14. oktobrī sasauca visas 11 ievēlētās partijas uz Ārlietu ministrijas izstrādātā materiāla par Latvijas ārpolitikas ilgtermiņa prioritātēm apspriešanu. Materiāls, kas bija balstīts uz 1995. gada 7. aprīlī Latvijas Republikas Saeimas pieņemto paziņojumu „Latvijas ārpolitikas pamatvirzieni līdz 2005. gadam,” pēc diskusijām partiju starpā kļuva par „6. Saeimas politisko partiju Deklarāciju”. Tajā dalība ES bija pirmā prioritāte, kamēr dalība NATO kļuva par otro prioritāti, lai arī tā tika nosaukta par integrāciju Eiropas drošības struktūrās. Šis parlamentārais akcepts un atbalsts turpinājās tā paša gada novembrī ar Saeimas Eiropas lietu komisijas izveidi.⁶ Ilggadējā priekšsēdētāja Edvīna Inkēna vadībā komisija tradicionālā Skandināvijas valstu pieejā veica parlamentāro uzraudzību pār Ministru kabineta darbību attiecībā uz ES jautājumiem. Šī un citas veiksmīgās sadarbības ārpolitikas jautājumos starp pirmajiem diviem atjaunotās Latvijas prezidentiem un ĀM bija rezultāts arī diplomāta Andra Razāna efektīvajai starpniecībai. Tāpat arī tika

izveidots Īpašo uzdevumu ministra Eiropas Savienības lietās amats, kas pastāvēja no 1995. gada 21. decembra līdz 1997. gada 7. augustam. Ministra amata izveides mērķis bija politiskas pārstāvības nodrošināšana sarunās ar ES partneriem, un par vienīgo ministru kļuva Aleksandrs Kiršteins. Vienlaicīgi jāatzīmē, ka tika izveidots arī Īpašo uzdevumu ministra amats sadarbībai ar starptautiskajām finanšu institūcijām, kas tostarp iekļāva arī ES struktūrfondu līdzekļu izlietošanas koordinēšanu. Amats pastāvēja no 1998. gada novembra līdz 2002. gada novembrim, un trijās valdībās to ieņēma Roberts Zīle.

1995. gada notikumi iezīmēja divus principiālus aspektus, kuri vēlāk turpināja vidēt Latvijas virzībā uz Transatlantiskajām institūcijām. Pirmkārt, 1995. gada notikumi pirms un ap pieteikuma ES nosūtīšanu iezīmēja to, kas kļuva ļoti raksturīgs pievienošanās un pat dalības procesam ES – vienprātības izraisītais diskusiju trūkums. Kā norāda Valdis Birkavs savās atmiņās par 1995. gada 7. aprīļa ārpolitikas debatēm: „Diemžēl debātes nebija auglīgas, [...] galvenais iemesls vājai opozīcijai bija fakts, ka Saeimas vairākums koncepciju nepārprotami atbalstīja.”⁷ Tas, ka lielākais vairākums politiķu un saistīti – arī sabiedrības ES integrāciju uztvēra kā pašsaprotamu aspektu, noveda pie tā, ka jautājuma tālākā virzība un pievienošanās sarunas kļuva par atsvešinātu projektu. Intereses un intelektuāli spēcīgas opozīcijas trūkums noveda pie vairākām lietām, tostarp gan papildu argumentu un fleksibilitātes trūkuma jau vēlākajās sarunās ar Eiropas Komisiju par pievienošanās nosacījumiem,⁸ gan, ka Ārlietu ministrija tika vēlāk vainota informācijas pieturēšanā un atklātuma trūkumā,⁹ gan, ka notika sabiedrības atsvešināšanās no ES pievienošanās, nepietiekamā zināšanu līmeņa par ES, aizspriedumu veidošanās un izpratnes ar ES kā elites projektu veidošanās.

Otrkārt, „6. Saeimas politisko partiju Deklarācija” iezīmēja fundamentālāko problēmu ar Latvijas integrāciju Eiroatlantiskajās struktūrās – ES dalība bija vieglāk pieņemama gan Rietumu partneriem, gan pašmāju politiķiem, nekā dalība militārajā NATO aliansē. Lai arī „atšķirt sterili ES un NATO paplašināšanos procesu nevar,”¹⁰ un abu mērķu savstarpējā saikne ir skaidri redzama gan oficiālos dokumentos, gan Ārlietu ministrijas pozīcijās, Rietumu partneru pusē vienmēr bija jautājums par Krievijas Federācijas potenciālo reakciju. Un, kā liecina vēsture, Krievijas

viedoklis pret Baltijas dalību ES bija salīdzinoši akceptējošs, kamēr pret dalību NATO iebildumi bija izteiktāki. Uzdevums pārliecināt nākotnes partnerus ES un NATO, ka Latvija ir politiski un tiesiski gatava pievienoties gan ES, gan NATO un ka tas nerada tūlītējus izaicinājumus attiecībās, bija apjomīgs izaicinājums. Bet, kā ar katru apjomīgu izaicinājumu, tas ir risināms, problēmu sadalot sastāvdaļās un risinot katru jautājumu atsevišķi un secīgi. Šādi rīkojās arī Latvija un tās centrālais partneris otrā pusē – Eiropas Komisija. Iestāšanās process ES no liela politiska uzdevuma tika pakāpeniski padarīts par birokrātisku procesu, kura tehniskais raksturs slāpēja jautājuma ģeopolitisko nozīmīgumu, un pievienošanās process ES pakāpeniski kļuva par placdarmu dalībai arī NATO. Dalībai NATO, kura pēc prezidentes Vairas Viķes-Freibergas aktīvā starptautiskā lobija komandā ar padomnieku Andreju Pildegoviču (2000–2006), Latvijas tā laika vēstnieku Amerikas Savienotajās Valstīs Aivi Roni (2000–2004), ĀM valsts sekretāru Māri Riekstiņu un NATO nodaļas vadītāju Ingu Skujiņu, un Latvijas vēstnieku Vācijā Andri Teikmani (1998–2002) tika apstiprināta 2002. gada 21. novembrī NATO Prāgas samita laikā. Izšķirošā ietekmīgākās NATO valsts – ASV – nosvēršanās par labu NATO paplašināšanai, iekļaujot Baltijas valstis, stratēģiski tiek saistīta ne tikai ar pašu minēto lēmumu pieņēmēju lobija darbu, bet arī 2001. gada 11. septembra terora aktiem, pēc kuriem ASV nevēlējās „pelēko zonu” pastāvēšanu, kas potenciāli kaitētu jaunajai ārpolitikas prioritātei – starptautiskā terorisma apkarošanai.¹¹ Interesanti, bet „[...] šis milzīgais mūsu valsts sasniegums tūdaļ tika ierakstīts eiro skeptiķu iebildumu sarakstā – NATO esam, kam mums Eiropas Savienība.”¹²

Administratīvais process: institucionāli-tiesiskais instrumentārijs sadarbībai un dalībai ES

Viens no svarīgākajiem institucionālajiem elementiem, kam bija ne tikai tehniska, bet arī politiska nozīme, bija ar 1994. gada 1. novembra Ministru kabineta lēmumu izveidotais Eiropas Integrācijas birojs. Tas tapa pēc Eiropas Komisijas aicinājuma radīt vienotu nacionālu koordinējošo iestādi.¹³ Politiskajā nozīmē Eiropas integrācijas biroja izveide bija būtisks notikums iekšpolitiski, jo simbolizēja virzību uz ES vēl pirms 1995. gada

nozīmīgajām debatēm un oficiālā pieteikuma iesniegšanas, kā arī ES integrācijas svaru nacionālajās interesēs. EIB sākotnēji tika izveidots kā Ārlietu ministrijas pakļautības iestāde,¹⁴ bet ar 1996. gada 27. februāra lēmumu to pakļāva Īpašu uzdevumu ministram Eiropas savienības lietās,¹⁵ un jau 1997. gada 16. septembrī tas nokļuva premjerministra tiešā pakļautībā.¹⁶ Ņemot vērā EIB un paša integrācijas procesa daudznozaru raksturu, tas ļāva daudz koordinētāk un ar mazāku institucionālo greizsirdību veikt tehniskos sagatavošanās procesus. Paralēli tika izveidotas arī ministriju un Eiropas integrācijas biroja darba grupas,¹⁷ kā arī Eiropas integrācijas padome pašā Ministru kabinetā, lai risinātu ne tikai tiesiskos jautājumus, bet arī nozīmīgākos politiskos jautājumus. Darba grupu izveide un pārstāvju no ministrijām nozīmēšana bija būtisks process, kas ļāva efektīvi risināt 1995. gada 12. jūnijā parakstītā Eiropas līguma un Baltajā grāmatā ietvertos problēmjautājumus.¹⁸ Piemēram, Ārpolitikas un drošības politikas sadaļas vadītājs bija vēlākais ĀM valsts sekretārs Normans Penke, Finanšu ministriju pārstāvēja vēlākā Eiropas Komisijas pārstāvniecības Latvijā vadītāja Inna Šteinbuka. Pats EIB piedzīvoja divus vadītājus: Jāni Vaivadu līdz 1998. gadam un Edvardu Kušneru līdz 2003. gadam. Ar 2004. gada 1. janvāri EIB pārstāja eksistēt, un uz īsu brīdi tā vietā tika izveidots vēlākās Latvijas pastāvīgās pārstāves ES Sanitas Pavļutas-Deslandes vadītais Eiropas lietu birojs Valsts kancelejas pakļautībā,¹⁹ kurš tika pievienots Ārlietu ministrijai jau 2005. gada 1. februārī un kļuva par Eiropas Savienības koordinācijas departamentu. Vienīgā vēl šobrīd funkcionējošā struktūra, kas sākotnēji radās, lai koordinētu Latvijas iestāšanos ES, ir Vecāko amatpersonu sanāksme Eiropas Savienības jautājumos.²⁰

EIB nozīme slēpās ne tikai veiksmīgā starpinstitucionālā balansēšanā, bet arī virknē tehnisko jautājumu sagatavošanu, kas bija tā atbildībā. „Eiropas integrācijas birojs sagatavoja faktisko bāzi administrācijai, kas pašās sarunās nebija galvenais, bet ārkārtīgi svarīgs administratīvās kapacitātes nodrošināšanai.”²¹ Atbilstoši EIB nolikumam tam, no mūsdienu viedokļa raugoties, bija ļoti plašas tiesības un ietekmes iespējas, jo līdzīgi kā Tieslietu ministrija birojs sniedza atzinumus par normatīvo aktu un to projektu atbilstību Eiropas līguma prasībām, nodrošināja informācijas sagatavošanu un apmaiņu ar ES institūcijām un nacionālajām institūcijām, informēja sabiedrību par virzību uz ES, izvērtēja ES un dalībvalstu sniegtās

tehniskās palīdzības lietderību, kopā ar Valsts administrācijas skolu koordinēja valsts amatpersonu apmācību ES jautājumos, sagatavoja Eiropas integrācijas padomes sēdes, kopā ar Ārlietu ministriju uzturēja sakarus ar ES dalībvalstu diplomātiem. Šis apjomīgais pienākumu kopums, sevišķi, kas attiecās uz Solvitas Harbacevičas un Ivo Alehno veikto *acquis* ieviešanā, bija nozīmīgs. Tieši tāpat kā Tulkošanas un terminoloģijas centra (TTC) izveide 1996. gada septembrī ar trimdas latviešu iesaisti un ar Latvijas tā laika vēstnieka Kanādā Georga Andrejeva koordinējošo atbalstu. TTC izveide nodrošināja *acquis* tulkošanu uz latviešu valodu un efektīvizētu normatīvo aktu saskaņošanu, un bija būtiska daļa ar ilgtermiņa sekām Latvijas valsts pārvaldē. Par pirmo tā vadītāju kļuva Ivars Golsts. Visbeidzot arī atsevišķu ministru spēja sadarboties un rast kompromisus bija fundamentāli svarīga. Iespējams, tikpat svarīga kā slavenais Satversmes 81. pants, kurš ļāva Ministru kabinetam Saeimas sesiju starplaikos pieņemt noteikumus ar likuma spēku. No *acquis* pārņemšanas efektivitātes viedokļa šis instruments bija relatīvi neaizvietojams.

Latvijas virzību uz ES un pārņemamos normatīvus sākotnēji noteica tikai Eiropas līgums un Baltā grāmata „Asociēto Centrāleiropas un Austrumeiropas valstu sagatavošana Integrācijai Eiropas Savienības iekšējā tirgū.” Baltā grāmata noteica pasākumus, kuri topošajām ES kandidatvalstīm jāveic likumdošanas pārņemšanā un pamata lietu sakārtošanā iekšējā tirgus jautājumos. Tomēr šis bija tikai sākums sadarbībai, jo arī Eiropas Komisijas zināšanas par „asociētajām valstīm” bija ierobežotas. Rezultātā viens no pirmajiem un nozīmīgākajiem EIB un Latvijas administrācijas kopumā veikumiem bija 1996. gada aprīlī saktā atbilžu sagatavošana uz 2000 jautājumiem par visām ES likumdošanas jomām. Atbildes tika sagatavotas un iesniegtas trīs mēnešu laikā. Šai EK informēšanai un pašiem sevis apzināšanai sekoja arī pirmās nacionālās ES integrācijas programmas izstrāde un pieņemšana 1996. gada 18. decembrī. EK pēc gadu ilgušās dokumentu lasīšanas un izvērtēšanas 1997. gada 15. jūlijā pieņem „Agenda 2000 – Eiropas Komisijas atzinums par Latvijas pieteikumu iestāties ES,”²² kur Latvija paliek iestāšanās procesā, kamēr Igaunija tiek uzaicināta sākt iestāšanās sarunas. Arī Eiropadome Luksemburgā tā paša gada decembrī apstiprina pievienošanās sarunu uzsākšanu tikai ar sākotnējām sešām valstīm ar relatīvi līdzīgiem gatavības rādītājiem, tostarp, lai pati

Pirmais administratīvais izaicinājums Latvijas integrācijā ES – atbildes uz apmēram 2000 Eiropas Komisijas jautājumiem – 24 sējumi 3 mēnešos.

Avots: fotogrāfija no Jāņa Vaivada personīgā arhīva.

veiksmīgāk spētu institucionāli absorbētu paplašināšanās procesu. Attiecīgi, Latvijas atbildes memorands,²³ kas tika iesniegts 1997. gada oktobrī, nebija spējis mainīt ES partneru skatījumu.

Tikmēr pašmāju darbs tiek organizēts ap izveidoto institucionālo ietvaru un Nacionālo programmu Latvijas integrācijai ES, kur pēdējā atjaunotā versija tika pieņemta 1999. gada 28. jūlijā.²⁴ Tikai 1999. gada 13. oktobrī pēc Latvijas politiķu un ierēdņu paātrināta pašmāju pielāgošanās darba un starptautiska lobija EK rekomendē sākt sarunas arī ar Latviju. Tās sākas 2000. gada 15. februārī, Latvijai oficiāli kļūstot par ES kandidātvalsti un darbu uzsākot starpvaldību konferencei Latvijas dalībai ES. Pašas sarunas gan pamatā ir paveiktā darba salīdzināšana ar prasībām un 31 atvērtās sarunu sadaļas pakāpeniska aizvēršana, ko atbilstoši Ministru kabineta mandātam veic Latvijas diplomāti Andra Piebalga un Andra Ņesteru vadībā.

Latvijas diplomātiskās attiecības ar ES aizsākās 1992. gadā, kad tika atvērta Latvijas vēstniecība ES, kur par pirmo diplomāti kļuva Ludmila Buligina. Sākotnēji nelielā dzīvoklī esošā vēstniecība²⁵ ieguva pirmo

vēstnieku Eiropas Savienībā, NATO, kā arī Beļģijā, Luksemburgā un Nīderlandē Jura Kaneļa personā. Viņš pienākumus pildīja līdz 1998. gada janvārim, kad viņu nomainīja Andris Piebalgs, kuru savukārt 2003. gadā pēc pievienošanās mandāta noslēgšanas nomainīja Andris Kečsteris, kurš līdz tam bija ĀM valsts sekretāra vietnieks un kopš 1999. gada bija Latvijas iestāšanās sarunu ar ES vadītājs. Ar Latvijas pievienošanos ES Kečsteris arī kļuva par pirmo Latvijas pastāvīgo pārstāvi ES.

Tieši Latvijas vēstniecības un ĀM centrālā aparāta sadarbība bija būtisks nosacījums veiksmīgam un koordinētam starptautiskā lobija procesam. Proti, ja EIB veica lielāko darbu iekšējo normatīvu saskaņošanas koordinēšanā, diplomātisko darbu, ārvalstu partneru pārliecināšanu un Latvijas „stāsta” popularizēšanu veica tieši ĀM. Attiecību intensifikācija ar ES un darba apjoma palielināšanās radīja nepieciešamību ne tikai pēc lielāka cilvēku skaita, bet arī ES jautājumu izdalīšanas, tādēļ 1997. gada aprīlī pārstāvniecība ES tiek nodalīta no vēstniecības Beļģijā un pārstāvniecības NATO. Arvien vairāk cilvēku tiek aktīvi iesaistīti ES jautājumu risināšanā, tostarp Aldis Austers, Astra Kurme un Dace Krieva. Latvijas ciparu regulāra „pārdošana” partneriem ar diplomātiskā šarma palīdzību bija ne tikai Latvijas valsts politiķu, tostarp prezidentes Viķes-Freibergas, izšķirošs sasniegums, bet arī ikdienas diplomātu limenī gan pirms iestāšanās sarunu uzsākšanas, gan arī pēc tās. Procesā svarīgs bija spēcīgs sastāvs arī pašā Ārlietu ministrijā, kur ne tikai agrīnā Arta Bērtuļa nozīme, esot ministra padomniekam (1994–1998), bet arī Eduarda Stiprā loma sākotnēji kā ĀM ES iestāšanās sarunu sagatavošanas grupas vadītājam, no 1999. gada ĀM iestāšanās ES sarunu vadītāja vietniekam un iestāšanās ES sarunu delegācijas sekretariāta vadītājam bija noteicoša loma sadarbībā gan ar pārstāvniecību, gan arī citām Latvijas iestādēm. Līdzīgi būtisks bija arī ĀM Eiropas Savienības departamenta direktores un vēlākās EK pārstāvniecības Latvijā vadītājas Ivetas Šulcas, ĀM ES tiesību nodaļas vadītājas Alises Balodes, kā arī nozaru ministriju pārstāvju veiktais darbs, tostarp gan Finanšu ministrijas valsts sekretāra vietnieces Intas Vasaraudzes un ES integrācijas nodaļas un vēlākā ES integrācijas departamenta vadītāja Mihaila Kozlova, gan Zemkopības ministrijas parlamentārā sekretāra Māra Sprindžuka, gan daudzu citu vai iestāšanās Eiropas Savienībā sarunu delegācijā iekļauto,²⁶ vai līdz tam Latvijas virzību un tiesību aktu saskaņošanu nodrošinājušo amatpersonu darbs.

Vienlaicīgi arī pārstāvniecības darba veiksmi lielā mērā noteica ne tikai pašas Latvijas faktiskā gatavība vai ģeopolitiskās pašpārliecinātības veidošanās Rietumu partneru vidū. To noteica arī tiešie ārvalstu partneri, ar kuriem bija jāstrādā gan Briselē, gan arī Latvijā: „Procesam bija jābūt akceptējamam gan Latvijā, gan Eiropas Savienības pusē.”²⁷ Svarīgākie sadarbības partneri bija attiecīgi EK paplašināšanās ģenerāldirektorāts un jaunizveidotais ES paplašināšanās komisāra amats, kuru ieņēma Ginters Ferhoigens. Viņa pieejā arī „Lielā sprādziena” koncepts paplašināšanās kontekstā tika izveidots un novests līdz rezultātam. Līdz tam nozīmīgākā loma bija bijusi Katrīnei Dejai, kura 1990. gados vadīja Asociācijas komitejas ar dalībvalstīm un lika pamatus iestāšanās procesam. Tehniskajā līmenī tikmēr sākotnēji nozīmētā vācu izcelsmes EK partnere nebija spējusi atrast efektīvu sadarbības modeli, kamēr gluži pretējo var teikt par zviedru izcelsmes ziņotāju par Latvijas progresu Katarīnu Areskūgu. Bez Zviedrijas, Vācijas un Nīderlandes arī Dānijai bija īpaša loma Latvijas pievienošanās ES procesā. Tā aizsākās jau ar Latvijas–Dānijas kultūras sadarbības programmām 1991. gadā un ārlietu ministra vizītēm, kam sekoja arī nozīmīgā Hansa Braska darbošanās kā Latvijas īpašu uzdevumu ministra Eiropas integrācijas lietās padomniekam no 1996. līdz 1997. gadam un Dānijas kā Latvijas publiskās administrācijas loma ES tvinninga (*EU Twinning*) procesā. Tāpat arī tieši Dānijas prezidentūras Eiropas Savienībā laikā 2002. gada 13. decembrī Latvija pabeidza iestāšanās sarunas. Paralēli tehniskajai sagatavošanai palīdzēja un zināšanas nāca arī no 1996. gada februārī atklātās Eiropas Komisijas pārstāvniecības Latvijā, kuras pirmais tā laika vadītājs Ginters Veiss bija instrumentāls sadarbības veidošanā. Kopumā, ja „[...] Ziemeļvalstis nebūtu enerģiski lobējušas Baltijas valstis, tās varēja „izkrist ārā no Eiropas. [...] Pateicoties tam, ka iejaucās Ziemeļvalstis (Somija un Zviedrija vēl formāli nebija ES dalībvalstis), Baltijas valstis „strukturētajā dialogā” tika iekļautas.”²⁸

Latvijas sagatavošanās dalībai Eiropas Savienībā un iestāšanās sarunas bija nozīmīgs posms ne tikai Latvijas diplomātiem, bet visai valsts administrācijai. Veiksmes un neveiksmes, institucionālās attiecības un greizsirdība, politiskās cīņas un ekonomiskie izaicinājumi deva rezultātu darbā, kura pamatā bija skaidrs Latvijas ilgtermiņa mērķis, kurš materializējās 2003. gada 16. aprīlī, Atēnās parakstot pievienošanās līgumu,²⁹ kurš

arī šobrīd kalpo par juridisko pamatu Latvijas attiecībām ar ES. „Latvijai vajadzēja iecementēties, pārliecināt, ka esam nopietni, ka nenobruksim, ka esam pietiekami operatīvi un ka pašmājās cilvēki to pieņems.”³⁰ Tomēr pašas sarunas no diplomātiskā procesa viedokļa arī nebija vienmēr vieglas.

Diplomātiskais process: iestāšanās sarunu problemātika

Latvijas sarunas par dalību Eiropas Savienībā bija ilgstošs process, kura ietvaros vajadzēja veikt visaptverošas reformas ne tikai Latvijas valsts pārvaldē. Bija jānodrošina politisks atbalsts un uzticēšanās Latvijai un Baltijai kopumā kā spējīgām dalībvalstīm, kuras nerada un neradīs problēmas esošajām ES dalībvalstīm un pašai ES. Bija dažādi aspekti, kas tam traucēja. Šī apakšnodaļa detalizēti neizvērsīs diskusiju par pievienošanās sarunām,³¹ bet koncentrēsies uz nozīmīgākajiem politiskajiem izaicinājumiem attiecībās ar partneriem, ar kuriem Latvija saskārās.

Visaktuālākais jautājums par Latvijas, Igaunijas un Lietuvas dalību bija ģeopolitiskais jautājums un Krievijas reakcija. Tomēr, kā apliecina dziļāka izpēte, Krievijas pretdarbība Baltijas dalībai Eiropas Savienībā bija principā nemanāma. Krievija neizvērsa aktivitātes Latvijā attiecībā uz valsts pievienošanos Eiropas Savienībai, lai arī attiecībā pret dalību NATO pozīcija bija daudz kritiskāka, un tādēļ, lai arī abi procesi bija paralēli, stāsti un izaicinājumi bija atšķirīgi. Bija vairāki iemesli, kas iezīmēja Krievijas „piekritošo klusēšanu” attiecībā uz dalību Eiropas Savienībā. Vispirms jau ES raksturs – tirdzniecības un politiskās sadarbības bloks, kam nav tiešu draudu attiecībā uz Krieviju. Otrkārt, iezīmējās Krievijas pašmāju izaicinājumi gan politikā, gan ekonomikā, sevišķi 1998. gada ekonomiskā krīze, kas vājināja Krievijas iespējas un pieejamos resursus vērsties pret procesiem, kam nebija tūlītēju un tiešu draudu. Treškārt, šis Krievijas vājums sakrita ar ES pašapziņas pieaugumu un savu spēju apzināšanos, ko veicināja sekmīgais, lai arī ļoti vienpusējais ES integrācijas process. Ceturtkārt, iezīmējās tendence, ka, tiklīdz Krievijas rīcība bilaterālajās attiecībās ar Latviju un divām citām Baltijas valstīm kļuva nepatīkama, Latvijas sabiedrība vēlējās ātrāku integrāciju ES.³² Viens no tādiem piemēriem ir arī bēdīgi slavenie 1998. gada 3. marta notikumi saistībā ar nesankcionēto

pensionāru mītiņu pie Rīgas Domes. Piektkārt, Baltijas tiesiskā un politiskā modernizācija, kuru veicināja Eiropas integrācijas process, bija izdevīgs pašaī Krievijai. Proti, Krievija izmantoja integrāciju ES, lai tostarp risinātu krievvalodīgo integrēšanas jautājumus un norādītu uz problēmām Latvijā.³³ Šis aspekts sasauca arī ar sesto faktoru Krievijas rīcībā, ko norāda Aleksandrs Kiršteins, ka Krievijas tiecās ietekmēt Latvijas tēlu Rietumu partneru acīs, nevis tiešā veidā apturēt procesu Latvijā. Sākotnējie Krievijas centieni esot saistījušies ar pārmetumiem cilvēktiesību pārkāpumos, kam vēlāk sekojuši centieni pierādīt Rietumvalstīm, ka Baltijas valstīs tradicionāli valdot antisemitisms.³⁴ Proti, „bija jāpārlicina [Eiropas Komisija], ka negatīvās publikācijas nav taisnība.”³⁵ Septītkārt, arī pati Igaunijas uzaicināšana sākt iestāšanās sarunas pirms Latvijas un Lietuvas bija taktisks gājieni, lai redzētu Krievijas reakciju, nevis pamatots objektīvi būtiski labākos sasniegumos.³⁶ Visbeidzot, astotkārt, arī Egila Levita, Eiropas Cilvēktiesību tiesas tiesneša (1995.–2004.), atmiņās Latvijas integrācijas Eiropas Savienībā gaitā iezīmējas sociālpsiholoģiskais aspekts, kad Latvijai gan sev, gan arī Krievijai ar ES integrācijas procesa palīdzību bija jāpierāda piederība Rietumu vērtību sistēmai un jānokļūst drošībā.³⁷ Katrs no šiem elementiem ir bijis būtisks Latvijas centienos „atgriezties Eiropā.” Krievijas loma un Latvijas pašas attālināšanās no bijušās Padomju Savienības tiesiskā, ekonomiskā, politiskā un psiholoģiskā aspektā bija svarīga gan pašiem, gan Rietumu partneriem. Sevišķi ņemot vērā, ka no 15 bijušajām Padomju Republikām 12 izvēlējās no Baltijas valstīm atšķirīgu ceļu.

Šis noved pie pašiem diplomātiskajiem manevriem un argumentācijas attiecībās ar Eiropas Komisiju un esošajām ES dalībvalstīm. Latvijā, sevišķi intensīvākajā pielāgošanās posmā no 1997. līdz 1999. gadam, skatījums uz ES esot bijis vienkāršs – balts un melns; ES pozitīva, jebkura neatbilstība negatīva, un tas noveda pie situācijas, ka regulējumi, kuri bija pret ES prasībām, bija vienkārši atmetami.³⁸ „Katru nedēļu mēs pa centimetram gājām uz priekšu,”³⁹ tādēļ saprotami sāpīgs gan lēmumu pieņēmējiem, gan arī Latvijas sabiedrībai bija 1997. gada lēmums sarunas uzsākt ar Igauniju un ne ar Latviju un Lietuvu. Sevišķi sāpīgi esot bijuši pavadošie raksti un uzskati, ka Igauniju vajadzētu uzņemt ES, Lietuvu NATO un Latviju Pasaules tirdzniecības organizācijā, kā alternatīvu nespējai visas trīs valstis uzņemt uzreiz gan ES, gan NATO.⁴⁰ Šāds situācijas pavērsiens būtu

kardināli mainījies gan ES integrācijas procesu, gan vēlāko ģeopolitisko pozīciju Eiropā, gan arī sagrāvis Baltijas valstu vienotību. Tomēr, „par spīti spriedzei, kuru Baltijas valstu attiecībās izraisa sāncensība par pievienošanās ES, kā arī savstarpējā ekonomiskā konkurence, šajās valstīs pakāpeniski tiek ieviestas „četras brīvības”⁴¹ un signalizēja, ka Baltijas valstis var tikt uzņemtas Eiroatlantiskajās struktūrās bez Krievijas asas reakcijas. Lai arī pašiem lēmumu pieņēmējiem bija „pazemojuma sajūta, ka spriež par valsts derīgumu vai nederīgumu,”⁴² tomēr darbs tika turpināts, jo līdzīgā „asimetriskās integrācijas” situācijā atradās visas 12 tobrīd topošās ES dalībvalstis.

Visbeidzot – pašās pievienošanās sarunās kā kandidatvalstij – lai arī tās pamatā iekļāva pierādījumu sniegšanu, ka Latvija ir pārņēmusi prasības, kuras bija iekļautas 31 sarunu sadaļā, atsevišķas problēmas tomēr iezīmējās. Proti, neskatoties uz to, ka Andra Šķēles trīs vadītās un sevišķi Andra Bērziņa vadītā valdība bija panākusi acīmredzamu progresu iestāšanās sarunās un Latvija jau bija *acquis* ieviešanā un sadaļu slēgšanā pat apsteigusi „pirmās kārtas valsti” Igauniju, lauksaimniecības sadaļa un robežsardzes reformu īstenošana vēl bija pēdējie problēmjautājumi. Lauksaimniecības tiešo maksājumu diskusijas turpinājās ne tikai iestāšanās sarunu laikā, bet arī vēl šobrīd. Attiecībā uz robežsardzes sistēmu problēmas cēlonis bija meklējams nesakārtotā un korumpētā sistēmā, kura nevēlējās mainīties un ieviest *acquis* nosacījumus. Lūzuma punkts nāca Einarā Repšes valdības laikā, kad premjers, katru nedēļu rīkojot Ministru kabineta apspriedes par progresu, panāca pēdējo divu sadaļu noslēgšanu un Latvijas pieslēgšanos kopējai muitas informācijas sistēmai,⁴³ kamēr ārlietu ministre Sandra Kalniete panāca vienošanos par lauksaimniecības sadaļas slēgšanu.⁴⁴ Iestāšanās sarunu rezultātā Latvija bija panākusi pārejas periodus 35 jomās,⁴⁵ tostarp attiecībā uz sabiedrībā aktuālo jautājumu par septiņu gadu pārejas posmu jautājumā par mežu un lauksaimniecībā izmantojamās zemes iegādes nosacījumiem personām, kuras nav Latvijas Republikas pilsoņi.

Beidzamais būtiskākais aspekts, kurš jāmin un kas norādīja uz Latvijas sabiedrības pašapziņu un spēju pieņemt ilgtermiņa lēmumus, bija 1998. gada 3. oktobra Referendums par pilsonības likuma grozījumiem, kas paredzēja nepilsoņu un bezvalstnieku bērniem, kuri dzimuši Latvijā

pēc 1991. gada, naturalizēšanās iespēju atvieglotā kārtībā. Andra Piebalga skatījumā tas bija „[...] apliecinājums cilvēku gudrībai, [...] viņi neinteresējas par sīkumiem, bet, kad pienāk izšķirošs lēmums, tad vienmēr cilvēki ir ļoti tālredzīgi. Latviešu tauta vienmēr izšķirošos balsojumos vienmēr skaidri ieņēma pozīciju, kas noveda pie lielākas drošības, lielākas labklājības.”⁴⁶ Negatīvs referenduma iznākums ne tikai varēja radīt tālejošas sekas Latvijas sabiedrības integrācijā, bet arī kļūt par iemeslu pievienošanās procesa ES pamatīgai aizkavēšanai. Šī bija pirmā nopietnā Latvijas sabiedrības apzināti un tieši veiktā izšķiršanās par labu ES integrācijas procesam.

Sabiedriskais process: referendums un pilsoņu līdzdalība ES integrācijā

Otrā izšķiršanās – referendums par dalību ES bija faktiskā atļaujas palūgšana Latvijas sabiedrībai, kurai bija jāapstiprina, ka tā nav mainījusi kopējo atbalstu ES integrācijai un piekrīt lēmumu pieņēmēju, diplomātu, juristu veiktajam darbam gandrīz desmit gadu laikā. Respektīvi, „sarunās svarīgākais bija nedefinēt prioritātes [...] un panākt akceptu Latvijas sabiedrībā.”⁴⁷ Lai arī referenduma procesa izmaksas tika lēstas ap miljonu latu,⁴⁸ un pat „Latvijas Ceļa” Saeimas deputātu vidū bija aicinājumi nevilcināties ar iestāšanās procesu, izvēle tika izdarīta par labu referendumam kā ilgtermiņa garantam, leģitimitātes avotam un ieguldījumam sabiedrības izglītošanā par ES.⁴⁹

Attiecīgi šajā situācijā bija nepieciešama gan konsekventa komunikācija ar sabiedrību par neskaidriem jautājumiem un pieņemtajiem lēmumiem, gan arī iezīmējās atšķirīgi skatījumi⁵⁰ par ES un balsis, kuras aicināja nestāties ES.⁵¹ Šajā situācijā aktīvu darbu pie sabiedrības informēšanas veica gan Latvijas Republikas misija Eiropas Savienībā, gan EIB. Diplomātu veiktais skaidrojošais darbs par ES bija vienlīdz būtisks, jo Latvijas sabiedrībai piedāvāja tieši iesaistīto diplomātu viedokļus,⁵² jo ar EIB komunikācijas departamenta Lindas Jākobsones vadībā⁵³ darbu vien varēja izrādīties nepietiekami. Aktīvi aģitēja ne tikai atsevišķas politiskās partijas, tostarp „Jaunais Laiks” un Tautas Partija. Tika izveidoti arī „Eiro info” informatīvie tālruni, kur Latvijas iedzīvotāji varēja saņemt atbildes uz tiešiem jautājumiem, un aktīvi darbojās jau 1997. gadā izveidotā nevalstiskā organizācija „Eiropas Kustība Latvijai” un tās prezidents Ainārs Dimants,⁵⁴ kā arī vēlākas

prezidents Andris Gobiņš,⁵⁵ un 1995. gadā izveidotais Klubs „Māja.” Tāpat Ministru kabinets izveidoja pirmsreferenduma informēšanas pasākumu sagatavošanas sabiedriski konsultatīvo padomi, ko vadīja premjers Repše un līdzpriekšsēdētāja bija Latvijas Universitātes profesore Žaneta Ozoliņa.⁵⁶

Vadošās politiskās partijas bija spējušas mobilizēt gan savus partijas biedrus, gan arī Latvijas iedzīvotājus referendumam par dalību Eiropas Savienībā. Lai arī publiskajā diskursā bija daudz neizpratnes par ES funkcionēšanu, nepatiesības, kā, piemēram, ideja, ka Latvija tiks paverdzināta Eiropas Savienībā. Tomēr tām bija sporādiski raksturs un iezīmējās intelektuāli spēcīgas un motivētas pretestības trūkums. Tam skaidrojums: „Ja ir priekšā skaidra struktūra, kas ir jāsasniedz, tad nav diskusiju par izvēlēm.”⁵⁷ Latvijas pievienošanos ES sabiedrība redzēja kā modernizācijas procesu, kā tiesiskās, politiskās, ekonomiskās vides sakārtošanas procesu, kā transformāciju, kura bija iesākusies ar aiziešanu no Padomju Savienības un kuras noslēgums tuvojās ar pievienošanos ES. Lozungi par alternatīvām Latvijai bija nepārliciecināmi, sevišķi ņemot vērā sabiedrības vēl dzīvās atmiņas par neatkarības zaudēšanu, pieturoties pie individuālistiskas neitralitātes ārpolitikā. Šo procesu un izpratņu rezultātā Latvijas sabiedrībai bija veidojusies „bināra vērtību sistēma, kur izšķiršanās bija tikai starp nonākšanu Krievijas vai ASV interešu sfērās.”⁵⁸ Šīs diskusijas arī bieži nonāca pie vienkāršām patiesībām un cerībām uz dzīves līmeņa celšanos: „Iedzīvotājos bija diezgan lielas gaidas – iestāsimies un dzīve kļūs labāka!”⁵⁹ Rezultātā ceturtajā referendumā, kas tika rīkots modernās Latvijas laikā, piedalījās 71,5 procenti vēlētāju, no kuriem 67 procenti jeb 676 700 iedzīvotāju nobalsoja par iestāšanos ES, 32,3 procenti nobalsoja pret, tādejādi 2003. gada 20. septembrī leģitimizējot Latvijas kļūšanu par Eiropas Savienības dalībvalsti.

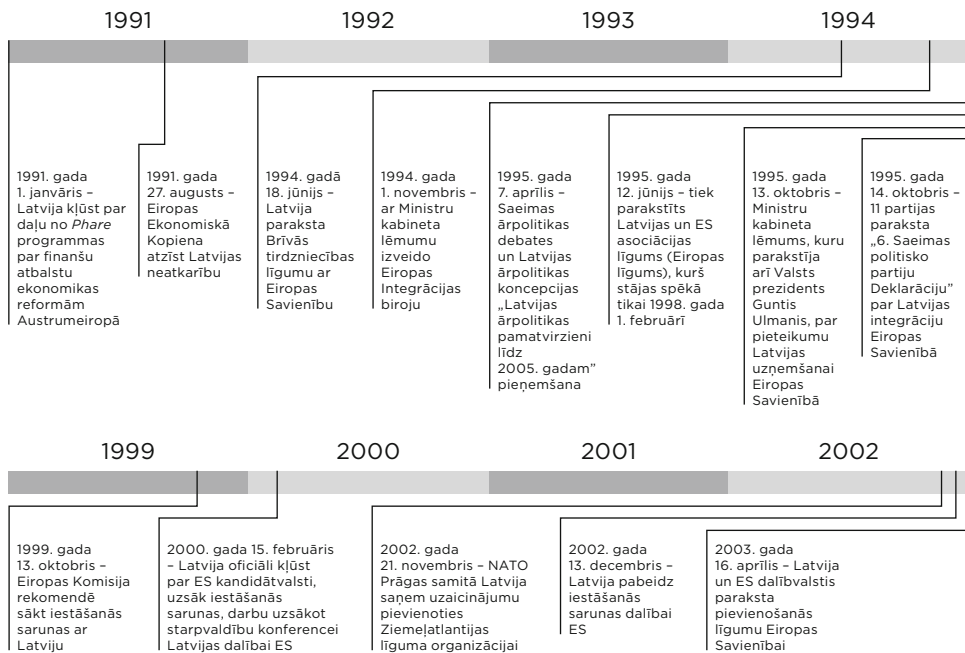
Nobeigums

Latvijas virzība uz Eiropas Savienību nebija vienas dienas notikums ar vienas dienas varoņiem. Vismaz desmitgadi ilgušajā procesā izšķirošie lēmumi tika pieņemti gandrīz katru dienu. Būtu ērti uzskatīt, ka Valda Birkava kā premjerministra un ārlietu ministra spējas uzsākt un konsekventi organizēt procesu dalībai Eiropas Savienībā un ka prezidentes

Vairas Viķes-Freibergas spēja iedziļināties diplomātiskajos procesos un harizmātiski reprezentēt Rietumu vērtības Latvijas sabiedrībā, bija izšķiroši, uzsākot un pabeidzot ES iestāšanās procesu. Tomēr blakus viņiem stāvēja kolēģi un komandas biedri gan Ārlietu ministrijā, gan nozaru ministrijās, gan Eiropas Integrācijas birojā, gan Latvijas misijā Eiropas Savienībā, gan Saeimā, gan politiskajās partijās, gan Latvijas sabiedrībā. „Latvijas Ceļa” politiķu spēja konsekventi aizstāvēt izvēlēto ārpolitisko kursu un atrast tam atbalstu visās citās parlamentā pārstāvētajās partijās noveda pie tā, ka diplomāti Andra Ķestera, Andra Piebalga, un Māra Riekstiņa personā varēja konsekventi aizstāvēt Latvijas ministriju un lēmumu pieņēmēju iespaidīgo progresu tiesiskajā un politiskajā gatavībā dalībai Eiropas Savienībā. Diplomātu un politiķu spēja sadarboties Latvijas stratēģisko nacionālo interešu vārdā sniedza rezultātu arī Latvijas kā mazas valsts drošības politikas stūrakmenī – dalībā NATO.

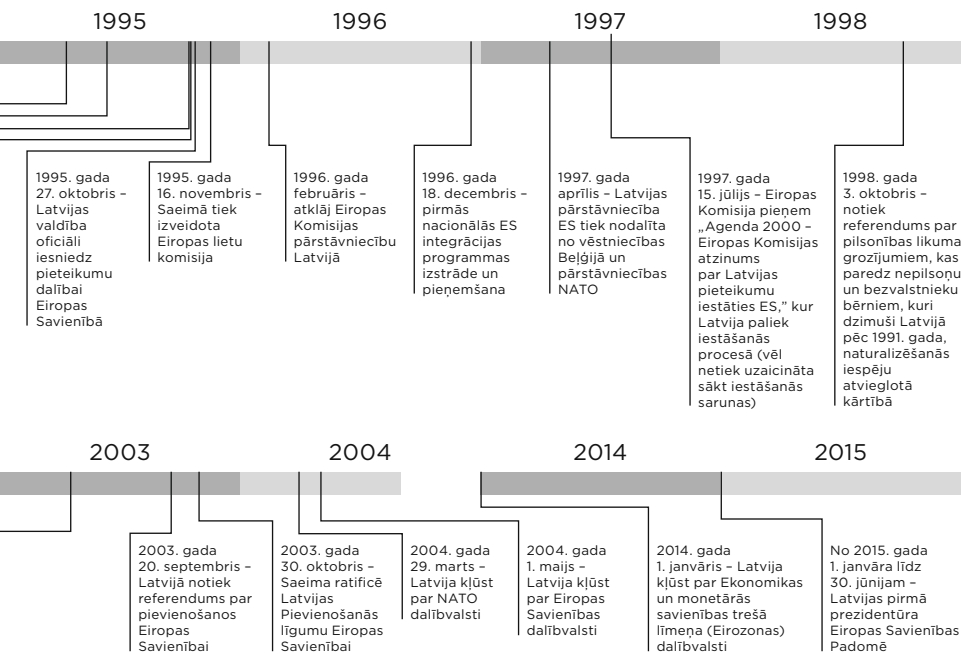
Latvijas dalība Eiropas Savienībā nav bijusi un vienmēr nebūs viegls process. Pati Latvija ir izgājusi „apmācības dalībā” Eiropas Savienībā, kas ļāva sekmīgi nokārtot eksāmenu veiksmīgi novadītās Latvijas Prezidentūras ES Padomē formā. Bet arī pati Eiropas Savienība kopš Latvijas pievienošanās ir piedzīvojusi triju jaunu valstu pievienošanas, būtiskas institucionālās pārmaiņas nesušo Lisabonas līgumu, finanšu krīzes izraisītu padziļinātu integrāciju Ekonomikas un monetārajā savienībā, migrācijas krīzes un terorisma draudu izraisītu padziļināto integrāciju iekšlietu un tieslietu jautājumos, kā arī daudzas citas pārmaiņas, kas sekmējušas ES valstu tuvināšanos. Ne tikai Latvija pašmājās ir piedzīvojusi pārmaiņas katrā nozarē,⁶⁰ bet arī Latvijas pievienošanās Eirozonai 2014. gadā bija turpinājums iesāktajai valsts politikai. Atskatoties var redzēt, ka, kopš lēmuma par Latvijas tuvināšanos Eiropas Savienībai iedīgļiem, Latvija ir centusies neatpalikt no kaimiņvalstīm politiski-diplomātiskajā klātbūtnē. Latvijas ceļš uz Eiropas Savienību bija balstīts vēlmē piederēt mūsdienīgām un perspektīvām valstīm, nevis pagātnei. Latvija vēlējās būt modernu valstu kodolā. Piederību Eiropas Savienības kodolam arī turpmāk var droši dēvēt par optimālu Latvijas tradicionālās ārpolitikas turpinājumu.

Autori izsaka īpašu pateicību Dr. Jānim Vaivadam par nenovērtējamo intelektuālo atbalstu šī raksta tapšanā.

Atsauces

- ¹ „Latvijas ārpolitikas pamatvirzieni līdz 2005. gadam” [apstiprināti Saeimā 1995. gada 7. aprīlī], Latvijas Republikas Ārlietu ministrija, <http://www.mfa.gov.lv/arpolitika/lavijas-arpolitikas-pamatvirzieni-lidz-2005-gadam>
- ² Autoru intervija ar Valdi Birkavu, 2017. gada 10. oktobris.
- ³ Pilns hronoloģisks notikumu uzskaitījums ir pieejams: „Latvijas Republikas Iestāšanās Eiropas Savienībā (ES). Svarīgākās norises” no *Dokumentu izstāde „Latvija ceļā uz Eiropas savienību” 1987–2003*, Latvijas arhīvi, <http://www.latvijasarhivi.lv/index.php?&336>; arī „Latvija un ES. Attiecību hronoloģija,” Latvijas Republikas Ārlietu ministrija, <http://www.mfa.gov.lv/arpolitika/eiropas-savieniba-arpolitika/arhivs/integracija-es/attiecibu-hronologija>
- ⁴ Precizā nosaukumā „Eiropas līgums par asociācijas izveidošanu starp Eiropas Kopienām un to Dalībvalstīm, no vienas puses, un Latvijas Republiku, no otras puses.” Pēc ratifikācijas pabeigšanas visās dalībvalstīs līgums spēkā stājās tikai 1998. gada 1. februārī. Pieejams: <https://m.likumi.lv/doc.php?id=36721>
- ⁵ Valdis Birkavs, „Pirmie izšķirošie gadi: Krievijas armijas izvešana un Latvijas nonākšana Eiropas Savienības priekšvērtībā” no *Atgriešanās Eiropā Latvijas prezidentu, premjerministru, ministru un diplomātu esejās. No starptautiskās atzīšanas līdz pirmajai prezidentūrai Eiropas Savienībā 1990–2015*, sast. Kristīne Kozlova (Rīga: Zinātne, 2016), 66, www.zinatnesgramatas.lv/site/fileBlock/upload/e_Eiropa.pdf
- ⁶ „Eiropas lietu komisija,” faktu lapa, 2017. gada 20. februāris, Latvijas Republikas Saeima, http://www.saeima.lv/faktulapas/2605_Eiropas_lietu_komisijaLV_SCREEN.pdf

⁷ Valdis Birkavs, „Pirmie izšķirošie gadi...”, 65.

⁸ Autoru intervija ar Valdi Birkavu.

⁹ Citu iestāžu bažas norādītas arī autoru intervijās ar Māri Riekstiņu, 2017. gada 25. maijs, un Jāni Vaivadu, 2017. gada 9. jūnijs.

¹⁰ Autoru intervija ar Māri Riekstiņu.

¹¹ Autoru intervija ar Aleksandru Kiršteinu, 2017. gada 14. septembris.

¹² Sandra Kalniete, „Kā trāpīt desmitniekā” no *Atgriešanās Eiropā Latvijas prezidentu, premjerministru, ministru un diplomātu esējās...*, 188.

¹³ Autoru video intervija ar Inetu Strautiņu-Engelenu, 2017. gada 2. augusts.

¹⁴ Ministru kabineta lēmums Nr. 134 (prot. Nr. 54 6. §) „Par Eiropas integrācijas biroju,” 1994. gada 1. novembris, <https://m.likumi.lv/doc.php?id=57681>

¹⁵ Ministru kabineta noteikumi nr. 47 (prot. nr.10, 13.§) „Grozījumi Ministru kabineta 1994. gada 1. novembra lēmumā Nr. 134 „Par Eiropas integrācijas biroju” un Ārlietu ministrijas nolikumā,” 1996. gada 27. februāris, <https://m.likumi.lv/doc.php?id=39171>

¹⁶ Ministru kabineta noteikumi Nr. 327 (prot.Nr.52 35.§) „Eiropas integrācijas biroja nolikums,” 1997. gada 16. septembris, <https://m.likumi.lv/doc.php?id=44970>

¹⁷ Ministru kabineta rīkojums Nr. 97 (prot. nr.16, 4.§) „Par Ministriju un Eiropas integrācijas biroja darba grupu kompetences sadalījumu Eiropas līguma saistību izpildei,” 1996. gada 29. marts, <https://m.likumi.lv/doc.php?id=39553>

¹⁸ Eiropas līgums sākotnēji politiski tika paredzēts kā alternatīva reālajai dalībai ES, bet pakāpeniski to nozīme mainījās un tie kļuva par vadlīnijām un sadarbības ietvaru. Detalizētāku skaidrojumu lūdzu skatīt, piemēram, Solvita Harbaceviča, „Eiropas Savienības

- likumdošanas pārņemšana Latvijas likumdošanā un tiesībās” no *Atgriešanās Eiropā Latvijas prezidentu, premjerministru, ministru un diplomātu esejās...*, 202.
- ¹⁹ „Eiropas lietu birojs uzņem apgriezienus,” *Latvijas Vēstnesis*, 2004. gada 17. marts, <https://www.vestnesis.lv/ta/id/85692>
- ²⁰ Sākotnēji Vecāko amatpersonu sanāksme Eiropas integrācijas jautājumos, kas tika izveidota ar 1997. gada 23. decembra MK noteikumiem Nr. 449 (prot. nr.72 39.§): „Noteikumi par Vecāko amatpersonu sanākumi Eiropas integrācijas jautājumos,” <https://likumi.lv/ta/id/46501-noteikumi-par-vecako-amatpersonu-sanaksmi-eiropas-integracijas-jautajumos>. Tā izveidota uz darba grupu bāzes pēc tam, kad tika likvidēts īpašo uzdevumu ministra postenis un EIB nonāca Valsts kancelejas pakļautībā.
- ²¹ Autoru intervija ar Māri Riekstiņu.
- ²² „Agenda 2000 – Commission Opinion on Latvia’s Application for Membership of the European Union,” Latvijas Republikas Ārlietu ministrija, <http://www.mfa.gov.lv/images/archive/data/file/1/kom-kart-zin-1997.pdf>
- ²³ „Memorandum from the Latvian Government on Agenda 2000 and on Latvia’s application for accession to the EU (1997),” CVCE, https://www.cvce.eu/content/publication/2005/6/13/f9ea1296-ad9f-46ec-b535-3d618cd5ee53/publishable_en.pdf
- ²⁴ „Nacionālā programma Latvijas integrācijai Eiropas Savienībā” (Ceturrtā atjaunotā versija. Saīsinātais variants), *Latvijas Vēstnesis*, 1999. gada 28. jūlijs, <https://www.vestnesis.lv/ta/id/19477>
- ²⁵ Pilna Latvijas pastāvīgās pārstāvniecības ES vēsture lasāma šeit: „Pārstāvniecības vēsture,” 2016. gada 15. decembris, Latvijas Republikas Pastāvīgā pārstāvniecība Eiropas Savienībā, <http://www.mfa.gov.lv/brussels/parstavnieciba/vesture>
- ²⁶ Pilns saraksts pieejams: „Iestāšanās Eiropas Savienībā sarunu delegācija,” Latvijas Republikas Ārlietu ministrija, <http://www.mfa.gov.lv/arpolitika/eiropas-savieniba-arpolitika/arhivs/integracija-es/iestasanas-es-sarunas/iestasanas-eiropas-savieniba-sarunu-delegacija>
- ²⁷ Autoru intervija ar Andri Piebalgu, 2017. gada 2. augusts.
- ²⁸ Atis Lejiņš, „Pievienošanās ES un NATO: Baltijas drošības perspektīvas uz 21. gadsimta sliekšņa” no *Pirmie desmit gadi. Cīņa par Latvijas drošību pasaules lielajā politikā* (Rīga: Zinātne, 2002), 193.
- ²⁹ Pilnā versijā pieejams šeit: „Pievienošanās ES līgums,” Latvijas Republikas Ārlietu ministrija, <http://www.mfa.gov.lv/arpolitika/eiropas-savieniba-arpolitika/arhivs/integracija-es/iestasanas-es-sarunas/pievienosanas-es-ligums>
- ³⁰ Autoru intervija ar Māri Riekstiņu.
- ³¹ Detalizētām sarunu izklāstam lūdzam skatīt Andra Ķestera rakstu „ES iestāšanās sarunas: sacensība pirms paša finiša” no *Atgriešanās Eiropā Latvijas prezidentu, premjerministru, ministru un diplomātu esejās...*
- ³² Autoru intervija ar Valdi Birkavu.
- ³³ Autoru intervija ar Edmundu Krastiņu, 2017. gada 27. septembris.
- ³⁴ Autoru intervija ar Aleksandru Kiršteinu, 2017. gada 14. septembris. Uz argumentu par antisemitisma problemātikas parādīšanos publiskajā telpā norādīja arī Andris Piebalgs intervijā autoriem.
- ³⁵ Autoru intervija ar Andri Piebalgu.
- ³⁶ Autoru intervija ar Egilu Levitu, 2017. gada 31. augusts.
- ³⁷ Turpat.
- ³⁸ Autoru intervija ar Valdi Birkavu.
- ³⁹ Autoru intervija ar Andri Piebalgu.
- ⁴⁰ Autoru intervija ar Māri Riekstiņu.
- ⁴¹ Atis Lejiņš, „Pievienošanās ES un NATO...,” 187.
- ⁴² Autoru intervija ar Jāni Vaivadu, 2017. gada 9. jūnijs.
- ⁴³ Autoru intervija ar Andri Piebalgu.

- ⁴⁴ Autoru intervija ar Andri Bērziņu (bijušo Ministru prezidentu), 2017. gada 25. septembris.
- ⁴⁵ „Ko Latvijai paredz pārejas noteikumi?,” *Providus.lv*, 2003. gada 2. septembris, <http://providus.lv/article/ko-latvijai-paredz-parejas-noteikumi>
- ⁴⁶ Autoru intervija ar Andri Piebalgu.
- ⁴⁷ Turpat.
- ⁴⁸ Daunis Auers, „Cik demokrātisks bija referendums?,” *Providus.lv*, 2003. gada 14. oktobris, <http://providus.lv/article/cik-demokratisks-bija-referendums>
- ⁴⁹ Autoru intervija ar Jāni Vaivadu.
- ⁵⁰ Interesants materiāls, kur apkopoti paustie viedokļi pret Latvijas dalību ES, atrodams šeit: Eiropas Savienības Informācijas centrs, „Viedokļu kopsavilkums pret Eiropas Savienību (no preses izdevumiem 2003. gada augustā),” http://www.mfa.gov.lv/data/file/1/PRET_augusts_2003.pdf
- ⁵¹ Gints Apals, „Eurocepticism in Latvian Politics: Twenty-Five Years of Change” in *Eurocepticism in the Baltic States: Uncovering Issues, People and Stereotypes*, eds. Aldis Austers, Karlis Bukovskis (Rīga: Latvian Institute of International Affairs, Friedrich Ebert Stiftung, 2017), <http://www.lai.lv/publikacija/eurocepticism-in-the-baltic-states-uncovering-issues-people-and-stereotypes-639>
- ⁵² Skat. piemēram, „Aldis Austers: NĒ nacionālajam mazohismam!,” *Delfi.lv* (Politika.lv), 2002. gada 31. maijs, <http://www.delfi.lv/news/comment/comment/aldis-austers-ne-nacionalajam-mazohismam.d?id=3279127>
- ⁵³ „„Mūsu cilvēks” – EIB Informācijas departamenta vadītāja Linda Jākobsone,” *TVNET/LTV Panorāma*, 2002. gada 6. maijs, http://www.tvnet.lv/zinas/viedokli/291772-musu_cilveks_eib_informācijas_departamenta_vadītāja_linda_jakobsone
- ⁵⁴ „„Mūsu cilvēks” – Eiropas Kustības Latvijai prezidents Ainārs Dimants,” *TVNET/LTV Panorāma*, 2003. gada 26. februāris, http://www.tvnet.lv/zinas/viedokli/292037-musu_cilveks_eiropas_kustības_latvijai_prezidents_ainars_dimants
- ⁵⁵ BNS, „Eiropas kustību Latvijā vadis Andris Gobiņš,” *Delfi.lv*, 2003. gada 22. novembris, <http://www.delfi.lv/news/national/politics/eiropas-kustību-latvija-vadis-andris-gobins.d?id=6856453>
- ⁵⁶ Ministru kabineta rīkojums Nr. 100 (prot. Nr.8 39.§) „Par Latvijas Republikas iestāšanās Eiropas Savienībā pirmsreferenduma informēšanas pasākumu sagatavošanas sabiedriski konsultatīvo padomi,” 2003. gada 13. februāris, <https://m.likumi.lv/doc.php?id=71315>
- ⁵⁷ Autoru intervija ar Egilu Levitu.
- ⁵⁸ Autoru intervija ar Edmundu Krastiņu.
- ⁵⁹ Autoru intervija ar Egilu Levitu.
- ⁶⁰ „Latvija pēc 10 gadiem Eiropas Savienībā – cita Latvija?” (Rīga, 2014), http://www.euro-parl.europa.eu/latvia/resource/static/files/publikacija/latvija-es-10-gadi_petijums.pdf

Piesardzīgā tuvināšanās: Valda Zatlera oficiālā vizīte Maskavā 2010. gada decembrī

ILVIJA BRUĢE

Latvijas attiecības ar Krieviju vienmēr bijušas sarežģītas. Kopš Latvijas neatkarības atjaunošanas 1991. gadā ir bijuši vairāki svarīgi notikumi, kas tās definējuši. Arī Valda Zatlera vizīte Krievijā 2010. gada decembrī jāskata no plašākas abu valstu attiecību prizmas. Šeit jāņem vērā gan Latvijas neatkarības atzīšana no Krievijas puses 1991. gadā, gan līguma par Padomju armijas izvešanu parakstīšana un īstenošana 1994. gadā un Skrundas radiolokatora nojaukšana, gan Vairas Viķes-Freibergas vizīte Krievijā 2005. gadā, gan robežlīguma parakstīšana 2007. gadā, gan Valda Zatlera vizīte Krievijā 2010. gada 9. maijā, kas visbeidzot noveda pie oficiālas abu valstu prezidentu un pavadošo delegāciju tikšanās Maskavā 2010. gada decembrī. Domas par to, vai šis bija nozīmīgākais punkts abu valstu attiecībās, dalās, taču ir skaidrs, ka tas bija augstākais un pozitīvākais punkts. Vēl jo vairāk, šo vizīti iespējamu padarīja ne tikai tā brīža Latvijas–Krievijas divpusējo attiecību dinamika un to veidojošie aktori, bet lielā mērā arī attiecīgā laika vēsmas un notikumi pasaulē.

Ievads

Jau kopš 1990. gadu sākuma Latvijas–Krievijas attiecības ir bijušas saspīlētas, Krievijas pusei izmantojot Latvijas pilsonības un minoritāšu politiku kritizējošu politiku un pat saucot pilsonības likumu par apartheīdu pret etniskajiem krieviem, kā arī uzsverot, ka Krievija ir tā, kas bijušajās Padomju valstīs ir atbildīga par cilvēktiesību nodrošināšanu.¹ Tas ne tikai veicināja saspīlētas attiecības Latvijas iekšienē, bet arī grāva Latvijas tēlu ārvalstīs. Šāda Krievijas politika „aizsākās jau 1992. gadā, kad Krievijas ārlietu

ministrs Andrejs Kozirevs Borisa Jeļcina prezidentūras laikā paziņoja, ka Krievijai ir tiesības aizstāvēt bijušās PSRS teritorijas valstis pat ar militāru spēku.”² Lai gan Latvijas pilsonības likums nav vērtējams viennozīmīgi, šādi Krievijas izteikumi neizbēgami tika uztverti kā drauds Latvijas suverenitātei. Visā 1990. gadu laikā un 2000. gadu sākumā, līdz pat Latvijas iestāšanos Eiropas Savienībā, Krievija izmantoja līdzīgu retoriku.

Tas savukārt gaisināja cerības, ka Krievija varētu atteikties no savām ģeopolitiskajām ambīcijām. Latvijas paļāvība Krievijas impēriskās vēstures beigām ir tiešā veidā saistīta ar Baltijas valstu okupācijas atzīšanu, neatkarīgi no tā, kāds režīms iekšpolitiski valda Krievijā, vai kāds prezidents tobrīd vada Krieviju. Taču šis jautājums ir divkārt sarežģīts, jo Krievijas iekšpolitikā un ārpolitikā retorikai par nepilsoņiem un krievvalodīgajiem Latvijā ir milzīga loma. Kā intervijā izteicās Latvijas žurnālists un politikas komentētājs Aivars Ozoliņš: „To man [1994. vai 1995. gadā] pateica ārkārtīgi ietekmīgs tā laika Kremļa polittehnologs. [..] Es viņam jautāju: „Nu, kā Jūs domājat, Baltijas valstis netika okupētas?” Un viņš teica: „Nu, protams, ka bija, kurš par to šaubās. [..] Bet, iegaumējiet, neviens atbildīgs Krievijas politiķis nekad to oficiāli neatzīs. Es atkārtāju – neviens *atbildīgs* Krievijas politiķis.””³ Tieši šādā zīmē abu valstu attiecībās pagāja 90. gadi, un vissarežģītākās tās bija 90. gadu beigās. Vēl 1997. gadā sarunā ar Krievijas ārlietu ministra vietnieku Aleksandru Avdejevu tā laika Latvijas Ārlietu ministrijas valsts sekretāram Mārim Riekstiņam tika skaidri pateikts, kādas ir Krievijas prasības nepilsoņu un minoritāšu jomā, un, kamēr Latvija tās neievēros, sarunas ne par ko citu nebūs iespējamās.

Pirmās vērā ņemamās izmaiņas Latvijas–Krievijas attiecībās bija vērojamas tikai 2004.–2005. gadā, kad no Krievijas puses varēja vērot zināmus tuvināšanās mēģinājumus. Tajā liela loma bija Latvijas iestāšanās ES un NATO, kas nozīmēja, ka līdz šim īstenotā politika ar mērķi kavēt Latvijas integrāciju abās organizācijās nav attaisnojusies. Līdz ar Latvijas dalību ES un NATO Krievijas mēģinājumi ietekmēt Latvijas politiku vairs tik daudz nenotika starptautiskajā līmenī, bet fokusējās uz valsts iekšējiem procesiem, cenšoties rast ietekmi parlamentā un valdībā. Par spīti šīm vēsmām un pat robežlīguma parakstīšanai 2007. gadā, attiecībām ilgtermiņā nebija lemts kļūt vienkāršākām, vispirms jau Krievijas–Gruzijas kara dēļ 2008. gada augustā, kas bija vēl viens atgādinājums Latvijai

par tās nedrošību. Nākamā attiecību uzlabošanās notika 2009. gadā līdz ar Baraka Obamas pārstartēšanas (*reset* – angl.) politiku, kas bija vērsta uz attiecību ar Krieviju uzlabošanu. Tieši šī politika pieļāva un pat veicināja Valda Zatlera vizīti Krievijā, taču tas sīkāk tiks aplūkots nākamajās nodaļās.

Svarīgākie pieturas punkti Latvijas–Krievijas attiecībās

Šķiet, visbūtiskākais solis Latvijas–Krievijas attiecībās, uzreiz pēc Padomju Savienības lēmuma par Latvijas neatkarības atzīšanu 1991. gada 6. septembrī, bija atjaunotās Latvijas pirmā prezidenta Gunta Ulmaņa vizīte Krievijā 1994. gada aprīlī. Vizītes laikā tika noslēgts līgums ne tikai par Krievijas armijas izvešanu, bet arī par Skrundas radiolokācijas stacijas jaunās ēkas likvidēšanu 1995. gadā un radiolokācijas stacijas pilnīgu darbības izbeigšanu 1998. gadā.⁴ Krievu armijas izvešanas jautājuma risināšanā aktīvi iesaistījās arī Rietumu diplomāti: ļoti aktīvi darbojās Zviedrijas premjerministrs Karls Bilts; notika Latvijas Saeimas frakciju vizīte ASV, kuras ietvaros Latvijas pārstāvji tikās ar ASV administrācijas augstākajām amatpersonām – drošības padomnieku Entoniju Leiku, aizsardzības sekretāru Viljamu Periju, valsts sekretāru Vorenu Kristoferu, viceprezidentu Alu Goru un pat Valsts prezidentu Bilu Klintonu. Rietumu pārstāvji iesaistījās šī jautājuma risināšanā, lai pārliecinātu Latviju par to, cik svarīgs šis lēmums ir ne tikai pašai valstij, bet arī globālās pretraķešu aizsardzības kontekstā. Saskaņā ar kādreizējā ārlietu ministra, pašreizējā Latvijas vēstnieka Krievijā Māra Riekstiņa teikto, iespējams, tieši šī līguma parakstīšana ir vissvarīgākā no visiem panākumiem abu valstu attiecībās. „Ja mēs nebūtu tikuši vaļā no Krievijas armijas klātbūtnes šeit, uz vietas Baltijā. [...] Ja tā armija te būtu palikusi ilgāk, tad es domāju, mūsu sapņi par [...] eventuālu dalību Eiropas Savienībā, kur nu vēl NATO, būtu nerealizējami.”⁵ Vēl jo vairāk – iespējams, lietas būtu attīstījušās līdzīgi, kā tas notika citās bijušajās Padomju republikās, piemēram Piedņestras konfliktā Moldovā, Abhāzijas un Osetijas jautājumā Gruzijā, jo, kaut arī vēsturiski situācija šajās valstīs bija zināmā mērā atšķirīga, Krievijas armijas klātbūtne abos gadījumos bija ļoti būtiska.

Kā jau iepriekš tika minēts, 90. gadi abu valstu attiecībās pagāja diezgan negatīvās vēsmās. Līdz ar to nākamais būtiskais punkts abu valstu attiecībās

bija prezidentes Vairas Viķes-Freibergas vizīte Krievijā uz 2005. gada 9. maija svinībām Maskavā. Uz Maskavu tika aicināti visu trīs Baltijas valstu prezidenti, kas, protams, radīja būtisku morālo dilemmu. Kā to apraksta pati Vaira Viķe-Freiberga: „Vai tiešām būtu iespējams pieņemt šādu aicinājumu uz Maskavu, uz to pašu galvaspilsētu, kas bija diriģējusi viņu valstu neatkarības zaudēšanu un kura vairākus gadus desmitus uzspieda apspiestību un ciešanas viņu tautām?”⁶ Par spīti tam, ka Lietuvas un Igaunijas prezidenti no uzaicinājuma atteicās, Vaira Viķe-Freiberga izlēma šo vizīti izmantot kā iespēju demonstrēt Latvijas izpratni par vēstures notikumiem un Padomju okupāciju ne tikai pašai Krievijai, bet arī Rietumiem. Vizīte tika gatavota jau kopš 2005. gada sākuma un ar zināmiem politiskajiem riskiem. Jau 2005. gada 12. janvārī prezidente sagatavoja paziņojumu⁷ sakarā ar 9. maiju, kurā paudiva gan to, ko Latvijai nozīmēja II Pasaules kara beigas, gan to, ko nozīmēja neatkarības atgūšana 1990. gada 4. maijā, gan to, ka iestāšanās ES tikai nepilnu gadu iepriekš, 2004. gada 1. maijā, nozīmēja Latvijas atgriešanos tās vēsturiskajā telpā – Eiropā.

Prezidentes sagatavotā deklarācija par to, ko Latvijai nozīmēja II Pasaules kara beigas un tām sekojošā padomju okupācija, sniedza gaidīto rezultātu, un lielākā daļa valstu līderu, kam šī deklarācija tika nosūtīta, paudiva savu izpratni par Latvijas vēsturi un atbalstu prezidentes vizītei, kā arī uzsvēra nepieciešamību „nolikt malā” vēstures netaisnības.⁸ Latvija šādi atkārtoti parādīja Krievijai un Rietumiem, kāda ir tās vēsturiskā izpratne, kā arī to, ka mēs esam saimnieki savā zemē. Tas, neapšaubāmi, radīja būtiskus politiskus riskus. Vispirms jau Latvijas sabiedrībā valdīja neviennozīmīga attieksme pret šādas vizītes nepieciešamību, kamēr Krievijas reakcija uz Vairas Viķes-Freibergas deklarāciju un izteikumiem, kā arī citiem ASV un Eiropas līderu paziņojumiem, kas sekoja 9. maija svinībām, bija klaji negatīva un pilnībā atspoguļoja Krievijas vēsturisko izpratni.⁹ Tomēr jāņem vērā, ka Vairas Viķes-Freibergas lēmums piedalīties 9. maija svinībās nebija balstīts tik daudz vēlmē uzlabot attiecības ar Krieviju, kā apņēmībā skaidrot pasaulei Latvijas vēsturi un Padomju okupācijas sekas.

Nākamais būtiskais pagrieziena punkts Latvijas un Krievijas attiecībās bija robežliguma parakstīšana 2007. gada martā un tā ratifikācija maijā. Neskatoties uz dažādiem viedokļiem un sarežģīto Abrenes jautājumu, Latvijas valdība izlēma parakstīt līgumu par spīti ar to saistītajiem

politiskajiem riskiem. Līguma parakstīšana noveda pie tā, ka 2007. gada decembrī Latviju pirmo reizi apmeklēja Krievijas ārlietu ministrs Sergejs Lavrovs, kurš izteica uzaicinājumu jaunievēlētajam prezidentam Valdim Zatleram. Tomēr jāatzīmē, ka ielūgums vēl nevarēja tikt uzskatīts par oficiālu – tam pievērsīsimies, iztirzājot to, kā notika gatavošanās prezidenta vizītei 2010. gada decembrī.

Šīm pozitīvajām tendencēm sekoja Gruzijas krīze 2008. gada augustā, kas abu valstu attiecības atkal saasināja. Bet, neskatoties uz Krievijas agresiju, ASV 2009. gadā uzsāka savu pārstartēšanas politiku attiecībās ar Krieviju. Jau 2010. gadā notika NATO Lisabonas samits, kurā tika iezīmēta ļoti cerīga perspektīva par attiecībām starp NATO un Krieviju, nonākot pat līdz idejām par stratēģisku partnerību.¹⁰ Iespējams, ka šeit nozīmīgi bija arī tam, ka Krievijā bija nomainījies prezidents, un Dmitrijs Medvedevs Rietumos tika uzvertts daudz labākā gaismā un atvērtāks nostājā pret Rietumiem. Taču no šī raksta perspektīvas būtiskākais ir tas, ka atkusnis Krievijas un Rietumu attiecībās atspoguļojās arī Latvijas kā divu būtisku Rietumu organizāciju dalībnieces ārpolitikā. Vēl jo vairāk, kā norāda Māris Riekstiņš, Latvijai kā tiešajai kaimiņvalstij tas bija jācensas izmantot gan diplomātiski, gan praktiski: „No labām kaimiņattiecībām mēs būsime vislielākie ieguvēji. No sliktām attiecībām mēs varam eventuāli būt vislielākie zaudētāji.”¹¹ Kopumā iepriekš minētie notikumi abu valstu attiecībās uz starptautiskās vides fona ļāva Latvijas valdībai un Valdim Zatleram kā prezidentam virzīties uz oficiālu vizīti Maskavā.

No idejas līdz oficiālai vizītei

Kāpēc Sergeja Lavrova 2007. gada uzaicinājums patiesībā nebija ielūgums?

Valstsvīru tikšanos laikā bieži notiek neformāla vienošanās par potenciālu vizīti, taču oficiāls ielūgums uz tikšanos tiek nosūtīts daudz vēlāk, kad abas puses to jau ir saskaņojušas. Sergejs Lavrovs pirmo uzaicinājumu Valdim Zatleram izteica jau 2007. gada decembrī,¹² taču tas nevarēja tikt uzskatīts par oficiālu ielūgumu vispirms jau tāpēc, ka to neizteica prezidents prezidentam; otrkārt, tāpēc, ka oficiālam ielūgumam ir arī oficiāls vizītes

datums, par kuru abu pušu administrācijas ir vienošanās. Vēl jo vairāk, kā uzsver tā laika Ārlietu ministrijas valsts sekretārs Māris Riekstiņš: „Lai saktos divu valstu prezidenti, kā krievi dažkārt to apraksta, ir nepieciešams saturs. Īpaši, ja šāda līmeņa vizītes nenotiek katru gadu vai regulāri. Tad tur jābūt tomēr saturiski, par ko mēs runājam. [Bez tam] valstis jau cenšas izvairīties no tikšanās augstākajā līmenī, kur līderi, kā saka, saplūcas. Tur jābūt visam saliktam – *it should be a success story* [tam jābūt veiksmes stāstam – angl.].¹³ Plūkties var diplomāti, varbūt ministri, bet valstu vadītājiem to nevajadzētu darīt.”¹⁴ Lai šo saturu radītu, bija nepieciešams laiks, taču virzību uz oficiālu vizīti vēl vairāk nobremzēja Krievijas agresija Gruzijā, kā arī Latvijas stingrā nostāja šajā konfliktā. Papildus jāņem vērā, ka Latvija tolaik piedzīvoja finanšu krīzi, kas ietekmēja ne tikai valsts prioritātes, bet arī institūciju darbību.

Visbeidzot jāatzīmē, ka starptautiskajā arēnā skaļi izskanēja arī Valda Zatlera uzstāšanās NATO–Krievijas Padomes tikšanās laikā vēl 2008. gada aprīlī. Prezidents ne tikai aktīvi iestājās par Rīcības plāna daļībai NATO parakstīšanu ar Gruziju, bet NATO–Krievijas darba sesijā kritizēja Krieviju un Vladimīru Putinu, uzsverot nepieciešamību mainīt politiskā dialoga retoriku, izsakot Krievijai aicinājumu: „Ir jāpārstāj vajāt iedomātus aukstā kara dēmonus. To laiks ir beidzies.”¹⁵ Kā atzīmē Aivars Ozoliņš, Vladimīrs Putins vienmēr sāpīgi reaģējis uz atgādinājumiem atteikties no pagātnes rēģiem un impēriskās domāšanas. Līdzīga situācija radusies arī 1994. gadā, kad Igaunijas prezidents Lenarts Meri G20 samītā Hamburgā savā runā kritizēja Krievijas imperiālistiskās ambīcijas, uz ko Vladimīrs Putins, toreiz vēl Hamburgas sadraudzības pilsetas Sanktpēterburgas vicemērs, reaģēja, atstājot zāli.¹⁶ Tomēr, kā jau iepriekš minēts, mainoties starptautiskajai situācijai, Rietumiem zināmā mērā pieverot acis uz notikumiem Gruzijā, Latvijai apzinoties savu ģeopolitisko stāvokli, un visbeidzot, pateicoties ASV pārstāšanās politikai, 2010. gada decembrī Valda Zatlera vizīte tomēr notika. Šeit būtiski saprast, ka svarīga loma tajā bija paša prezidenta iniciatīvai, veidojot kontaktus ar Krievijas amatpersonām un meklējot iespējas, kā panākt oficiālu uzaicinājumu no Latvijai tik svarīgās, bet nedraudzīgās kaimiņu lielvaras.

Valda Zatlera iniciatīva oficiāla uzaicinājuma panākšanā

2007. gada jūlijā Valdis Zatlers tika ievēlēts par Latvijas prezidentu. Tajā brīdī tikko bija noslēgts Latvijas un Krievijas robežlīgums, un sabiedrības uzmanības centrā atradās jautājums par Abrenes atdošanas Krievijai likumību. Tas, protams, gāja roku rokā ar jautājumu par prezidenta potenciālo vizīti Krievijā, kura, protams, varēja notikt tikai tad, kad Krievija to vēlējās. Paša Valda Zatlera vārdiem, tieši šo apstākļu summa ļāva saprast, ka attiecībām ar Krieviju jāpievērš ļoti liela uzmanība un ka Latvijai kā nacionālai valstij jāmeklē vidusceļš starp ārkārtīgi negatīvām un pārlietu pozitīvām attiecībām ar Krieviju. Latvijai ar Krieviju kā kaimiņvalsti ir būtiski uzturēt labas attiecības, un tādējādi būt aizsargātai pret Krievijas potenciālu ekonomisku, politisku vai pat militāru agresiju.

Sākotnēji, runājot ar Sergeju Lavrovu par reālu vizīti Krievijā, Valdis Zatlers saņēma šādu atbildi: „Tas notiks tikai tad, kad būs attiecīgais politiskais un informatīvais fons,”¹⁷ ar to domājot, ka Latvijā par Krieviju nekas negatīvs netiks teikts un atbilstoši Krievijas izpratnei būs atrisināti nepilsoņu un krievu valodas jautājumi. Tas Valdim Zatleram kalpoja par iemeslu, lai pieņemtu lēmumu par savu politisko kursu attiecībās ar Krieviju. Lai virzītos uz pragmatiskām, prognozējamām un pozitīvām attiecībām ar Krieviju, sarunas ar Krieviju bija jāved nacionāli noskaņotiem politiķiem un oficiālām amatpersonām, jo tikai tad abas puses šīs sarunas uztvertu nopietni. Jāatzīmē, ka tobrīd attiecības no Latvijas puses bija ļoti stabilas un prognozējamas gan politiski, gan ekonomiski, taču vienlaikus bija svarīgi noturēt un demonstrēt pozīciju, ka Latvijas sarkanā līnija ir tās pašnoteikšanās gan ekonomiskos un sociālos, gan politiskos un militāros jautājumos.

Tolaik Latvijas Ārlietu ministrija ar pamatotām aizdomām un skepsi uztvēra tuvināšanos ar Krieviju; līdzīga nostāja valdīja arī Krievijas Ārlietu ministrijā, kurā tolaik spēcīga loma bija konservatīvajiem spēkiem. Tāpēc, saskaņā ar Valda Zatlera teikto, prezidents pats individuāli, dažādu forumu ietvaros meklēja tiešus kontaktus ar Krievijas politiķiem, uzrunājot tos dažādos neformālos formātos, kā arī parādot savu izpratni par attiecību reālo dinamiku. Pirmais individuālais kontakts ar Sergeju Lavrovu notika jau 2007. gada septembrī Ņujorkā, ANO Ģenerālās asamblejas laikā, pēc Valda Zatlera iniciatīvas. Par spīti Sergeja Lavrova sākotnējai agresīvajai

Baltijas jūras rīcības samits Somijā, 2010. gada 10. februārī. Fotografēšanās laikā Valdis Zatlers uzrunā Vladimiru Putinu, ierosinot oficiālas pārrunas, kuru ietvaros Vladimirs Putins uzaicina Valdi Zatleru uz 9. maija svinībām Maskavā.

Avots: fotogrāfija no Valda Zatlera personīgā arhīva.

reakcijai, rezultātā tika nonākts pie pragmatiskas sarunas, un 2008. gada janvārī, atkārtoti tiekoties ar Sergeju Lavrovu Gruzijas prezidenta Mihaila Saakašvili inaugurācijas ceremonijā, saruna jau bija daudz atklātāka un pēc Sergeja Lavrova iniciatīvas. 2007. gada decembrī visbeidzot notika Sergeja Lavrova vizīte Rīgā, pēc kuras tika ziņots par Krievijas puses oficiālu ielūgumu ierasties vizītē Krievijā.¹⁸ Par spīti šim ziņām, tomēr nevarēja uzskatīt, ka prezidents ir saņēmis oficiālu ielūgumu, jo oficiāls ielūgums pagēr šādu uzaicinājumu starp viena ranga amatpersonām.

Nākamais prezidenta kontakts ar Krievijas amatpersonām notika 2008. gada aprīlī NATO Bukarestes samitā, kad Vladimirs Putins vēl aizvien bija Krievijas prezidents.¹⁹ Šajā samitā būtiskākais bija tas, ka netika apstiprināts Rīcības plāns dalībai NATO ne ar Gruziju, ne Ukrainu. Ja Ukrainas gadījumā tās negatīvība Rīcības plānam bija skaidra, tad Gruzijas jautājumā Krievija nopietni lobēja plāna noraidīšanu caur Vāciju un Franciju (kuras rezultātā arī bloķēja šo lēmumu). Kaut arī sākotnēji Valdim Zatleram neformālā gaisotnē izdevās uzrunāt arī Vladimiru Putinu,

nākamajā dienā Krievijas–NATO Padomē Krievijas negatīvie izteikumi un mērķi NATO ietvaros pamudināja Valdi Zatleru uzstāties ar jau iepriekš minēto, Krieviju kritizējošo runu par Krievijas imperiālismu un agresīvo politiku postpadomju telpā. Līdz ar to progress tobrīd ne oficiāla ielūguma izteikšanā, ne vizītes organizēšanā netika un nevarēja tikt sasniegts. Jāņem arī vērā, ka īsi pēc tam – 2008. gada maijā – mainījās arī Krievijas prezidents.

Būtisks solis vizītes veicināšanā bija Latvijas–Krievijas Lietišķās sadarbības padomes izveidošana 2008. gadā,²⁰ kura sastāvēja no Valda Zatlera padomnieka, uzņēmēja Vasīlija Meļņika no Latvijas puses un krievu biznesmeņa, „Alfa-Bank” prezidenta Pjotra Avena, kuram bija ekskluzīva pieeja Krievijas varas struktūrām, no Krievijas puses. Šāda padome tika veidota ar mērķi veicināt saites starp abām pusēm, nodrošinot arī ātrāku informācijas apmaiņu. Padome tika veidota kā ekonomiska organizācija, un tās primārais mērķis bija panākt jau pussagatavoto un sagatavoto līgumu, nolīgumu un citu sadarbības dokumentu ar Krieviju parakstīšanu.

Diemžēl attiecības atkal neizbēgami saasinājās 2008. gada augustā, kad Pekinas Olimpisko spēļu laikā izcēlās konflikts Gruzijā. Valdis Zatlers saņēma plašu sabiedrības kritiku par to, ka nepārtrauca savu klātbūtni spēlēs. Taču, kā iepriekš aprakstīts, citos gadījumos, kā arī privāti viņš vienmēr uzsvēra savu atbalstu Gruzijai, tai skaitā palīdzot organizēt Polijas prezidenta un Baltijas valstu pārstāvju atbalsta vizīti Gruzijā,²¹ un jau 2009. gadā decembrī dodoties valsts vizītē uz Gruziju.²²

Attiecībās ar Krieviju Valdis Zatlers atkal izmantoja iniciatīvu ANO Ģenerālās Asamblejas tikšanās laikā 2008. gada septembrī, cenšoties veidot kontaktus ar tolaik vēl mazpazīstamo Dmitriju Medvedevu. Šī saruna nenesa oficiālu ielūgumu, neraugoties uz to, ka Krievijas prezidenta indikācijas bija pozitīvas.²³ Nākamā tikšanās notika Berlīnes mūra krišanas 20 gadu atceres pasākumā 2009. gadā, kuras laikā Dmitrijs Medvedevs paziņoja par Krievijas ieinteresētību sadarboties ar Eiropu kopējās interesēs un būt par vienotas Eiropas daļu.²⁴ Tā tika uztverta kā augstākā labvēlība no Krievijas puses kopš Padomju Savienības sabrukuma. Dmitrijs Medvedevs šī atceres pasākuma laikā komunicēja gan ar Valdi Zatleru, gan Daļu Gribauskaiti, un saruna ievirzījās jau nedaudz oficiālākā gaisotnē. Vispirms, valstu vadītāji pievērsās tam, ka nepieciešami kontakti starp

prezidentu administrācijām un ka nepieciešams sākt plānot nākotnes vizīti par spīti abu pušu ārlietu resoru skepsei un Krievijas līdera aizņemtībai.

Būtiski šajā kontekstā ir tas, ka 2009. gada rudenī visi trīs Baltijas valstu prezidenti bija vienojušies, ka dosies uz 2010. gada 9. maija svinībām. Taču, sperot negaidītu soli, Lietuvas prezidente Daļa Gribauskaite uzaiicināja Krievijas prezidentu Dmitriju Medvedevu piedalīties Lietuvas neatkarības 20 gadu svinībās 2010. gada martā. Šis solis no Krievijas puses, protams, tika interpretēts divdomīgi, un Dmitrijs Medvedevs vizītē nepiedalījās, savukārt Lietuvas prezidentes loģisks atbildes solis bija nedoties vizītē uz Uzvaras dienas svinībām.²⁵ Gan Igaunijas prezidents Tomass Hendriks Ilvess, gan Valdis Zatlers, lai arī vīlušies par šādu Daļu Gribauskaites soli, kas sagrāva cerības uz Baltijas valstu vienotības demonstrēšanu 9. maija svinībās, tomēr no ieceres piedalīties neatteicās. Taču, tā kā oficiāla uzaicinājuma uz svinībām no Krievijas puses nebija, tad prezidentiem nācās meklēt citus kanālus kā saņemt ielūgumu.

2010. gada februārī Somijā notika Baltijas jūras valstu ekoloģijas konference, kurā piedalījās arī Vladimirs Putins, kurš jau iepriekš bija informēts, ka Latvijas prezidents viņu uzrunās. Saruna notika fotografēšanās laikā, ierosinot oficiālākas pārrunas, kuras isā laikā tika sarīkotas konferences starplaikā. Tā arī bija pirmā abu valstu oficiālo delegāciju tikšanās. Šis tikšanās ietvaros tika runāts arī par 9. maija svinībām Krievijā, uz kurām Vladimirs Putins kā starp citu izteica uzaicinājumu Valdim Zatleram, un turpmākās sarunas laikā tas tika izteikts arī oficiālā formā. Nākamā oficiālā abu valstu tikšanās notika 2010. gada pavasarī, kad Edgars Rinkēvičs, tolaik Prezidenta kancelejas vadītājs, devās vizītē uz Maskavu, lai tiktos ar Krievijas Prezidenta administrācijas pārstāvi Sergeju Prihodjko. Tas bija pirmais šāda veida kontakts abu administrāciju līmenī. Savukārt vizīte Maskavā 9. maijā deva Valdim Zatleram iespēju atsākt sarunas ar Dmitriju Medvedevu par oficiālu prezidenta vizīti uz Krieviju.

Visbeidzot 2010. gada 9. jūlijā vizītē Latvijā ieradās Krievijas prezidenta administrācijas vadītājs Sergejs Nariškins, kurš nodeva oficiālu ielūgumu no Krievijas prezidenta Dmitrija Medvedeva ierasties vizītē Maskavā.²⁶ Datums, kā arī oficiālas vizītes statuss ielūgumā netika norādīts, kas sabiedrībai, politiķiem un ārlietu resoram lika satraukties par to, kāds būs vizītes saturs, vai tas nepazemos Latviju, vai Krievijas puse būs cieņpilna

un kas piedalīsies delegācijā.²⁷ 2010. gada novembrī NATO Lisabonas samītā Valdim Zatleram izdevās atkal tikties ar Dmitriju Medvedevu un panākt, ka vizītei tiek piešķirts oficiālas vizītes statuss par spīti Sergeja Prihodjko nepatīkai.²⁸ Vizīte tika nolikta 2010. gada 19.–22. decembrī.

Ārlietu ministrijas nostāja

Ir skaidrs, ka prezidenta ieguldījums vizītes gatavošanā bija liels. Tomēr par spīti tam, ka liela daļa politiķu un ārlietu resora apšaubīja šīs vizītes nepieciešamību, šāda vizīte nav iespējama, ja to nevēlas pats prezidents vai tai nepiekrīt un tās organizēšanā neiesaistās Ārlietu ministrija. Taču, vispirms, lai šādu vizīti sāktu organizēt, ir nepieciešams oficiāls ielūgums un prezidenta piekrišana. Nenoliedzami Valda Zatlera vizīte, tāpat kā pārējo prezidentu vizītes Maskavā un tikšanās ar Krievijas prezidentiem, sastapās ar skepsi un kritiku no zināmas daļas politiķu, diplomātu un sabiedrības – gan Gunta Ulmaņa brauciens parakstīt līgumu par armijas izvešanu, gan Vairas Viķes-Freibergas neoficiālā tikšanās ar Vladimiru Putinu Alpos. Vizīte Krievijā, īpaši ņemot vērā vēsturisko situāciju, nes noteiktus politiskos riskus, kuri prezidentam jāuzņemas, līdz ar to Valda Zatlera lēmums iespēju robežās normalizēt attiecības pats par sevi bija ārkārtīgi būtisks.

Tāpat jāatceras, ka Latvijai kā nelielai Krievijas kaimiņvalstij nav lielas izvēles iespējas un, protams, jācenšas veidot stabilas kaimiņattiecības. Latvijai kļūstot par NATO un ES dalībvalsti, to izdarīt kļuva daudz vieglāk. Saskaņā ar tā brīža ārlietu ministra Ģirta Valda Kristovska teikto: „Protams, ka ne viss, ko šādā kontekstā dara valsts amatpersonas, ir saprotams sabiedrībai... Taču, neskatoties uz to, Ārlietu resors vienmēr cenšas uzturēt ar Krieviju korektas attiecības un saskaņo ar valsts prezidentiem kopēju Krievijas politiku.”²⁹ Līdz ar to, nenoliedzot prezidentu lomu, būtu nekorekti apgalvot, ka Valdim Zatleram vai Guntim Ulmanim, vai Vairai Viķei-Freibergai kā prezidentiem būtu bijusi diametrāli atšķirīga, uz citiem mērķiem vai iniciatīvām balstīta Krievijas politika. Visu prezidentu rīcība tika saskaņota ar Ārlietu ministriju, kaut arī lielā mērā bija atkarīga no tā, cik aktīvi valsts prezidenti paši bija gatavi iesaistīties attiecību ar Krieviju veidošanā.

Rietumvalstu ietekme

Nedrīkst aizmirst, ka nevienas valsts lēmumi nenotiek vakuumā – tāpat arī Valda Zatlera vizītē nozīmīgs bija Rietumvalstu viedoklis. Ilgstoši būtiska problēma bija tā, ka Rietumeiropa un Vācija, pamatoti vai nē, uztvēra Latviju kā rusofobu valsti. Kaut arī Vācija jau kopš neatkarības atjaunošanas varēja ļoti daudz palīdzēt Latvijas un Krievijas attiecību normalizēšanā un veicināt abu valstu prezidentu tikšanos, tā ilgstoši bija ļoti piesardzīga attiecību attīstības neprognozējamības dēļ un uzskatīja, ka, izdarot pārāk lielu spiedienu, attiecības varētu vēl vairāk saasināties. Pagrieziena punkts 2010. gada 9. maija svinībās Maskavā notika ne tikai Latvijas–Krievijas attiecībās, bet arī Latvijas attiecībās ar Vāciju un Vācijas kancleri Angelu Merkeli, kura, redzot Latvijas prezidentu Maskavā, beidzot Latviju vairs neuztvēra kā rusofobu valsti. Tika sarunāta gan viņas vizīte Latvijā 2010. gada septembrī, gan kancleres vietnieka Gvido Vestervelles vizīte jau tā paša gada jūnijā. Vācija tajā brīdī izdarīja arī nelielu spiedienu uz Krieviju, lai abu valstu prezidentu oficiālā tikšanās virzītos uz priekšu. „No tik vienkāršām, simboliskām lietām mainās ļoti daudzi valstsvīru uzskati par to, kāds kurš ir. Vācija un Rietumi ļoti palīdzēja, Angela Merkele spieda krievus uz sarunām un tikšanos. Spiediens nebija uz Latviju, jo mēs jau paši vēlējamies sadarboties, bet ar pilnu krūti viņa spieda tikai tad, pēc tā 9. maija.”³⁰

Arī plašākā kontekstā Rietumvalstu līderi jau kopš 90. gadu sākuma centušies mudināt Baltijas valstis tikt pāri vēsturiskiem aizvainojumiem un mēģināt kaut kādā veidā meklēt un veidot dialogu ar Krieviju, rīkoties „pragmatiski un mazāk emocionāli.”³¹ Iemesls tam ir skaidrs – Rietumi nevēlējās jaunu konfliktu Eiropas kontinentā, īpaši pēc notikumiem Balkānos. Līdz ar to Rietumu pārstāvji ieguldīja nopietnus diplomātiskos resursus, cenšoties abas puses virzīt pie sarunu galda. Saskaņā ar Māra Riekstiņa teikto, piemēram, Baltijas jūras valstu padome 1992. gadā tika izveidota pēc Vācijas ārlietu ministra Hansa Dītriha Genšera un Dānijas ārlietu ministra Uffes Ellemana-Jensena iniciatīvas. Mērķis bija izveidot diplomātisku sarunu formātu ap Baltijas jūru esošajām valstīm, sniedzot iespēju Krievijai un Baltijas valstīm ar skandināvu klātesamību risināt kopīgas intereses. Savukārt Valda Zatlera vizītes sagatavošanā lielu

ieguldījumu deva arī Somijas prezidente Tarja Halonena, kura sniedza ieteikumus par to, kā runāt ar Krieviju un tās amatpersonām. Arī no Angelas Merkeles un „Vācijas puses bija ļoti redzama vēlme veicināt Krievijas modernizāciju, nevis konfrontējot, bet iesaistoties dialogā.”³² Bez tam Vācijai vienlaikus bija labas attiecības ar baltiešiem un būtiski kontakti Krievijā. Tādas NATO un ES dalībvalsts, kura ir bijusi tradicionāli naidīga pret Krieviju, Krievijas Uzvaras svētkos Rietumos radīja cerības, ka attiecības var uzlaboties, mainīties un tās var kārtot citādi. Diemžēl šobrīd, protams, ir redzams, ka šīs gaidītās izmaiņas īsti nenotika. Vienlaikus Rietumiem ir kļuvis daudz skaidrāks, ka Latvija ilgtermiņā ir stabila, pragmatiska un prognozējama valsts, kas nemaina savus uzskatus.

Prezidenta vizīte Maskavā

Delegācija

Politiku un uzņēmēju delegācija, kas 2010. gada 19.–22. decembrī devās uz Krieviju, bija lielākā delegācija Latvijas vēsturē, un kopā ar pavadošajām personām sasniedza turpat vai 200 cilvēkus. Tajā piedalījās prezidents, ekonomikas ministrs Artis Kampars, vides ministrs Raimonds Vējonis, zemkopības ministrs Jānis Dūklavs, iekšlietu ministre Linda Mūrniece un satiksmes ministrs Uldis Augulis, kā arī Rīgas domes mērs Nils Ušakovs, Latvijas Bankas prezidents Ilmārs Rimšēvičs, Ārlietu ministrijas valsts sekretārs Andris Teikmanis un Latvijas Pareizticīgo baznīcas metropolīts Aleksandrs. Tāpat Valdim Zatleram pievienojās arī uzņēmēju delegācija vairāk nekā 120 cilvēku sastāvā.³³ Kā jau minēts, šī bija lielākā delegācija uz ārvalstīm, un gan no politiķu, gan uzņēmēju puses bija milzīga interese par dalību tajā.

Interesants ir fakts, ka vizītē nepiedalījās Latvijas ārlietu ministrs, kas ir netipiski tik svarīgai ārvalstu vizītei. Šķiet, tam nav viennozīmīga iemesla, un visdrīzāk tā bija dažādu apstākļu sakritība. Vispirms, protams, jāņem vērā, ka Ģirts Valdis Kristovskis par ārlietu ministru bija kļuvis tikai 2010. gada 3. novembrī – nedaudz vairāk nekā mēnesi pirms vizītes. Tāpat nozīmīga bija arī Ģirta Valda Kristovska visnotaļ nacionālistiskā nostāja. Saskaņā ar Valda Zatlera teikto, oficiālas vienošanās par to, ka Ģirts Valdis

Kristovskis vizītē nepiedalīsies, nebija. Viņaprāt, pats ministrs, Krievijas puse, kā arī Ārlietu ministrija klusējot piekrita, ka ministram labāk vizītē nedoties. Tomēr šeit jāatzīmē, ka jau iepriekš bija skaidra arī prezidenta nostāja par Ģirta Valda Kristovska nepiemērotību ārlietu ministra amatam. Arī viņa priekštecis Māris Riekstiņš uzskata, ka šajā procesā būtiski bija gan sabiedrības uzskati par Ģirta Valda Kristovska piemērotību ārlietu ministra amatam pretstatā tam, cik veiksmīgi viņš tika uztverts kā aizsardzības ministrs, gan tas, ka viņš nāca no nacionāli noskaņotiem spēkiem. Nedaudz spekulējot, tiek pieļauta arī iespēja, ka sakarā ar to, ka Latvijā oficiālām vizītēm nav striktu priekšrakstu par to, kas no Ārlietu ministrijas pavada prezidentu (ministrs vai valsts sekretārs), pats ministrs atteicās doties vizītē. Šāda spekulācija izriet no fakta, ka arī 1994. gadā Ārlietu ministrs Georgs Andrejevs atteicās braukt līdzī Guntim Ulmanim uz līguma par armijas izvešanu parakstišanu.³⁴

Saskaņā ar paša Ģirta Valda Kristovska teikto, ārējā spiediena rezultātā viņš pats izdarīja izvēli nepiedalīties vizītē. „Tā kā pret mani kā jauniecelto ārlietu ministru tika vērsta kampaņa (Kristovskis ir nepiemērots šim amatam, jo ir rusofobs), tad Zatlers baidījās mani iekļaut savas delegācijas sastāvā uz Krieviju.”³⁵ Viņš uzsver, ka pret viņu tika izmantota viņa nacionālā nostāja, iepriekšējā darbība aizsardzības jomā, kas tika interpretēta kā pretkrieviska pārliecība un rusofobija. „Tas viss radīja gaisotni, ka šāds ārlietu ministrs, kuram ir šāds rusofoba tēls, neatkarīgi no tā, cik tas ir politisko pretinieku spekulāciju rezultātā uzpūsts, nav vēlams Valda Zatlera delegācijas sastāvā. Šādā situācijā arī es pats uzskatīju, ka mana dalība var radīt arī turpmākas spekulācijas, to pārspilējumus, kas nav vēlams Latvijas attiecībās ar Krieviju.”³⁶ Kopumā jāsecina, ka no valsts publiskā tēla viedokļa šāds pavērsiens, protams, neizskatījās labi, taču iekšējās un ārējās kritikas, kā arī vizītes īstenošanā ieguldītā laika un darba dēļ neviens nevēlējās saskarties ar nepatīkamiem ekscesiem. No Krievijas skatupunkta, tā izrādīja ļoti lielu labvēlību Valdim Zatleram un tiem cilvēkiem, kuri bija delegācijā un bija draudzīgi noskaņoti, līdz ar to tā, iespējams, pat izdarīja zināmu spiedienu uz to, kam vajadzētu un kam nevajadzētu piedalīties delegācijā.

Diskutētie jautājumi, pieņemtie lēmumi

Vizītes laikā apspriestie jautājumi tika iedalīti četros galvenajos blokos.³⁷ Vispirms uzmanība tika vērsta uz politisko dialogu, kurā abas valstis paziņoja par kopīgas Vēsturnieku komisijas izveidošanu. Tieši šī bloka ietvaros notika negaidītais precedents, kad Dmitrijs Medvedevs paziņoja, ka vēstures jautājumus vajadzētu atlikt malā un to izvērtēšanu atstāt akadēmiķu rokās.³⁸ Otrais nozīmīgais sarunu bloks bija ekonomika – diskusijā tika spriests par auto un dzelzceļa infrastruktūras attīstību, eksporta palielināšanu, tranzīta attīstību starp Latviju un Afganistānu caur Krievijas teritoriju. Šī bloka ietvaros uzvirvoja arī ideja par ātrvilciena dzelzceļa Rīga–Maskava izveidi, taču šī ideja ātri vien pagaisa divu būtisku apsvērumu dēļ. Pirmkārt, Krievija vēlējās, lai dzelzceļa izbūve tiktu veikta par ES līdzekļiem; otrkārt, kā atzīmē Valdis Zatlers, labs dzelzceļš nozīmē arī ātru militārās tehnikas pārvietošanu – šajā gadījumā tas radītu potenciālu draudu Latvijas militārajai drošībai.

Trešajā sarunu blokā uzmanība tika pievērsta NATO un ES attiecībām ar Krieviju, tostarp, sadarbībai Tuvajos Austrumos, bezvīzu režīma ieviešanai starp Krieviju un ES. Valdis Zatlers pauda atbalstu bezvīzu režīma ieviešanai, taču te jāņem vērā eksprezidenta uzsvērtais, ka šādiem solījumiem nav reāla seguma, kamēr Krievija nav izpildījusi attiecīgus ES kritērijus drošības, demokrātijas, cilvēktiesību u. c. sfērās. Ar šādu savu nostāju prezidents tolaik lielā mērā iekļāvās kopējā Rietumu pieejā, kas bija vērsta uz stabilitātes panākšanu Tuvajos Austrumos un attiecību normalizēšanu ar Krieviju. Visbeidzot, ceturtais un retrospektīvā arī nozīmīgākais sarunu aspekts bija līgumu, nolīgumu un citu sadarbības dokumentu parakstīšana. Daudzi no šiem līgumiem bija sagatavoti jau sen, taču tos varēja parakstīt tikai abu pušu prezidenti, un, ņemot vērā, ka tā bija pirmā šāda veida tikšanās, tā bija arī lieliska iespēja šos jautājumus nokārtot.³⁹

Jāatzīst, ka vizītei kopumā bija ļoti liela nozīme kā politiskam žestam, kā pirmajai oficiālajai vizītei prezidentu līmenī, taču tā nenesa lielus ilgtermiņa sasniegumus. Kā atzīst pats tā laika prezidents, piemēram, jautājumā par abpusēju investīciju aizsardzību nekas netika izdarīts. Krievijas puse to nobremzēja par spīti tam, ka Krievijas investīcijas Latvijā ir daudz lielākas nekā Latvijas investīcijas Krievijā. Tāpat arī daļa Latvijas ministru

Valda Zatlera vizīte Maskavā, 2010. gada 19.–22. decembrī. Tikšanās ar Krievijas prezidentu Dmitriju Medvedevu. Avots: fotogrāfija no Valda Zatlera personīgā arhīva.

nebija pienācīgi sagatavojušies vizītei, kas bija kontrastā ar to, cik sagatavoti sarunām bija Krievijas prezidents un premjers – rezultātā šādu ministru klātbūtne drīzāk nesa zaudējumus nekā ieguvumus.

Vienlaikus nevar apgalvot, ka vizīte bija neveiksmīga – tika parakstīts liels skaits starpvalstu dokumentu visos līmeņos. Tas, ka oficiāli starpvalstu līgumi tiek ievēroti, visvairāk ir tieši mazu valstu interesēs, līdz ar to „no Latvijas viedokļa katra vienošanās, katrs līgums, katra apņemšanās, kas ir uzlikta uz papīra un parakstīta, ir neapšaubāmi mūsu interesēs.”⁴⁰ No šāda skatupunkta vizīte vērtējama ļoti pozitīvi. Tāpat pozitīvi vērtējamas arī publiskās ziņas no Medvedeva puses, kas apliecināja, ka Krievija varētu mazāk aizspriedumaini skatīties uz pilsoņu un krievu minoritātes jautājumiem, kas dominēja Latvijas–Krievijas attiecībās jau kopš 90. gadu sākuma. Valdis Zatlers izceļ ne tikai Dmitrija Medvedeva izteikumus, ka vēstures jautājumi jāatstāj akadēmiķu ziņā, kā rezultātā izveidojās Latvijas un Krievijas kopējā vēsturnieku komisija, bet arī ārkārtīgi būtisko Dmitrija Medvedeva izteikumu, piekristot, ka latviešu valoda ir vienīgā Latvijas valsts valoda un ka nepilsoņu jautājums ir Latvijas iekšējais jautājums.

No tā izrietēja, ka Valda Zatlera vizīte presē tika atspoguļota visnotaļ skopi, īpaši krievvalodīgajā presē. Tas lielā mērā bija saistīts ar Dmitrija Medvedeva paziņojumu, ka vēstures jautājumi jāatstāj akadēmisko pētnieku ziņā. Pavidēja pat idejas, ka pati Krievijas valdība tika devusi norādījumus⁴¹ par šo rakstīt viszemākajā tonī, kas lielā mērā ierobežoja krievu mediju iespēju kritizēt Latviju pilsonības un cilvēktiesību jautājumos. Kā atzīmē Ģirts Valdis Kristovskis, vizīte neguva lielu publicitāti, „jo tas nebija Krievijas interesēs, ja tā ir ieinteresēta turpināt kultivēt un nostiprināt par Latviju sliktu tēlu.”⁴² Tajā pašā laikā nevar noliegt, ka pirms vizītes krievvalodīgajos medijos tika izteikts viedoklis, ka tieši krievvalodīgo cilvēktiesības, kā arī nepilsoņu jautājums būs starp svarīgākajiem diskutējamiem jautājumiem vizītes ietvaros.⁴³ Skatoties ilgtermiņā, nevar noliegt, ka šie jautājumi vēl aizvien parādās Krievijas retorikā, lai gan jāatzīst, ka tie vairs nav tik saasināti kā 90. gados.

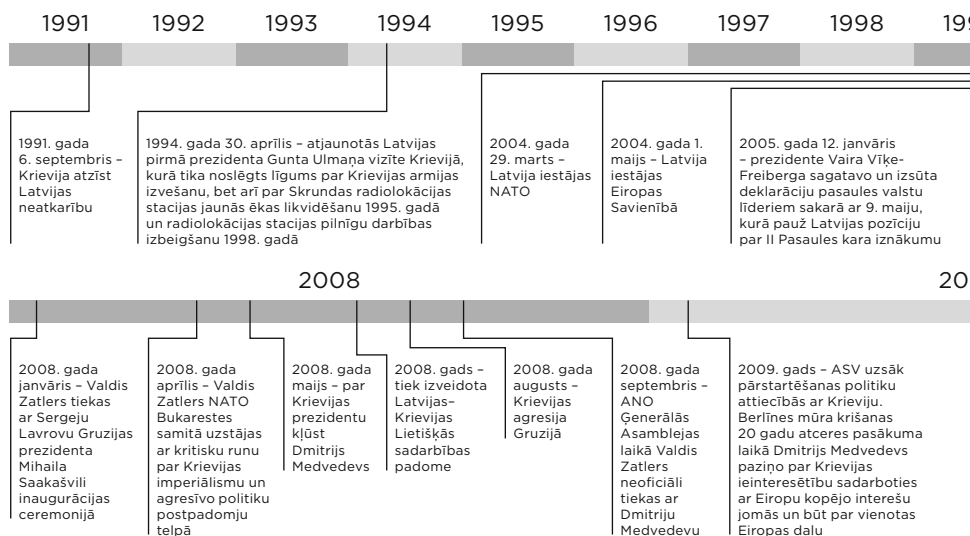
Cerības uz attiecību normalizāciju pēc Valda Zatlera vizītes bija lielas, tika izteikti apgalvojumi, ka beidzot ir beidzies 16 gadus ilgušais Aukstais karš ar Krieviju.⁴⁴ Valsts prezidenta kancelejas vadītājs Edgars Rinkēvičs paziņoja, ka Valsts prezidenta Valda Zatlera vizīte Krievijā nav finišs, kā daudzi iedomājas, bet gan starts.⁴⁵ 2007. gada robežlīgums un Zatlera vizīte ļāva domāt, ka Krievijas pieeja vairs nebūs tik negatīva pret Latviju; Dmitrija Medvedeva izteikumi preses konferencē liecināja, ka šajā jautājumā tiešām varētu būt gaidāmas izmaiņas. Arī Latvijā Valda Zatlera oficiālā vizīte tika uzņemta visnotaļ pozitīvā gaismā⁴⁶ – īpaši, lielas daļas politiķu⁴⁷ un biznesmeņu vidū, kaut arī mediju telpā netrūka skepses par to, cik reāls un tālejošs var būt abu valstu attiecību uzlabojums pēc šīs vizītes.⁴⁸ Realitāte izrādījās tuvāka skeptiķu prognozēm, un ilgtermiņa sekas bija mazāk nozīmīgas, nekā tika cerēts. Valda Zatlera vizīte bija tas brīdis, kad abu valstu attiecības atradās visaugstākajā, vispozitīvākajā punktā, un tām saglabājās visnotaļ pozitīva dinamika līdz pat Krimas aneksijai un karadarbībai Ukrainā. Taču Krievijas rīcība Ukrainā vēl vairāk nekā karš Gruzijā pārkāpa Latvijas sarkanās līnijas un radīja reālu draudu izjūtu tās kaimiņvalstīs.

Secinājumi

Iespējams, var strīdēties, ka Valda Zatlera vizīte Krievijā 2010. gada decembrī nebija būtiskākais punkts abu valstu attiecībās, un svarīgāks bija,

piemēram, fakts, ka Padomju Savienība atzina Latvijas neatkarību vai arī ligums par krievu armijas izvešanu no Latvijas, vai tikpat labi robežliguma parakstīšana 2007. gadā. Nenoliedzami, šiem faktiem ir bijusi lielāka ilgtermiņa nozīme Latvijas suverenitātes nodrošināšanā. Taču, kas izceļ Valda Zatlera vizīti uz pārējo Latvijas–Krievijas attiecību pieturas punktu fona, ir pragmatisms, ar kādu šī tikšanās tika panākta, un tas, ka Latvija sevi pierādīja kā paredzamu, stabilu un Rietumu vērtības pārņēmušu starptautisko attiecību subjektu. Nenoliedzami, šī tikšanās bija pozitīvākais moments abu valstu attiecībās, kaut arī nesniedza gaidītos ilgtermiņa rezultātus. No lēmumu pieņemšanas viedokļa, šķiet, Latvijas prezidentam bija galvenā loma vizītes nodrošināšanā, aktīvi meklējot individuālus, tiešus kontaktus ar Krievijas politiķiem dažādos starptautiskos forumos un, vispirms jau izvirzot attiecību uzlabošanu ar Krieviju starp savas prezidentūras ārpolitiskajām prioritātēm. Tajā pat laikā vizīte nebūtu bijusi iespējama, ja līdzīga politiskā griba tobrīd nebūtu vērojama arī Latvijas Ārlietu ministrijā, plašākā politiskajā vidē (to lieliski parāda lielā interese tikt iekļautiem delegācijā) un pašā Krievijā. Šeit jāuzsver arī kādreizējā Ārlietu ministrijas valsts sekretāra Māra Riekstiņa teiktais par to, ka prezidenta vizītei ir nepieciešama ne tikai abu pušu spēja pragmatiski sarunāties, bet arī saturs, par ko sarunāties. Līdz ar to tas, kas šo vizīti padarīja iespējamu, bija vairāku apstākļu kopums – politiskā griba no abu pušu institūcijām, atbilstoša starptautiskā situācija, kā arī pietiekami pozitīvā attiecību dinamika 2010. gadā, kas attiecības no zemāka ranga ierēdņu tikšanās ļāva novest līdz prezidenta līmeņa vizītei.

Būtiskākais secinājums ir tas, ka ar šo vizīti vismaz politiskā līmenī Latvija demonstrēja savu spēju atkāpties no emocionāliem paziņojumiem un pieņemt savu ģeopolitisko situāciju. Krievija ir un būs Latvijas kaimiņš, tāpat kā Latvija ir Eiropas daļa un NATO un ES dalībvalsts. Latvijai ir jāapzinās sava vieta gan ģeogrāfiski, gan politiski un, izejot no šīm pozīcijām, jāisteno savas starpvalstu attiecības. Ir skaidrs, ka Latvijai un Krievijai ir dažāda izpratne par vēsturi, kura, visticamāk, nemainīsies pārskatāmā nākotnē, un Latvija vienmēr jutīsies apdraudēta. Tāpat ir skaidrs, ka Gruzija, Krima un Ukraina ir Latvijas sarkanā līnija, kurā tā Krievijai nepieķāpsies. Tomēr, ja mēs skatāmies uz Valda Zatlera vizīti Maskavā plašākā kontekstā, tā bija Latvijas pragmatisma pret Krieviju paraugs. Šī bija ilgi gaidīta un ilgi gatavota vizīte, kurā Latvija sasniedza to,

kas bija tās spēkos. Tas, ka tai nav daudz taustāmu ilgtermiņa rezultātu, ir saistīts ar Krievijas politiku, nevis Latvijas kļūdām. Ilgtermiņa izmaiņas, iespējams, gaidāmas tikai tad, kad kāds Krievijas prezidents beidzot ierasīdies oficiālā vizītē neatkarīgajā Latvijā.

Atsauces

- ¹ Andrei Kozyrev, *Radio Rossii*, 18 April 1992, FBIS SOV-92-078-S, 22 April 1992, as quoted in Wynne Russell, *Russian Policy Towards the „Near Abroad”: the Discourse of Hierarchy*, Working Paper No.1995/7, Canberra August 1995, 14, <https://openresearch-repository.anu.edu.au/bitstream/1885/41684/4/95-7.pdf>
- ² Intervija ar žurnālistu un politikas komentētāju Aivaru Ozoliņu, 2017. gada 11. augusts, Rīga.
- ³ Turpat.
- ⁴ Tālavs Jundzis, „Krievijas karaspēka izvešana no Latvijas 1992–1994: diplomātiska uzvara vai politiska piekāpšanās?” *Latvijas zinātņu vēstnesis* (2014), http://www.lza.lv/LZA_VestisA/68_3-4/1_Talavs%20Jundzis_Krievias%20karaspeka%20izvesana.pdf
- ⁵ Intervija ar Latvijas vēstnieku Krievijā, bijušo Latvijas ārlietu ministru Māri Riekstiņu, 2017. gada 18. augusts, Rīga.
- ⁶ Vaira Vīķe-Freiberga, „Ievads” no *Latvija un Otrā pasaules kara beigas Eiropā*, red. Andris Caune, Andrejs Pildegovičs, Antonijs Zunda (Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2005), 10.
- ⁷ *Latvija un Otrā pasaules kara beigas Eiropā*, 24.
- ⁸ Turpat.
- ⁹ Turpat, 224–226.

2005. gada 9. maijs – prezidente Vaira Vīķe-Freiberga dodas uz 9. maija svinībām Maskavā

2007. gada marts-maijs – Latvijas-Krievijas robežīguma parakstīšana un ratifikācija

2007. gada 8. jūlijs – par Latvijas Valsts prezidentu kļūst Valdis Zatlers

2007. gada septembris – Ņujorkā, ANO Ģenerālās asamblejas laikā, pēc Valda Zatlera iniciatīvas notiek saruna ar Krievijas ārlietu ministru Sergeju Lavrovu

2007. gada decembris – Sergejs Lavrovs ierodas vizītē Latvijā, izsaka neoficiālu ielūgumu Valdim Zatleram viesoties Krievijā

2010. gada februāris – Somijā notiek Baltijas jūras valstu ekoloģijas konference, kurā Valdis Zatlers uzrunā Vladimiru Putinu, ierosinot oficiālākas pārrunas. Šīs tikšanās ietvaros Vladimirs Putins uzacina Valdi Zatleru uz 9. maija svinībām Maskavā

2010. gada 9. maijs – Valda Zatlera vizīte 9. maija svinībās Maskavā

2010. gada 9. jūlijs – vizītē Latvijā ierodas Krievijas prezidenta administrācijas vadītājs Sergejs Nariškins un nodod Valdim Zatleram oficiālu ielūgumu no Dmitrija Medvedeva

2010. gada novembris – NATO Lisabonas samītā Valdis Zatlers tiekas ar Dmitriju Medvedevu un panāk, ka vizītei tiek piešķirts oficiālais vizītes statuss

2010. gada 19.–22. decembris – Valdis Zatlers ar rekordlielu pavadošo delegāciju dodas oficiālā vizītē uz Maskavu

¹⁰ „Aizsardzības ministrs: Par NATO Lisabonas samita ieguvumiem,” *Latvijas Vēstnesis*, 2010. gada 21. novembris, <https://www.vestnesis.lv/ta/id/221693>

¹¹ Intervija ar Māri Riekstiņu.

¹² „Par Krievijas ārlietu ministra darba vizīti Latvijā 18. decembrī,” *Latvijas Vēstnesis*, 2007. gada 19. decembris, <https://www.vestnesis.lv/ta/id/168204>

¹³ „Tam jābūt veiksmes stāstam” (tulkojums no angļu val.).

¹⁴ Intervija ar Māri Riekstiņu.

¹⁵ „NATO samits Bukarestē – NATO-Ukrainas un NATO-Krievijas sesijas,” *Latvijas Valsts prezidenta kanceleja*, 2008. gada 4. aprīlis, http://www.president.lv/pk/content/?cat_id=605&art_id=12035

¹⁶ „Речь, из-за которой Путин вышел, хлопнув дверью. Что случилось в Гамбурге в 1994 году,” *Настоящее Время*, 2017. gada 6. jūlijs, <https://www.currenttime.tv/a/28598781.html>

¹⁷ Intervija ar bijušo Valsts prezidentu Valdi Zatleru, 2017. gada 10. augusts; Aivars Ozoliņš, „Zatlers Maskavā,” *Ir*, 2010. gada 22. decembris, <http://www.irlv.lv/2010/12/22/zatlers-maskava>

¹⁸ „Par Krievijas ārlietu ministra darba vizīti Latvijā 18. decembrī.”

¹⁹ Kaut arī 2008. gada martā par prezidentu tika ievēlēts Dmitrijs Medvedevs, viņa inaugurācija notika 2008. gada maijā.

²⁰ Krievijā šī padome tika nodibināta jau 2007. gada jūlijā. Vairāk informācijas pieejams: „Maskavā nodibināta Latvijas–Krievijas lietišķā padome,” *Latvijas Republikas Ārlietu ministrija*, 2007. gada 2. jūlijs, <http://www.mfa.gov.lv/aktualitates/zinas/23876-maskava-nodibinata-latvijas-ndash-krievijas-lietiska-padome>; Latvijas–Krievijas Lietišķās sadarbības padome, <http://lsp.ltdk.lv/index.php/lv/>

²¹ Intervija ar Valdi Zatleru.

²² „Valdis Zatlers dodas valsts vizītē uz Gruziju,” *Neatkarīgā Rīta Avīze*, 2009. gada 7. decembris, <http://nra.lv/latvija/politika/10448-valdis-zatlers-dodas-valsts-vizite-uz-gruziju.htm>

²³ Valdis Zatlers, *Kas es esmu?* (Rīga: Jumava, 2015), 216.

- ²⁴ „Speech at Celebrations Marking the 20th Anniversary of the Berlin Wall’s Fall,” *President of Russia*, 9 November 2009, <http://en.kremlin.ru/events/president/transcripts/48500>; „Medvedev Speech at Celebrations Marking Fall of Berlin Wall,” *RT - YouTube*, 9 November 2009, <https://www.youtube.com/watch?v=B1ncRadF0Mg>
- ²⁵ *Kas es esmu?*, 219.
- ²⁶ „Kanceleja: darbs pie Zatlera vizītes Maskavā nav apstājies,” *Delfi*, 2010. gada 6. septembris, <http://m.delfi.lv/latvija/article.php?id=33944271>; „Nākamnedēļ, iespējams, gaidāma lielāka skaidrība par Zatlera vizīti Maskavā,” *LETA*, 2010. gada 2. jūlijs.
- ²⁷ Intervija ar Valdi Zatleru.
- ²⁸ Turpat; *Kas es esmu?*, 221.
- ²⁹ Sarakste ar bijušo aizsardzības un ārlietu ministru Ģirtu Valdi Kristovski, 2017. gada 10.–16. augusts.
- ³⁰ Intervija ar Valdi Zatleru.
- ³¹ Sarakste ar Ģirtu Valdi Kristovski.
- ³² Intervija ar Māri Riekstiņu.
- ³³ „Rinkēvičs: Zatlera vizīte Maskavā ir starts, nevis finišs,” *Diena*, 2010. gada 15. decembris, <https://www.diena.lv/raksts/latvija/politika/rinkevics-zatlera-vizite-maskava-ir-starts-nevis-finiss-760204>; „Президент Латвии Валдис Затлерс прибыл в Москву,” *Gorod*, 2010. gada 19. decembris, http://www.gorod.lv/novosti/120062-prezident_latvii_valdis_zatlers_pribyl_v_moskvu
- ³⁴ Intervija ar Māri Riekstiņu.
- ³⁵ Sarakste ar Ģirtu Valdi Kristovski.
- ³⁶ *Ibid.*
- ³⁷ „Rinkēvičs: Zatlera vizīte Maskavā ir starts, nevis finišs.”
- ³⁸ Intervijas ar Valdi Zatleru, Māri Riekstiņu un Aivaru Ozoliņu.
- ³⁹ „Rinkēvičs: Zatlera vizīte Maskavā ir starts, nevis finišs.”
- ⁴⁰ Intervija ar Māri Riekstiņu.
- ⁴¹ Сергей Танцоров, „Визит президента Латвии в Москву. Есть ли итоги?,” *Балтийский мир*, No. 1 (2011), 46, <http://www.digar.ee/arhiv/et/periodika/37611>
- ⁴² Sarakste ar Ģirtu Valdi Kristovski.
- ⁴³ „Затлерс с небольшим опозданием прибыл в Москву,” *Delfi,ru*, 2010. gada 19. decembris, <http://rus.delfi.lv/news/daily/latvia/zatlers-s-nebolshim-opozdaniem-pribyl-v-moskvu.d?id=35833595>; „Эдгар Скуя: „Встреча двух президентов – итог огромной работы,”” *Gorod*, 2010. gada 17. decembris, http://www.gorod.lv/novosti/119924-edgar_skuya_vstrecha_dvuh_prezidentov_itog_ogromnoy_raboty; „Кремль: „безгражданство” – главная проблема РФ и Латвии,” *Росбалт*, 2010. gada 16. decembris, <http://www.rosbalt.ru/main/2010/12/17/802027.html>
- ⁴⁴ Intervija ar Aivaru Ozoliņu (atsauce uz Jāņa Petera, bijušā Latvijas vēstnieka Krievijā, tā laika izteikumiem).
- ⁴⁵ „Rinkēvičs: Zatlera vizīte Maskavā ir starts, nevis finišs.”
- ⁴⁶ „Eksperti – Zatlera vizīte Krievijā var kalpot par jaunu pavērsieni Latvijas un Krievijas attiecību veidošanā,” *LSM*, 2010. gada 15. decembris, <http://www.lsm.lv/raksts/zinas/latvija/eksperti-zatlera-vizite-krievija-var-kalpot-par-jaunu-paversieni-latvijas-un-krievijas-attiecibu-veidosana.a40146/>
- ⁴⁷ „Viķe-Freiberga: Latvijas un Krievijas attiecības uzlabosies pēc prezidentu abpusējām vizītēm,” *Neatkarīgā Rīta Avīze*, 2010. gada 2. decembris, <http://nra.lv/latvija/36609-vike-freiberga-latvijas-un-krievijas-attiecibas-uzlabosies-pec-prezidentu-abpusejam-vizitem.htm>
- ⁴⁸ Dmitrijs Petrenko, „Būs kā bērēs,” *Ir*, 2010. gada 3. decembris, <http://www.satori.lv/article/bus-ka-beres>; „Zatlera vizīte neietekmēs attiecības ar Krieviju,” *Neatkarīgā Rīta Avīze*, 2010. gada 6. novembris, <http://nra.lv/latvija/politika/34791-zatlera-vizite-neietekmes-attiecibas-ar-krieviju.htm>

Latvijas reakcija uz Ukrainas krīzi un NATO drošības garantiju pastiprināšana

TOMS ROSTOKS

Ukrainā notiekošajam militārajam konfliktam ir bijusi liela ietekme uz Latvijas drošību. Salīdzinot NATO militāro klātbūtni Latvijā 2013. gada vasarā, kad Ukrainas krīze vēl nebija sākusies, un 2017. gada vasarā, atšķirības ir ievērojamas. Aizvadīto četru gadu laikā NATO klātbūtne Latvijā ir būtiski pieaugusi. 2017. gada 19. jūnijā Ādažos notika NATO paplašinātās klātbūtnes Latvijā kaujas grupas sagaidīšanas ceremonija, kurā piedalījās ne tikai Latvijas amatpersonas, bet arī NATO ģenerālsekretārs Jenss Stoltenbergs un Kanādas aizsardzības ministrs Hardžits Sadžans. NATO paplašinātās klātbūtnes Latvijā kaujas grupu vada Kanāda, un šajā grupā ir vairāk nekā 1000 karavīru no sešām NATO dalībvalstīm. Savukārt trīs gadus iepriekš, 2014. gada septembrī, Igaunijā pabija ASV prezidents Baraks Obama, kurš pateica visām Baltijas valstīm nozīmīgos vārdus, ka „Tallinas, Rīgas un Viļņas aizsardzība ir tikpat svarīga kā Berlīnes, Parīzes un Londonas aizsardzība.”¹

Pēdējo gadu laikā Latvijā ir bijusi pastāvīga NATO dalībvalstu karavīru un bruņutehnikas klātbūtne. Savukārt Latvijas Nacionālie bruņotie spēki ir ierauti nebeidzamā starptautisku militāro mācību virpulī. Baltijas jūrā ir pastiprinājusies NATO jūras spēku klātbūtne. Latvijā ir viesojušies ASV bruņoto spēku rīcībā esošie bezpilota lidaparāti *Predator*. Igaunijā ir uzturējušies ASV iznīcinātāji F35, un Lietuvā 2017. gada otrajā pusē militāro mācību laikā tika izvietotas ASV tālās darbības rādiusa pretraķešu aizsardzības sistēmas *Patriot*. 2013. gada vasarā bija grūti iedomāties, ka tuvāko gadu laikā Latvija un abas pārējās Baltijas valstis varētu izpelnīties tik lielu NATO sabiedroto uzmanību. No Latvijas viedokļa raugoties, NATO dibināšanas līguma 5. paragrāfā definētās drošības garantijas

pēdējo gadu laikā ir tikušas konkretizētas un pastiprinātas. Kopumā šīs norises atbilst Latvijas ārpolitikas un drošības politikas nozīmīgajai prioritātei – dziļākai integrācijai NATO.

Šīs nodaļas mērķis ir salīdzinoši vienkāršs – noskaidrot, kā Latvijai izdevās panākt NATO drošības garantiju pastiprināšanu, tomēr mērķis vienlaikus ir arī sarežģīts, jo alianses klātbūtnes palielināšana Baltijas valstīs ir notikusi pakāpeniski vairāku gadu garumā. Latvija nav bijusi vienīgā valsts, kura centusies panākt NATO drošības garantiju pastiprināšanu. To pašu ir centušās panākt arī Igaunija, Lietuva un Polija. Arī citi Latvijas NATO sabiedrotie ir nonākuši pie secinājuma, ka Krievijas radītais apdraudējums Eiropas drošībai ir kļuvis nopietnāks. NATO lēmumus vislielākajā mērā ietekmējuši notikumi Krievijas–Ukrainas attiecībās. Savukārt drošības garantiju pastiprināšana ir bijis nozīmīgs jautājums Latvijas attiecībās ar pārējām NATO dalībvalstīm. Būtiska nozīme ir arī Latvijas iekšpolitiskajiem procesiem, jo NATO drošības garantiju pastiprināšana nebūtu iespējama bez pašas Latvijas gatavības paaugstināt aizsardzības izdevumus. Jāņem vērā tas, ka, lai arī sākotnēji 2014.–2015. gadā NATO valstu rīcību visbūtiskāk ietekmēja tieši Krievijas–Ukrainas konflikts, tomēr pakāpeniski aizvien lielāka loma bija Krievijas centieniem iejaukties ES un NATO valstu iekšpolitikā, piemēram, Krievijas iejaukšanās ASV un Francijas vēlēšanās ar kiberinstrumentu palīdzību, dezinformācijas un propagandas izplatīšana Rietumvalstīs, Krievijas militārā klātbūtne pie Lielbritānijas, ASV un citu valstu robežām, kā arī atbalsta sniegšana galēji labējām partijām Eiropā. Krievijas militārā iejaukšanās Ukrainā nav vienīgais iemesls, kāpēc attiecības starp Krieviju un Rietumvalstīm ir pasliktinājušās.

Ievērojamais faktoru skaits, kas tā vai citādi ir ietekmējis NATO klātbūtnes Latvijā palielināšanos pēdējos gados, rada pamatojumu tēmas sašaurināšanai, tāpēc nodaļas turpinājumā lielākā uzmanība tiks pievērsta Latvijas centieniem īstenot savas intereses NATO ietvaros, pievēršot mazāku uzmanību Ukrainas konflikta norisei un dažādiem citiem Krievijas attiecībās ar Rietumvalstīm ietekmējošajiem faktoriem. Nodaļas turpinājumā vispirms tiks raksturots konteksts, kura ietvaros Latvija ieguva pastiprinātas NATO drošības garantijas, pievēršot īpašu uzmanību ārējo un iekšējo faktoru ietekmes uz Latvijas ārpolitiku izvērtēšanai. Tālāk tiek

aplūkota NATO klātbūtnes palielināšanās Latvijā kopš Ukrainas krīzes sākuma. Aplūkota tiek arī savstarpējā saikne starp NATO klātbūtnes Latvijā palielināšanos un pašas Latvijas pieņemtajiem lēmumiem. Visbeidzot, aplūkota tiek nozīmīgo lēmumu pieņemšanas norise. Nodaļas noslēgumā uzmanība tiek pievērsta tam, ko Latvija var mācīties no pēdējos gados piedzīvotajām izmaiņām.

NATO drošības garantijas: starptautiskais konteksts un personību ietekme

NATO klātbūtne Latvijā 2017. gada vasarā sasniedza līmeni, ko varētu raksturot kā adekvātu minimumu. Tās nav septiņas brigādes Baltijas valstīs kopumā, ko ieteica RAND domnīcas pētnieki,² taču tā arī nav situācija pirms Ukrainas konflikta, kad NATO klātbūtne Baltijas valstīs aprobežojās ar Baltijas Gaisa patrulēšanas misiju un dažām militārajām mācībām. Ir vērts uzdot jautājumu, cik liels ir bijis pašas Latvijas ieguldījums NATO pastiprinātas klātbūtnes nodrošināšanā un cik lielu ietekmi ir atstājuši dažādi ārēji apstākļi? Aplūkojot saikni starp notikumiem Ukrainā un NATO drošības garantiju pastiprināšanu Latvijai, var secināt, ka lielāko ietekmi uz Latvijas drošību ir atstājuši ārējie apstākļi, nevis pašas Latvijas pieņemtie lēmumi. Ja kāds uzdotu jautājumu par to, vai Latvijā tiktu izvietota NATO paplašinātās klātbūtnes kaujas grupa, ja nebūtu notikusi Krimas aneksija un ja Krievija nebūtu uzsākusi militāru agresiju pret Ukrainu, tad atbilde noteikti būtu noliedzoša.

Latvija jau ilgstoši bija centusies panākt lielāku NATO klātbūtni, taču šis mērķis palika nesasniegts. Tas pats attiecas uz aizsardzības izdevumu palielināšanu. Ir grūti iedomāties, ka Latvija būtu strauji palielinājusi aizsardzības izdevumus un centusies sasniegt 2 % no IKP līmeni, ja Krievija nebūtu īstenojusi militāru agresiju pret Ukrainu. Tieši Krievijas rīcība attiecībā pret Ukrainu radīja priekšnosacījumus tam, lai Latvija iegūtu pastiprinātas drošības garantijas. Krievijas militārās varas pieaugums pats par sevi šādus priekšnosacījumus neradīja, taču šīs varas izmantošana pret Ukrainu radīja pietiekamu pamatojumu izmaiņām gan Latvijas, gan citu NATO valstu uzvedībā. Pakāpeniski nostiprinājās priekšstats par Krieviju kā valsti, kura cenšas mainīt esošos spēles noteikumus un pati neievēro

nekādus noteikumus. Priekšstatu maiņa par Krieviju notika pakāpeniski, un 2014. gadā pat pēc Krimas aneksijas vēl nebija skaidrības par to, cik ilglaicīga būs attiecību pasliktināšanās starp Krieviju un Rietumvalstīm. 2017. gada rudenī var izdarīt secinājumu, ka attiecību ar Krieviju pasliktināšanās ir ilglaicīga, kam par iemeslu ir Krievijas rīcība gan attiecībā pret Ukrainu, gan pret citām valstīm.

Krievijas–Ukrainas konflikta kontekstā Latvija nokļuva situācijā, ko trāpīgi raksturo starptautisko attiecību pētnieka Arnolda Volfersa aprakstītais piemērs ar ugunsgrēka izcelšanos ēkā. Pēc Volfersa domām, ēkā esošie cilvēki ugunsgrēka gadījumā rīkosies ļoti līdzīgi (tie centīsies izkļūt no liesmu pārņemtās telpas), neraugoties uz daudzajām atšķirībām, kādas pastāv starp šiem cilvēkiem.³ Šī hipotētiskā piemēra būtība ir tāda, ka atšķirīgas valstis līdzīgos apstākļos rīkojas līdzīgi. Pastiprinoties ārējam apdraudējumam, valstis cenšas pret šo apdraudējumu nodrošināties. Šādos brīžos sabiedrība saliedējas ap politiskajiem līderiem, savukārt dažādas politiskās elites grupas uz brīdi noliek malā domstarpības un vienojas par saskaņotu rīcību valsts drošības stiprināšanai. Šādu situācijas vērtējumu zināmā mērā apstiprina arī Latvijas aizsardzības ministrs Raimonds Bergmanis. Pēc aizsardzības ministra domām, „Ukrainas krīzes kontekstā pakāpeniski uzlabojās politisko lēmumu pieņēmēju izpratne par situāciju, kādā bija nonākusi Latvija, kā rezultātā pieauga gatavība aizsardzības vajadzībām atvēlēt nepieciešamo finansējumu.”⁴ Latvijas reakcija uz drošības situācijas pasliktināšanos Eiropā nav pārsteidzoša un nav arī īpaši atšķirīga no citu valstu – Igaunijas, Lietuvas, Polijas – rīcības. Līdz ar to šajā nodaļā liela uzmanība tiek pievērsta starptautiskā konteksta analīzei.

Ir vēl divi iemesli, kāpēc šīs nodaļas ietvaros atsevišķu amatpersonu rīcībai netiek pievērsta pastiprināta uzmanība. Pirmkārt, darbs ārlietu un aizsardzības sektorā ir komandas darbs, un tas tiek veikts ilgā laika posmā. Ir jāņem vērā, ka iesaistīti ir gan politisko lēmumu pieņēmēji Aizsardzības ministrijā, Ārlietu ministrijā un Saeimā, gan arī amatpersonas šajās institūcijās un Latvijas pārstāvji NATO dalībvalstīs. Latvijas drošības interešu aizstāvēšana ir ilgtermiņa pasākums, kas ietver pastāvīgu sadarbību ar citām NATO dalībvalstīm. Izceļot dažus lēmumu pieņēmējus, ēnā paliktu citi. Visvienkāršāk, protams, būtu izcelt politisko lēmumu pieņēmējus, piemēram, premjerministri Laimdotu Straujumu, aizsardzības ministru

Raimonu Vējoni (kuru 2015. gada vasarā amatā nomainīja Raimonds Bergmanis) un ārlietu ministru Edgaru Rinkēviču, taču tas varētu nebūt produktīvākais risinājums, jo iesaistīto amatpersonu saraksts ir daudz garāks. Aizsardzības izdevumu palielināšana prasīja visas koalīcijas politiķu atbalstu, un kluss akcepts tika saņemts arī no Saeimas opozīcijas.

Otrkārt, ir pagājis pārāk īss laiks kopš Ukrainas krīzes sākuma, un notikumu virkne turpinās. Publiskajā telpā ir pieejams liels daudzums informācijas par dažādu amatpersonu rīcību krīzes sākumposmā, taču nereti šī informācija ir izrauta no konteksta un nepilnīgi atspoguļo notikumu gaitu. Piemēram, prezidenta Andra Bērziņa teiktās intervijā LNT rīta ziņu raidījumam 2014. gada 27. martā par to, ka ielūgums Krievijas prezidentam Vladimiram Putinam apmeklēt Latviju vēl joprojām ir spēkā, var radīt priekšstatu par to, ka Latvijas politiskajā elitē nav bijis vienprātības par to, kā reaģēt uz Ukrainas notikumiem. Jāatzīmē, ka prezidenta Bērziņa komentārs par ielūgumu prezidentam Putinam apmeklēt Latviju ir ticis pateikts aptuveni 10 dienas pēc Krimas aneksijas. Prezidenta sacītais izraisīja sašutumu lielā daļā Latvijas sabiedrības, kā rezultātā prezidentam pēc tam nācās skaidrot, ka Krievijas prezidenta Vladimira Putina vizīte Latvijā „nav ne aktuāla, ne gaidīta, ne arī iespējama.”⁵ Tomēr jāatceras, ka prezidents Bērziņš līdz ar citām valsts augstākajām amatpersonām 2014. gada 1. martā nāca klajā ar paziņojumu, kurā tika nosodīta Krievijas iejaukšanās Ukrainā un pausts atbalsts Ukrainas teritoriālajai vienotībai.⁶ Dažas dienas vēlāk arī Saeima puda nosodījumu Krievijas agresijai Ukrainā.⁷ Neformāla informācija liecina par to, ka prezidenta Bērziņa publiskie paziņojumi drīzāk uzskatāmi par neveiksmīgu komunikāciju ar sabiedrību (kas, jāatzīst, nekad nav bijusi prezidenta Bērziņa stiprā puse), nevis par fundamentāli atšķirīgu nostāju Latvijas drošībai nozīmīgos jautājumos. Iespējams, lielāku kaitējumu Latvijas drošībai nodarīja Ventspils mēra Aivara Lemberga 2014. gada 14. maija vēstule, kas tika nosūtīta NATO ģenerāļsekretāram Andersam Fogam Rasmusenam, aizsardzības ministram Raimondam Vējonim un ārlietu ministram Edgaram Rinkēvičam. Vēstulē tika pausts sašutums par citu NATO dalībvalstu karavīru uzvedību Ventspilī starptautisku militāro mācību laikā un pieprasīta NATO ģenerāļsekretāra Rasmusena atvainošanās. Vēstulē krāšņā valodā tiek apgalvots, kas varētu notikt ar Ventspili, ja NATO karavīri šajā pilsētā uzturētos pastāvīgi, proti, „Ventspils būtu

apvemtā un nouriņēta pilsēta.”⁸ Situāciju vēl nepatīkamāku padarīja tas, ka Aivars Lembergs neilgi pirms vēstules tapšanas bija ticis ar Krievijas vēstnieku. Vēstule izpelnījās nepārprotamu nosodījumu no valsts augstāko amatpersonu puses, un tika atzīmēts, ka Lemberga izteikumi rada draudus valsts drošībai, jo tiek apšaubīta citu NATO valstu karavīru atrašanās Latvijā un apgalvots, ka šie karavīri rada apdraudējumu Latvijas iedzīvotājiem. Iepriekš minētais rada pamatu apgalvot, ka Latvijas centieni iegūt pastiprinātas NATO drošības garantijas ir uzskatāmi par vienota aktora rīcību, kas vērsta uz ārēja apdraudējuma mazināšanu.

Latvijas ārpolitikas prioritātes un NATO drošības garantijas

NATO drošības garantijas ir bijis Latvijas mērķis jau kopš 90.-to gadu vidus. 1995. gada 7. aprīlī Saeima apstiprināja Latvijas ārpolitikas pamatvirzienus līdz 2005. gadam. Šajā dokumentā tika definēti divi Latvijas nozīmīgākie ārpolitikas mērķi: integrācija ES un NATO.⁹ Abi mērķi tika sasniegti 2004. gada pavasarī, tomēr jau iestāšanās NATO procesā Latvijai aktuāls kļuva jautājums par alianses drošības garantiju konkretizēšanu. Ārlietu ministrs Edgars Rinkēvičs intervijā ir paudis viedokli, ka „diskusiju par NATO drošības garantijām Baltijas valstīm var iedalīt trijos posmos: iestāšanās procesā līdz 2004. gadam, no 2004. līdz 2013. gadam, pēc 2014. gada.”¹⁰ Pirmo posmu raksturo tas, ka Latvijas integrācija NATO notika starptautiskajā vidē, kurā Rietumvalstis par galveno apdraudējumu uzskatīja starptautisko terorismu, savukārt Krievija tika uzskatīta par partneri. Alianse, kurā Latvija iestājās 2004. gada pavasarī, vairs nebija tā pati alianse, kas nodrošināja aizsardzību pret Padomju Savienību aukstā kara laikā. Tika uzskatīts, ka NATO dalībvalstīm nav jāuztraucas par to, ka nākotnē Krievija varētu radīt tiešu militāru apdraudējumu alianses valstīm. Līdz ar to nebija nepieciešamības jaunajās dalībvalstīs izvietot citu NATO dalībvalstu karavīrus un bruņu tehniku. Tomēr minimāla NATO klātbūtne Baltijas valstīs tika nodrošināta, pateicoties Baltijas Gaisa patrulēšanas misijai. Arī pret šo misiju sākotnēji NATO iekšienē bija piesardzīga attieksme, taču izšķirošais arguments, kas izšķīra šīs diskusijas iznākumu, bija tāds, ka alianses dalībvalstu gaisa telpa tiek uzraudzīta atbilstoši NATO standartiem un ka Baltijas valstis nedrīkst būt izņēmums.

Otrajā posmā, kas ilga no Latvijas iestāšanās brīža NATO 2004. gadā līdz 2013. gadam, Baltijas valstīm bija jānopūlas, lai pierādītu, ka tās nav otrās šķiras dalībvalstis. Krievijas iznīcinātāja nogāšanās Lietuvas teritorijā 2005. gada septembrī radīja jautājumus par Baltijas Gaisa patrulēšanas misijas efektivitāti. Aizvien lielāku nozīmi Baltijas valstu dalībā NATO ieguva jautājums par to, ka nav tikuši izveidoti Baltijas valstu aizsardzības plāni. Bija valstis, kuras nevēlējās sarūgtināt Krieviju, tāpēc Baltijas valstīm ilgu laiku neizdevās pārliecināt savus sabiedrotos par šādu plānu izveides nepieciešamību. Tikai pēc Krievijas–Gruzijas kara Baltijas valstis aizsardzības plānu saņēma. Tas tika izveidots kā papildinājums Polijas aizsardzības plānam, kad tas tika pārskatīts. Jāatzīmē, ka līdz tam nelīdzēja ne arguments par Baltijas valstu dalību starptautiskajās operācijās kopā ar citām NATO dalībvalstīm, ne arī visnotaļ praktiskais arguments, ka Latvijai, lai plānotu savu aizsardzību, bija jāzina, kādas militārās spējas un kādā apjomā militāra konflikta gadījumā būtu jānodrošina pašai Latvijai, un kādas spējas nodrošinātu tās sabiedrotie. Šāda citu NATO dalībvalstu nostāja neizbēgami lika uzdot jautājumus par to, vai Baltijas valstīm palīdzība vispār tiktu sniegta, ja Krievija pret tām uzsāktu militāru agresiju. Arī Krievijas uzsāktajai militārajai modernizācijai pēc Krievijas–Gruzijas kara NATO nepievērsta pietiekamu uzmanību. Šajā laikā Baltijas valstis centās panākt vismaz ierobežotu ASV klātbūtni, taču šie centieni bija nesekmīgi. Tika uzskatīts, ka Baltijas valstis ir neobjektīvas attiecībā uz Krieviju, savukārt Baltijas valstu bažas par Krievijas centieniem ietekmēt šo valstu sabiedrības ar propagandas un dezinformācijas palīdzību tika norakstītas uz Igaunijas, Latvijas un Lietuvas zemo attīstības līmeni. Tika uzskatīts, ka Krievijas centieni ietekmēt citu valstu iekšpolitiku varētu izdoties Baltijas valstīs, taču nedarbotos Rietumvalstīs. Pēdējo gadu pieredze tomēr liecina, ka šis uzskats ir maldīgs.

Trešajā posmā, sākot ar 2014. gadu, notika visapjomīgākā NATO drošības garantiju pastiprināšana Baltijas valstīm. Krimas aneksija un militārais konflikts Ukrainā radīja priekšnosacījumus tam, lai NATO ziemeļaustrumu flanga stiprināšana kļūtu par loģisku nākamo soli alianses attīstībā un attiecībās ar Krieviju. Izmaiņas NATO dalībvalstu nostājā pret Krieviju notika atšķirīgos tempos. Vēl labu laiku pēc tam, kad Krievijas iesaiste Ukrainas konfliktā jau bija uzskatāmi pierādīta, bija valstis, kuras uzskatīja, ka nav pārliecinošu pierādījumu tam, ka bruņutehnika un

karavīri Donbasa reģionā tiek iesūtīti no Krievijas. 2014. gada vasarā, ap tuveni mēnesi pirms NATO Velsas samita, vēl bija valstis, kuru skatījumā NATO spēku klātbūtne Baltijas valstīs bija sarkanā līnija, ko noteikti nevajadzētu pārkāpt. Tam par iemeslu bija cerība, ka attiecību pasliktināšanās ar Krieviju varēja būt īslaicīga un ka tās drīzumā varētu atkal uzlaboties. Šīs cerības tomēr nepiepildījās, un NATO valstu nostāja pret Krieviju ir kļuvusi stingrāka.

Pie izmaiņām NATO valstu skatījumā uz Krieviju lielā mērā vainīga ir pati Krievija. Ja nebūtu notikusi Krimas aneksija, ja militārais konflikts Ukrainas austrumu daļā nebūtu tik asiņains, ja Krievija nebūtu pastiprināti izvēršusi savu militāro klātbūtni Baltijas valstu un arī citu NATO dalībvalstu tuvumā, ja nebūtu notriekta Malaizijas avioliņiju lidmašīna un ja Krievija nebūtu centusies iesaistīties ES un NATO dalībvalstu iekšpolitikā, tad iznākums varēja būt citāds. Taču Krievijas rīcība ir atsvešinājusi pat tās valstis, kuru nostāja pret Krieviju sākotnēji bija samiernieciska. Tomēr jāatzīmē, ka Baltijas valstu ieguvumi no attiecību pasliktināšanās starp Krieviju un NATO neaprobežojas tikai ar NATO spēku klātbūtni. Tā kā pastāv bažas, ka Krievija pret Baltijas valstīm varētu īstenot hibrīdkaru, tad NATO Varšavas samita noslēguma dokumenta 72. paragrāfā ir ietverta alianses dalībvalstu kolektīvā apņemšanās pretoties hibrīdajiem draudiem un sniegt palīdzību valstij, kura tiek apdraudēta. Lai arī primārā atbildība attiecībā uz pretošanos hibrīdajiem draudiem gulstas uz valsti, pret kuru šie draudi tiek vērsti, tomēr NATO Ziemeļatlantijas padome var pieņemt lēmumu attiecināt Vašingtonas līguma 5. paragrāfu uz hibrīdkara apstākļiem.¹¹ Visbeidzot, ir mainījusies attieksme pret Baltijas valstīm no citu alianses dalībvalstu puses. Ja kādreiz Baltijas valstu skatījums uz Krieviju tika uzskatīts par neobjektīvu, tad situācija ir kardināli mainījusies. Ir būtiski pieaugusi citu NATO dalībvalstu, žurnālistu un pētnieku interese ne tikai par situāciju Baltijas valstīs, bet arī par šo valstu amatpersonu un pētnieku skatījumu uz Krieviju. Var ironizēt, ka Aizsardzības ministrija ir pārtapusi par tūrisma aģentūru, kuras uzdevums pēdējos gados ir bijis organizēt un uzņemt ārvalstu vizītes Latvijā.

Process, kura gaitā tika pastiprinātas NATO drošības garantijas, nepārprotami liecina, ka citu alianses dalībvalstu klātbūtne Latvijā palielinās pēc lieliem starptautiskiem satricinājumiem. Tā ir drīzāk reaģējoša,

Mācības Ādažu poligonā 2014. gada 21. novembrī. No kreisās: NATO ģenerāļsekretārs Jenss Stoltenbergs, Latvijas aizsardzības ministrs Raimonds Vējonis, Latvijas bruņoto spēku komandieris Raimonds Graube. Autors: Staff Sgt. Kenneth C. Upsall, ASV armija
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:The_objective_is_to_rescue_the_hostage_141121-A-LY282-010.jpg

nevis proaktīva. Pasākumi Latvijas drošības stiprināšanai tiek veikti tad, kad alianses ietvaros mainās valstu priekšstati par Krievijas spējām un nodomiem. Diemžēl līdzšinējā pieredze liecina, ka drošības garantiju pastiprināšana Latvijai (un arī citām NATO dalībvalstīm, kas atrodas kaimiņos Krievijai) ir atkarīga no dažādiem blakusapstākļiem. Lēmumi tiek pieņemti, vadoties nevis no alianses valstu reālajām drošības vajadzībām un potenciālā pretinieka militāro spēju izvērtēšanas, bet gan no politiskās loģikas, proti, kādu lēmumu pieņemšana šķiet politiski iespējama. Paskatoties atpakaļ uz laika posmu pirms Ukrainas konflikta, rodas jautājums, kāpēc tik ilgi vairāk vērā tika ņemtas potenciālā pretinieka – Krievijas, nevis alianses dalībvalstu intereses?

Drošības garantijas: saikne starp iekšpolitiku un ārpolitiku

Drošības garantiju pastiprināšana bija process, kura ietvaros pastāvēja cieša mijiedarbība starp iekšpolitiskajām norisēm Latvijā un diskusijām NATO iekšienē par to, kādus pasākumus vajadzētu veikt Baltijas valstu aizsardzībai. Līdz ar to ir jāaplūko gan Latvijā, gan NATO ietvaros

pieņemtie lēmumi. Latvijā svarīgākais bija jautājums par aizsardzības finansējuma palielināšanu. Latvijas nostāja pirms Ukrainas krīzes sākuma bija zināmā mērā paradoksāla. No vienas puses, Latvija bija starp valstīm, kuras uzskatīja, ka Krievija potenciāli rada militāru apdraudējumu, taču, no otras puses, Latvijas aizsardzības izdevumi, kas ekonomiskās krīzes iespaidā 2008.–2009. gadā noslīdēja zem 1 % no IKP, tā arī netika pēc krīzes beigām būtiski palielināti. Latvijas sacītajam par Krieviju kā militāru apdraudējumu pietrūka ticamības, jo aizsardzības nozare bija noplicināta un nebija pazīmju, kas liecinātu, ka Latvija patiešām gatavotos ievērojami palielināt aizsardzības finansējumu, reaģējot uz Krievijas militāro modernizāciju. Tikai 2014. gada jūlijā (vairāk nekā divus mēnešus pēc Krimas aneksijas) tika pieņemts Valsts aizsardzības finansēšanas likums, kas paredzēja pakāpenisku finansējuma palielināšanu aizsardzības nozarei laika posmā līdz 2020. gadam. Likums paredzēja, ka aizsardzības finansējumam būtu jābūt ne mazākam par 1,0 % no IKP 2015. gadā, ne mazākam par 1,1 % 2016. gadā, ne mazākam kā 1,3 % no IKP 2017. gadā un ne mazākam kā 1,5 % no IKP 2018. gadā. Lielākais finansējuma palielinājums notiktu 2019. (1,75 % no IKP) un 2020. gadā, kad aizsardzības finansējums beidzot sasniegtu NATO rekomendēto 2,0 % no IKP atzīmi.¹² Par nozīmīgāko aizsardzības nozares finansējuma pieaugumu būtu jālemj Saeimai, kas tiktu ievēlēta 2018. gada rudenī, tādējādi aizvirzot atbildības nastu par pieņemtajiem lēmumiem pēc iespējas tālāk nākotnē. Tas liecina par to, ka Latvijā nebija pietiekami spēcīgas politiskās gribas definēt aizsardzības nozari kā prioritāru un piešķirt tai nepieciešamos līdzekļus.

Pasliktinoties situācijai Ukrainā un pastiprinoties spiedienam no Latvijas partneriem, 2015. gada augusta beigās (vienu gadu un piecus mēnešus pēc Krimas aneksijas) tika pieņemts lēmums aizsardzības finansējumu palielināt straujāk, 2 % no IKP atzīmi sasniedzot jau 2018. gadā. Faktiski lēciens no aptuveni 1 % no IKP līdz 2 % no IKP notiktu triju gadu laikā. Tas nozīmētu, ka 2016. gadā aizsardzībai tiktu atvēlēts finansējums 1,4 % no IKP apmērā, 2017. gadā jau 1,7 % no IKP, bet 2018. gadā – 2,0 % no IKP. Naudas izteiksmē tas būtu lēciens no 254 miljoniem eiro 2015. gadā uz 559 miljoniem eiro 2018. gadā (atkarībā no IKP pieauguma tempa).¹³

Daudzējādā ziņā Latvija no Baltijas valstīm atradās objektīvi vissliktākajā situācijā, ko apstiprina arī RAND domnīcas veiktais salīdzinājums.¹⁴

Igaunija 2 % no IKP atzīmi bija sasniegusi jau 2012. gadā, un arī pirms tam aizsardzības budžets procentuālā izteiksmē kā daļa no IKP bija lielāks nekā Latvijā. Savukārt Lietuvas aizsardzības budžeta proporcija attiecībā pret IKP bija visai līdzīgai tai, kas bija Latvijā brīdī, kad sākās Ukrainas konflikts, taču Lietuva ir iedzīvotāju skaita ziņā lielāka valsts, tāpēc naudas izteiksmē 1 % no IKP ir lielāks nekā Latvijā. Līdz ar to Lietuvai bija iespēja ģenerēt lielākas militārās spējas pat pie aizsardzības budžeta, kas procentuālā izteiksmē kā daļa no IKP bija līdzvērtīgs Latvijas izdevumiem aizsardzībai. Igaunijā iedzīvotāju vidējie ienākumi ir augstāki nekā Latvijā, tāpēc Igaunija pat pie ievērojami mazāka iedzīvotāju skaita spēj ieguldīt aizsardzības nozarē vairāk nekā Latvija. Piemēram, NATO dati liecina, ka 2012. gadā Igaunijas aizsardzības budžets bija par gandrīz 200 miljoniem eiro lielāks nekā Latvijas. Lai arī Latvija pēdējos gados ir kāpinājusi finansējumu aizsardzības nozarei, tomēr pat 2017. gadā, kad aizsardzības finansējums Latvijā ir sasniedzis 450 miljonus eiro, Igaunijas aizsardzības finansējums vēl joprojām ir par gandrīz 30 miljoniem eiro lielāks.¹⁵ Igaunijā vidējie iedzīvotāju ienākumi ir augstāki nekā Latvijā, turklāt aizsardzības finansējums jau ilgstoši ir bijis ievērojami augstāks. Tikai 2018. gadā Latvijas aizsardzības izdevumi pārsniegs Igaunijas. Tomēr jāuzsver, ka ikvienu no Baltijas valstīm zināmā mērā iegūst no tā, ka aizsardzības finansējumu palielina abās pārejās, jo Krievijas militārās agresijas gadījumā, visticamāk, ietekmēta tiktu visu triju Baltijas valstu drošība. Tādējādi var izskaidrot Igaunijas neapmierinātību vairākus gadus pirms Ukrainas krīzes, kad Igaunijas ieguldījumu aizsardzībā nozīmi mazināja tas, ka Latvijā un Lietuvā aizsardzības nozarei tika pievērsta mazāka vērība.

Pastāv iespēja, ka starptautiskās drošības situācijai pasliktinoties, radīsies nepieciešamība turpināt palielināt finansējumu aizsardzības nozarei. Igaunijas aizsardzības budžets pēdējos gados jau ir pārsniedzis 2 % no IKP atzīmi. Arī Lietuvā notiek diskusijas par to, vai aizsardzības finansējumu nākotnē nevajadzētu kāpināt līdz 2,5 % no IKP. Savukārt aizsardzības finansējuma samazināšana šķiet mazticama, jo Baltijas valstis ir uzsākušas ilgtermiņa militāro spēju attīstīšanas programmas, kas prasīs ievērojamus ieguldījumus ne tikai bruņojuma iegādes, bet arī uzturēšanas ziņā vēl daudzus gadus. Vienlaikus Baltijas valstu aizsardzības spējās ir robi, kurus turpmākajos gados vajadzēs aizpildīt, piem., attīstot pretgaisa aizsardzības

spējas. Tas nozīmē, ka arī politisko lēmumu pieņēmējiem Latvijā tuvākajos gados varētu nākties paskaidrot sabiedrībai, kāpēc ir nepieciešams vēl palielināt aizsardzības finansējumu (pieņemot, ka Igaunijā un Lietuvā aizsardzības izdevumi turpinās palielināties). Valstīm, saskaroties ar ārēju apdraudējumu, nākas aizsardzībai atvēlēt tik, cik nepieciešams, nevis tik, cik vēlas.

Aizsardzības finansējuma palielināšana Latvijā bija tiešā veidā saistīta ar NATO pieņemtajiem lēmumiem par daudznacionālo bataljonu izvietojšanu, jo Latvijas uzdevums bija ne tikai attīstīt pašaizsardzības spējas, bet arī nodrošināt uzņemošās valsts atbalsta funkciju izpildi. Tātad faktiski Latvijai nozīmīga daļa aizsardzības finansējuma pieauguma bija jāiegulda infrastruktūras izbūvē, lai varētu gan palielināt Nacionālo bruņoto spēku personāla skaitu, gan arī uzņemt vairāk nekā tūkstoši daudznacionālā bataljona karavīrus no sešām valstīm: Kanādas, Spānijas, Itālijas, Albānijas, Slovēnijas, Polijas. Visticamāk, 2018. gadā jau nosauktajām valstīm pievienosies karavīri no vēl divām valstīm. Tādējādi Krievijas militārās agresijas pret Baltijas valstīm gadījumā tiešā veidā jau no paša konflikta sākuma tiktu iesaistīta teju vai puse alianses dalībvalstu, kuru karavīri atrastos militārā konflikta zonā. Līdz ar to NATO dalībvalstis ir ieinteresētas, lai alianses īstenotie atturēšanas pasākumi būtu pietiekami un ticami, jo atturēšana ir lētāka un mazāk bīstama par līdzdalību augstas intensitātes militārā konfliktā ar Krieviju. Citu NATO dalībvalstu karavīru atrašanās Latvijā arī palīdz labāk šīm valstīm saprast Krievijas rīcības metodes, piemēram, dezinformāciju, kas tiek izplatīta par šo valstu karavīriem. Krievijas dezinformācija kļūst mazāk efektīva, ja tā tiek rūpīgi uzmanīta un ja nepatiesā informācija tiek atspēkota.

Paralēli Latvijas pieņemtajiem lēmumiem norisinājās arī lēmumu pieņemšana NATO ietvaros. Šis process sākās smagnēji, un laikā, kad notika Krimas aneksija, Latvijas lēmumu pieņēmējiem bija pamatotas šaubas par NATO spēju sniegt palīdzību, ja pret kādu no alianses dalībvalstīm tiktu uzsākta militāra agresija. Krimas aneksija un militāra konflikta sākums Ukrainā daudziem nāca kā pārsteigums. Tomēr pēc Varšavas samita 2016. gada jūlijā jau bija skaidrs, ka Latvija ir saņēmusi no saviem sabiedrotajiem visu, ko bija vēlējusies. NATO Velsas samītā 2014. gada septembrī tika pieņemti būtiski lēmumi, kas bija vērsti uz to, lai palielinātu

NATO klātbūtni virknē alianses dalībvalstu, tostarp Baltijas valstīs, paugstinātu alianses gatavību nepieciešamības gadījumā pēc iespējas ātri sniegt militāru palīdzību dalībvalstīm, kam tā ir nepieciešama, apstādīnātu aizsardzības izdevumu lejupslīdi un panāktu to, ka turpmāko desmit gadu laikā aizsardzības izdevumi visās alianses dalībvalstīs sasniedz 2 % no IKP līmeni.¹⁶ Latvijai īpaši nozīmīgi bija lēmumi par NATO Spēku integrācijas vienības izveidošanu Latvijā, Sevišķi ātras reaģēšanas vienības izveidošanu (VJTF) un NATO Reaģēšanas spēku skaitlisko palielināšanu līdz 30 000 karavīru. Vienlaikus Latvijā un abās pārējās Baltijas valstīs rotācijas kārtībā pastāvīgi uzturējās vienības no citām NATO dalībvalstīm, tostarp arī no ASV. Ievērojami tika palielināts militāro mācību skaits. Tomēr joprojām pastāv šaubas, vai NATO spētu pietiekami ātri sniegt palīdzību Latvijai negaidītas Krievijas agresijas gadījumā.

NATO Varšavas samita lēmumi un to īstenošana palīdzēja kļiedēt bažas par alianses spēju atturēt Krieviju. Varšavā tika pieņemts lēmums sākot ar 2017. gadu izvietot Baltijas valstīs un Polijā četras bataljona lieluma daudznacionālas kaujas grupas. Tās atrastos minētajās valstīs pastāvīgi.¹⁷ Jāatzīmē, ka šīs kaujas grupas tika izveidotas mazāk nekā viena gada laikā pēc lēmuma pieņemšanas Varšavas samitā, kas ir ievērojams sasniegums. Gatavojoties Varšavas samitam, aktualizējās jautājums par to, kura valsts uzņemsies vadošo lomu attiecībā uz Latvijā izvietot plānoto daudznacionālo bataljonu. Pēc tam, kad Vācija uzņēmās vadošo lomu Lietuvā un Lielbritānija – Igaunijā, šķita, ka ASV varētu uzņemt vadošo lomu Latvijā, taču ASV izšķīrās par labu Polijai. Šajā situācijā Kanāda uzņēmās vadošo lomu attiecībā uz Latvijai domāto daudznacionālo bataljonu. Lai arī Lietuvas un Igaunijas gadījumā skaidrība par to, kura valsts uzņemsies līderību attiecībā uz daudznacionālā bataljona veidošanu, tika ieviesta ātrāk nekā Latvijai gadījumā, tomēr lēmumu pieņēmējiem Latvijā nebija pamata satraukties, jo signāli no NATO lielajām valstīm bija nepārprotami – ņemot vērā sliktās attiecības starp NATO un Krieviju, Latvija varēja būt droša par to, ka arī Latvijā daudznacionālā kaujas grupa tiks izvietota. Informācija par to, ka Latvijā izvietotā kaujas bataljona vadību uzņemsies Kanāda, tika saņemta neilgi pirms NATO Varšavas samita. Jāatzīmē, ka Latvijas lēmumu pieņēmēji līdzšinējo sadarbību ar Kanādu novērtē ļoti atzinīgi gan militāri stratēģiskā,¹⁸ gan personiskā griezumā. Kā atzīmē aizsardzības

Latvijas un Kanādas aizsardzības ministri Raimonds Bergmanis (trešais no kreisās) un Sardžits Singhs Sadžans (otrais no labās) NATO Varšavas samita laikā 2016. gada 8. jūlijā.
Autors: Gatis Dieziņš, Jaunsardzes un informācijas centrs, https://www.flickr.com/photos/latvijas_armija/28073356412

ministrs Raimonds Bergmanis, „Latvijai ir ļoti paveicies, ka tieši Kanāda ir uzņēmusies daudznacionālā bataljona līderību, jo Kanāda ļoti nopietni attiecas pret saistībām, kuras tā ir uzņēmusies.”¹⁹

Ņemot vērās daudznacionālo kaujas grupu izvietojumu Baltijas valstīs, atturēšana tiek īstenota šādā veidā. Baltijas valstis attīsta savas militārās spējas, kas tiek papildinātas ar NATO daudznacionālo kaujas grupu rīcībā esošajām spējām. Protams, šie spēki paši par sevi ir nepietiekami, lai atturētu Krievijas iespējamo agresiju, taču jāņem vērā, ka Baltijas valstīs esošie spēki varētu būt pietiekami, lai aizkavētu Krievijas uzbrukumu, kas ļautu palīgā steigties NATO Sevišķi ātras reaģēšanas spēkiem un pēc tam arī NATO Reaģēšanas spēkiem. Baltijas valstīm turpinot attīstīt savas paš-aizsardzības spējas, atturēšana tiktu vēl vairāk nostiprināta. Pēc NATO daudznacionālo kaujas grupu izveidošanas turpināsies darbs pie atlikušo vājo vietu apzināšanas, tāpēc aliansei var nākties turpmākajos gados lemt par trūkstošo spēju nodrošināšanu Baltijas valstīs un rast risinājumu kontroles nodrošināšanai gaisa un jūras telpā militāra konflikta gadījumā.

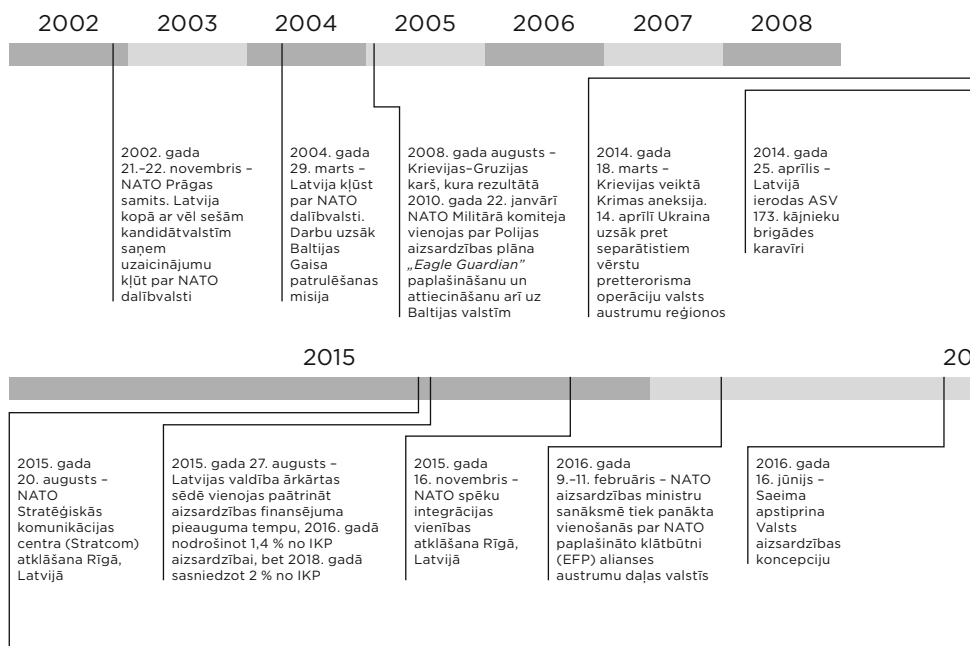
Ņemot vērā Krievijas militāro spēku koncentrāciju Baltijas valstu robežu tuvumā un tās rīcībā esošās militārās spējas, kuru uzdevums ir atturēt pretinieku no piekļuves Baltijas valstīm militāra konflikta gadījumā (A2/AD spējas), NATO pārākuma nodrošināšana jūras un gaisa telpā var izrādīties sarežģīts uzdevums. Tomēr labā ziņa ir tāda, ka NATO dalībvalstīm pagaidām nav pārliecības, ka Baltijas valstu drošības problēmas ir pilnībā atrisinātas. Krievijai tiek pievērsta pastiprināta uzmanība, tāpēc ir gaidāma tālāka NATO klātbūtnes nostiprināšana Baltijas reģionā.

Mācības Latvijai

NATO drošības garantijas Latvijai pēdējo dažu gadu laikā ir kļuvušas konkrētākas. Latvijai ir izdevies panākt lielāku NATO klātbūtni, tādējādi sasniedzot nozīmīgu ārējās un drošības politikas mērķi. Ja vēl pirms dažiem gadiem Baltijas valstis tika uzskatītas par valstīm, kas nespēj objektīvi novērtēt Krieviju, tad vēlāk izrādījās, ka Baltijas valstu novērtējums Krievijas ārpolitikai bija precīzāks, nekā daudzu citu NATO dalībvalstu priekšstati par Krievijas mērķiem un interesēm. Šobrīd NATO valstu skatījums uz Krieviju ir kļuvis tuvāks tam, kāds ir Baltijas valstīs.

Pēdējo gadu laikā Latvija ir guvusi vairākas būtiskas mācības. Pirmkārt, Latvija var paļauties uz saviem sabiedrotajiem, tomēr jārēķinās, ka fundamentālas pārmaiņas NATO dalībvalstu domāšanā prasa laiku. Situācija 2017. gada rudenī, kad NATO paplašinātās klātbūtnes kaujas grupa jau ir nokomplektēta un ieradies Latvijā, ir daudz labvēlīgāka nekā 2014. gada pavasarī, kad Krievija uzsāka agresiju pret Ukrainu un kad atsevišķām alianses dalībvalstīm NATO karavīru klātbūtne Baltijas valstīs joprojām šķita kā sarkanā līnija, ko nevajadzētu pārkāpt. Tomēr laika gaitā sarkanās līnijas ir tikušas pārvietotas, un pakāpeniski alianses dalībvalstu starpā ir izveidojusies vienprātība par to, kādus apdraudējumus rada Krievija un kādai vajadzētu būt NATO atbildei uz tiem. Optimismu vieš tas, ka Krievijas rīcībai mūsdienās tiek pievērsta lielāka uzmanība nekā jebkad agrāk kopš Padomju Savienības sabrukuma.

Otrkārt, Latvija ir guvusi mācību saistībā ar finansējumu aizsardzības nozarei. Šī ir viena no svarīgākajām mācībām, kas tikusi gūta laikā kopš neatkarības atjaunošanas 1991. gadā. Ukrainas krīze atsedza skarbo

realitāti Latvijas aizsardzības nozarē. Tika gūta mācība, ka straujš uzrāviens aizsardzības nozarē nav iespējams un ka pārmaiņu veikšana prasa pacietīgu darbu daudzu gadu garumā. Karavīru apmācība, militārā ekipējuma iepirkšana un apgūšana prasa laiku. Militārais ekipējums un bruņojums, ko Latvija iegādājās laikā pēc Ukrainas krīzes sākuma, būs izmantojami ilgus gadus. Ja, savukārt, šādas investīcijas netiek veiktas, tad aizsardzības nozare tiek noplicināta, un sekas ir jūtamas daudzus gadus uz priekšu. Politisko lēmumu pieņēmējiem vajadzētu paturēt prātā, ka aizsardzības finansējumu vismaz 2 % no IKP vajadzētu saglabāt visu laiku, nevis to palielināt vai samazināt kampaņveidīgi. Latvija atrodas kaimiņos Krievijai, un tas ir pietiekams iemesls lielāku vēribu aizsardzības nozarei pievērst pastāvīgi.

Treškārt, Latvija ir pieradusi pārmērīgi paļauties uz to, ka tās Rietumu sabiedrotie visu zina labāk. Nav šaubu, ka Latvija ļoti daudz ir ieguvusi no sekošanas citu Rietumvalstu piemēram un padomiem, tomēr sabiedroto ietekme uz prioritāšu izvēli aizsardzības nozarē reizēm ir vērtējama visnotaļ kritiski. Latvija kļūva par NATO dalībvalsti brīdī, kad šķita, ka

2014

2014. gada jūnijs – ASV paziņo par Eiropas iedrošināšanas iniciatīvas (ERI) uzsākšanu. Iniciatīvas finansējums laika gaitā palielinās no 985 miljoniem USD 2014. gadā līdz 3,4 miljardiem 2017. gadā

2014. gada 10. jūlijs – tiek izsludināts Valsts aizsardzības finansēšanas likums, kas paredz pakāpenisku aizsardzības finansējuma palielinājumu līdz 2% no IKP laikā līdz 2020. gadam

2014. gada 3. septembris – ASV prezidenta Baraka Obamas vizīte Tallinā, Igaunijā. Paziņojums par drošības garantijām trijām Baltijas valstīm

2014. gada 4.-5. septembris – NATO Velsas samits. Tiek pieņemti Latvijai būtiski lēmumi saistībā ar NATO Spēku integrācijas vienību (NFIU) izveidošanu, NATO dalībvalstu aizsardzības finansējuma palielināšanu, NATO Ātrās reaģēšanas spēku (NRF) skaitlisko palielināšanu, Sevišķi ātrās reaģēšanas vienības (VJTF) izveidošanu, militāro mācību skaita palielināšanu un militārā aprīkojuma izvietošanu virknē NATO valstu, tostarp arī Latvijā

2016

2017

2016. gada 8.-9. jūlijs – NATO Varšavas samits. NATO valstis vienojas par daudz nacionālo kaujas grupu izvietošanu Baltijas valstīs un Polijā 2017. gadā

2016. gada 29. novembris – Ministru kabinets apstiprina Nacionālo bruņoto spēku attīstības plānu 2016.-2018. gadam

2017. gada 19. jūnijs – NATO paplašinātās klātbūtnes (EFP) kaujas grupas sagaidīšanas ceremonija Latvijā

teritoriālās aizsardzības laiks ir aizgājis uz neatgriešanos un ka nākotnē NATO galvenie uzdevumi būs saistīti ar reģionālo konfliktu pārvaldīšanu un cīņu pret terorismu tādās valstīs kā Afganistāna. Diemžēl, Latvija pārāk paļāvās uz viedokli, ka Krievija militāru apdraudējumu vairs nerada un ka nav nepieciešams domāt par paš aizsardzības spēju stiprināšanu. Tādējādi netika attīstītas militārās spējas, kuru Latvijas bruņotajiem spēkiem šobrīd pietrūkst, piemēram, pretgaisa aizsardzība. Arī sauszemes spēku mehanizācijas projekta ietvaros pirmās kaujas tehnikas vienības tika saņemtas tikai 2015. gada otrajā pusē. Turpmāk, izvērtējot izmaiņas starptautiskajā drošības vidē, Latvijai vairāk vajadzētu paļauties pašai uz savu ekspertīzi, proti, ja izskatās, ka Krievija rada militāru apdraudējumu, tad tā visticamāk arī ir drauds neatkarīgi no tā, kāds viedoklis šajā jautājumā ir Rietumvalstu analītiķiem. Un, protams, starptautiskās drošības vides izvērtējumam vajadzētu atspoguļoties politisko lēmumu pieņēmēju izlēmīgā rīcībā un pieņemto lēmumu konsekventā īstenošanā.

Ceturtkārt, diskusijas par drošību kopš Ukrainas krīzes sākuma kārtējo reizi pierāda, ka drošība ir jēdziens, kas aptver visai plašu jautājumu loku.

NATO drošības garantiju pastiprināšana ir viens būtisks elements, kas palīdz mazināt Krievijas radīto militāro apdraudējumu, taču pastāv arī citi apdraudējuma veidi, kurus Latvijai vajadzētu censties mazināt, cieši sadarbojoties ar saviem partneriem ES un NATO ietvaros. Pastiprinātas uzmanības pievēršana Krievijas dezinformācijas kampaņām, kiberuzbrukumiem un ekonomisko instrumentu izmantošanai savu mērķu sasniegšanai ir visnotaļ pamatota. Tomēr jāņem vērā, ka starp dažādajiem Krievijas radīto draudu veidiem pastāv ne tikai negatīva sinerģija, bet arī pozitīva. Krievijas radīto draudu apzināšanās vienā jomā var radīt lielāku interesi par tās radītajiem draudiem arī citās jomās. Tādējādi pastiprinās NATO dalībvalstu centieni meklēt risinājumus Krievijas radītajiem apdraudējumiem.

Atsauces

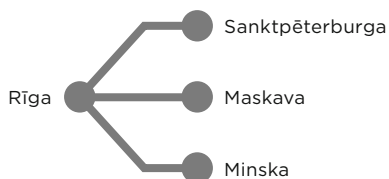
- ¹ Barack Obama, *Remarks by President Obama to the People of Estonia*, The White House, 3 September 2014, <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2014/09/03/remarks-president-obama-people-estonia>
- ² David A. Shlapak, Michael W. Johnson, *Reinforcing Deterrence on NATO's Eastern Flank*, RAND Corporation, 2016, https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/research_reports/RR1200/RR1253/RAND_RR1253.pdf
- ³ Arnold Wolfers, *Discord and Collaboration: Essays on International Politics* (The John Hopkins University Press, 1962), 13.
- ⁴ Autora intervija ar Latvijas aizsardzības ministru Raimonu Bergmani, 2017. gada 5. jūlijs.
- ⁵ „Bērziņš: Putina vizīte Latvijā nav ne aktuāla, ne gaidīta, ne arī iespējama,” LSM, 2014. gada 10. aprīlis, <http://www.lsm.lv/raksts/zinas/latvija/berzins-putina-vizite-latvija-nav-ne-aktuala-ne-gaidita-ne-ari-iespejama.a82487/>
- ⁶ „Latvijas valsts prezidenta, Saeimas priekšsēdētājas, ministru prezidentes un ārlietu ministra paziņojums par Krievijas iejaukšanos Ukrainā,” 2014. gada 1. marts, <https://likumi.lv/ta/id/264841-par-krievijas-agresiju-ukraina>
- ⁷ „Saeimas paziņojums par Krievijas agresiju Ukrainā,” 2014. gada 6. marts, <https://likumi.lv/ta/id/264841-par-krievijas-agresiju-ukraina>
- ⁸ „Protesta vēstule par NATO militārpersonu nepiedienīgu uzvedību,” Ventspils Pilsētas Dome, 2014. gada 14. maijs, http://www.aivarslembergs.lv/files/Protestas_vestule_NATO_LV.pdf
- ⁹ „Latvijas Republikas ārpolitikas pamatvirzieni līdz 2005. gadam,” Latvijas Republikas Ārlietu ministrija, 1995. gada 7. aprīlis, <http://www.mfa.gov.lv/arpolitika/latvijas-arpolitikas-pamatvirzieni-lidz-2005-gadam>
- ¹⁰ Autora intervija ar Latvijas ārlietu ministru Edgaru Rinkēviču, 2017. gada 30. jūnijs.
- ¹¹ „Warsaw Summit Communiqué,” NATO, 9 July 2016, http://www.nato.int/cps/en/nato-hq/official_texts_133169.htm
- ¹² „Valsts aizsardzības finansēšanas likums,” 2014. gada 10. jūlijs, <https://likumi.lv/doc.php?id=267469>
- ¹³ „Aizsardzības budžeta dinamika, 2005.-2008. milj. EUR: Aizsardzības budžets % no IKP,” Latvijas Republikas Aizsardzības ministrijas dati, http://www.mod.gov.lv/~media/Sargs_LV/ZinasLV/2016/12/BUdzeta_izlietojums_infografika.ashx

- ¹⁴ Christopher S. Chivvis, Raphael S. Cohen, Bryan Frederick, Daniel S. Hamilton, Stephen F. Larrabee, Bonny Lin, *NATO's Northeastern Flank: Emerging Opportunities for Engagement* (RAND Corporation, 2017), http://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/research_reports/RR1400/RR1467/RAND_RR1467.pdf
- ¹⁵ NATO Public Diplomacy Division, „Defence Expenditure in NATO Countries (2010-2017),” 29 June 2017, http://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_2017_06/20170629_170629-pr2017-111-en.pdf; „Aizsardzības budžeta dinamika, 2005.-2008. milj. EUR...”; „Estonia passes 2017 record level budget spending to bolster defense,” Reuters, 19 December 2016, <http://www.reuters.com/article/us-estonia-budget-idUSKBN14824W>
- ¹⁶ „Wales Summit Declaration,” NATO, 5 September 2014, http://www.nato.int/cps/ic/nato-hq/official_texts_112964.htm
- ¹⁷ Daudznacionālo bataljonu atrašanās Baltijas valstīs un Polijā tiek raksturota NATO Varšavas samita noslēguma dokumentā kā pastāvīga (*at all times* – no angļu valodas). „Warsaw Summit Communiqué,” NATO, 9 July 2016, http://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_133169.htm
- ¹⁸ Skat. Imanta Lieģa rakstīto par iemesliem, kāpēc Kanādas iniciatīva Latvijā ir tikusi novērtēta atzinīgi. Imants Lieģis, „Latvijas ārpolitika: prognozējams pragmatisms neprognozējamos laikos” no *Latvijas ārpolitikas gadagrāmata 2017*, red. Andris Sprūds, Ilvija Brūģe, Kārlis Bukovskis (Rīga: Latvijas Ārpolitikas institūts, 2017), 51–62.
- ¹⁹ Autora intervija ar Latvijas aizsardzības ministru Raimondu Bergmani, 2017. gada 5. jūlijs.

Rail Baltica – dzelzceļš uz atgriešanos Eiropā

MĀRIS ANDŽĀNS, KRISTIĀNS ANDŽĀNS

Brauciens ar pasažieru vilcienu no Rīgas līdz Berlīnei, Parīzei vai Ostendei – tās ir ne vien nākotnes perspektīvas, bet arī pagātnes liecības. Jau pirms Otrā pasaules kara Rīgu ar Rietumeiropas pilsētām savienoja regulāra dzelzceļa satiksme. Līdz ar Padomju Savienības okupācijas varu Latvija kā praktiski, tā arī simboliski tika atvienota no Rietumiem, tā vietā nostiprinot savienojumus ar Padomju impērijas metropolēm. Sagaidot Latvijas simtgadi, joprojām vienīgie Rīgas pasažieru starptautiskie dzelzceļa savienojumu galamērķi ir Maskava, Sanktpēterburga un Minska (vēl arī simbolisks savienojums ar Igaunijas robežpilsētu Valgu). Šobrīd kā kravu, tā arī pasažieru pārvadājumus starp Baltijas valstīm un Centrālo un Rietumeiropu būtiski apgrūtina Padomju Savienības laikā izveidotā dzelzceļa infrastruktūra. Tā nav tehniski savietojama ar Rietumvalstu dzelzceļiem un Baltijas valstu teritorijā neļauj attīstīt moderniem dzelzceļiem raksturīgu ātrumu.

Rīgas pasažieru starptautiskie dzelzceļa savienojumi šobrīd.

Tomēr šķietami neapturami uz priekšu virzās Latvijas un visas Baltijas atgriešanās Eiropā pa dzelzceļu – „Eiropas standarta platuma” jeb 1435 milimetru *Rail Baltica* dzelzceļa līnija – lielākais infrastruktūras projekts Latvijā pēc neatkarības atjaunošanas. Lai gan mūsdienās ir mazinājusies dzelzceļu nozīme, dzelzceļa transportam vēl aizvien ir ļoti būtiska loma pasažieru un kravu pārvadājumos, svarīgi tie ir Baltijas valstīm, kuras ar Centrāleiropu un Rietumeiropu pašlaik nesavieno arī ātri pārvarami autoceļi. Līdz ar tādiem notikumiem kā pievienošanās Eiropas Savienībai, Ziemeļatlantijas līguma organizācijai (NATO), Šengenas zonai un

Eirozonai, jaunā dzelzceļa līnija Latviju vēl vairāk satuvinās ar Rietumu pasauli un veicinās tās atgriešanos Eiropā.

Virzība uz Baltijas valstu kopīgā projekta *Rail Baltica* īstenošanu ir bijusi ilgstoša un sarežģīta – tāpat kā projekta īstenošanai nepieciešamo lēmumu kopums: Satiksmes ministrijas, Ministru kabineta un Saeimas lēmumi, ES institūciju lēmumi, Baltijas un citu valstu daudzpusējās deklarācijas un paziņojumi. *Rail Baltica* tapšanas ilgstošais process atklāj arī dažādus kā Latvijas, tā arī Lietuvas un Igaunijas iekšpolitiskos un ārpolitiskos aspektus: kā būtisko un ilgstošo Padomju okupācijas seku ietekmi, tā arī sarežģīto to pārvarēšanu; kā Baltijas valstu nesaticību, tā arī spēju tomēr apvienoties projekta īstenošanai; kā Latvijas „Austrumu virziena” simpātizētāju mēģinājumus veicināt Krievijas iesaisti projektā un kavēt projekta īstenošanu, tā arī ES neatsveramo lomu projekta īstenošanā.

Pirmās divas desmitgades – no ieceres līdz konkrētām aprisēm

Ideja par Baltijas valstu atkalsavienošānu ar Centrāleiropu un Rietumeiropu pa dzelzceļu parādījās jau pagājušā gadsimta deviņdesmito gadu sākumā. Tā tika attīstīta kā diskusijās Latvijā, tā arī pārējās Baltijas valstīs un dažādos starptautiskos forumos.

Lai gan pirmajā atjaunotās Latvijas desmitgadē *Rail Baltica* projekts objektīvu iemeslu dēļ nebija transporta nozares politiskās darba kārtības augšgalā, tomēr ieceres līmenī tam bija plašs atbalsts. To var skaidrot kā ar faktu, ka no pirmā atjaunotās Latvijas Ministru kabineta sasaukuma līdz pat 2002. gadam Satiksmes ministriju vadīja proeiropeiski noskaņotās partijas „Latvijas Ceļš” pārstāvji Andris Gūtmanis, Vilis Krištopans un Anatolijs Gorbunovs, tā arī ar faktu, ka jaunās dzelzceļa līnijas iecere vēl bija pārāk tālu no praktiskas īstenošanas iespējām, un līdz ar to arī vēl pārāk tālu no saturiskām debatēm par pašu projektu.

Konkrētāka virzība jaunās dzelzceļa līnijas veidošanā aizsākās divtūkstošo gadu sākumā. 2001. gadā Baltijas valstu par transportu atbildīgie ministri, tostarp Latvijas ministrs Anatolijs Gorbunovs, parakstīja sadarbības līgumu par jaunā dzelzceļa koridora attīstības sagatavošanās darbu uzsākšanu, bet gadu vēlāk tika uzsāktas Starptautiskās koordinācijas

Rail Baltica iecerētais maršruts. Avots: RB RAIL AS, <http://railbaltica.org/wp-content/uploads/2017/04/rb-1.jpg>

grupas sēdes. Attīstība vēl vairāk aktivizējās līdz ar Roberta Zīles („Tēvzemei un Brīvībai/LNNK”) kļūšanu par satiksmes ministru 2002. gada novembrī. Viņa vadībā dažādos līmeņos aktīvāk tika attīstīta ideja par jaunās dzelzceļa līnijas nepieciešamību. Notika aktīvāks darbs pie iespējamo finanšu avotu identificēšanas. Piemēram, 2003. gada novembrī kopīgi ar Lietuvas un Igaunijas par transportu atbildīgajiem ministriem Zīle aicināja EK finansēt projekta priekšizpēti (šajā laika periodā būtisku ieguldījumu projekta veicināšanā deva arī ministrijas valsts sekretārs Vīgo Legzdīņš). Kā atceras Zīle, tad jau tobrīd bijis skaidrs, ka Latvija varēs pretendēt uz ES atbalstu tikai vienam apjomīgam infrastruktūras projektam. Tāpēc par prioritāti tikai noteikta tieši jaunas dzelzceļa līnijas veidošana.¹

Latvijas iestāšanās ES pavēra ceļu konkrētākai projekta virzībai. Vēl mēnesi pirms Baltijas valstu kļūšanas par savienības dalībvalstīm 2004. gada aprīlī *Rail Baltica* tika atzīts par vienu no 30 ES prioritārajiem projektiem Eiropas Komunikāciju tīklu jeb „TEN-T” attīstībā, kuru īstenošana būtu jāuzsāk līdz 2010. gadam (šis lēmums deva formālu pamatu piesaistīt ES finanšu līdzekļus būvniecībai). Kā atceras Zīle, par labu pozitīvajam lēmumam sakrita dažādi faktori, tostarp nepieciešamība lielo infrastruktūras projektu veidošanā ES mērogā ievērot ģeogrāfisko proporcionalitāti.² Gadu vēlāk EK izsludināja iepirkumu priekšizpētes veikšanai,

kā arī savienības līmenī tika izveidots projekta koordinators amats. Šo amatu līdz pat 2013. gadam ieņēma čehs Pāvils Telička, kurš turpmākajos gados kļuva par aktīvu un publiski redzamu *Rail Baltica* aizstāvi.

Laikā no 2004. gada līdz pat 2009. gadam Satiksmes ministriju vadīja „Latvijas Pirmās partijas” (2007. gadā tā apvienojās ar partiju „Latvijas Ceļš,” iegūstot nosaukumu „LPP/LC”) pārstāvji Ainārs Šlesers un Krišjānis Peters. Vienam no tā brīža ietekmīgākajiem Latvijas politiķiem Šleseram jaunā dzelzceļa līnija šķietami nebija prioritāte. Lai gan Šlesers nenostājās pret projekta īstenošanu, viņš *Rail Baltica* attīstībā ienesa jaunu vektoru – vēlmi dzelzceļa līniju sasaistīt ar Krieviju. Šo ideju viņš jau sāka popularizēt, vēl darbojoties kā Ministru prezidenta biedrs 2003. gadā. Zīmīgi, ka 2005. gada septembrī Šlesers un toreizējais Igaunijas ministrs Edgars Savisārs, viens no redzamākajiem savas valsts politiķiem ar labvēlīgu skatu „Austrumu virzienā,” paziņoja par vienprātību jautājumā par nepieciešamību iesaistīt arī Krieviju šajā projektā. Lai gan Šlesers regulāri šo jautājumu aktualizēja sabiedriskajā telpā un arī pārrunāja ar ārvalstu un ES amatpersonām, līdz praktiskai šādas ieceres īstenošanai gan tā arī nekad netika nonākts.

Tikmēr 2005. gadā EK pasūtītajai *Rail Baltica* projekta priekšizpētei vajadzēja sniegt konkrētas atbildes un priekšlikumus par projekta īstenošanas veidu. Tomēr, kā atceras toreizējais Satiksmes ministrijas Dzelzceļa departamenta direktors Jānis Eiduks, tad uzņēmuma „COWI” veiktais un 2007. gada janvārī publicētais ziņojums sagādāja vilšanos – tas bija pārāk vispārīgs un nedeva pārliecinošu nākotnes projekta vērtējumu.³ Citiem vārdiem, priekšizpētes ziņojums nespēja iedvest pārliecību ne ES, ne Baltijas valstu lēmumu pieņēmējiem par *Rail Baltica* nepieciešamību un dzīvotspēju.

Pēc 2007. gadā publikotā priekšizpētes ziņojuma turpinājās Baltijas valstu izveidotās Starptautiskās koordinācijas grupas darbs, kā rezultāti tika apliecināti ar saprašanās memorandu parakstīšanu starp Baltijas valstu ministriem šā gada jūnijā un jūlijā. Projekta īstenošana tika sadalīta divos posmos: pirmkārt, esošās dzelzceļa infrastruktūras (1520 milimetru jeb „Krievijas platuma” sliežu ceļi) uzlabošana ziemeļu-dienvidu transporta koridorā; bet, otrkārt, detalizētas izpētes veikšana par 1435 milimetru dzelzceļa līnijas izbūvi. Uz pirmo posmu jeb esošo sliežu ceļu uzlabošanu

Rail Baltica Rīgas dzelzceļa tilta un Rīgas centrālās stacijas iecerētās pārbūves mets.

Avots: Rail Baltica projekta īstenotāja Latvijā SIA Eiropas Dzelzceļa līnijas publicitātes foto, <http://edzl.lv/assets/media/images/galleries/large/34c8ba408c4c213446e0cla533ea8978.jpg>

tika attiecināts nosaukums *Rail Baltica I* (lai gan ar jaunā dzelzceļa izbūvi tam nebija saistības), savukārt uz otro – *Rail Baltica II*. Tā sauktais *Rail Baltica I* varēja kļūt par *Rail Baltica* projekta, kādu to mēs saprotam šobrīd, galu. Lai gan tas uzlaboja esošo sliežu ceļu stāvokli, tomēr likumotajam dzelzceļu tīklam nebija potenciāla kalpot par efektīvu savienojumu ne Baltijas valstu starpā, ne ar pārējo ES (piemēram, nokļūšanai no Rīgas līdz Tallinai būtu jādodas caur Tartu, braucieni padarot konkurētspējīgu ar citiem transporta veidiem).

Tomēr darbs pie „Eiropas standarta platuma” dzelzceļa projekta atbilstības neapstājās. 2007. gada jūlijā Latvija EK iesniedza pieteikumu kā līdzfinansējuma saņemšanai izbūvētās sliežu infrastruktūras atjaunošanas darbiem, tā arī tehniski ekonomiskā pamatojuma izstrādei par jaunās dzelzceļa līnijas jeb tobrīd apzīmētas par *Rail Baltica II* izveidi (šajā posmā būtiska nozīme jaunā „Eiropas standarta platuma” sliežu ceļa būvniecības

idejas turpināšanā bija Satiksmes ministrijas ierēdņiem, īpaši valsts sekretāra vietniekam Andulim Židkovam). Pamatojoties uz Latvijas pieteikumu, 2008. gadā EK atbalstīja līdzfinansējuma piešķiršanu jaunas izpētes veikšanai. Tā rezultātā 2009. gadā Latvija satiksmes ministra Kaspara Gerharda („Tēvzemei un Brīvībai/LNNK”) laikā Baltijas valstu vārdā izsludināja konkursu par jaunas izpētes veikšanu.

Jauno izvērtējumu izstrādāja un 2011. gadā publicēja uzņēmums „Aecom.” Tieši jaunais izvērtējums ir uzskatāms par vienu no izšķirošajiem notikumiem jaunās dzelzceļa līnijas tapšanā. Ziņojumā kā izdevīgākais tika identificēts variants, kas paredz pilnīgi jaunas 1435 milimetru platas dzelzceļa līnijas izbūvi pa ģeogrāfiski isāko fiziski iespējamo maršrutu starp Tallinas, Pērnavas, Rīgas, Paņevežas un Kauņas pilsētām. Turklāt ziņojums spēja pamatot arī jaunās dzelzceļa līnijas ekonomisko izdevīgumu, proti, iespēju ilgtermiņā sevi uzturēt gan ar pasažieru, gan ar kravu pārvadājumiem (ziņojuma tapšanā un aizstāvēšanā izceļama toreizējā „Aecom” projekta koordinators Baltijas valstīs Arņa Kākuļa būtiskā loma). Ja šis ziņojums nespētu sniegt pārliecību par *Rail Baltica* nepieciešamību, diez vai tuvāko gadu laikā sekotu jauna, trešā izpēte.

Atjaunotās Latvijas otrā desmitgade noslēdzās ar Zaļo un zemnieku savienības pārstāvja Ulda Auguļa darbu satiksmes ministra amatā. Lai gan tieši viņa laikā tika publiskots „Aecom” ziņojums, šajā laikā *Rail Baltica* attīstības kontekstā tika atjaunots „Austrumu virziens.” 2010. gada decembrī notika Latvijas Valsts prezidenta oficiālā vizīte Krievijā, kuras ietvaros Valdis Zatlers tikās kā ar toreizējo Krievijas prezidentu Dmitriju Medvedevu, tā arī ar valdības vadītāju Vladimiru Putinu. Attiecību intensificēšanas mēģinājuma laikā Latvija īpaši centās pastiprināt ekonomisko sadarbību ar Krieviju. Cita starpā tika attīstīta ideja par ātrgaitas autoceļa un ātrgaitas dzelzceļa līnijas būvniecību uz Maskavu, *Rail Baltica* projektu kā šķietami ekonomiski nepamatotu atvīzot otrajā plānā. Valsts dzelzceļa administrācijas direktors Juris Iesalnieks ideju par jaunu dzelzceļa līniju uz Maskavu atceras kā absurdu – ne tikai pretēju Latvijas ārpolitiskajām interesēm, bet arī ekonomiski nepamatotu pārāk mazās pasažieru plūsmas un šādām līnijām pārāk lielā attāluma dēļ (no Rīgas līdz Maskavai ir nedaudz vairāk nekā 900 km, kas pasažieru pārvadājumos neļautu veiksmīgi konkurēt ar aviotransportu, savukārt kravu pārvadājumos jau

***Rail Baltica* fakti**

- pilnīgi jaunas 870 kilometru garas 1435 milimetru platas jeb „Eiropas standarta platuma” dzelzceļa līnijas izbūve;
- jauno dzelzceļa līniju Baltijas valstu teritorijā plānots pabeigt 2025. gadā, bet pagarinājumu līdz Varšavai iecerēts izveidot līdz 2030. gadam;
- no Rīgas līdz Tallinai varēs nokļūt aptuveni divās stundās, līdz Kauņai – pusotrā, bet līdz Varšavai – četrās stundās;⁴
- pasažieru vilcieni pārvietosies līdz 240 kilometru stundā lielu ātrumu;⁵
- būvniecību plānots uzsākt 2020. gadā;
- projekta kopējās izmaksas tiek lēstas aptuveni 5,788 miljardi eiro apmērā,⁶ no kā lielāko daļu plānots segt no ES finansējuma.

šobrīd caurlaides jauda ir ievērojama un ir vēl vairāk palielināma bez pilnīgi jaunas līnijas būvniecības). Turklāt tā arī neesot bijis skaidrs, vai iecerētās „Maskavas līnijas” būvniecības idejas autori bija Krievijas vai tomēr Latvijas pārstāvji.⁷

Laikā, kad desmitgažu mijā par dzelzceļa nozares prioritāti bija kļuvis „Austrumu virziens” un kritiķu balsis bija skaļākas par atbalstītāju balsīm (prominentākie kritiķi, akcentējot ekonomiskā neizdevīguma riskus, bija toreizējais uzņēmuma „Latvijas Dzelzceļš” vadītājs Uģis Magonis un Ventspils mērs un vienlaikus Latvijas Tranzīta biznesa asociācijas vadītājs Aivars Lembergs), būtiskāka loma bija Ārlietu ministrijai. Tā centās *Rail Baltica* jautājumu uzturēt politiskajā darba kārtībā. Kā atceras toreizējā par transporta jautājumiem atbildīgā diplomātiskā dienesta amatpersona Marika Simanoviča, ministrijai ne reizi vien nācās atbildēt uz ES institūciju un citu valstu kritiku par Latvijas neatbalstošo nostāju jaunās dzelzceļa līnijas jautājumā.⁸

Ceļā uz projekta īstenošanu trešajā desmitgadē

Atjaunotās Latvijas un līdz ar to *Rail Baltica* attīstības trešās desmitgades sākumā Latvijā turpinājās diskusijas par jaunās dzelzceļa līnijas nepieciešamību un pamatotību. Projekta turpināšanā būtisks bija ne vien „Aecom”

izstrādātais ziņojums, bet arī fakts, ka EK transporta komisāra amatu no 2010. līdz 2014. gadam ieņēma igauņis Sims Kallass. Viņš uzskatāms par vienu no būtiskākajām personām *Rail Baltica* īstenošanā. Kallasam bija izšķiroša loma projekta prioritātes noteikšanā starp ES transporta infrastruktūras projektiem un projekta finansēšanas mehānismu izveidošanā. Tāpat būtiski atzīmēt, ka laikā, kad Latvijā kā prioritāte vēl aizvien bija „Austrumu virziens,” Kallass publiski norādīja gan uz risku *Rail Baltica* zaudēt vietu ES darba kārtībā, gan arī to, ka ES finansiāli neatbalstīs jaunas dzelzceļa līnijas būvniecību uz Maskavu.

2013. gadā nākamo, bezpartejisko satiksmes ministru Aivi Roni nomainīja cits politiskajām partijām nepiederošs ministrs – Anrijs Matīss (gadu vēlāk viņš pievienojās partijai „Vienotība,” kas uzņēmas „politisko atbildību” kā par Roņa, tā arī Matīsa darbu). Tieši Matīsa kā ministra laikā aizsākās aktīvāka *Rail Baltica* attīstība un virzība uz praktisku projekta īstenošanu. No vienas puses, to var skaidrot ar bijušā satiksmes ministra un Eiropas Parlamenta deputāta Zīles pārstāvētās Nacionālās apvienības uzstājību šajā jautājumā (2013. gada februārī tā neatbalstīja Matīsa apstiprināšanu ministra amatā, to pamatojot arī ar viņa kā ministrijas valsts sekretāra neatbilstošo darbību šajā jautājumā). Matīss atceras, ka, esot valsts sekretāra amatā, viņam bija jāīsteno ne vien politiskās vadības uzstādījumi, bet arī pats projekts līdz „Aecom” ziņojuma publicēšanai nebija uzskatāms par izdevīgu – tobrīd par tālāku virzību neesot spēs pārliecināt ne citas institūcijas, ne transporta nozari, ne arī sabiedrību.⁹

Par būtisku politisku apliecinājumu virzīties uz priekšu *Rail Baltica* īstenošanā kalpoja 2013. gada aprīlī Baltijas valstu par transportu atbildīgo ministru, bet septembrī arī Baltijas valstu, Somijas un Polijas ministru parakstītās deklarācijas par sadarbību projekta īstenošanā. Pēdējā no tām kalpoja par signālu, ka jaunā dzelzceļa līnijā perspektīvu saskata arī citas ES valstis, ne vien Baltijas valstis. Deklarācija bija būtiska arī ar to, ka paredzēja izveidot kopuzņēmumu, ar kura starpniecību tiktu nodrošināta projekta īstenošana. Baltijas valstu kopuzņēmums *RB Rail* tika nodibināts 2014. gada oktobrī. Rīgā izvietotajam uzņēmumam, kura īpašuma daļas sadalītas starp Baltijas valstu īpaši izveidotiem trim uzņēmumiem, tika uzticēta pārraudzība pār projektēšanu, būvniecību un tā veicināšanu. Kā Latvijas puses sasniegumu var norādīt uzņēmuma galvenās mītnes

Rail Baltica Baltijas valstu kopuzņēmuma RB Rail dibināšanas līguma parakstīšana. Baltijas valstu par transportu atbildīgie ministri – no kreisās: Urve Palo, Anrijs Matīss un Rimants Sinkevičs. 2014. gada 28. oktobris, Rīga. Autors – F64. Avots: Satiksmes ministrija, https://www.flickr.com/photos/satiksmes_ministrija/1546600120_0/in/album-72157648598175299/

izvietojumu Rīgā, neskatoties uz to, ka tobrīd aktīvāka jaunās dzelzceļa līnijas izveidē bija Igaunija. Šī lēmuma pieņemšanā izšķiroša loma bija toreizējam Ministru prezidentam Valdim Dombrovskim, kurš spēja pārliecināt pārējo Baltijas valstu premjerus par Rīgas kandidatūru. Dombrovskim bija būtiska loma, pārliecinot iesaistītās puses arī par nepieciešamību izveidot *Rail Baltica* pieturu Rīgas starptautiskajā lidostā.

Baltijas valstu kopuzņēmums *RB Rail* 2015. gada februārī EK iesniedza pieteikumu *Rail Baltica* pirmās kārtas finansējuma saņemšanai. Jūlijā tika apstiprināta ES līdzfinansējuma piešķiršana. Savukārt novembrī starp Eiropas Inovācijas un tīklu izpildaģentūru (INEA) un *RB Rail* tika parakstīts finansēšanas līgums par vairāk nekā 442 miljonu eiro piešķiršanu jeb gandrīz 82 % no kopējām pirmās kārtas izmaksām¹⁰ (pirmā kārtā aptver tādas darbības kā tehniskās izpētes veikšana, zemes atsavināšana, pirmie būvdarbi, atbalsta pasākumi, saziņa ar sabiedrību, veikto darbu uzraudzība). Lai gan lēmums par finansējuma piešķiršanu tika formāli

pieņemts 2015. gada jūlijā, par būtisku pozitīva lēmuma veicināšanā uzskatāma Latvijas prezidentūra ES Padomē šā gada pirmajā pusgadā. Matīss atceras, ka iespēja Latvijai vadīt ES Padomes darbu palīdzēja pārliecināt gan jauno EK sastāvu, gan ES lielvalstis par nepieciešamību atbalstīt projekta īstenošanu.¹¹

Rail Baltica tālākā finansējuma nodrošināšanā būtisks bija 2016. gads. Lai gan februārī satiksmes ministra amatā atgriezās Zaļo un zemnieku savienības pārstāvis Augulis, projekta īstenošanai viņš šķēršļus nelika. Februārī Baltijas valstu kopuzņēmums *RB Rail* iesniedza pieteikumu ES līdzfinansējuma saņemšanai projekta nākamās kārtas īstenošanai – tehniskajai izpētei, projektēšanai un būvniecībai. Jūlijā šis pieteikums tika konceptuāli atbalstīts. Tomēr finansējuma saņemšanai priekšnoteikums bija Baltijas valstu spēja vienoties par turpmāko sadarbības gaitu. Šeit izzīmējās Lietuvas atšķirīgā nostāja. Līdz septembra beigām starp iesaistītajām pusēm bija jāpanāk rakstiska vienošanās, tomēr piekrišanu sākotnēji nedeļa Lietuvas dzelzceļa uzņēmums „Lietuvos geležinkeliai.” Galu galā pēc EK izteiktā brīdinājuma Lietuvas uzņēmums piekāpās. Novembrī tika parakstīts arī jaunais līdzfinansējuma līgums par aptuveni 191 miljona eiro līdzfinansējuma piešķiršanu otrās kārtas īstenošanai.¹²

Minētais starpgadījums nebija vienīgais sarežģījums Baltijas valstu attiecībās. Ja šoreiz tas, visdrīzāk, bija saistīts ar Lietuvas vēlmi iegūt kontroli pār būvdarbu iepirkumiem tās teritorijā, tad arī iepriekš Lietuvas puse paudusi neapmierinātību ar jaunās dzelzceļa līnijas maršrutu (pamatlīnija nešķērso galvaspilsētu Viļņu), ar uzņēmuma *RB Rail* vadību un citiem jautājumiem. Tāpat vērts atzīmēt, ka 2015. gada oktobrī Lietuvā tika oficiāli atklāts 1435 mm dzelzceļa posms no Polijas–Lietuvas robežas līdz Kauņai (tā tehniskais izpildījums to padara par grūti savietojamu ar *Rail Baltica* ātrgaitas līniju). Lietuvas rīcību, attīstot šo savienojumu, var skaidrot ar tās vēlmi tranzīta kravas ziemeļu-dienvidu transporta koridorā koncentrēt un apstrādāt savā teritorijā. Mazāk nesaskaņu iepriekšējo desmitgažu laikā projekta gaitā ir bijis ar Igauniju, ar ko publiski redzamākā domstarpība bija vairāk simboliska – atšķirīga nosaukuma, *Rail Baltic*, izmantošana. Paradoksāli, bet, sagaidot Latvijas un pārējo Baltijas valstu simtgadi, projekta atbalstīšanā par aktīvāko starp Baltijas valstīm kļuvusi Lietuva, kamēr Igaunijā vēl notiek aktīvas diskusijas par projekta īstenošanas riskiem.

Visbeidzot, 2017. gada janvārī Baltijas valstu Ministru prezidenti parakstīja starpvaldību līgumu par *Rail Baltica* savienojuma izveidi, ko līdz šā paša gada oktobrim ratificēja visu trīs valstu parlamenti. Savukārt 2017. gada aprīlī tika atjaunotas *Rail Baltica* finansiālās un ekonomiskās prognozes: projekta kopējās izmaksas šobrīd tiek lēstas 5,788 miljardu eiro apmērā, no kā ES varētu segt līdz 4,635 miljardiem eiro;¹³ projekta sociāl-ekonomiskais ieguvums tiek lēsts vairāk nekā 16 miljardu eiro vērtībā un iekšzemes kopprodukta multiplicējošais efekts vēl divu miljardu eiro vērtībā; tiek prognozēts, ka projekts radīs vai saglabās 13 tūkstošus pilna laika darba vietas būvniecībā un vairāk nekā 24 tūkstošus tiešās un netiešās darbvietas saistītajās nozarēs dzelzceļa būvniecības laikā.¹⁴

Noslēguma vārdi: *Rail Baltica* pieredze ārpolitikas veidošanas kontekstā

Sagaidot Latvijas simtgadi, *Rail Baltica* dzelzceļa līnijas būvniecība vēl nebūs uzsākta. Ja viss noritēs, kā plānots, paies vēl gandrīz desmitgade, līdz visas trīs valstis ar dzelzceļu tiks savienotas ar Varšavu. Līdz šim Baltijas valstīs ir veikti būtiskākie pasākumi, lai projekts tiktu īstenots – ir saņemts politisks un finansiāls ES atbalsts; ir izveidotas projektu īstenojošās struktūras visās trīs valstīs; ar dažādām sekmēm katrā no valstīm notiek darbs būvniecības sagatavošanai. Tikmēr Latvijā ir noskaidrota Rīgas Centrālās dzelzceļa stacijas un jaunā dzelzceļa tilta pār Daugavu vizuālās pārbūves vīzija. Arī sabiedrībā un politiskā līmenī Latvijā projekta nepieciešamība vairs netiek fundamentāli apšaubīta. Ir pierimušas skaļākās kritiķu balsis – gan tās, kas iepriekš apšaubīja projekta nepieciešamību, gan tās, kas vēlējas panākt izmaiņas jaunās dzelzceļa līnijas maršrutā.

Tomēr projekta īstenošanā vēl priekšā būtisks darba apjoms. Būtiskākais Latvijas un pārējo Baltijas valstu amatpersonu uzdevums būs panākt ES līdzfinansējuma piešķiršanu arī turpmākajām projekta kārtām, turklāt pēc iespējas tuvāku maksimāli iespējamajam apmēram. Tāpat viens no lielākajiem tuvākās desmitgades izaicinājumiem būs efektīva savienojuma izveidošana ar Poliju, kur būtiska būs gan Lietuvas teritorijā jau izbūvētā 1435 milimetru platā savienojuma ar Poliju, gan Polijas teritorijā esošo sliežu ceļu uzlabošana atbilstīgi ātrgaitas dzelzceļa prasībām. Bez efektīva

pagarinājuma Polijas teritorijā *Rail Baltica* paliks vien Baltijas valstis savienošs dzelzceļš, kas nenodrošinās ar citiem transporta veidiem konkurētspējīgu savienojumu ar Centrālo un Rietumeiropu. Tālākā perspektīvā darba kārtībā ir arī zemūdens tuneļa izbūve zem Somu jūras līča, kas ļautu jauno dzelzceļa līniju pagarināt līdz Helsinkiem un tālāk Somijas iekšienē.

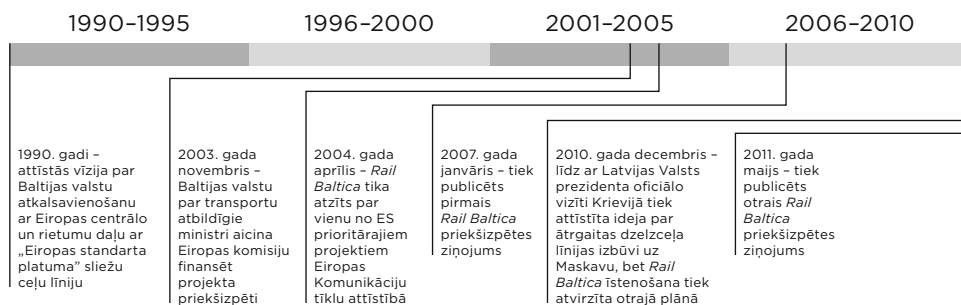
Līdzšinējā projekta virzībā identificējas dažādas mācības, kas kopumā atspoguļo arī visu atjaunotās Latvijas vēsturisko gājumu. Pirmkārt, Latvijas praktiskā atgriešanās Eiropā ir ilgstošs process. 2030. gadā līdz ar iecerēto savienojuma izveidošanu ar Varšavu būs apritējuši gandrīz 40 gadi kopš Baltijas valstu neatkarības atjaunošanas un 90 gadi, kopš Latvija burtiski tika atrauta no Eiropas līdz ar Padomju Savienības okupācijas varas atnākšanu.

Otrkārt, Latvijas ārpolitisko kursu nosaka ne vien formāla dalība Rietumu pasaules organizācijās, bet arī praktiski savienojumi ar Rietumvalstīm. Un, treškārt, ne visu var mērīt naudā. Lai gan joprojām ne visi ir pārliecināti par *Rail Baltica* ekonomisko izdevīgumu, būtiskākā pievienotā vērtība tam būs politiska un sociālekonomiska rakstura – kā lielāka fiziska sasaiste ar citām Eiropas valstīm, tā arī augstāka Baltijas valstu iedzīvotāju mobilitāte un mijiedarbība ar citu ES valstu iedzīvotājiem.

Ceturtkārt, atgriešanās Eiropā nebūtu iespējama bez ES politiska un finansiāla atbalsta. Ne dzelzceļa, ne enerģētikas infrastruktūras savienojumu izveidē (Baltijas valstu izveidotie un topošie savienojumi ar Zviedriju, Poliju un Somiju) atgriešanās Eiropā nebūtu iespējama ne augsto izmaksu dēļ, ne arī bez ES palīdzības spētu pārvarēt strīdus starp iesaistītajām valstīm un pašu iesaistīto valstu iekšienē.

Piektkārt, Baltijas valstīm ir jāsadarbojas, lai tās ne vien tiktu sadzirdētas, bet arī lai tās spētu īstenot apjomīgus projektus. Lai gan *Rail Baltica* jautājumā sadarbība starp trim valstīm ne vienmēr ir bijusi raita, dažādu apstākļu rezultātā vienošanās par jauno dzelzceļa līniju un tās īstenošanas veidu tomēr tikusi panākta. Vērts atzīmēt, ka Baltijas valstu sadarbība citos būtiskos infrastruktūras projektos nav izrādījusies tikpat veiksmīga, piemēram, netika panākta vienošanās par vienota sašķidrinātās dabasgāzes termināla būvniecību; terminālu Klaipēdā vienpusēji izveidoja Lietuva.

Visbeidzot, Latvijas ārpolitikas mērķu sasniegšanā ir iesaistīts plašs institūciju un personu loks. Latvijā *Rail Baltica* gadījumā vadošā loma ir bijusi Satiksmes ministrijai un ar to saistītajām institūcijām. Tās ir nodrošinājušas

gan būtiskāko lēmumu sagatavošanu un virzību Latvijā, gan arī valsts pozīcijas pārstāvēšanu sarunās ar citām valstīm un ES institūcijām. Institūciju rīcība gan bijusi atkarīga no tobrīd valdošajiem politiskajiem uzskatiem par tuvināšanos Austrumiem vai Rietumiem. Starp Latvijas amatpersonām īpaši izceļams bijušā Ministru prezidenta Valda Dombrovska un bijušo satiksmes ministru Roberta Ziles un Anrija Matīsa ieguldījums *Rail Baltica* tapšanā.

Raksta autori ir pateicīgi Jānim Eidukam, Jurim Iesalniekam, Anrijam Matīsam, Marikai Simanovičai un Robertam Zīlem par viņu veltīto laiku un ieguldījumu raksta tapšanā.

Atsauces

- ¹ Intervija ar Robertu Zili (Eiropas Parlamenta deputāts kopš 2004, bijušais satiksmes ministrs (2002–2004)) 2017. gada 22. jūnijā.
- ² Turpat.
- ³ Intervija ar Jāni Eiduku (bijušais Satiksmes ministrijas Dzelzceļa departamenta direktors (2004–2016)) 2017. gada 3. maijā.
- ⁴ Rail Baltica Global Project Cost-Benefit Analysis. Final Report, EY, 30.04.2017, http://rail-baltica.org/wp-content/uploads/2017/04/RB_CBA_FINAL_REPORT_0405.pdf, 177.
- ⁵ Turpat, 9.
- ⁶ Turpat, 156.
- ⁷ Intervija ar Juri Iesalnieku (Valsts dzelzceļa administrācijas direktors (kopš 1999)) 2017. gada 8. maijā.
- ⁸ Intervija ar Mariku Simanoviču (bijusī Ārlietu ministrijas darbiniece ar atbildību par transporta jautājumiem (2007–2012), bijusī satiksmes ministru Aivja Roņa un Anrija Matīsa padomniece (2012–2014)) 2017. gada 15. jūnijā.
- ⁹ Intervija ar Anriju Matīsu (Saeimas deputāts (pienākumus pilda kopš 2015), bijušais Satiksmes ministrijas valsts sekretārs (2009–2013) un satiksmes ministrs (2013–2015)) 2017. gada 14. jūnijā.

2011-2015

2016-2020

2021-2025

2026-2030

2013. gada septembris – Baltijas valstu, Somijas un Polijas ministri paraksta deklarāciju par sadarbību projekta īstenošanā

2014. gada oktobris – tiek nodibināts *Rail Baltica* īstenošanas kopuzņēmums *RB Rail*

2015. gada novembris – tiek parakstīts līdzfinansēšanas līgums par *Rail Baltica* pirmās kārtas īstenošanu, bet gadu vēlāk arī līgums par otrās kārtas īstenošanu

2017. gada janvāris – Baltijas valstu Ministru prezidenti paraksta starpvaldību līgumu par *Rail Baltica* savienojuma izveidi. Līdz šā gada oktobrim līgumu ratificē visu trīs valstu parlamenti

2025. gads – paredzēta dzelzceļa līnijas pabeigšana Baltijas valstu teritorijā

2030. gads – iecerēta dzelzceļa līnijas pagarinājuma līdz Varšavai izveidošana.

¹⁰ „Baltic Rail Connection Receives EU Support,” *European Commission*, 24 November 2015, <https://ec.europa.eu/inea/en/news-events/newsroom/baltic-rail-connection-receives-eu-support>; „Rail Baltica projekts sāksies ar atzara izbūvi no centrālās stacijas uz lidostu,” Pilsabiedrība „RB Latvija,” <http://www.railbaltica.info/rail-baltica-projekts-saksies-ar-atzara-izbuvi-no-centralas-stacijas-uz-lidostu/>

¹¹ Intervija ar Anriju Matisu.

¹² „Parakstīts projekta „Rail Baltica” otrais CEF līdzfinansējuma līgums par kopumā 225 miljoniem eiro,” LETA, 2016. gada 21. novembris, <http://leta.lv/archive/search/?patern=rail%20baltica&item=96D1E6D8-BA07-4C38-87CA-4106AAD96EB6&date=1477951200,0&mode=stem,wide>

¹³ „Rail Baltica Global Project Cost-Benefit Analysis. Final Report,” EY, 30 April 2017, http://railbaltica.org/wp-content/uploads/2017/04/RB_CBA_FINAL_REPORT_0405.pdf, 156–159.

¹⁴ „Rail Baltica Global Project Cost-Benefit Analysis,” EY, 24 April 2017, http://www.railbaltica.org/wp-content/uploads/2017/04/Nauris_Klava_RB_Forum.pdf

Bet jau nākamais tiek steigts: Latvijas ārpolitika, otrajā gadsimtā veroties

IVARS ĪJABS

Šajā grāmatā aprakstītie darbi un notikumi ir sava veida mezgļpunkti Latvijas ārpolitikas attīstībā. Tie ne tikai ir būtiski ietekmējuši valsts turpmāko ārpolitisko virzību, bet, kā rāda autoru detalizētā analīze, šajos darbos un notikumos atspoguļojas arī lēmumu pieņemšanas īpatnības – veids, kā Latvijas ārpolitikas veidotāji formulē savu pozīciju, kādas ir tipiskākās dilemmas un kādi spēlētāji ir iesaistīti lēmumu formulēšanā. Protams, Latvijas ārpolitiskie lēmumi ir formulēti mainīgā starptautiskā vidē: laiks, kad Latvijas diplomāti darbojas trimdā, būtiski atšķiras no perioda pēc neatkarības atgūšanas; arī NATO pastiprinātas klātbūtnes nodrošināšana atšķiras no laika, kad Latvija vēlas nonākt Tautu Savienības Padomē. Vienlaikus uzmanīgs lasītājs saskatīs arī nozīmīgas paralēles, teiksim, starp ceļu uz valsts starptautisko atzišanu 1918.–1920. gadā un diplomātu centieniem panākt atzišanu 1990.–1991. gadā. Tāpat līdzās atšķirībām attiecībās ar PSRS un Krieviju abos faktiskās neatkarības periodos ir iespējams novērot arī pietiekami daudz paralēļu un nepārtrauktības starp abiem periodiem.

Autori, kuri analizējuši attiecīgās Latvijas ārpolitikas epizodes, ir apzināti vairījušies no plašiem vispārinājumiem. Viņu uzdevums ir bijis parādīt konkrēto situāciju tās sarežģītībā un daudzdimensionalitātē, pēc iespējas izgaismojot notiekošā detaļas – piemēram, rakstot par peripetijām ap Krievijas armijas izvešanu, dzelzceļa *Rail Baltica* būvi vai Valsts prezidenta Valda Zatlera vizīti Maskavā. Šīs detalizētās analīzes sniedz mums ieskatu Latvijas ārpolitikas „virtuvē” – tajā procesā, kas visbiežāk paliek ārpus oficiāliem paziņojumiem un komunikē. Lai sasniegtu šo mērķi, autori ir izmantojuši ļoti plašu metožu spektru – sākot ar diplomātiskā dienesta

iekšējo dokumentu analīzi un beidzot ar memuāru iztīrījumu un intervijām ar pašām personībām. Šeit autori ir rīkojušies saskaņā ar konkrētā notikuma specifiku, pielāgojot izpētes metodes saviem pētnieciskajiem uzdevumiem.

Tomēr, pārlūkojot grāmatā aprakstītos notikumus, ir iespējams ievērot virkni kopīgu tendenču, kuras varētu raksturot Latvijas ārpolitiku kopumā. Ikkatras valsts ģeopolitiskā un kulturālā identitāte ir salīdzinoši noturīga, tādēļ arī tās ārpolitikas pamatvirzieni ir līdzīgi. Tie gan tiek realizēti atšķirīgos apstākļos un ar atšķirīgām, laikam atbilstīgām metodēm. Tomēr plašā nozīmē varam runāt par Latvijas ārpolitiku kā vienu veselumu kopš valsts dibināšanas līdz pat šodienai. Tie ir savdabīgi caurviju faktori, kuri tādā vai citādā formā parādās ikvienā no krājuma rakstiem. Vispirms, ģeogrāfija ir liktenis. Latvijas atrašanās Centrāleiropas un Austrumeiropas krustcelēs, pie Baltijas jūras, bez jebkādas dabiskas robežas pret milzīgo Eirāzijas zemes masu Austrumos vienlaikus apvienojas ar īpašu kulturālo identitāti, kuras saknes ir meklējamas Rietumeiropā, Rietumu kristietībā un eiropēiskos priekšstatos par politiku. Laika posmu, kad neviens no Latvijas lielajiem kaimiņiem nav lolojis hegemoniskas ambīcijas, valsts pirmajā simtgadē ir bijis ļoti nedaudz. Tādēļ nav jābrīnās, ka viens no Latvijas ārpolitikas pamatzudevumiem ir bijusi sava suverēnā valstiskuma neatgriezeniskuma nodrošināšana, kur diplomāti ir ieguldījuši ne mazumu pūļu. Runa nav tikai par formāli leģālu suverenitāti, bet arī par Latvijas balsi līdzvērtību starptautiskajā telpā, par ārpolitisko subjektivitāti kā tiesībām patstāvīgi rīkoties. Tieši tādēļ svarīgs ir akcents uz starptautiskajām organizācijām un kolektīvo drošību kā nozīmīgu orientieri Latvijas ārpolitikā – kā rāda pieredze, izolēšanās un noslēgtība ved tikai pie nelabvēlīgiem rezultātiem. Īpaša loma valsts suverenitātes un drošības izpratnē vēsturiski ir bijusi Krievijai – gan Romanovu impērijai, gan PSRS, gan Krievijas Federācijas veidolā. Varam piekrist vai nepiekrist Aleksandra Solžeņicina apgalvojumam, ka Krievija „ir pazaudējusi 20. gadsimtu.” Tomēr nav noliedzams, ka vētrainā un pretrunīgā Krievijas attīstība ir nozīmīgākais no visiem tiem „mainīgajiem,” kas ietekmējis Latvijas ārpolitiku pēdējā gadsimta laikā – gan negatīvi, kad staļiniskās PSRS okupācija ievadīja pusgadsimtu ilgušo Latvijas nebrīvību, gan pozitīvi, kad padomju impērijai implozija

ļāva Latvijai atgūt neatkarību caurmērā miermilīgā ceļā. Iespējams, ka tieši Krievijas neprognozējamība ir likusi Latvijas diplomātijai intensīvi strādāt pie pieaugošas integrācijas Rietumu struktūrās. Kopumā jāatzīst, ka šī stratēģija ir izrādījusies veiksmīga un pareiza. Vienlaikus Rietumi, kuros Latvija ir centusies atrast savu vietu, nebūt nav viendabīgs un nemainīgs veidojums. Kā parādīts šā krājuma rakstos, viens no Latvijas diplomātijas izaicinājumiem ir tieši spēja dinamiski reaģēt uz izmaiņām tajos Rietumos, kuros valsts vēlas integrēties – tā vietā, lai turētos pie sastingušām koncepcijām un stereotipiem, kā tas reizēm ir noticis. Vēl viens no neizbēgamiem caurviju faktoriem, kuru ievadā piemin jau krājuma redaktori, ir simtgades laikā jūtami pieaugusi iekšpolitikas un ārpolitikas sasaiste, un ar to saistītā ārpolitikas tematiskā paplašināšanās. Tas pēc neatkarības atjaunošanas Latvijai ir prasījis būt adekvātai savam laikam, un pēc pusgadsimta piespiedu izolācijas strauji iekļauties jaunā, atšķirīgā starptautiskajā vidē. Šī vajadzība ilustrē galveno Latvijas diplomātijas izaicinājumu nākotnē – proti, būt adekvātiem savam laikam.

Ārlietu dienesta pirmsākumi: atzīšana un publiskā diplomātija

Pasaulē ne viena vien valsts savu diplomātisko darbību ir sākusi vēl pirms pašas valsts nodibināšanas: svarīgs piemērs šeit ir Izraēla, līdzīga pieredze ir arī daudzām Austrumeiropas valstīm. Tie ir gadījumi, kad topošo diplomātu galvenais uzdevums ir pašas valsts izveides starptautiskā leģitimācija – un tieši šajā procesā ir meklējami ārlietu dienesta pirmsākumi. Tomēr Latvijas, kā arī Lietuvas un Igaunijas pieredze šeit ir unikāla: šis valstis savas specifiskās vēsturiskās attīstības dēļ līdzīgu procesu 20. gadsimtā ir pieredzējušas divkārt – vispirms tūlīt pēc Pirmā pasaules kara beigām, un otrreiz PSRS sabrukuma posmā 1980./1990. gadu mijā. Šī pieredze atšķir Baltiju gan no Centrāleiropas valstīm, kuras par spīti savam PSRS satelīta statusam nebija zaudējušas vismaz formālās suverenitātes pazīmes, gan arī no pārējām padomju republikām, kuru prasībām pēc suverenitātes bija ievērojami zemāka prioritāte. Arī šis krājums lielu uzmanību velta Latvijas diplomātu galvenajai misijai vēsturisko laikmetu griežu apstākļos – nodrošināt starptautiski atzītu, suverēnu Latvijas valstiskumu.

Gan starpkaru periodā, gan pēc neatkarības atjaunošanas minētais laika posms ielika pamatus Latvijas ārlietu dienesta darbībai un pat ārpolitikai kopumā. Abos gadījumos periods pirms reālās neatkarības bija savdabīga „kvalifikācijas spēle” tālākajai ārlietu dienesta darbībai, kas vispirms izpaudās noteiktu personību rekrutācijā. Pirmā neatkarības perioda ietekmīgi Latvijas diplomāti, kā Zigfrīds Anna Meierovics, Fēlikss Cielēns, Miķelis Valters un citi, savu darbību Latvijas valsts labā bija sākuši kā diplomāti. Tā kā virkne Latvijas pirmo starptautisko pārstāvju (kā Jānis Čakste, Frīdrihs Vesmanis, Voldemārs Zāmuels) vēlāk izvēlējās citas politiskās darbības jomas, tas nodrošināja zināmu nepārtrauktību starp Latvijas ārpolitisko mērķu sasniegšanu un iekšpolitisko procesu. Kā rāda krājuma rakstos veiktā analīze, par spīti diplomātiskas pieredzes trūksam vairums Latvijas starptautisko interešu aizstāvju veiksmīgi tika galā ar šo sarežģīto darbu – panākt iespējami plašu atbalstu suverēnas Latvijas pastāvēšanai. Tas ir ievērojams sasniegums, pat neraugoties uz labvēlīgo starptautisko situāciju, un virkne krājuma rakstu to spilgti ilustrē.

Līdzīga bija situācija neatkarības atjaunošanas posmā, kad starptautiskā darbība par labu Latvijas valstij sākās jau ilgāku laiku pirms valsts atjaunošanas *de iure*. Liela loma šeit bija Latvijas valstiskuma nepārtrauktībai, kuru simbolizēja Latvijas sūtniecības Vašingtonā un Londonā. Kristīne Beķere savā pētījumā labi apraksta Latvijas diplomātu darbību trimdā, sīvi un pat izmisīgi cīnoties par savu starptautisko relevanci. Lai gūtu ieskatu specifiskajā situācijā, kādā strādāja Latvijas diplomāti, var pievērst uzmanību Beķeres aprakstītajām domstarpībām starp Latvijas sūtniecībām, no vienas puses, un dažādajām latviešu trimdas organizācijām, no otras puses. Pārmērīgi intensīva un atklāta Latvijas interešu lobēšana ASV valdībā varēja beigties ar diplomāta statusa zaudēšanu, kas, savukārt, liktu okupētajai Latvijai zaudēt vienu no nedaudzajiem simboliskajiem bastioniem, kas vēl liecināja par suverēnu valstiskumu.

Laikā, kad jaunveidojamā valsts formāli vēl nepastāv, tās pārstāvjiem ņemt vērā ņemamu dalību starptautiskajā apritē ir ļoti apgrūtināši – to labi ilustrē Ineša Feldmaņa raksts par cīņām par Latvijas starptautisko atzīšanu. Tieši tādēļ ir jāizmanto katra piekļuves iespēja lēmumu pieņemējiem, liekot lietā personiskus kontaktus, neformālas pazīšanās un atstājot iespaidu par sevi kā par vērā ņemamu sarunu partneri. Šis uzdevums

ir bijis aktuāls abos laika posmos, tiesa, katrā gadījumā atšķirīgā veidā. Pirmajā gadījumā, veidojot Latvijas neatkarību pēc Pirmā pasaules kara, Eiropas politiskā vide bija samērā haotiska, un Versaļas sarunu vedējiem nebija stingru priekšstatu par vēlamo attīstību bijušajās Romanovu impērijas teritorijās, kurās tobrīd notika pilsoņu karš. Tas tad arī deva iespējas veiksmīgiem politiskiem manevriem, kurus Latvijas Republikas diplomāti veiksmīgi izmantoja. Neatkarības atjaunošanas posmā situācija bija atšķirīga. No vienas puses, tobrīd nevienam nopietnam politiķim Rietumos vairs nevajadzēja skaidrot, kas ir Latvija un ko tā vēlas – šīs lietas bija labi zināmas. Taču PSRS sabrukums nenorisinājās pēc Romanovu impērijas scenārija: tajā notika lēna centrālās varas implozija sociālu un ekonomisku problēmu priekšā – bez jebkādas garantijas, ka pie varas nenāks neostaļinieši un no jauna nesāks darboties jaudīgais padomju represīvais aparāts. Šajos apstākļos Latvijas diplomātu uzdevums bija ne tik daudz stāstīt pasaulei par Latviju, cik apkarot to „runājiet ar Krieviju” mentalitāti Rietumos, kuru savā rakstā apraksta Gunda Reire. Tas bija sarežģīts uzdevums, ņemot vērā Rietumu plašo atbalstu Mihailam Gorbačovam, kura pozīcijas dažādas „separātistu” iniciatīvas varēja tikai vājināt. Tomēr šis uzdevums kopumā tika paveikts veiksmīgi, un liela loma tajā bija trimdas latviešu organizācijām, kuras ne tikai atbalstīja Latvijas neatkarības centienus, bet apgādāja tās aizstāvjus ar diplomātiskam darbam svarīgiem resursiem – kontaktiem un kadriem.

Trimda vienlaikus kalpoja ne tikai par nozīmīgu resursu Latvijas neatkarības atjaunošanas posmā, bet arī par rekrutēšanas bāzi topošajam Latvijas diplomātiskajam dienestam. Trimdas loma Latvijas diplomātiskā dienesta izveidē joprojām gaida nopietnu pētījumu. Taču svarīgi, ka īpaša loma šeit bija publiskajai jeb „tautas” diplomātijai, kurai bija liela nozīme abos laika periodos. Jau pirmās neatkarības laikā publiskajai diplomātijai tika pievērsta ievērojama uzmanība. Pēc neatkarības zaudēšanas publiskā diplomātija bija faktiski vienīgais instruments Latvijas diplomātu darbībā, savukārt neatkarības atjaunošanas posmā Rietumvalstu sabiedrības atbalsts Latvijas neatkarības centieniem bija izšķiroši svarīgs. Publiskās diplomācijas elementi parādās daudzos krājuma rakstos: tas bija svarīgs diplomātiskās darbības elements gan cīņā par starptautisko atzīšanu, gan Tautu Savienības kontekstā, gan attiecībās ar Krieviju tās armijas

izvešanas un Valsts prezidenta vizītes sakarā, gan citos gadījumos. Arī Māra un Kristiāna Andžānu aprakstītajam *Rail Baltica* projektam piemīt nepārprotama publiskās diplomātijas dimensija – iespējams, tā pat dominē pār saimnieciskiem apsvērumiem. Lasītājs pats var novērtēt, cik veiksmīgi Latvijas ārpolitikas veidotāji ir spējuši kontrolēt ar Latvijas interesēm saistīto informācijas plūsmu citu valstu medijos, kā arī uzņemties iniciatīvu darbā ar citu valstu sabiedrisko domu. Nebūs pārspilēti secināt, ka Latvijas gadījumā publiskā diplomātija ir viens no svarīgākajiem diplomātiskā darba virzieniem, un izpratnē par tās specifiku ir meklējama nākotnes veiksmes atslēga. Jo īpaši šis temats ir svarīgs, ņemot vērā to lomu, kura Latvijas ārpolitikas veidošanā izsenis ir bijusi internacionalizācijai, proti, iespēja iekļaut savas ārpolitiskās prioritātes starptautiskās sabiedrības dienaskārtībā.

Internacionalizācija un suverēnā rīcībspēja

Latvija ir neliela valsts, kuras ārpolitikā pirmie simt gadi ir bijuši saistīti ar valsts neatkarības un starptautiskā statusa nostiprināšanu. 20. gadsimtā tas ir noticis divreiz, turklāt abos gadījumos notikuši līdzīgi procesi. Šo procesu centrā ir Latvijas neatkarības internacionalizācija – pieeja, kuras ietvaros valsts suverenitāte un drošība tiek padarīta par plašu starptautiskās dienaskārtības jautājumu, ne vairs tikai par lokālu problēmu, kuras atrisinājums ir atkarīgs no kaimiņvalstu gribas. Ieskatu šādos internacionalizācijas centienos mums sniedz vairākums krājumā iekļauto tematu – no starptautiskās atzišanas 1919./1920. gadā un dalības Tautu Savienībā starpkaru periodā līdz pat neatkarības atjaunošanai un Krievijas armijas izvešanai pēc neatkarības atjaunošanas. Valters Ščerbinskis sniedz lielisku ieskatu Latvijas robežu nospraūšanas procesā tūlīt pēc valsts nodibināšanas, kura pat Lietuvas un Igaunijas gadījumā būtu bijusi ļoti sarežģīta, ja starpnieka lomu nebūtu uzņēmušies sabiedrotie briti, kuriem visu iesaistīto pušu acīs bija pietiekama leģitimitāte šāda uzdevuma veikšanai. Tieši spējai piesaistīt starptautiskās sabiedrības uzmanību un šīs sabiedrības gatavībai reaģēt ir bijusi izšķiroša loma Latvijas ārpolitiskajos likteņos. Latvijas gadījums, protams, nav unikāls – ir ļoti zināms, ka nelielu valstu drošības internacionalizācija it visur pasaulē ir viens no galvenajiem veidiem,

kā šis valstis rūpējas par savu pastāvēšanu. It īpaši tas sakāms par valstīm, kuru ekonomiskais un militārais potenciāls nespēj mēroties spēkiem ar spēcīgiem un, iespējams, revizionistiskiem kaimiņiem.

Vienlaikus, kā parādīts krājumā, tieši Latvijas gadījums sniedz interesantu vielu pārdomām. Vispirms, internacionalizācija kopš neatkarības atjaunošanas ir bijusi iedarbīgākā metode Latvijas ārpolitisko mērķu sasniegšanā – vismaz kopš tā mirkļa, kad, kā to apraksta Gunda Reire, toreizējais LTF vadītājs Dainis Īvāns saprata, ka Latvijas neatkarības atslēga ir „nevis attiecību kārtošana ar Maskavu, bet gan internacionalizējot šo jautājumu.” Tam par apliecinājumu ir arī Edija Boša aprakstītā Krievijas armijas izvešana, kura, par spīti dažiem netikamiem kompromisiem, tika panākta Latvijas interesēm atbilstīgā veidā. Šajā ziņā ir pašsaprotami, ka Latvijas ārpolitiskā jauda ir atkarīga tieši no spējas internacionalizēt kādu jautājumu. No tā loģiski izriet Latvijas vēlme būt klāt it visos starptautiskos forumos un organizācijās, kas var kalpot par šādas internacionalizācijas arēnām. Vērienīgākais šāda veida projekts ir Latvijas iestāšanās ES, kuru detalizēti apraksta Kārlis Bukovskis un Justīne Elferte, tomēr tas ir vienīgi spilgtākā izpausme plašākai stratēģijai. Vienlaikus virkne krājumā ietvertu rakstu labi parāda, ka šī stratēģija, lai gan bieži efektīva, nav arī bez savām problēmām.

Vispirms, starptautiskā vide ir mainīga, un no Latvijas ārpolitikas veidotājiem tas prasa elastīgu, labi informētu izpratni par tajā notiekošo. Šādas izpratnes, kā redzams, dažkārt ir trūcis. Tomēr ne mazāk svarīgs ir jautājums par līdzsvaru starp ārpolitisko uzdevumu internacionalizāciju no vienas puses un valsts suverēno rīcībspēju no otras. Paļaujoties uz starptautiskās vides atbalstu, Latvija reizēm par maz uzmanības pievērš savas nacionālās ekspertīzes pilnveidei un iespējamo rīcības scenāriju izvērtējumam. Šis elements skaidri parādās, piemēram, Toma Rostoka rakstā par NATO pastiprinātas klātbūtnes nodrošināšanu, kurā viņš kritizē pārmērīgu paļaušanos uz Rietumu partneriem un norāda, ka, „ja izskatās, ka Krievija rada militāru apdraudējumu, tad tā visticamāk arī ir drauds neatkarīgi no tā, kāds viedoklis šajā jautājumā ir Rietumvalstu analītiķiem.”

Šis zīmīgais secinājums paver ieskatu svarīgā jautājumā par draudu izvērtējuma saikni ar valsts ārpolitikas internacionalizāciju. Cik lielā mērā valsts var sagaidīt no saviem starptautiskajiem partneriem tās draudu

uztveres pārņemšanu? Galu galā Latvijas un pārējo Baltijas valstu attiecībās ar Rietumu sabiedrotajiem nereti izskan klusināti pārmetumi gan „paranojā” (attiecībā uz šķietami nenovēršamo Krievijas agresiju), gan „naivumā” (attiecībā uz Krievijas īstajiem nolūkiem). Droši vien, ka maldīgs draudu novērtējums nav svešs nevienai no iesaistītajām pusēm – nedz Latvijai, nedz tās Rietumu sabiedrotajiem. Tas, savukārt, prasa rūpīgu savstarpēju pielāgošanos, apzinoties abu pušu perspektīvu atšķirības draudu novērtējumā, pēc iespējas vienojoties par noteiktu kritēriju un atskaites punktu kopumu.

Internacionalizācija un suverēnā rīcībspēja ir saistītas vēl kādā ļoti nozīmīgā aspektā. Latvija savas ārpolitiskās intereses spēs efektīvi internacionalizēt vienīgi tad, ja tā neļaus apšaubīt savu patstāvīgo spēju risināt zemāka līmeņa problēmas arī bez starptautisko aktoru iesaistīšanas. Efektīva internacionalizācija paredz īpašu „subsidiaritāti” ārpolitisko problēmu risināšanā, kuras ietvaros zemāka līmeņa problēmas ir risināmas zemākā, t. i., bilaterālā starpvalstu attiecību līmenī. Šīs tēmas aplūkojums parādās vairākos krājuma rakstos, lielākoties saistībā ar Latvijas–Krievijas attiecībām. Šeit, no vienas puses, redzama izteikta ārpolitiska virzība uz Latvijas drošības politikas internacionalizāciju; no otras puses, Rietumu sabiedroto vēlme redzēt Latvijas spēju pašai veidot pragmatiskas, t. i., lielā mērā deideoloģizētas attiecības – ciktāl tas ir iespējams. Šo fenomenu labi ieskicē Edijs Bošs, rakstot par Latvijas nostāju (neapšaubāmi ļoti internacionalizētajā) Krievijas armijas izvešanas jautājumā, un, jo īpaši, Ilvija Bruģe, rakstot par Latvijas Valsts prezidenta Valda Zatlera vizīti Maskavā 2010. gadā. Šī vizīte, pēc viņas domām, ir augstākais un pozitīvākais punkts abu valstu attiecībās kopš neatkarības atjaunošanas, un tajā ir organiski apvienojusies gan Latvijas suverēnā iniciatīva attiecību uzlabošanas virzienā, gan starptautiskā konjunktūra, proti, ASV prezidenta Baraka Obamas pārstāvēšanas (*reset*) politika. Kā to formulē pati Ilvija Bruģe: „Būtiskākais secinājums ir tas, ka vismaz politiskā līmenī Latvija demonstrēja savu spēju atkāpties no emocionāliem paziņojumiem un pieņemt savu ģeopolitisko situāciju. Krievija ir un būs Latvijas kaimiņš, tāpat kā Latvija ir Eiropas daļa un NATO un ES dalībvalsts.”

Kopumā raugoties, svarīgāko ārpolitisko jautājumu internacionalizācija ir pareiza stratēģija valstij, kurai nepārtraukti jārūpējas par savu

pilntiesīgu „subjektību” starptautiskajā telpā, kā arī par starptautiskās sabiedrības respektu pret savām interesēm. Latvijas ģeopolitiskā situācija nebūt nav vienkārša; tās pieredze 20. gadsimtā ir bijusi pietiekami traumatiska, lai ar bažām raudzītos uz jebkuriem lielvaru centieniem paslaucīt mazāko valstu intereses „zem tepiķa” kādu plašāku apsvērumu vārdā. Vienlaikus nav noliedzams, ka internacionalizācijas stratēģija prasa tās saprātīgu pielietojumu. Starptautisko partneru atbalsts ir svarīgs resurss, taču tas ir efektīvs vienīgi tad, ja valsts to līdzsvaro ar efektīvu un pragmatisku suverēno ārpolitiku. Pārmērīga paļaušanās uz starptautiskajiem partneriem noplicina šo svarīgo resursu, kurš Latvijai tās vēsturē jau vairākkārt ir bijis izšķirīgi svarīgs.

Ārpolitiskās pozīcijas konsolidācija

Vairāki krājumā ietvertie raksti, jo īpaši Māra un Kristiāna Andžānu pētījums par *Rail Baltica* projekta attīstību, Ilzes Freibergas raksts par saimnieciskajām sarunām Maskavā 1932.–1933. gadā un Edija Boša pārskats par Krievijas armijas izvešanu sniedz liecību par kādu Latvijas ārpolitikai hronisku problēmu. Proti, runa ir par konsolidētas ārpolitiskās pozīcijas veidošanu. Šī ir joma, kurā ārpolitika visciešāk saskaras ar politisko procesu pašas valsts iekšienē. Parlamentārā un izteikti plurālistiskā valstī, kāda ir Latvija, ārpolitisko lēmumu pieņemšanā ir iesaistīta virkne institucionālu aktoru – ne tikai Ārlietu ministrija un Saeimas Ārlietu komisija, bet arī Ministru kabinets, Valsts prezidents, svarīgākās parlamentā pārstāvētās partijas, reizēm arī Valsts Banka, uzņēmēju organizācijas un vēl citi spēlētāji. Attiecības šo spēlētāju starpā ir ļoti mainīgas, un to starpā ne vienmēr valda skaidrība par pilnvaru hierarhiju. Tas reizēm apgrūtina lēmumu pieņemšanu. Inesis Feldmanis, kompetenti aprakstot Latvijas Republikas atzīšanas gaitu 1918.–1920. gadā, saskata šādu problēmu iedīgļus jau laika posmā pirms valsts nodibināšanas, piemēram, kad pie Vācijas valdības gandrīz vienlaikus vērsas gan Demokrātiskā bloka pārstāvji Miķelis Valters un Edvards Traubergs, gan Latviešu Pagaidu Nacionālā padome Voldemāra Zāmuēla personā, abām organizācijām prasot sevis atzīšanu par latviešu tautas interešu leģitīmo pārstāvi. Arī tālākajā gaitā šādu situāciju nav bijis mazums: kā secina Ilze Freiberga, saimnieciskās sarunas ar PSRS

beidzās neveiksmīgi lielākoties tādēļ, ka Latvijas puse „nespēja vienoties par vienotu politiku, un to, kā īstenojama Latvijas mērķu sasniegšana. To labi parāda tas, ka delegācijai bija dotas visai šauras un patiesībā nenoteiktas pilnvaras, tās locekļi nespēja pilnvērtīgi vienoties ne savstarpēji, nedz arī ar Latvijas valdību. Atsevišķas personības darbojās pēc principa, ka zina visu labāk par citiem un ar pārliecību, ka sev interesējošo jautājumu risināšana ir panākama vienpersoniski. Tas viss ne vien kavēja pilnvērtīgu Latvijas delegācijas darbību, bet arī palīdzēja padomju delegācijai, jo pret komandu, kurā nevalda vienotība, ir vieglāk spēlēt.”

Tas sniedz mums ieskatu attiecībās starp demokrātisko plurālismu un efektīvu ārpolitisku rīcībaspēju. To ir iespējams analizēt, arī izejot no pretējā. Krājums mums piedāvā arī divus rakstus par Ulmaņa autoritārā režīma ārpolitiku. Gan Jānis Ķeruss, rakstot par neitralitātes politiku 1938.–1939. gadā, gan Jānis Taurēns, kurš apskata Latvijas ievēlēšanu Tautu Savienības Padomē, ir visnotaļ kritiski pret Ulmaņa perioda ārpolitiku – vienlaikus, protams, apzinoties tos šauros rāmjus, kādus Latvijai uzspieda tā laika Eiropas politiskās realijas. Jebkurā gadījumā ir skaidrs, ka, lai gan autoritārisma ārpolitika var būt manevrētspējīgāka par demokrātisku režīmu ārpolitiku, pieņemto lēmumu kvalitāte, ņemot vērā demokrātiskās diskusijas un kritiska izvērtējuma trūkumu, drīzāk ir zemāka.

Demokrātijas apstākļos ārpolitisko lēmumu pieņēmējiem neizbēgami ir jārēķinās ar sabiedrībā pastāvošo uzskatu plurālismu, kā arī ar faktu, ka ārpolitika neizbēgami ir ierauta partiju konkurences cīņā. Vēl vairāk: daudzas šodienas politiskā procesa pazīmes liecina, ka, nespējot uzrunāt vēlētājus ar iekšpolitiskās dienaskārtības tēmām, politiķi arvien biežāk padara ārpolitiku par savas kampaņas tēmām. Latvijai ar šādu procesu ir nācies saskarties vairākkārt. Piemēram, Ilzes Freibergas aprakstītajās saimnieciskajās sarunā ar PSRS bija iesaistīti dažādi, pat antagonistiski politiskie spēki – vispirms, Zemnieku Savienība, Bļodnieka partija un sociāldemokrāti. Tāpat Alfrēda Bilmaņa personā redzams, ka daži nopelniem bagāti diplomāti teju 19. gadsimta garā vēlas spēlēt paši savu spēli, kas, ņemot vērā vienotas politiskās pozīcijas trūkumu, var iegūt noteicošu iespaidu.

Pavisam jaunu vērienu partiju domstarpības iegūst pēc neatkarības atjaunošanas 1991. gadā, kad Latvijas ārpolitikas noteicošā līnija veidojas dialogā ar divām antagonistiskām pozīcijām. Tās abas ir pārstāvētas

Latvijas politiskajā spektrā un joprojām cīnās par ietekmi uz valsts ārpolitiku. Pirmā no tām ir nacionāli legālistiskā. Šī pozīcija stingri pieturas pie Latvijas okupācijas prettiesiskuma postulāta, jebkuru piekāpšanos Krievijai kā PSRS tiesiskajai mantīniecei vai padomju laika krievvalodīgo imigrantu kopienai uzskatot par nacionālo interešu nodevību. Šī pozīcija nepieļauj nekādus kompromisus Latvijas ārpolitisko mērķu sasniegšanā pat tad, ja tas apdraudētu valsts integrāciju Rietumu organizācijās – kā Eiropas Padome, ES vai NATO. Nacionāli legālistisko pozīciju Latvijas politiskajā spektrā parasti pārstāv t. s. nacionāli labējās partijas, kurām tradicionāli ir noteicoša ietekme un pat veto tiesības „vērtību” jautājumos. Šo ietekmi plaši raksturo Edija Boša raksts par politiskajām peripetijām ap Krievijas armijas izvešanu. Šeit tiek aprakstīta nacionāli legālistiskās pozīcijas pretestība jebkādiem kompromisiem, kura varēja nopietni apdraudēt Rietumu sabiedroto atbalstu Latvijai. Viņš raksta par tendenci „operēt ar sterili juridiskām konstrukcijām, kuras pašas par sevi nebija nepareizas, taču, pragmatiski vērtējot, šī legālistiskā pieeja ārpolitikai nekādi nevarēja kompensēt Latvijas kā mazas valsts relatīvā spēka deficītu attiecībās ar lielvalstīm.” Ilustratīvi šeit ir Boša citētie Andreja Panteļejeva vārdi: „Gadījumā, ja Latvijas pozīcijā par Krievijas armijas izvešanu dominētu minētais legālistisms, Eiropas valstu reakcija būs ļoti vienkārša: [viņi teiks]: „Jums, protams, varbūt lielā mērā ir arī taisnība, ka... neparakstāt šo līgumu, [bet jūs paliekat] vienatnē ar savu taisnību attiecībās ar Krieviju.” Nu, šajā vientulībā, divvientulībā vai trīsvientulībā – mēs, Krievija un mūsu taisnība – tad arī pavadīsim turpmākos pāris gadus.” Jāpiebilst, ka Krievijas armijas izvešana nebūt nav vienīgā reize, kad minētā, Latvijas iekšpolitikā gana ietekmīgā nacionāli legālistiskā pozīcija, parāda savu spēku ārpolitikā. Tāpat ir aplami iedomāties, ka tās ietekme kopš 1990. gadu vidus būtu samazinājusies. Gluži pretēji, tā joprojām ir konstants faktors Latvijas ārpolitisko lēmumu pieņemšanā.

Ne mazāk uzmanības vērts ir rezignētais optimisms attiecībās ar Krieviju, kuram ir daudz piekritēju Latvijas politiskajās aprindās. Šī ir mentalitāte, kuru apraksta Toms Rostoks, ilustrējot Latvijas politisko aprindu reakciju uz 2014. gada notikumiem Krimā un Dienvidaustrumu Ukrainā. Fakts, ka pēc šiem notikumiem Latvijas Valsts prezidents Andris Bērziņš simboliski uzturēja spēkā ielūgumu Krievijas prezidentam Vladimiram

Putinam apmeklēt Latviju, kā arī politiski ietekmīgā Ventspils Domes priekšsēdētāja Aivara Lemberga sūdzību vēstule Andresam Fogam Rasmusenam par NATO karavīru izturēšanos Ventspilī nav nedz nejaušība, nedz arī situatīva vēlme izdabāt sabiedriskajai domai. Runa ir par plašāku tendenci, kas vēlas redzēt pragmatiskas, t. i., deideoloģizētas attiecības ar Krieviju – uzturēt sadarbību ar kaimiņvalsti maksimāli daudzveidīgos formātos un nepievērst pārlieku daudz uzmanības konfrontējošai retorikai un tām simboliski rituālajām domstarpību izpausmēm, kuras raksturo abu valstu attiecības vismaz kopš 1990. gadu vidus. Līdzīgi nacionālajam legalismam, arī ticība šādu, pragmatiski deideoloģizētu attiecību iespējamībai ir Latvijas politiskās vides konstante. Tā ir sastopama dažādos politiskā spektra segmentos un jūkami ietekmē konsolidētas ārpolitiskās pozīcijas veidošanu. Šeit ietekmīgākā formula ir „nekaitināt Krieviju” – proti, „neskriet pa priekšu vilcienam” tādu Rietumu sabiedroto darbību iniciēšanā un atbalstīšanā, kuru nolūks būtu Krievijas interešu ierobežošana. To labi ilustrē Māris un Kristiāns Andžāni, aprakstot dažu Latvijas vadošo politiķu (un ar viņiem saistīto uzņēmumu) pretestību *Rail Baltica* iniciatīvai, kura tika uztverta kā pret Krieviju vērsta alternatīva Rīgas–Maskavas dzelzceļa līnijas tālākai izbūvei.

Šim rezignētajam optimismam lielākoties piemīt ekonomiska nokrāsa – līdzīgi kā sociāldemokrātu promaskaviskajai nostājai starpkaru periodā. Paša deideoloģizētu un pragmatisku attiecību idejā nav nekā nosodāma, jo praktisks kopdarbs ilgtermiņā var mazināt arī ideoloģisku domstarpību ietekmi. Vienlaikus paliek atvērts jautājums, cik lielā mērā pati Krievija ir gatava deideoloģizētām attiecībām. Līdzšinējā pieredze šajā jomā nav īpaši pozitīva. Gluži pretēji, ekonomiskās sadarbības saiknes bieži tiek izmantotas politisku mērķu sasniegšanai – pirmkārt un galvenokārt cenšoties vājināt Latvijas attiecības ar tās Rietumu sabiedrotajiem. Vienlaikus rezignētā optimisma tradīcija ir pietiekami noturīga Latvijas lēmumu pieņēmēju starpā. Tās pamatā ne vienmēr ir kādi racionāli faktori. Skaidrs, ka daļai Latvijas lēmumu pieņēmēju elites joprojām ir vēsturiskas simpātijas pret Krieviju saskarsmes kultūras un mentalitātes līmenī, kuras paradoksālā kārtā sadzīvo ar valsts eiropisko un transatlantisko attīstības kursu. Tā ir savdabīga pārliecība, ka ar „krieviem” visu var sarunāt, ka zem brutāli agresīvās retorikas starpvalstu attiecībās vienmēr atradīsies vieta

cilvēciskām simpātijām un savstarpējai izpratnei. Šo efektu, protams, pastiprina arī ekonomiskās ietekmes sviras, kuras Krievija spēj izmantot gan atklātā, gan arī slēptā veidā.

Latvijas ārpolitiskās pozīcijas konsolidācija ir nesaraucami saistīta ar tālāko demokrātijas attīstību. Ir skaidrs, ka ārpolitika daudzās demokrātiskās valstīs tradicionāli atrodas mazliet ārpus ikdienas politiskā procesa. Tikai šādi ir iespējams nodrošināt zināmu ārpolitiskā kursa nepārtrauktību, neraugoties uz valdību, parlamentāro vairākumu un valdošo koalīciju maiņām. Jo īpaši svarīgi tas ir valstīs, kurās tāpat kā Latvijā valdības mainās samērā bieži. Vienlaikus šī brīža situācija Eiropā neviens pārliecību, ka minētā tradīcija turpināsies arī nākotnē. Arvien biežāk ārpolitiskas tēmas kļūst par vēlēšanu kampaņu tematiem – vai tā būtu NATO prasība pēc 2 procentu IKP veltīšanas aizsardzībai, vai ES imigrācijas kvotas, vai valsts dalība dažādos globālos vides aizsardzības līgumos. Šīs tēmas bieži izmanto politiķi–populisti, šādi vērsties pret tradicionāli „elitāro” ārpolitiku un tās atrautību no sabiedrības ikdienas vajadzībām. Minētās tendences neiet secen arī Latvijai, un tas liek domāt, ka grūtības ārpolitiskās pozīcijas formulēšanā nemazināsies. Protams, jādombā, ka svarīga orientiera loma šeit arī nākotnē būs Latvijas ciešajai saiknei ar tās starptautiskajiem partneriem. Tomēr jāņem vērā, ka ar līdzīgiem procesiem saskaras arī Latvijas partnervalstis, kurās pieaug bažas par līdzšinējā ārpolitiskā kursa stabilitāti.

Cik daudz ir par daudz

Mūsdienu drošības situācija Eiropā kopumā atbilst Latvijas interesēm, tomēr to nedrīkstētu uzskatīt par pašsaprotamu. Dalība kolektīvās drošības organizācijās, cieša valstu sadarbība, atbalsts valsts dziļākai integrācijai šajās struktūrās un to stiprināšana ir Latvijas ārpolitikas stūrakmeņi. Vienlaikus arī mūsdienu starptautiskajā situācijā nav neiedomājamas krīzes, kuru gaitā kolektīvās drošības struktūras tiek pakļautas būtiskām pārmaiņām. Tieši šādu mācību mums sniedz Latvijas traģiskākā 20. gadsimta pieredze – valsts okupācija un aneksija Molotova-Ribentropa pakta ietvaros. Lai arī šāda scenārija atkārtšanās mūsdienu Eiropā vairs nav iedomājama, tomēr tā laika ārpolitiskie lēmumi joprojām dod daudz vielas kritiskai analīzei.

Šo uzdevumu vistiešāk pilda Jānis Ķeruss, kurš savā rakstā aplūko neitralitātes politiku, kuru Latvija izvēlējās dažus gadus pirms 1940. gada okupācijas, pamazām sabrūkot cerībām uz Tautu Savienības sniegtajām kolektīvās drošības garantijām. Viņš norāda uz Latvijas objektīvo bezizejas situāciju tā brīža Eiropas situācijā, un norāda: „Tomēr nedrīkstētu sajaukt patiesu alternatīvu trūkumu, tā rezultātā izvēlēto neitralitātes politiku un neuzbrukšanas līgumu ar Vāciju ar padevīgu un nevajadzīgu pretimnākšanu agresorvalstīm jautājumos, kas nesaistījās ar Latvijas izdzīvošanu.” Ir skaidrs, ka 1940. gadā nekāda Latvijas valdības darbība nebūtu varējusi glābt valsts neatkarību, par kuras iznīcināšanu savstarpēji jau bija vienojušās divas totalitāras lielvaras. Vienlaikus pretimnākšana, kuru agresoram izrādīja Latvijas valdība, droši vien būtu vērtējama kā pārmērīga pat tad, ja tai nebūtu sekojusi okupācija. Tas liek vaicāt par Latvijas potenciālo ārpolitisko rīcību iespējamu kolektīvās drošības krīžu apstākļos.

Gan starpkaru periodā, gan pēc neatkarības atjaunošanas Latvija ir pārliecināti iestājusies par starptautiskajām tiesībām, pret spēka lietojumu un lielvalstu „ietekmes sfērām.” Diemžēl, kā liecina pieredze, starptautiskās tiesības krīžu apstākļos tiek politiski instrumentalizētas, tās vai citas līguma normas interpretācija notiek no spēka pozīcijām, un mazākajiem spēlētājiem ir tikai ierobežotas iespējas aizstāvēt savas intereses. Politika gūst virsroku pār tiesībām. Šādos apstākļos svarīga ir vienota izpratne par rīcības stratēģiju. Attiecībā uz pirmsokupācijas pieņemto neitralitātes politiku ir skaidri redzams šādas stratēģijas trūkums, kā arī ļoti optimistiskas ilūzijas par lielvaru nolūkiem. Ķerusa rakstā skaidri parādās dažāds risku novērtējums ārpolitikas veidotāju vidū Latvijai izšķirīgajos 1938.–1940. gados, kas arī liedza īstenot konsolidētu politiku. Tas lielā mērā ir bijis saistīts ar konceptuālas diskusijas trūkumu par to, kādā starptautiskajā vidē Latvijai konkrētajā situācijā ir jādarbjas un kādas ir iespējamās rīcības alternatīvas. Tieši šādas konceptuālas pieejas trūkuma dēļ valstij kritiskos brīžos ārpolitisko lēmumu pieņēmēju vidū reizēm ir nācies vērot vēlmju domāšanu, novilcināšanu un *ad hoc* risinājumus stratēģiskas pieejas vietā.

Latvijas neatkarības zaudēšanā vispirms ir vainojama divu totalitāru lielvaru vienošanās un no tās izrietošā PSRS okupācija. Tomēr nav grūti ievērot, ka Ķerusa aprakstītā Latvijas lēmumu pieņēmēju rīcība nonāca

klajā pretrunā tiem principiem, uz kuriem iepriekš tika balstīta valsts ārpolitika un par kuriem Latvija tika pārliecinoši iestājusies – kā starptautiskās tiesības un kolektīvā drošība. Tieši tādēļ ir vērts izprast tos motīvus, kas valstij kritiskā situācijā lika Ārlietu ministrijai iesākumā apsveikt Poliju ar Čehoslovākijas daļas pievienošanu, savukārt vēlāk – brīvprātīgi slēgt Polijas sūtniecību Rīgā pēc šīs valsts okupācijas 1939. gada rudenī. Līdzīgas epizodes diemžēl atrodamas arī vēlākās, Latvijas valstij traģiskās vēstures lappusēs. Tādēļ ir vietā vaicāt par mūsu gatavību iestāties par saviem principiem arī kritiskos brīžos, par to, cik daudz pretimnākšanas potenciālam agresoram ir pieļaujams, un kuras sarkanās līnijas mēs pārkāpt nedrīkstam nekādā gadījumā. Valsts suverēnā rīcībspēja un ārpolitiskās līnijas konsekvence diemžēl tiek pārbaudīta tieši kritiskās situācijās, un mēs nevaram būt pārliecināti, ka visi smagie pārbaudījumi Latvijas diplomātijai jau ir aiz muguras.

Noslēgums

Latvijas ārpolitikas otrā simtgade nav tikai simbolisks notikums. Tā sakrīt arī ar būtiskām transformācijām Eiropas un pasaules politikā, kuras nes jaunus riskus un iespējas. Līdz ar iestāšanos ES un NATO Latvija ir sasniegusi vēl nebijušu nacionālās drošības līmeni, kurš, cerams, ir arī pietiekami ilgtspējīgs. Vienlaikus ir parādījusies virkne jaunu problēmu, kuru risinājums ir meklējams vienīgi nākotnē. Runa ir gan par kiberdrošību, gan par pieaugošo ekonomikas globalizāciju, gan par migrācijas plūsmu kontroles jautājumiem – tie visi atrodas ārpolitikas veidotāju darba kārtībā jau šodien un gaida pārdomātus risinājumus. Latvijā pēdējos gados ir augusi pārliecība, ka pieaugoša integrācija starptautiskajās struktūrās neatbrīvo vietējos lēmumu pieņēmējus no nepieciešamības domāt ar savu galvu, nevis „drošības klienta” statusā paļauties tikai uz partneru norādēm.

Vienlaikus būtisks nākotnes izaicinājums ir augošā ārpolitikas sasaiste ar iekšpolitiku un fakts, ka mēs arvien vairāk dzīvojam vienotā Eiropas telpā, kur informācijas, darbaspēka un kapitāla aprīte arvien mazāk pazīst valstu robežas. Nav šaubu, suverēnās valstis joprojām saglabā savu vadošo lomu pasaules politikā, tomēr izmaiņas to funkcionēšanas veidā arvien tiešāk ietekmē arī ārpolitiku. Šaurs uzstādījums uz rūpēm par ārējo

drošību un starpvalstu līgumu slēgšanu atdod vietu integrālam skatījumam, kurā atslēgas loma ir spējai ietekmēt globālās vai reģionālās sadarbības režīmus atbilstoši attiecīgās valsts interesēm. Tas, protams, padara ārpolitikas veidotāju un diplomātu darbu daudz sarežģītāku. Vispirms, ārpolitika arvien biežāk pamet Vīnes konvencijas noslēpumaino puskrēslu, kļūstot publiska un ierauta pārrobežu publiskās debatēs, kurām papildu stimulu dod komunikācija internetā. Otrkārt, ārpolitisko lēmumu pieņēmējiem arvien vairāk ir jārēķinās ar šķietami nepolitiskiem – ekonomiskiem, sociāliem – aktoriem. Valstis arvien biežāk sacenšas nevis par teritoriju un dabas resursiem, bet gan par kvalificētiem un radošiem cilvēkiem – un tas prasa jaunu domāšanu arī ārpolitikā. Latvijas ārpolitikas pirmā simtgade ir sasniegusi rezultātus, par kuriem varam būt pamatoti lepni. Tomēr šim lepnumam būtu jāpāraug arī pārliecībā, ka esam gatavi arī nākamajai simtgadei, lai nostiprinātu un paplašinātu to Latvijas starptautisko ietekmi un reputāciju, kuras vārdā pašreizējās ir strādājušas šajā krājumā aprakstītās personības.

Par autoriem

KRISTIĀNS ANDŽĀNS ir Rīgas Stradiņa universitātes politikas zinātnes doktorantūras programmas students. Viņš RSU ir ieguvis maģistra grādu starptautiskajās attiecībās un diplomātijā, bet bakalaura studiju laikā kā apmaiņas students mācījās arī Zuidas Augstskolā Māstrihtā, Nīderlandē. Viņa galvenie pētniecības virzieni ir Baltijas valstu transporta un enerģētikas politikas un to attīstība. Paralēli studijām viņš kopš 2014. gada strādā Latvijas valsts pārvaldē.

MĀRIS ANDŽĀNS ir pētnieks Latvijas Ārpolitikas institūtā un docents Rīgas Stradiņa universitātē, kur 2014. gadā ieguvis doktora zinātnisko grādu politoloģijā. Viņam ir desmit gadu pieredze darbā Latvijas valsts pārvaldē. Šajā laika periodā ir ieņēmis dažādus amatus saistībā ar ES un NATO jautājumu koordināciju, transporta un sakaru drošību, civilmilitāro sadarbību, aviāciju, elektroniskajiem sakariem un pastu. Bijis arī Latvijas Nacionālās IT drošības padomes priekšsēdētājs, Bīstamo kravu aprites konsultatīvās padomes priekšsēdētājs. Pārstāvējis Latviju dažādās NATO un ES darba grupās, kā arī ES aģentūru nacionālajos pārraudzības mehānismos.

KRISTĪNE BEĶERE studējusi Greifsvaldes Universitātē Vācijā un 2009. gadā ieguvusi maģistra grādu vēstures zinātnē. Pievērsusies latviešu trimdas politiskās vēstures pētniecībai, 2011. gadā uzsākusi doktorantūras studijas Latvijas Universitātē. No 2012. gada baltiešu diasporas pētniecības organizācijas „Baltic Heritage Network” viceprezidente. Latvijas Zinātņu akadēmijas Baltijas stratēģisko pētījumu centra pētniece.

Kā žurnālists un raidījumu vadītājs **EDIJS BOŠS** pavadījis divdesmit gadus, strādājot dažādās Latvijas ziņu organizācijās: LNT televīzija, laikraksts *Diena*, sabiedriskais medijs LTV un pašlaik *TV3 Latvia*. Vienlaicīgi Edijs ir fokusējies arī uz akadēmisko karjeru. Viņš ieguva MPhil un PhD grādu starptautiskajā politikā Kembridžas Universitātē Apvienotajā Karalistē. Pašlaik viņš ir asociētais profesors Rīgas Stradiņa universitātē un lasa lekcijas par ASV ārpolitiku, ASV–Baltijas attiecībām un starptautisko vēsturi.

ILVIJA BRUĢE ir Latvijas Ārpolitikas institūta pētniece. Ieguvusi bakalaura grādu politikas zinātnē un maģistra grādu starptautiskajās attiecībās Rīgas Stradiņa universitātē, kā arī maģistra grādu sociālajā antropoloģijā Edinburgas universitātē; pašlaik studē doktorantūrā Rīgas Stradiņa universitātē. Ārpus akadēmiskās vides

un ilgtermiņa sadarbības ar institūtu, kura paspārnē ir sarakstīti un rediģēti vairāki raksti un grāmatas, Ilvija Bruģe ir strādājusi par pētnieci Lielbritānijas politisko risku konsultāciju kompānijā, kā arī darbojusies kā nacionālā eksperte vairākos starptautiskos pētniecības projektos. Pētnieciskās intereses – politiskie, ekonomiskie, vēsturiskie un sociālkulturālie procesi postpadomju telpā, īpaši Krievijā un Ukrainā.

KĀRLIS BUKOVSKIS ir Latvijas Ārpolitikas institūta direktora vietnieks un pētnieks. Bukovskis analizē, komentē, vada lekciju kursus un raksta par starptautiskās politikās ekonomikas un Eiropas Savienības jautājumiem. Viņš ir ieguvis maģistra grādu Latvijas Universitātē un Helsinku Universitātē un šobrīd ir doktora grāda kandidāts. Strādājis ar ES institucionālo, politisko un ekonomisko pārmaiņu jautājumiem gan Latvijas Republikas Ārlietu ministrijā, gan Latvijas prezidentūras Eiropas Savienības Padomē sekretariātā (izstrādāja prezidentūras sešu mēnešu darba programmu), gan arī Latvijas Republikas Finanšu ministrijā.

JUSTĪNE ELFERTE ir Rīgas Juridiskās augstskolas Starptautiskā departamenta vadītāja. Justīne ir ieguvusi bakalaura grādu tiesībās un diplomātijā Rīgas Juridiskajā augstskolā un turpina studijas maģistrantūras programmā starptautiskajās un Eiropas tiesībās, kā arī sadarbojas pētniecībā ar Latvijas Ārpolitikas institūtu. Paralēli tagadējai akadēmiskajai un profesionālajai darbībai viņa ir guvusi pieredzi strādājot Latvijas prezidentūrā Eiropas Savienībā sekretariātā ar Francijas valdības pārstāvjiem. Justīnes akadēmiskās intereses ir Eiropas Savienība ar uzsvāru uz Eiropas Savienības ārpolitiku, suverenitātes koncepta izmaiņām un drošības jautājumiem.

INESIS FELDMANIS – profesors, Dr. habil. hist., LU Filozofijas un socioloģijas institūta vadošais pētnieks, LZA īstenais loceklis un Baltijas vēstures komisijas (Vācija, Gētingene) korespondētājloceklis. Vada Latvijas Vēsturnieku komisiju, ir kopējās Latvijas un Krievijas vēsturnieku komisijas loceklis un Latvijas Vēstures mazās bibliotēkas atbalsta fonda valdes priekšsēdētājs. Pētnieciskajā darbā pievērsis uzmanību Latvijas ārpolitikas un nacionālo mazākumu vēstures problēmām starpkaru periodā, kā arī Latvijas vēstures izpētei Otrā pasaules kara laikā. Inesis Feldmanis ir autors vai līdzautors 15 monogrāfijām un apkopjoša rakstura darbiem, kā arī vairāk nekā 380 zinātniskiem vai populārzinātniskiem rakstiem. Piedalījies četru dokumentu krājumu un trīs mācību grāmatu sarakstīšanā.

ILZE FREIBERGA ir ekspozīciju un izstāžu kuratore Latvijas Dzelzceļa vēstures muzejā. 2012. gadā ieguvusi maģistra grādu vēsturē Latvijas Universitātē. Pētnieciskās intereses vērstas uz Latvijas–PSRS attiecībām un kultūras sakariem starpkaru periodā, Latvijas kultūras sakaru veidošanu kopumā 20. gadsimta 20.–30. gados, tāpat uz dzelzceļu vēstures jautājumiem Latvijā, sevišķi laikabiedru atmiņās. Dzelzceļu

vēstures pētniecība veikta, gan veidojot muzeja ekspozīcijas, gan rakstot par dzelzceļa katastrofām Latvijā.

IVARS TJABS ir politiologs un publicists, asociētais profesors un pētnieks Latvijas Universitātē. Viņš ilgi ir studējis mūziku, filozofiju un politikas zinātni, tomēr viņa darbība tālu pārsniedz akadēmisko jomu. Viņš ir eksperts sabiedrības pašorganizācijas un politiskās kultūras jautājumos, par ko arī regulāri publicē nopietnākus un mazāk nopietnus tekstus. Piedalījies politisku un komunikācijas stratēģiju izstrādē, rakstījis runas un bijis intelektuāla sparringa partneris lēmumu pieņēmējiem. Viņa pēdējā grāmata latviešu valodā *Politikas teorija: pirmie soļi* ir iznākusi apgādā „Lasītava.”

JĀNIS ĶERUSS stažējies Maincas un Bāzeles universitātēs, 2009. gadā aizstāvējis disertāciju par Latvijas neitralitāti 20. gadsimta 30. gados, kopš 2010. gada Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes docents, vairāku pētījumu par LPSR vēsturi autors.

AINĀRS LERHIS – Dr. hist. (2002; Latvijas Universitāte). LU Latvijas vēstures institūta vadošais pētnieks, Austrumeiropas politikas pētījumu centra valdes priekšsēdētājs, Latvijas Vēsturnieku komisijas loceklis. Pasniedzis lekciju kursus Rīgas Stradiņa universitātē starptautisko attiecību tematikā un Latvijas Universitātē – diplomātijas un starptautisko attiecību vēsturē. Zinātniskas monogrāfijas autors, septiņu kolektīvo monogrāfiju, rakstu krājumu un dokumentu krājumu autors, līdzautors vai sastādītājs, vairāk nekā 35 zinātnisku rakstu un daudzu populārzinātnisku rakstu autors. Zinātniskās intereses: Latvijas ārlietu dienesta vēsture, Baltijas valstu jautājums starptautiskajās attiecībās 1940.–1991. gadā, Latvijas ārpolitikas vēsture Eiropas vēstures un politikas kontekstā, 20. gs. totalitāro režīmu mantojumu un vēstures politizācijas jautājumi.

DIĀNA POTJOMKINA ir pētniece Latvijas Ārpolitikas institūtā un lektore Rīgas Stradiņa universitātē. Viņa ir strādājusi arī kā projektu vadītāja un padomniece Eiropas Kustībā Latvijā (kur viņa pašlaik ir valdes locekle) un kā eksperte trīs Eiropas Ekonomikas un sociālo lietu komitejas atzinumiem. Diānai ir Rīgas Stradiņa universitātes maģistra grāds starptautiskajās attiecībās (ar izcilību) un bakalaura grāds politoloģijā (starptautiskajās attiecībās – Eiropas studijās, ar izcilību). 2015./2016. mācību gadu viņa pavadīja Džordža Meisona Universitātē, ASV, kā viespētniece Fulbraita programmas ietvaros.

GUNDA REIRE ir Latvijas Republikas ārlietu ministra padomniece un Starptautisko pētījumu centra direktore, kā arī lektore diplomātijas studijās Rīgas Juridiskajā augstskolā. Apvienojot akadēmiskās zināšanas un politikas praktisko pieredzi, Gunda Reire ir strādājusi par Valsts prezidenta paspārnē esošās Stratēģiskās

analīzes komisijas priekšsēdētājas vietnieci, Saeimas priekšsēdētājas biroja vadītāju un padomnieci vairākiem ministriem. Gundas Reires pamata pētnieciskās intereses aptver daudzpusējo starptautisko sadarbību, Krievijas pētniecību, ANO globālās politikas, ģeopolitiku un globālo mieru un drošību. Viņa ir zinātniskā redaktore vairākiem zinātnisko rakstu krājumiem un autore zinātniskām publikācijām par Latvijas ārpolitiku un starptautiskā miera un drošības uzturēšanu.

TOMS ROSTOKS ir pētnieks Drošības un stratēģiskās pētniecības centrā, Nacionālās aizsardzības akadēmijā, un asociētais profesors Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātē. Toms Rostoks ir autors daudzām publikācijām par Latvijas drošību un ārpolitiku. Doktora grādu ieguvis 2008. gadā, aizstāvot disertāciju „Integrācija un reģionalizācija Baltijas jūras reģionā.” Papildinājis zināšanas Humbolta Universitātē, Vācijā, un kā Fulbraita stipendiāts Rutgersa Universitātē, ASV. Pašreizējās pētnieciskās intereses galvenokārt ir saistītas ar Latvijas ārpolitiku un drošības politiku, atturēšanu NATO–Krievijas attiecībās, varas sadalījuma izmaiņām starptautiskajā sistēmā, kā arī nevardarbīgās pretošanās izmantošanu valsts aizsardzībā.

ANDRIS SPRŪDS ir Latvijas Ārpolitikas institūta direktors. Viņš ir arī profesors Rīgas Stradiņa universitātē. Andris Sprūds ir ieguvis maģistra grādu Centrāleiropas vēsturē Centrāleiropas Universitātē Budapeštā, Ungārijā, un starptautiskajās attiecībās Latvijas Universitātē. Viņš arī ir ieguvis PhD politikas zinātnē Jagelonijas Universitātē (Krakovā, Polijā). Andris Sprūds ir bijis acinātais students un pētnieks Kolumbijas, Džona Hopkina, Oksfordas un Upsalas universitātēs, kā arī Norvēģijas Starptautisko attiecību institūtā un Japānas Enerģijas ekonomikas institūtā.

VALTERS ŠČERBINSKIS studējis vēsturi Latvijas Universitātē, 2003. gadā aizstāvējis promocijas darbu „Somija Latvijas ārpolitikā 1918.–1940.” Ilglaicīgi bijis RSU Politikas katedras mācībspēks. Rakstījis par starpkaru Latvijas ārpolitiku (īpaši par attiecībām ar Ziemeļvalstīm), iekšpolitikas jautājumiem (īpaši par 15. maija apvērsumu), par studentu organizāciju vēsturi, piedalījies vairāku biogrāfisko vārdnīcu sagatavošanā. No 2014. gada Nacionālās enciklopēdijas galvenais redaktors.

JĀNIS TAURĒNS ir Latvijas Universitātes Vēstures un arheoloģijas nodaļas asociētais profesors. Vēstures doktors (LU, 1999). Latvijas PSR Valsts drošības komitejas zinātniskās izpētes komisijas loceklis. Žurnāla *Latvijas Universitātes Žurnāls. Vēsture* redaktors. Monogrāfijas *Latvijas ārpolitika un diplomātija 20. gadsimtā* (2015–2016) līdzautors. Zinātniskās intereses: Latvijas ārpolitikas vēsture, Latvijas politiskā vēsture kopš neatkarības atjaunošanas, Latvijas vēstures historiogrāfija.

Personas*

Hermanis Albats	Kristine Čakste
Ivo Alehno	Jānis Čakste
Georgs Andrejevs	Jēkabs Čikste
Uldis Augulis	
Aldis Austers	Argita Daudze
	Ainārs Dimants
Alise Balode	Anatols Dinbergs
Antons Balodis	Jānis Dinevičs
Jānis Balodis	Roalds Dobrovenskis
Juris Bandrevičs	Valdis Dombrovskis
Vilis Bandrevičs	Kārlis Docmanis
Aivars Baumanis	Jānis Dūklavs
Toms Baumanis	Hugo Dzelzītis
Raimonds Bergmanis	
Pēteris Berķis	Jānis Eiduks
Eduards Berklavs	Pēteris Elferts
Artis Bērtulis	Indulis Emsis
Andris Bērziņš (Ministru prezidents)	Aivars Endziņš
Andris Bērziņš (Valsts prezidents)	
Indulis Bērziņš	Ludvigs Ēķis
Valdis Birkavs	
Georgs Bisenieks	Ēriks Feldmanis
Ilmārs Bišers	Jūlijs Feldmans
Alfrēds Bīlmanis	Māra Freimane
Kārlis Bļodnieks	Kārlis Freimanis
Jānis Bokalders	
Mārtiņš Bondars	Māris Gailis
Baiba Braže	Markus Gailītis
Eduards Brikovskis	Roberts Garselis
Ludmila Buligina	Kaspars Gerhards
	Kaija Gertnere
Fēlikss Cielēns	Andris Gobiņš
	Ivars Godmanis

* Grāmatas autoru un aptaujas dalībnieku minētās personas alfabētiskā secībā

Ivars Golsts
Anatolijs Gorbunovs
Austris Grasis
Uldis Grava
Māris Grīnblats
Imants Gross
Oļģerds Grosvalds
Andris Gūtmanis

Solvita Harbaceviča
Jons Hāns

Juris Iesalnieks
Edvīns Inkēns

Dainis Īvāns
Jānis Īverts

Linda Jākobsone
Ilze Juhansone
Tālavs Jundzis
Jānis Jurkāns

Sandra Kalniete
Eduards Kalniņš
Ojārs Kalniņš
Oskars Kalpaks
Artis Kampars
Andrejs Kampe
Juris Kanelis
Arnīs Kākulis
Aleksandrs Kiršteins
Ādolfs Klīve
Visvaldis Klīve
Ilgvars Kļava
Mihaīls Kozlovs
Andrejs Krastiņš
Gundars Krasts
Dace Krieva
Edgars Krieviņš

Vilis Krištopans
Ģirts Valdis Kristovskis
Oto Kučelis
Arveds Kundziņš
Astra Kurme
Edvards Kušners

Andris Kēsteris
Māris Kīrsons

Aristīds Lambergs
Rolands Lappuķe
Latvijas Pareizticīgo baznīcas
metropolīts Aleksandrs
Vigo Legzdiņš
Atis Lejiņš
Aivars Lembergs
Egils Levits
Augusts Lēbers
Imants Lieģis
Roberts Liepiņš
Valdis Liepiņš
Jānis Lībietis
Jānis Lucāns

Uģis Magonis
Anrijs Matīss
Vilis Māsēns
Gunārs Meierovics
Zigfrīds Anna Meierovics
Kārlis Meinerts
Vasilījs Meļņīks
Roberts Milbergs
Maira Mora
Vilhelms Munters
Linda Mūrniece

Aina Nagobada-Ābola
Andrievs Niedra

Aija Odiņa
Pēteris Oliņš
Žaneta Ozoliņa
Aivars Ozoliņš
Ernests Ozoliņš
Teodots Ozoliņš

Artis Pabriks
Vaira Paegle
Andrejs Pantelējevs
Kārlis Paujūks
Astra Pavlovska
Oļģerts Pavlovskis
Sanita Pavļuta-Deslandes
Andris Pelšs
Normans Penke
Mārtiņš Perts
Krišjānis Peters
Jānis Peters
Karina Pētersone
Ansis Petrevics
Andris Piebalgs
Andrejs Pildegovičs
Bruno Plaudis
Anita Prince

Jānis Ramanis
Andris Razāns
Einars Repše
Gunārs Resnais
Māris Riekstiņš
Ilmārs Rimšēvičs
Edgars Rinkēvičs
Jānis Ritenis
Aivis Ronis
Ojārs Rubenis
Jānis Rukšāns

Voldemārs Salnājs
Alberts Sarkanis

Jānis Seskis
Vilis Siliņš
Solveiga Silkalna
Marika Simanoviča
Juris Sinka
Verners Skujenieks
Inga Skujiņa
Arnolds Spekke
Māris Sprindžuks
Andris Sprūds
Eduards Stiprais
Laimdota Straujuma
Jānis Straume
Kārlis Streips
Pēteris Stučka

Andris Šķēle
Ainārs Šlesers
Iveta Šulca
Inna Šteinbuka

Pēteris Tabūns
Andris Teikmanis
Pāvels Telička
Edvards Traubergs

Guntis Ulmanis
Kārlis Ulmanis
Ramona Umblija
Ints Upmacis
Nils Ušakovs

Juris Vagels
Jānis Vaivads
Miķelis Valters
Guntis Valujevs
Inta Vasaraudze
Jānis Vesmanis
Verners Vestermanis
Raimonds Vējonis

Mārtiņš Virsis
Vaira Viķe-Freiberga
Aivars Vovers
Mavriks Vulfsons

Vilnis Zaļkalns
Alberts Zalts
Jānis Zariņš
Kārlis Zariņš
Valdis Zatlers

Voldemārs Zāmuels
Gustavs Zemgals
Jorgis Zemitāns
Aurēlijs Zēbergs
Roberts Zile

Tatjana Ždanoka
Andulis Židkovs
Anna Žigūre

Projektu atbalsta:

LATVIJAS REPUBLIKAS SAEIMA

Ārlietu ministrija

Latvijas Ārpolitikas institūts ir vecākā Latvijas domnīca, kas specializējas globālajos un reģionālajos jautājumos.

LĀI tika dibināts 1992. gadā kā neatkarīgs pētniecības institūts, kam uzdots sniegt Latvijas lēmumu pieņēmējiem, ekspertiem un plašākai sabiedrībai analīzi, ieteikumus un informāciju par starptautiskajiem procesiem, reģionālās drošības jautājumiem, ārpolitikas stratēģiju un izvēles iespējām. Institūta pētniecība šobrīd fokusējas uz eiroatlantisko drošību, Eiropas Savienības attīstību, attiecībām ar Krieviju, Austrumu partnerību un Centrālāziju, sadarbību ar Ķīnu, kā arī uz transporta diplomātiju un enerģētisko drošību.

Pils iela 21, Rīga, Latvija | www.liia.lv